

О. М. Ніколенко, М. О. Зуєнко, Б. В. Стороха

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник
для 8 класу загальноосвітніх
навчальних закладів

Київ
«Грамота»
2016

Керівник проекту — **О. М. Ніколенко**, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, доктор філологічних наук, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії ім. Івана Франка.

Умовні позначення:

— творче читання;

— ключі до твору;

— словник термінів;

— Україна і світ;

— культура різних народів;

— література і мистецтво;

— робота з текстом.

Ніколенко О. М.

- З Зарубіжна література: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. М. Ніколенко, М. О. Зуєнко, Б. В. Стороха. — К.: Грамота, 2016. — 280 с.

ISBN 978-966-

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту та програмі із зарубіжної літератури (2012 р., зі змінами 2015 р.). У ньому вміщено інформацію про зарубіжних письменників, художні тексти в класичних і сучасних перекладах, відомості про зв'язок літератури та культури різних країн. Запропоновано інтерактивні технології вивчення літературних творів, різноманітні рубрики, що розкривають красу художнього слова. Підручник сприятиме залученню учнів до здобутків художньої літератури, підвищенню мотивації вивчення української та іноземних мов.

Для учнів, учителів, методистів, батьків.

© Ніколенко О. М., Зуєнко М. О.,
Стороха Б. В., 2016
© Видавництво «Грамота», 2016

ISBN 978-966-

Дорогі восьмикласники!

У давнину слову надавали особливого магічного значення. У той час люди вірили, що слово може рятувати, лікувати й зупиняти війни. За його допомогою звеличували подвиги героїв і оспівували красу жінки. У слові наші пращури вбачали велику силу, що прирівнювалася до сили богів. Ви теж маєте отримати цю силу від художньої літератури!

Від чудодійності слова, від спільних духовних зусиль залежить не тільки ваша доля, а й доля всієї України, яку ми маємо побудувати соборною, вільною й процвітаючою! Тож вирушаймо до краси художнього слова, що не тьмяніє в часі! Краси, що робить світ добрим, мирним і благородним!

У 8 класі перед вами відкриються справжні коштовності... Священні книги людства, пам'ятки писемності різних епох і народів, великі шедеври від давнини до сьогодення.

Переважна більшість творів, з якими ви ознайомитеся протягом навчального року, — класика. Їх вік визначається століттями й навіть тисячоліттями. Але класика ніколи не буває мертвою, вона вічна! Сильні почуття й пристрасті, що переживали класичні герої, їхні діяння, пошуки ідеалу близькі нам і сьогодні. «Той, хто полюбить класику, стане найбагатшою й найщасливішою людиною на землі», — писав М. Рильський. Ці слова стосуються кожного з нас, хто, долучившись до класики, стає внутрішньо багатшим і здатен примножувати духовні скарби України у XXI ст.

Окрім класики, ви прочитаєте й цікаві твори сучасної літератури, якими захоплюються ваші однолітки в усьому світі. Та все ж таки класика — чарівний кристал для сучасності. Крізь її призму краще побачимо й наше життя, і людей, і самих себе. Класика дає змогу нам розрізнити добро і зло, справжнє й несправжнє, вічне та скороминуще. Цей кристал живий, він завжди повертається різними гранями. Сьогодні ви берете його в руки... Тримайте кристал класики обережно й з любов'ю... Не загубіть його на шляху до свого майбутнього!

Автори

Фрагмент із кінофільму
«Ромео і Джульєтта»
(режисер К. Карлей, Велика
Британія, 2013 р.)

ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРА

Культура і мистецтво. Від народження ми відразу потрапляємо у світ культури. Народні традиції, мова, релігійні обряди — усе це перші прояви культури, з якими ми зустрічаємося з дитинства. Здобуваючи знання в різних галузях, живучи у світі, який створили для нас інші, ми намагаємося стати повноправними членами суспільства, ніби наздоганяючи у своєму розвитку тих, хто йшов попереду й залишив культурні надбання. Людина відрізняється від тварин тим, що має не тільки біологічні властивості й інстинкти, а передовсім пам'ять культури. Якщо ця глибинна пам'ять відсутня, людина стає «дикуном». І як би по-сучасному не виглядала, вона не в змозі зрозуміти навіть свій час, своє місце в ньому й залишити по собі добрий слід для наступних поколінь. Культура забезпечує зв'язок віків і дає духовний напрямок розвитку людини й людства, можливість робити нові відкриття, знаючи про те, що зроблено раніше.

Що таке культура? Усе те, що створено людьми, матеріальні речі й духовні надбання, називають *культурою*. Будь-який витвір рук, думки й уяви людей стає частиною культури. Це поняття прийшло до нас із латини, де слово *cultura* означало «опрацювання», «обробка», «виховання», «розвиток» тощо. Нині ми використовуємо цей термін у різних значеннях. У *широкому значенні* — це будь-яка діяльність, форми пізнання й самовираження людей, накопичені ними знання, уміння й навички, система цінностей, у тому числі соціальні відносини, норми поведінки, оцінки, виховання тощо. А у *вузькому значенні* культура — це інтелектуальна й художня діяльність людей та її результати. Відповідно існує поняття «художня культура», до якого належить і мистецтво.

Культура є певним досвідом людства, набутим у тій чи іншій сфері. Вона дає можливість передавати накопичену протягом віків інформацію від покоління до покоління, а також зберігати й формувати засади (політичні, юридичні, релігійні, моральні й ін.) суспільства. Окрім того, культура — це ще й спосіб спілкування між людьми, тому дуже актуальним є поняття «діалог культур», яке запропонував видатний літературознавець М. Бахтін стосовно літератури й мистецтва. Але це поняття можна використовувати й у ширшому значенні — щодо інших галузей культури.

Зауважте!

Культура — це не щось застигле й непорушне. Це живий організм, у якому ми всі є його частинками й рушіями. Тому яким буде наш світ і наша культура, залежить від кожного з нас.

Кожна епоха й кожний народ мають свої культурні надбання й культурні особливості. Завжди цікаво стежити за розвитком національних культур світу, яких велике розмаїття. В епоху XXI ст., коли світ став *мультикультурним* (тобто коли в суспільстві співіснують різні культурні утворення, традиції і форми), дуже важливо зберігати своє, національне, і водночас знати чуже, використовуючи позитивний досвід для збагачення рідної культури.

Співвідношення літератури й культури. *Література* — частина культури, до того ж *художньої культури*, до якої належать й інші види мистецтва. Специфіка літератури та її відмінність від інших видів художньої культури (архітектури, живопису, музики тощо) полягає в тому, що література пізнає й творчо опановує світ за допомогою слова. Це мистецтво слова. У цьому смислі слово художнє є певним *знаком, кодом культури*, бо в ньому містяться смисли, важливі для певної культурної ситуації, для країни чи нації. Зміст літератури становлять різні аспекти людського буття: духовне життя особистості, природні й суспільні явища, історичні процеси, вірування, звичайі людей тощо.

Література є проявом не матеріальної, а духовної культури людства. Вона відображає дійсність не прямо, а опосередковано — у художніх образах, створюючи нову реальність засобами слова.

Література тісно пов'язана з розвитком історії, суспільства та культури. У літературних формах знаходять відображення реалії буття, особливості людської свідомості. Водночас словесне мистецтво зберігає внутрішню специфіку й власні закони розвитку. Це називається *іманентністю*.

Кожна доба й кожний народ має своє розуміння краси, що відтворюється в різних формах художньої культури. Так, для античної культури характерна пропорція та гармонійність форм, увага до матеріально-чуттєвого, поєднання міфу й реальності. Це знаходимо в античній скульптурі, архітектурі, живописі й літературі.

Храм Артеміді в Ефесі.
Модель V ст. до н. е.

Робота з текстом

Порівнюємо. Прокоментуйте положення в таблиці.

Культура	Література
Широке поняття, що охоплює різні види людської діяльності (матеріальної і духовної).	Частина художньої культури.
Культура має різні засоби вираження.	Слово — основний засіб літератури.

Культура	Література
<i>Функції</i> культури: гуманістична (утвердження позитивного досвіду людства), передача суспільного досвіду, комунікаційна (засіб спілкування), пізнавальна (пізнання світу), регулятивна (у сфері суспільних відносин, норм, поведінки), знакова (відображення певних культурних смислів доби, народу), ціннісна (вироблення життєвих цінностей).	<i>Функції</i> художньої літератури: пізнавальна (дає змогу пізнати світ і людину), естетична (розбудовує світ за законами краси, створення яскравих художніх образів, у яких утілено уявлення про життя та духовні ідеали), виховна (виховує моральні якості й естетичний смак), гедоністична (дає насолоду від процесу читання й осмислення прочитаного).
<i>Різноманіття видів культури</i> (народна культура, культура побуту, мови, політична культура, художня культура).	<i>Специфічні форми літератури</i> (роди, жанри, напрями, течії).

Творче завдання. Підготуйте усну розповідь на тему: **1)** «Яку людину можна назвати культурною?»; **2)** «Роль культури в житті людини»; **3)** «Сучасний світ і культура» (1 за вибором, 8–10 речень).

Перевірте себе. **1.** У яких значеннях уживається поняття «культура»? **2.** Яким є призначення культури для розвитку людини та людства? **3.** Як співвідносяться поняття «культура» і «література»?

РОДИ ЛІТЕРАТУРИ

Що таке рід літератури. Головною категорією словесного мистецтва є рід. Роди літератури мають давню історію. Традиційно визначають три роди літератури: *епос, лірику, драму*. Уперше поділ літератури на роди здійснив Арістотель у праці «Поетика». **Рід літератури** — це найбільш загальна категорія літературознавства, що охоплює цілу низку менших за обсягом понять (жанри), типологічно подібних між собою за способом художньої організації.

Епос. Епос, як і інші літературні роди, походить від міфів, що в давнину були тісно пов'язані з ритуалами. На їх основі виникло стародавнє оповідне мистецтво. Витоки епосу знаходимо й в усній народній творчості. Найдавніші (архаїчні) епічні форми — міф, казка, легенда, сказання тощо. Пізніше виник так званий давній (класичний) епос — «Магабгарата», «Рамаяна», «Іліада» та «Одіссея» Гомера. Ще пізніше середньовічний героїчний епос (фольклорні твори різних народів, створені в добу Середньовіччя) — «Пісня про Нібелунгів»,

Зауважте!

Ознаки епосу: 1) в основі — подія (події); 2) об'єктивність зображуваної реальності; 3) у читача створюється враження «саморуковитості» і «саморозвитку» епічного світу; 4) дистанціювання оповідача від зображуваної реальності (оповідач — посередник між зображуваним світом і читачем).

«Пісня про Роланда», «Пісня про мого Сіда». У кожного народу героїчний епос формувався століттями й мав свою специфіку. Він нерідко ставав ґрунтом, на якому розвивалися різні літературні форми.

У сучасному значенні епос розуміється як рід літератури, який розкриває картину об'єктивної дійсності. За його основу взято подію (або події). Епічний твір відтворює певний випадок або цілу історію з життя героїв. Автор здійснює об'єктивне зображення дійсності, з'ясовуючи причини та наслідки вчинків героїв, подаючи життя в його природному розвитку. Епос використовує великий арсенал зображувальних засобів (портрети, прямі характеристики, діалоги, монологи, полілоги, пейзажі, жести, міміка, інтер'єр тощо). До епосу належать різні жанри: *епопея, роман, повість, оповідання, нарис* тощо.

Лірика. Виникнення лірики пов'язане з первісним *художнім синкретизмом*, тобто коли різні види мистецтва існували невіддільно один від одного. У давні часи люди виконували пісні-танці під час певного магічного обряду. Пізніше один із співаків став виокремлюватися як провідний виконавець, тобто заспівувач. Це й поклало початок лірики як окремого літературного роду. Розмаїття ліричних форм знаходимо в усній народній творчості (*пісні, думи, балади* тощо).

Зародження світової ліричної поезії припадає на добу античності. У творчості великих античних поетів (Піндар, Сапфо, Анакреонт, Гораций, Овідій та ін.) сформувалися визначальні ознаки лірики як літературного роду й з'явилися різні ліричні жанри. Якщо епос розповідає про подію, то головним у ліриці є її емоційне переживання. Визначальною ознакою лірики є суб'єктивність: усе зображуване подається через сприйняття ліричного героя або автора. Лірика зорієнтована на показ не зовнішнього, а внутрішнього світу особистості, на відтворення порухів душі, емоцій і почуттів. Змістом лірики є все суб'єктивне, внутрішнє, психологічно значуще. Людина в ліриці є і головним об'єктом зображення, і суб'єктом, який є важливою частиною художнього світу твору.

Переживання й думки, виражені в ліричному творі, не ототожнюються лише з постаттю автора. У ліриці велике значення має *ліричне «я»* — так званого *ліричного героя*. Це друге ліричне «я» поета, форма втілення його думок і переживань, але ліричний герой не ототожнюється з поетом, з його душевним станом, він живе своїм життям у новій художній дійсності.

Одісей. Мозаїка. II ст.

Зауважте!

Ознаки лірики: 1) зміст — внутрішнє життя особистості; 2) суб'єктивність створеного світу; 3) емоційне переживання події; 4) ліричне «я» (ліричний герой — друге «я» автора, але не ототожнюється з ним); 5) віршована форма (хоча це не обов'язково).

Дж. Романо.
Танок Аполлона
з музами. 1540 р.

Для лірики характерна особлива емоційність і схвильованість. Вона зорієнтована на індивідуальне сприйняття читача, який повинен не просто зрозуміти прочитане, а внутрішньо «пережити» подію. Унаслідок багатозначності поетичного слова лірика залишає великий простір для уяви читачів, даючи підстави для різних трактувань та асоціацій.

Лірика тяжіє до віршів, проте віршована структура не завжди є визначальною ознакою ліричних творів. Вона має велике розмаїття жанрів. У певні періоди активізуються ті чи інші жанри лірики.

Драма. Виникнення драми пов'язане з народними обрядовими дійствами. Батьківщиною драми була Стародавня Греція, де обряди на честь богів (Діоніса, Деметри, Кори та ін.) стали першими її зразками. У VI ст. до н. е. виник театр (з грецьк. *видовище*). Драматичні дійства, що раніше відбувалися на вулицях і площах, стали показувати на спеціальних майданах. Есхіл, Софокл, Евріпід і Арістофан заклали засади античної драми. У Стародавній Греції з'явилися такі різновиди драми, як *трагедія* та *комедія*.

Основу драматичного твору становить конфлікт, що знаходить вираження в дії. Оскільки конфлікт може бути *внутрішнім* (пов'язаним із внутрішніми суперечностями особистості, зосередженим у психологічній сфері) і *зовнішнім* (зіткнення героя зі світом, конфлікт між різними персонажами), то і дія, відповідно, може бути *внутрішньою* (показ змін внутрішнього стану героя твору, динаміки його переживань, думки тощо), а також *зовнішньою* (учинки героїв, їхня поведінка). Специфіка драми полягає в особливих формах організації художнього мовлення — діалог, монолог, полілог. Авторська позиція в драматичному творі знаходить специфічне вираження: опис дійових осіб, авторські ремарки, розміщення епізодів, вибір подій, учинки героїв, форми художнього мовлення тощо.

Драма є специфічним видом мистецтва, що одночасно належить і літературі, і театру. Протягом тривалої історії склалися такі жанрові різновиди драми, як *трагедія*, *комедія*, *власне драма*, *водевіль*, *мелодрама*, *трагікомедія* тощо.

Зауважте!

Ознаки драми як літературного роду: 1) в основі — дія; 2) конфлікт (зіткнення між персонажами або їхні внутрішні суперечності) — рушійна сила розвитку сюжету драми; 3) поєднання монологів, діалогів, полілогів; 4) призначення для сценічного втілення (рідше — для читання); 5) синтетизм (поєднання слова й жести, міміки, музики тощо).

Взаємодія родів літератури. Літературні роди тяжіють до взаємодії та взаємопроникнення. Так, наприклад, у фольклорі й художній літературі сформувалися *ліро-епічні жанри*: поема, балада, байка, дума, роман у віршах, вірш у прозі, казка-поема та ін. Лірика також проникає в драматичні твори. Серед жанрів *ліро-драми* виокремлюють: драматичну поему, драматичний епюд, драматичну сцену та ін. У результаті взаємодії епосу й драми виник *епічний театр*, у якому не стільки зображується дія, скільки розповідається про неї (наприклад, драма-притча). Це явище ХХ ст.

Взаємодія родів літератури тісно пов'язана з взаємодією жанрів. Художній твір є відкритою системою, у яку можуть проникати елементи й інших видів мистецтва (кіно, живопису, музики та ін.), а на сучасному етапі — навіть комп'ютерних технологій.

Грецький театр у м. Таорміні.
II ст. до н. е. Сицилія

Е́пос (з грецьк. *слово, мова, розповідь*) — багатозначний термін: 1) героїчна розповідь про національне минуле («Іліада», «Одіссея», «Пісня про Роланда», «Пісня про Нібелунгів», «Слово о полку Ігоревім» та ін.); 2) один із трьох родів літератури разом із лірикою та драмою.

Лі́рика (з грецьк. *lyra* — ліра, струнний музичний інструмент, під акомпанемент якого виконували вірші в давньогрецькій поезії) — один із трьох літературних родів, у якому об'єкт зображення подається шляхом передачі переживань, почуттів та емоцій особистості (героя чи автора), що приводить до створення особливий духовної реальності, розбудованої за законами краси.

Дра́ма (з грецьк. *drāma* — дія) — 1) один із літературних родів, що змальовує світ у формі дії, здебільшого призначений для сценічного втілення; 2) жанр драматичного мистецтва.

У кожній країні драма має свою національну специфіку (наприклад, у Японії визначними явищами були театри Кабукі та Но; Італія — батьківщина театру дель арте (театру імпровізації, який має витоки в карнавалі); у Китаї активно розвивалася музична драма, у тому числі традиційна пекінська опера).

Верте́п — пересувний ляльковий театр, поширений в Україні в XVI–XVIII ст. У ньому розігрували релігійні та світські вистави. Вертеп мав форму двоповерхового ящика: на першому ярусі представляли різдвяну історію, на другому — сцени із соціально-побутового життя. У давнину п'єси ставили, використовуючи ляльки. Згодом вертеп перетворився на театралізоване дійство, яке радує нас і сьогодні.

Вертеп. Сучасне фото

Осмилюємо прочитане. 1. Хто першим здійснив поділ літератури на роди? 2. Розкажіть про походження епосу. 3. Як виникла лірика? 4. Що дало поштовх для виникнення драми? 5. Назвіть провідні ознаки епосу, лірики й драми.

Порівнюємо. 1. Порівняйте епос і лірику. 2. Порівняйте епос і драму.

Творче завдання. Визначте родові ознаки вашого улюбленого літературного твору.

Перевірте себе. 1. Що таке *рід літератури*? 2. У яких значеннях вживається поняття «епос»? 3. Назвіть його провідні ознаки. 4. Охарактеризуйте лірику як рід літератури. 5. Доведіть взаємодію родів літератури на прикладі прочитаних вами творів.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

Література як рух. Світова література має багатовікову історію розвитку. Від глибокої давнини й до сучасності вона перебуває в постійному русі. Оскільки світова література є сукупністю різних національних літератур, які зберігають свою самобутність, процес розвитку мистецтва слова не може бути абсолютно монолітним. Водночас національні літератури мають деякі спільні закони розвитку, етапи й тенденції. Це дає підстави виокремити поняття «літературний процес». *Літературний процес* — це розвиток літератури різних народів, що характеризується певними закономірностями на кожному етапі від давнини до сучасності.

Літературний процес рухається по спіралі. Одні явища, виникнувши в давні часи, можуть відроджуватися на іншому етапі, але вже в новій якості. У літературному процесі відбувається взаємодія різних тенденцій і явищ, у тому числі національних літератур, творчих здобутків митців, класичної і масової літератур.

Як відбуваються зміни в літературному процесі. На розвиток літературного процесу впливають різні чинники. Серед *зовнішніх* — розвиток суспільства, культури й мистецтва в той чи інший час, стан розвитку людської свідомості, філософської думки, релігії, історична ситуація, вплив фольклору та міфології. *Внутрішні чинники* розвитку літературного процесу — це закони художньої літератури, розуміння краси в певну добу, перебіг літературного життя, розвиток і взаємодія родів і жанрів, традиції та новаторство митців та ін.

Періодизація. У літературному процесі можна визначити окремі епохи й періоди. Це частини літературного процесу, яким притаманні певні тенденції та закономірності. Вони окреслюють вирішальні моменти в історії літератури, виразно відрізняють їх від інших. Тому літературний процес має періодизацію. У літературах Західної Європи виокремлюють такі епохи, як античність, Середньовіччя, Відродження (Ренесанс), класицизм, бароко, Просвітництво, романтизм, реалізм, модернізм, постмодернізм і етап сучасної літератури. В Україні художня література має свої етапи. За Д. Чижевським, у давній українській літературі визначають українську середньовічну літературу XI–XV ст., літературу доби Ренесансу та бароко. Етап нової української літератури охоплює романтизм і реалізм. Наприкінці XIX — на початку XX ст. формується модернізм, а в останній третині XX — на початку XXI ст. розвивається постмодернізм. У сучасному періоді в українській літературі простежуються цікаві новітні явища.

Періоди літературного процесу виокремлюють відповідно до хронології — від давнини до сучасності. Епохи й періоди літературного процесу обумовлені внутрішніми закономірностями мистецтва слова, серед яких провідну роль відіграють такі категорії, як жанр, стиль, автор, літературний напрям і течія.

Ще однією важливою ознакою літературного процесу є його нерівномірність у різних країнах. Доба Відродження розпочинається в Італії (XIII–XIV ст.), а завершується в XV–XVI ст., коли в інших європейських літературах тільки формується.

Напрямок і течія. Важливу роль у літературному процесі відіграють літературні напрями й течії, які дають змогу виокремити подібні явища в межах різних національних літератур і певних періодах, надаючи цілісність літературному руху. Український літературознавець Д. Наливайко визначив у літературному напрямі такі компоненти, як його суспільно-історична основа й спільність мистецьких принципів. У літературному напрямі, за словами вченого, у відповідних художніх формах реалізується «ядро умонастроїв епохи».

У межах літературних напрямів інколи на підставі єдиних творчих підходів митців утворюються різні течії. Ці підходи охоплюють як змістовий, так і формальний рівні творів.

Художні напрями й течії в літературному процесі не є абсолютно «чистими», їх ознаки можуть накладатися. У творчості одного письменника подеколи виявляються елементи різних напрямів або течій (наприклад, Й. В. Гете, Ф. Шиллер, І. Котляревський, Т. Шевченко та ін.).

Літературний напрям — найбільша й наймісткіша одиниця літературного процесу, що охоплює змістовий і художній рівні творів, епохи та системи творчості, об'єднує в єдиний комплекс інші історико-типологічні категорії.

Літературна течія — вузька (у межах напрямку) спорідненість творчих принципів на основі подібних естетичних засад.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Що таке літературний процес? 2. Назвіть його провідні ознаки. 3. Доведіть, що літературний процес є нерівномірним і нелінійним явищем.

Для обговорення. Чи впливає розвиток суспільства та культури на розвиток літературного процесу? Як?

Творче завдання. На підставі прочитаних творів (1–2 за вибором) продемонструйте взаємодію української і зарубіжних літератур у літературному процесі.

Перевірте себе. 1. Назвіть внутрішні й зовнішні чинники розвитку літературного процесу. 2. Які категорії є основними для літературного процесу? 3. Які етапи (періоди) літературного процесу вам відомі? 4. Коли авторська свідомість вийшла на перший план у літературному процесі? 5. Дайте визначення літературному напрямку та течії. 6. Як вони співвідносяться між собою?

Радимо прочитати

1. Бандура О. Теорія літератури в тезах, дефініціях, таблицях: навчальний довідник / О. Бандура, Г. Бандура. — К., 2008.

2. Літературознавча енциклопедія: у 2-х томах / автор-укладач Ю. І. Ковалів. — К., 2007.

СВЯЩЕННІ КНИГИ ЛЮДСТВА ЯК ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРИ Й ДЖЕРЕЛО ЛІТЕРАТУРИ

ЗНАЧЕННЯ СВЯЩЕННИХ КНИГ ДЛЯ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ Й МИСТЕЦТВА

В історії людства є книги, що виникли дуже давно й зміст яких створювався століттями, але вони не застаріли й у III тисячолітті. Це — Веди, Біблія, Коран, Авеста, Тора й інші давні тексти, у яких закарбовано величезний духовний досвід багатьох поколінь. Вони стали основою світових релігій і невичерпним джерелом натхнення митців. Священні книги з'явилися в різних куточках світу, але їх поєднує те, що вони пов'язані з уявленнями різних народів про себе та свою історію, про створення світу та його будову, про мораль і життєві цінності. У священних книгах знаходимо образи, що належать до різних світів, — небесного й земного, божественного та природного. Вони нерозривно поєднані й утворюють особливу художню реальність, де розгортається одвічна боротьба добра і зла, життя та смерті, де людина намагається осмислити своє існування й звертається до вищих сил за духовною підтримкою.

У священних книгах різних народів можна знайти відгомін далеких подій, що колись, імовірно, відбувалися на Землі. Але ці події були переосмислені та видозмінені в міфах. Вони виникли як поетичні історії, що навчають нас, як треба жити у світі, і надихають на добро. Сюжети й образи священних книг стали вічними, оскільки вони протягом століть спонукають до творчості митців і постають у неперевершених витворах.

Ми відкриваємо священні книги, щоб пізнати себе і світ, знайти сенс буття і свою дорогу до Бога. І в кожного з нас будуть свої відкриття...

Міф (грецьк. *mythos* — слово, переказ, звістка) — розповідь, у якій явища природи або реальні події були творчо переосмислені колективною (первісною) свідомістю давніх людей як пояснення світу та втілення уявлень про нього.

Міфологічний образ — образ, що походить із міфу. У міфологічному образі в конкретній формі втілено загальні уявлення давніх людей про виникнення світу, дано первісні пояснення явищ природи та людського життя. У священних книгах людства міфологічні образи поділяються на різні групи: божественні, напівбожественні, ворожі (демонологічні), людей, явища природи, символи тощо. Деякі міфологічні образи подані за принципом антитези. У такий спосіб утверджується одвічна тема боротьби добра і зла, що триває у світі.

На початку XVI ст. художник **Рафаель** намалював для олтаря церкви монастиря святого Сікста в П'яченці (Італія) образ Богоматері. Він не знав тоді, що його полотно «Сікстинська мадонна» стане шедевром мистецтва. Мадонна тримає на руках Сина — Христа, а її погляд звернений до глядачів. В очах мадонни — безмежна материнська любов і тривога за майбутнє, милосердя й глибокий біль. Здається, мати передчуває ті випробування, які випадуть на долю Христа. Дивлячись на мадонну, ми ніби самі стаємо частиною цього твору. Богоматір печально й велично йде до нас, несучи нам найдорожче — Сина, Спасителя. А за її спиною розливається світло, у якому можна роздивитися голівки маленьких янголят. Світло переможе темряву, любов — зло, а Богоматір із Сином завжди будуть іти до нас через віки...

Рафаель Санти.
Сікстинська мадонна.
1512–1513 рр.

Радимо прочитати

Абрамович С. Д. Священні книги людства: Веди. Авеста. Біблія. Коран. — Харків, 2003.

Хто ж нам повідав про те, звідки взялися світи
всі безкраї?

Адже пізніше, ніж ті світи, всі боги народились.
Хто ж може відати, звідки пішло все?

З «Рігведи»

Шлях аріїв. Культура Стародавньої Індії почала утворюватися ще в III тис. до н. е., що засвідчують пам'ятки прикладного мистецтва, які дійшли до нашого часу. А в середині II тис. до н. е. кочові племена із Заходу, які називали себе аріями, прийшли в Північно-Західну Індію й поступово розселилися в східному й південному напрямках. Саме слово арій, імовірно, означало «пастух», а пізніше — «шляхетний». Арії мали високу духовну культуру. Зі співів, оповідок і міфів, що склалися в період кочування, виникли згодом Веди — зібрання текстів, які набули священного значення.

Виникнення Вед. *Веди* (із санскриту — *книги знання, мудрість, учення*) — давні пам'ятки індоєвропейської словесності, які були створені впродовж II–I тис. до н. е. Ведична міфологія ввібрала в себе уявлення аріїв і місцеві вірування. Веди допомагають зрозуміти духовну культуру Індії та багатьох народів Азії, адже саме ці зібрання священних текстів стали основою для утворення різних релігій — індуїзму, буддизму, брахманізму, джайнізму. Прихильники цих релігій уважають, що Веди мають божественне походження.

Перші тексти Вед виникли тоді, коли племена арій лише прокладали шлях до Індії. Тривалий час вони існували в усній формі, як і міфи, і твори усної народної творчості. У Ведах було відтворено уявлення давніх людей про створення світу та його будову, про богів та інших істот, а також ритуали, пов'язані з тим, як люди в давнину прагнули поєднати своє життя з природою, виробити систему моральних цінностей у своєму житті.

Зібрання текстів Вед. Веди поділяються на чотири збірки: «Рігведа» — книга гімнів богам, «Самаведа» — книга пісень, «Яджурведа» — книга жертвоприношення, «Атхарваведа» — книга магичних заклинань (це також перший індійський текст, пов'язаний із медициною). Ці чотири книги називають *самхіти* (тобто «зібрання»). Майже всі тексти самхит написані віршами. Із самхітами тісно пов'язані *брахмани* — прозові тексти, які пояснюють ритуали, їх походження та значення. У свою чергу з брахманами поєднуються філософські трактати у віршах і прозі про природу, богів і людей. Ці трактати називають *араньяки* й *упанішади*. Самхіти, араньяки, упанішади об'єднуються у священний канон¹, подібний до Біблії чи Корану. Віддалені один від одного століттями, тексти Вед відображають різні рівні суспільних відносин і осмислення дійсності.

Образи ведичної міфології. Система ведичної міфології охоплює кілька рівнів: 1) божественний (*Агни, Сома, Притхві* та ін. — земні боги; *Індра, Рудра, Анас* та ін. — атмосферні; *Варуна, Мітра, Вішну, Савітар* та ін. — небесні); 2) абстрактні поняття (*Кала* — «час», *Шраддха* — «віра», *Кама* — «бажання»); 3) напівбожественні персонажі; 4) міфічні герої та жерці (*Ману, Ахтарван, Канва, Кутса* та ін.); 5) ворожі демонічні персонажі (*Врітра, Вала, Шушина, Шамбара* та ін.); 6) тварини, рослини, атрибути ландшафту; 7) людина в міфологічному аспекті; 8) символи (різні знаки, предмети вжитку — колесо, посуд, цілюще зілля тощо) та ін. Божественний рівень утворюють 33 боги (у деяких джерелах 3333, 3306, 3339). Усі боги за своїми функціями поділяються на земних, атмосферних і небесних. Для ведичної міфології було характерне поклоніння багатьом богам, головним серед яких уважався Індра — бог над усіма богами. Оспівувалися також Сур'я — «сонце», Вайя — «вітер», Ушас — «ранкова зоря», Агни — «вогонь», Яма — «смерть» та ін. Це була перша спроба людства осмислити Всесвіт у його цілісності.

Індра в оточенні слуг.
Камбоджа. 1097 р.

Індра — бог над усіма богами. Оспівувалися також Сур'я — «сонце», Вайя — «вітер», Ушас — «ранкова зоря», Агни — «вогонь», Яма — «смерть» та ін. Це була перша спроба людства осмислити Всесвіт у його цілісності.

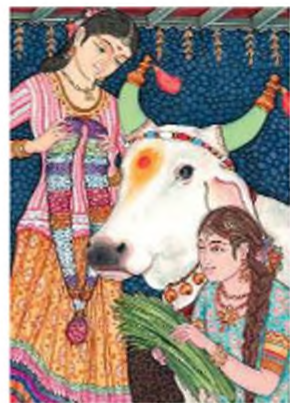
Космогонічні міфи. У Ведах діють багато персонажів, пов'язаних із *космогонічними міфами*, тобто з тими, які пояснюють виникнення світу й природних явищ. Так, *Індра* — «той, у кого в руках грім і блискавка», *Савітар* — «той, хто народжує», *Тваштар* — «той, хто створює», *Тратар* — «захисник» та ін. Усесвіт,

¹ *Канон* (з грецьк. *норма, правило*) — сукупність положень і правил релігійного вчення, які визнаються незаперечними істинними, вічними й незмінними божественними настановами.

згідно з уявленнями аріїв, складається з двох суперечливих начал: рита (*істина, гармонія, духовний зміст*) і анрита (*хаос, відсутність істини*). У процесі боротьби різних сил (*богів, героїв, демонічних персонажів*) утворилися різні природні явища. Ось приклад того, як давні люди розуміли виникнення води й дощу: «На землі розпочалася засуха, бо демон украв небесних корів і переховував їх у горах. Ріки пересохли, тварини страждали. Люди приготували верховному богу Індрі спеціальний жертвний напій, після якого той кинув у демона блискавку й визволив небесних корів. Вони пішли по небу, проливаючи дощ — небесне молоко, животворне начало буття». В індійському суспільстві й досі ці священні тварини користуються великою повагою, уособлюючи живильну силу природи, а також добротність і чистоту.

«Рігведа». У збірці гімнів «Рігведа» ведична міфологія постає наче в процесі її творення: від перших богів, які уособлювали природні явища (сонце, вітер, вогонь, вода тощо), до богів, що втілювали абстрактні поняття (наприклад, *Манью* — гнів, *Шраддхі* — віра, *Вишвакарман* — «будівничий світу» та ін.). Найпопулярніший персонаж «Рігведи» *Індра* — бог грому й блискавки, якому присвячено майже 250 гімнів, більше, аніж будь-якому іншому божеству. Його називають у Ведах «цар богів», «цар Усесвіту», «володар», «щедрий», «друг», «син сили». Індра виконував функцію захисту аріїв від ворожих племен. Тому він зображується у ведичних текстах мужнім, сильним, хоробрим, перед ним схиляються всі сили зла й темряви. Воїнські подвиги Індри набувають також космогонічного значення. Перемагаючи ворогів, він породжує сонце, небо, зорю, звільняє від демонів ріки. Індра приносить процвітання, добробут і мир людям. А ще у Ведах він надихає співців на прекрасне. Образ Індри у ведичних міфах поетизується за допомогою постійних епітетів і метафор, а також численних гіпербол, які підкреслюють його неймовірну силу.

Спільність міфів Вед для індійців та аріїв, слов'ян дохристиянської пори. Михайло Драгоманов проводив аналогії між Ведами й українськими колядками. У колядках давніх слов'ян знайшли відображення язичницькі вірування в різних богів, що асоціювалися з явищами природи та різними сферами життя людей. До цих богів наші пращури зверталися з молитвами й піснями. Обожнювалася не тільки природа (сонце, вогонь, вода та ін.), а навіть предмети вжитку (наприклад, колесо — як символ сонця та його вічного руху, намісто — як магичне коло, оберіг від злих сил тощо), страви. З прийняттям християнства колядки набули християнського змісту, але відгомін давніх уявлень відчувається в них і дотепер.

Священна корова.
Індія. XIX ст.

Українські діти співають колядки

Леся Українка в праці «Стародавня історія східних народів» відзначила подібність мотивів, символів і образів у ведичній і слов'янській міфології дохристиянської доби.

Переклади творів староіндійської обрядової поезії ввійшли як ілюстративний матеріал до підручника «Стародавня історія східних народів», який Леся Українка написала в 1890 р. Переклади виконані не з оригіналу, а з французьких або німецьких текстів.

Мудра думка

«Порівнюючи індоєвропейські мови, учені здогадуються про життя громадське первісних арійців і про їхні звичаї, — коли яке слово єсть у всіх тих мовах, то значить воно було і в первісних арійців, а якщо було слово, то був і той звичай або та річ, яка тим словом зветься (...) У всіх індоєвропейських мовах єсть схожі між собою слова, що означають дім або село, так само, як і слова, що означають різних свійських звірів, наприклад віл, кінь, собака, свиня, вівця, коза, гуска. (...) Вдачу, думки та світогляд народу найбільше видно з його віри та мови, бо в їх одбивається все, що думають люди про природу й про самих себе. (...) Арійці індійські звать своїх богів *Dewas* — ясні, світлі. Слово се рівняють до латинського *divus* і грецького *dios*. Святе в гімнах Веди то — світло, і перші боги наших предків були зміни дня і ночі, рання зоря, вечірне смеркання, блискавиця та багаття. Арійська віра — чиста віра у світло» (Леся Українка).

ГІМНИ ДО РАННЬОЇ ЗОРІ

1

В повіз великий богині щасливої впряжені коні.
 Всі нестерельні боги посідали в той повіз.
 Славна з'явилась богиня, живуча в повітрі,
 з лона темноти з'явилась людській оселі красити.
 З цілого світу найперша встає вона й шле нам здалека
 пишні дари. Народилась зоря молодая, новая,
 будить створіння, найперше приходить на поклики ранні.
 В наші оселі нестерельна зоря завітала,
 нашу хвалу прийняла в високостях повітря,
 вільна, осяйна іде, щедро сипле розкішні скарби.
 Наче дівчина струнка, так, богине, ідеш ти
 хутко на наші поданки. Всміхаючись, ти, молодая,
 линеш раніше від сонця, осяйнее лоно відкривши.
 Наче дівча молоденьке, що мати скупала, така ти;
 бачим блискучу красу твого тіла! О зоре щаслива!
 Ясно палай! Ні одна ще зоря не була така гарна!

Світло лагідне займається, промінням красить всю землю.
 Слово й молитву провадить зоря, силпе барви блискучі
 і одчиняє ворота деннії. У сні всі лежали;
 ти ж сповістила, що час нам повстати, життям утішатись,
 час нам приносити жертви і дбати про власний достаток.
 Темрява скрізь панувала; зоря ж освітила край неба
 і до живих завітала. О дочко небес, ти з'явилась!
 Ти, молодая, серпанком блискучим укрита!
 Скарбів наземних усіх ти цариця! Ідеш ти
 вслід за минулими зорями, ти ж і найстарша
 зір всіх прийдешніх, зір вічних. Іди веселити живучих
 і оживляти умерлих!.. Зоря відколи нам сіяє?
 Зорі сяли нам досі і потім сіяти нам будуть.
 Сяє зоря, в свою чергу, сіяє для нашого щастя.
 Вмерли ті люди, що бачили сяйво предвічної зорі,
 бачим зорю ми сьогодні, судилась же й нам тая доля,
 згинуть і наші нащадки, що зорі прийдешні побачать.
 В давні віки красно-пишно зоря променіла; сьогодні
 щедро нам світить, і потім блищатиме ясно.
 Смерті нема їй, ні старощів, завжди в промінні приходить.
 Повідь огнисту зоря розливає в долинах небесних.
 Темряву чорну жене промениста богиня.
 В повіз чудовий запряжені коні червоні. Вже їде
 світ весь будити зоря. Вставайте! бо знову з'явився
 нам дух життя, щоб усіх оживляти! Ось темрява гине,
 день наближається! Час до роботи приймається! Час жити!
 Мати богів! ясне око землі! вістовнице поданків!
 Зоре прекрасна! Світи нам і зглянься на наші поданки!
 Славу нам дай, ясна зоре, ти, радоще світу!

(Переклад із німецької Лесі Українки)

Гімн – урочистий твір на пошанування когось (чогось). Як жанр поезії виник у давнину з культових пісень на честь божеств. Згодом набув світського характеру, у сучасний період пов'язаний з офіційними подіями, церемоніями тощо.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Виразно прочитайте описи зорі в поданих текстах. 2. Знайдіть метафори в наведених описах, розкрийте їх переносне значення. 3. Які епітети й порівняння створюють поетичний образ зорі? 4. Як у поданих гімнах утілено боротьбу життя і смерті, світла й темряви?

Творче завдання. Доведіть міфологічний характер образу зорі в гімнах «Рігведи».

Порівнюємо. 1. Чи подібні тексти гімнів із «Рігведи» до молитов? Поясніть свою думку. 2. Пригадайте відомі вам колядки. Визначте їх подібність із прочитаними гімнами.

ГІМН ПРО ПЕРЕМОГУ ІНДРИ НАД АГІ

Коментарі

Один із найпоширеніших сюжетів Вед — перемога Індри над Врітрою та іншими демонами, що заважали вільному життю й праці аріїв. Ім'я Врітра із санскриту означало «перепона», «перешкода». Він був супротивником Індри, чинив спротив течіям рік, утілюючи темний хаос. У розпорядженні Врітри були туман, морок і град. Згідно з уявленнями давніх людей, Врітра не мав ані рук, ані ніг. Змієподібний, він жив у водах, щоб стримувати їх. Коли Індра переміг Врітру, потоки води вільно розлилися по землі, давши людям можливість жити й займатися землеробством. Індра здобуває численні перемоги й над іншими лихими персонажами, бо його сила безмежна. Отже, перемогами Індри давні люди пояснювали явища природи.

Маю співати про ту перемогу, що вчора одержав
Індра-стрілець. Переміг він Агі, розділив усі хвили,
визволив він з гір небесних потоки... І ринули води...
Як до обори корови біжать, так летять вони в море...
Індро! Подужавши первістня хмар, ти розбив еси чари
тих чарівниць, народження дав сонцеві, місяцю й зорям!
Перед тобою твій ворог зника... Індра вдарив на Врітру,
то ж найхмарніший був ворог. Потужним смертельним перуном
він йому тіла розбив. Мов підтяте сокирою древо,
долі простягся Агі. Наче прорвана гребля, лежить він,
водами вкритий, а там тії води утішили серце,
Врітра колись їх держав у своїх величезних обіймах,
отже, Агі подоланого давлоть вони і стискають.
Кидають вітри турботні, буйні тіло Врітри, і води
топлять його, він тепер така річ, що і назви нема їй!..
Сон, вічний сон покрива тепер ворога Індри!..

(Переклад із німецької Лесі Українки)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Які подвиги Індри описано в тексті? 2. За допомогою яких художніх засобів створено героїчний образ Індри? 3. Хто йому протистоїть? 4. Яка священна для Індії тварина згадується в тексті? Що вона тут уособлює? 5. Визначте провідну ідею твору.

Творче завдання. Доведіть, що Індра — міфологічний образ.

Порівнюємо. Порівняйте образи: 1) Індри й Прометея; 2) Індри та Зевса.

Перевірте себе. 1. Коли і за яких умов виникли Веди? 2. Які традиційні для міфології різних народів (антична, слов'янська) сюжети й образи трапляються у Ведах? 3. Розкрийте символічне значення образу зорі у ведичній міфології. 4. Охарактеризуйте образ Індри як міфологічний образ. 5. Які явища природи знайшли відтворення в прочитаних вами гімнах «Рігведи»?

Радимо прочитати

Голоси Стародавньої Індії. — К., 1982.

Біблія — шлях до Бога. Кожна людина йде до Бога своїм шляхом, і то її особиста справа, справа власної душі. Той, хто відкриє в собі Господа, відчує ніби нове народження — не тіла, а духу, народження великої любові до всіх людей і всього суцього на землі. Відкрити Бога в собі нелегко, ще важче нести Богу любов у світ. Тому на кожного з нас чекає важкий шлях, який нам допоможе здолати Біблія. Це основа двох релігій — юдейської і християнської, історичний документ з історії давнього світу, пам'ятка культури та джерело натхнення для митців різних часів і народів. Саме слово *Біблія* з давньогрецької мови означає «книги», або «зібрання книг». Спорідненим із словом *Біблія* є відоме нам слово *бібліотека*.

Віруючі люди вважають, що Біблія була послана людям Богом задля духовної підтримки. Але є й інша, історична, версія створення цієї пам'ятки. Вона складається з 66 текстів, і вченими встановлено, що вони різні за змістом і часом створення. Біблію писали понад 40 авторів, котрі не знали одне одного (це було й неможливо, бо її створювали протягом 1500 років). Найдавніші твори Біблії з'явилися ще у XII ст. до н. е., а останні — у перші століття нашої ери. Якщо уважно прочитати біблійні тексти, то можна помітити, що їх автори мали різні погляди, освіту, соціальну належність, манеру оповіді. Серед них були мандрівні філософи, судді, царі, пастухи, поети та ін. Одні книги більш докладні, подібні до наукових трактатів, другі — напрочуд поетичні, треті — повчальні, четверті — сповнені глибокої тривоги за майбутнє тощо. Незважаючи на розмаїття текстів, Біблія все ж таки зберігає гармонійну єдність завдяки наскрізній темі — це розповідь про духовні пошуки людства й необхідність його спасіння через Ісуса Христа.

Біблія існує в різних варіантах — канонічному та неканонічному (апокрифах). *Канонічними книгами* Святого Письма називають біблійні книги, освячені й узаконені церквою. Такий текст Біблії (якою б мовою він не був виданий) є загальноприйнятим у різних країнах. А *апокрифи* — це різноманітні версії біблійних книг, що час від часу з'являлися в різних куточках світу.

Зв'язок Біблії з історією та міфологією. Біблійні тексти мають особливу природу. З одного боку, у них ми знаходимо відгомін подій, що колись, дуже давно, відбувалися в реальності (війни й природні катастрофи, звичаї людей, соціальний устрій тих далеких часів тощо). Але історичні події були з часом перетворені колективною свідомістю на міфи.

Зауважте!

Одна з головних проблем Біблії — це проблема духовного вибору людини й людства.

Храм святого Юра м. Львів

Біблійні міфи виконують специфічні функції. Насамперед це *пізнавальна функція*, оскільки в біблійних міфах подано пояснення світу й усього того, що в ньому існує. Крім того, біблійний міф виконує *ціннісно-орієнтаційну функцію*, оскільки розрізняє добро і зло, любов і милосердя та інші поняття, тобто формує важливі цінності людства, даючи йому напрямок духовного розвитку й ідеали. У біблійному міфі закладено великий моральний потенціал, а, відповідно, міф виконує й *моральну функцію*. Через Біблію людство віками вчилося нормам моралі, правилам особистої і суспільної поведінки, що вважалися моральними. Як поводитися в сім'ї, соціумі, як правильно вчинити в тому чи іншому випадку тощо — на всі ці запитання дає відповіді Біблія. Біблійний міф також має *повчальну функцію*, бо всі тексти Святого Письма так чи інакше навчають, як бути «образом і подобою» Бога, як наблизитися до Нього, виконувати Його заповіді. У біблійному міфі закладено й *загальнокультурну функцію*, оскільки Біблія вже давно стала частиною культури багатьох країн і народів, основою релігій (юдейської і християнської), поширених у різних куточках світу. Ми стикаємося з біблійними образами й сюжетами щодня — у пам'ятках архітектури, музиці, живописі, літературі, а також дотримуючись релігійних свят і традицій у повсякденному житті.

Структура Біблії, її складники. Біблія складається з двох основних частин — Старого Заповіту та Нового Заповіту. **Старий Заповіт** був написаний староврейською мовою, а окремі частини — арамейською. Він складається з таких частини: 1) П'ятикнижжя Мойсееве (Буття, Вихід, Левит, Числа, Повторення Закону); 2) Книги історичні (Книга Ісуса Навина, Книга Суддів, Книга Рут, Перша і Друга книги царів та ін.); 3) книги навчально-поетичні (Книга Йова, Книга Псалмів, Книга Приповістей Соломонових, Книга Еклезіастова, Пісня над піснями); 4) Книги пророцькі (Книги великих і малих пророків: Ісаї, Єремії, Єзекіля, Даниїла, Осії, Амоса, Наума та ін.).

Новий Заповіт був створений давньогрецькою мовою. У ньому вміщено такі частини: 1) чотири Євангелія (від Матвія, Марка, Луки, Івана); 2) Книга історична (Діяння святих апостолів); 3) Послання апостолів (Павла, Соборні послання); 4) Книга пророцька (Об'явлення Івана Богослова).

Коли душа людини прокидається й прагне духовного змісту, узгодити своє існування з моральними ідеалами, вона звертається до Бога, тобто приймає Його заповіді. Так виникає давній союз між Богом і людиною. Це біблійна символіка, але її призначення глибоко земне й дуже необхідне кожному — щоб надати життю людини високої мети. Проблема встановлення союзу між Богом і Людиною є основною темою Біблії. Хрест, що є символом усіх християн,

Зауважте!

Слово *заповіт* із староврейської означає «союз». Це символічний союз Бога й людини, про який ідеться в багатьох біблійних текстах. Його треба розуміти не в прямому, а в переносному значенні.

також відображає зв'язок між Богом і людиною, а ще це символ страждань і жертви Христа в ім'я відновлення союзу людства з Господом.

Згідно зі Святим Письмом, людина має сама обрати свій шлях — звернутися до Бога й прийти до Нього (або віддалитися, тобто порушити союз, потрапити в обійми Диявола, темряви).

У Старому Заповіті описується початок історії людства, коли люди були ще надто недосконалими, особливо в духовному сенсі. Тому союз Бога й людини постійно порушувався, він виявився нестійким і нетривалим. З'явилася потреба в Новому Заповіті, тобто відновленні союзу Бога й людини. Задля цієї мети Бог послав на землю свого Сина — Спасителя, Ісуса Христа. Однак уже в Старому Заповіті містяться численні пророцтва про Нього. До того ж тут є ряд героїв, що стали провісниками Христа — Мойсей, Йосип, Давид, Соломон та ін. Головне завдання Ісуса Христа в Новому Заповіті — з'єднати розірваний зв'язок між Богом і людством, дати людям духовний порятунок своїм прикладом і ученням.

Свято-Успенський собор
Киево-Печерської лаври. м. Київ

Повне видання Біблії українською мовою здійснив видатний мовознавець, історик церкви **Іван Огієнко (митрополит Іларіон)**. Перекладена ним українською мовою Біблія (він працював над перекладом з 1936 по 1955 р.) уперше вийшла друком за межами України в 1962 р. і з того часу неодноразово перевидавалася.

СТАРИЙ ЗАПОВІТ

СТВОРЕННЯ СВІТУ ТА ЛЮДИНИ

(Книга Буття, 1–3)

Коментарі

За Біблією, світ не постав сам собою. Він був створений Богом. У Біблії чітко й послідовно стверджується думка про Творця всього сущого як Доброго Отця, який любить створений ним світ. Але тоді виникає запитання: чому у світі існує зло? Біблія пояснює ситуацію так: зло виникло від того, що творіння збунтувалося проти Творця, порушило Його волю, зруйнувало укладений союз. Розпочав цей бунт Диявол (сатана), перший зі створених Богом безплотних сил-енергій (ангелів). Він намагається збунтувати проти Бога й людину, яку Бог створив «за своїм образом і подобою». Під впливом Диявола Адам і Єва з'їли плоди з Дерева пізнання, які їм забороняв їсти Бог. Дерево пізнання — особливий біблійний образ, утілення символічного союзу між Творцем і людьми. Зі старовірської слово *знати* мало особливе значення — «відати, володіти всім на світі», тобто добром і злом, «бути, як боги». Послухавши Диявола, а не Бога, Адам і Єва зруйнували союз із Творцем і були вигнані Ним із раю.

В. Блейк. Творення Адама.
1795–1805 рр.

(...) Але змії був хитріший над усю польову звірину, яку Господь Бог учинив. І сказав він до жінки: «Чи Бог наказав: не їжте з усякого дерева раю?» І відповіла жінка змієві: «З плодів дерева раю ми можемо їсти, але з плодів дерева, що в середині раю, Бог сказав: “Не їжте з нього й не доторкайтеся до нього, щоб вам не померти”». І сказав змії до жінки: «Умерти — не вмрете! Бо відає Бог, що дня того, коли будете з нього ви їсти, ваші очі розкриються, і станете ви, немов боги, знаючи добро й зло». І побачила жінка, що дерево добре на їжу, і принадне для очей, і пожадане дерево, щоб набуті знання. І взяла з його плоду, та й з'їла, і разом дала теж чоловікові своєму, — і він з'їв. І розкрилися очі в обох них, і пізнали, що нагі вони. І зпили вони фігові листя, і зробили опаски собі.

І почули вони голос Господа Бога, що по раю ходив, як повіяв денний холодок. І сховався Адам і його жінка від Господа Бога серед дерев раю. І закликав Господь Бог до Адама, і до нього сказав: «Де ти?» А той відповів: «Почув я Твій голос у раю — і злякався, бо нагий я, — і сховався». І промовив Господь: «Хто сказав тобі, що ти нагий? Чи ти не їв із того дерева, що Я звелів був тобі, щоб ти з нього не їв?» А Адам відказав: «Жінка, що дав Ти її, щоб зі мною була, вона подала мені з того дерева, — і я їв». Тоді Господь Бог промовив до жінки: «Що це ти наробила?» А жінка сказала: «Змії спокусив мене, — і я їла». (...) І вигнав Господь Бог Адама та його жінку з раю, сказавши їм, що тепер у скорботі й муках будуть дні їхнього життя, у поті лица свого здобуватимуть хліб, аж поки не повернуться в землю. «Бо ти порошок, — і до порошку вернешся», — сказав Бог Адамові.

(Переклад із старовірєвської Івана Огієнка)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Розкрийте символічний зміст образу Дерева пізнання. Чому не можна було їсти плоди з нього? 2. Як ви думаете, чи була свобода вибору в Адама й Єви? 3. Чи відразу Бог покарав Адама та Єву? Чи використали вони можливість спокутувати свій гріх? 4. Який присуд зробив Бог людям?

Порівнюємо. Пригадайте відомі вам міфи різних народів про створення світу. Порівняйте їх із біблійним міфом про створення світу й людини, визначте подібність і відмінність.

Для обговорення. Біллі Грем з приводу сюжету про Адама та Єву писав: «Бог нагородив людину розумом і душею. І дав їй повну свободу дій. І, як мудрий Отець, Бог чекав, який же вибір зробить Його дитя. Це було випробуванням! Це було тією хвилиною, коли Адам за своєю волею, без примусу, міг обрати праведний чи неправедний шлях. І він зробив вибір на користь Змія (Диявола), тобто зла. І тому вся провина лежить на Адамові, якому був даний вибір і який віддав перевагу брехні Диявола, а не Божій істині».

- Як ви вважаєте: хто винен у тому, що було порушено волю Бога, — Адам, Єва чи Диявол? Поясніть свою думку.

КАЇН І АВЕЛЬ

(Книга Буття, 4)

Коментарі

В Адама та Єви народилися два сини — Каїн і Авель. Обидва брати принесли жертву Богові: перший — плоди зі свого поля (бо він був землеробом), а другий — кращих овець із своєї отари (бо він був скотарем). І Бог зглянувся на жертву другого, а на жертву першого й не глянув. Чому? Жертва — це біблійне поняття, яке означає «запрошення Бога на трапезу», тобто свідчення того, що людина підтримує союз із Богом. Але це можна робити тільки з чистим серцем. Біблія навчає, що коли людина жертвує чимось, не має значення обсяг і ціна цієї жертви. Головне — духовні наміри, бо Бог, як мудрий Отець, усе бачить.

В Адама та Єви народилося двоє синів — Каїн і Авель. І був Авель пастухом отари, а Каїн був землеробом. І сталося по деякім часі, і приніс Каїн Богові жертву від плоду землі. А Авель — також приніс своїх овець з отари. І зглянувся Господь на Авеля й на жертву його, а на Каїна й на жертву його не подивився. І сильно розгнівався Каїн, і обличчя його змінилося. І сказав Господь Каїнові: «Чого ти розгнівався, і чого змінилось обличчя твоє?..» І говорив Каїн до Авеля, брата свого. І сталося, як були вони в полі, повстав Каїн на Авеля, брата свого, — і вбив його. І сказав Господь Каїнові: «Де Авель, брат твій?» А той відповів: «Не знаю. Чи я сторож брата свого?» І сказав Господь: «Що ти зробив? Голос крові брата твого взиває до Мене із землі. Тепер ти проклятий від землі, що розкрила уста свої, щоб прийняти кров твого брата з твоєї руки. Коли будеш ти порати землю, вона більше не дасть тобі сили своєї. Ти вічно будеш блукати й страждати...» «Кожен, хто вб'є Каїна, семикратно буде покараний». І вмістив Бог знак на Каїні, щоб не вбив його кожен, хто стріне його.

Тиціан. Каїн і Авель. 1544 р.

(Переклад із староєврейської Івана Озієнка)

Роздивіться репродукцію картини Тиціана на сюжет про Каїна й Авеля. Який момент зображено на полотні? Як художник відтворив драматизм ситуації?

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Як ви розумієте поняття «жертва»? 2. Чим по-жертвували Господу брати? 3. Чому Бог прийняв жертву Авеля, а жертву Каїна не прийняв? 4. За що Каїн убив Авеля? 5. Як Бог покарав Каїна?

Для обговорення. 1. У який момент було порушено Заповіт (союз) із Богом? 2. Чи можна йти до Бога через убивство?

Творче завдання. 1. Поділіть текст на частини відповідно до розвитку сюжету. 2. Складіть простий план тексту. 3. Перекажіть біблійний сюжет, коментуючи його частини.

МОЙСЕЙ

(Книга Вихід)

Коментарі Особливе місце в Старому Заповіті посідає образ Мойсея. Він народився приблизно в XV–XIII ст. до н. е. в Єгипті. Мати Мойсея переховувала його на березі Нілу від гніву жорстокого фараона, який переслідував євреїв. Там Мойсея знайшла донька фараона, котра пожаліла його й узяла для нього годувальницю-ізраїльтянку. Так Мойсей знов опинився у своїй матері, яка вигодувала його. Мойсей виріс при дворі фараона. Проте сльози та біль народу дійшли до його серця. Він убив єгипетського наглядача, котрий жорстоко знущався над євреями. Через те Мойсей змушений був тривалий час переховуватися.

У Біблії Мойсей зображується як провідник Божої волі серед ізраїльського народу. Бог покладає на нього місію звільнення євреїв, і Мойсей виводить свій народ через пустелю з Єгипту. Червоне море розійшлося, і євреї пройшли по його

М. Врубель. Мойсей.
1882 р.

дну, як по суші, а потім море потопило ворогів. Коли ізраїльському народові нічого було їсти, Бог посилав їжу — манну небесну, коли нічого було пити, Мойсей ударив палицею по скелі й звідти потекла вода. 40 років ішли євреї слідом за Мойсеєм до землі обітованої. Через тривалі випробування вони втрачали сили й віру в досягнення мети. І тільки Мойсей не втрачав надію на Бога й можливість кращої долі. На горі Сінай він отримав від Бога скрижалі з Десятьма заповідями. Це була духовна підтримка Господа народові. Але побачивши, що євреї не дотримуються Божих заповідей, Мойсей розбив скрижалі. Та все ж таки його служіння народові було самовідданим і жертвним. Він дожив до глибокої старості й помер з думкою про спасіння свого народу.

ДЕСЯТЬ БОЖИХ ЗАПОВІДЕЙ

І Бог промовляв всі ці слова, кажучи: «Я — Господь, Бог твій, що вивів тебе з єгипетського краю з дому рабства.

1. Хай не буде тобі інших богів передо Мною!
2. Не роби собі різьби й усякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що у воді під землею. Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я — Господь, Бог твій, Бог заздрисний, що карає за провини батьків на синах, на третіх і на четвертих поколіннях тих, хто ненавидить Мене, і хто чинить милість тисячам поколінь тих, хто любить Мене, і хто дотримується Моїх заповідей.
3. Не призывай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме Його Імення надаремно.
4. Пам'ятай день суботній, щоб святити його! Шість днів працею і роби всю працю свою, а день сьомий, субота для Господа, Бога твого: не роби жодної праці ти, і син твій, та дочка твоя, раб твій та невольниця твоя, і худоба твоя, і приходько твій, що в брамах твоїх. Бо шість днів творив Господь небо та землю, море та все, що в них, а дня сьомого спочив, тому поблагословив Господь день суботній і освятив його.

5. Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!

6. Не вбивай!

7. Не чини перелюбу!

8. Не кради!

9. Не свідкуй неправдиво на свого ближнього!

10. Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невольниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого!»

(Переклад із старовврейської Івана Огієнка)

Роздивіться репродукцію картини М. Врубеля «Мойсей» (с. 24). Яке враження справило на вас це полотно? Які почуття й роздуми викликало? Як художник відтворив покликання Мойсея?

У поемі «Мойсей» І. Франко через біблійну історію відтворив важкий шлях боротьби українців за волю, утверджував необхідність великої роботи геніїв для рідної нації, котрі допоможуть знайти їй духовний напрям.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Як ви зрозуміли десять заповідей? 2. Яке значення мають ці заповіді для культури людства? 3. Чому саме Мойсею були дані десять заповідей?

Творче завдання. Напишіть твір-роздум на тему «Десять заповідей у моєму житті».

НОВИЙ ЗАПОВІТ (ЄВАНГЕЛІЄ)

Ідеї й образи Нового Заповіту. Думку про відновлення зруйнованого зв'язку між Богом і людством, що звучала в Старому Заповіті, продовжує Новий Заповіт. Бог-Отець посилає на землю свого Сина – Ісуса Христа, головне завдання якого – з'єднати розірвані узи. Ім'я Ісус (зі старовврейськ. *Йошуа, Іешуа, Господь*) дала синові мати Марія, а *Христос* – це грецьке слово, що означає «цар», «месія», тобто володар Царства Божого. Про життя та діяння Ісуса Христа йдеться в Євангеліях, що розпочинають Новий Заповіт.

Як розповідається в Біблії, люди не змогли зберегти Новий Заповіт. Вони дозволили покарати Ісуса Христа, який пішов на хрест і загинув заради людства. Отже, знову порушено союз між Богом і людиною. Однак Ісус воскресає, і Його воскресіння засвідчує перемогу світла й добра над злом і темрявою. Учення Христа продовжили Його учні – апостоли, які звертаються до людей із посланнями, але відновлення священного союзу залежить тільки від самого людства. Фінал Біблії («Об'явлення Івана Богослова») пройнятий тривогою за майбутнє, передчуттям кінця світу (апокаліпсису), який потрібно відвернути й відновити християнські цінності.

Євангеліє. У Новому Заповіті вміщено чотири Євангелії. Чому їх саме чотири? Річ у тім, що євангелісти – Матвій, Марк, Лука й Іван – писали

Назарет. Ізраїль. Сучасне фото

в різні часи, з різною метою та для різної аудиторії. Матвій звертався до євреїв, тому говорив про Христа як про обіцяного Богом Месію, Помазаника Божого, довгоочікуваного Царя Юдейського. Марк писав, звертаючись до римлян, і говорив про Христа передовсім як про Слугу Господа. Лука звертався до язичників, тому в його розповіді підкреслюється, що Христос — представник роду людського, який виконує Боже

покликання. А Іван звертався до всього людства, тому наголошував на тому, що Христос — Син Божий і виконавець Божої волі.

У Євангеліях відображені особливості давнього соціально-політичного ладу. Так, у Євангелії від Луки більше засуджуються багатії. У Євангелії від Марка цей мотив значно пом'якшений. Євангеліє від Матвія пов'язане з єврейським середовищем, де формувалися засади християнства, а Євангеліє від Луки не має специфічної єврейської термінології і звернене до християн, що вийшли з язичництва. Євангеліє від Івана не містить багатьох див, що творить Ісус Христос і які описані в трьох інших Євангеліях. Є й інші відмінності поміж Євангеліями на рівні окремих деталей, сюжетів, образів і мовних особливостей.

Життя та діяння Ісуса Христа. Згідно з біблійними текстами, Христос народився не пізніше 4 року до н. е. у Віфлємі, хоча дитинство та юність Його минули в Назареті — місті в Галілеї, на півночі Ізраїля (тому Христа ще називали Назаретянином, або Ісус із Назарета). Про життя Ісуса розповідається в Євангеліях. Його поява на світ була чудесною. У день Його народження янгол сповістив пастухів, що народився Спаситель, Христос. А східні мудреці (волхви) прийшли вклонитися Йому й принесли свої дари: золото — як Цареві, ладан — як Богові, смірну — як людині.

Служіння Христа тривало майже три роки. За цей час Він відвідав різні куточки Палестини — Юдею, Галілею, Самарію та ін. Христос лікував хворих, творив різні дива, проповідував Царство Боже. Востаннє Він з'являється в Єрусалимі на святі єврейської Пасхи. Там месію схопили за наказом єврейського синедріону (рада старійшин) і римського намісника Понтія Пілата. Христа звинуватили в тому, що він начебто оголосив себе новим Царем Юдейським, і засудили до страти через розп'яття на горі Голгофа. Утім, справжню причину визнали самі юдеї: «Бо він зробив Себе Сином Божим», як сказано в Євангелії від Івана. Тому й умив руки Пілат, бо не знайшов ніякої провини в діяльності Христа. Вірогідною датою розп'яття вважається 3 квітня 33 року або 7 квітня 30 року (дні єврейської Пасхи, які припадали на п'ятницю за часів Понтія

Зауважте!

Слово *Євангеліє* з грецьк. означає «добра звістка». Ісус Христос проповідує любов і утверджує її добрими вчинками, що є прикладом для кожного, хто хоче знайти шлях до Царства Божого.

Пілата). Однак на третій день після розп'яття відбулося чудесне Воскресіння Христа, після чого Ісус кілька разів являвся своїм учням.

Сутність учення Ісуса Христа. Христос не був політичним чи суспільним діячем. «Віддайте кесареві кесарево, а Боже — Богові», «Мое царство не від світу сього» — так сказано в Євангеліях. Він був діячем, який приніс у світ норми нової моралі й релігії. Ісус Христос не розриває зв'язків з юдейством, високо цінує Старий Заповіт, дотримується юдейських обрядів, відвідує Храм.

Водночас Він стає над загальноприйнятими нормами й по-своєму трактує Старий Заповіт. Христос сповіщає зруйнування Єрусалимського храму й навчає, що служити Богові можна скрізь, аби це служіння було духом та істиною («вірою і правдою»). Вище за обряд, закон, жертву Він ставить духовну сутність віри, Божу благодать, покаєння та любов.

Ісус поглибив трактування окремих заповідей, підкреслив не зовнішню форму, а глибину внутрішнього змісту. Христос закликає любити всіх людей, у тому числі вбогих духовно (навіть ворогів), щоб допомагати їм внутрішньо підніматися до Бога. Зовнішньому благочестю Христос протиставляє внутрішню святість: «Отже, будьте досконалі так, як досконалий Отець ваш Небесний!» (*Євангеліє від Матвія*).

Моральне вчення Христа високе, глибоке й чисте. Воно викладене в різних частинах чотирьох Євангелій, але найбільше в проповіді на горі (Нагорній проповіді).

І. Босх. Несіння хреста. 1490–1500 рр.

ПРОПОВІДЬ НА ГОРІ

І, побачивши натовп, Він вийшов на гору. А як сів, підійшли Його учні до Нього. І, відкривши уста Свої, Він навчати їх став, промовляючи:

Хто блаженний

Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне.

Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені.

Блаженні лагідні, бо землю успадкують вони.

Блаженні голодні та спрагнені правди, бо вони нагодовані будуть.

Блаженні милостиві, бо помилувані вони будуть.

Блаженні чисті серцем, бо вони будуть бачити Бога.

Блаженні миротворці, бо вони синами Божими стануть.

Блаженні вигнані за правду, бо їхнє Царство Небесне.

Блаженні ви, як ганьбити та гнати вас будуть, і будуть облудно на вас наговорювати всяке слово лихе ради Мене.

Радійте та веселіться — нагорода бо ваша велика на небесах! Бо так гнали й пророків, що були перед вами.

Завдання апостолів

Ви сіль землі. Коли сіль ізвітріє, то чим насолити її? Не придасться вона вже нінащо, хіба щоб надвір була висипана та потоптана людьми.

Ви світло для світу. Не може сховатися місто, що стоїть на верховині гори.

І не запалюють світильника, щоб поставити його під посудину, але на свічник, — і світить воно всім у домі. Отак ваше світло нехай світить перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла, та прославляли Отця вашого, що на небі.

Ісус і Старий Заповіт

Не подумайте, ніби Я руйнувати Закон чи Пророків прийшов, — Я не руйнувати прийшов, але виконати. Поправді ж кажу вам: доки небо й земля не минеться, ані йота єдина, ані жоден значок із Закону не минеться, аж поки не збудеться все. Хто ж порушить одну з найменших цих заповідей, та й людей так навчить, той буде найменшим у Царстві Небеснім; а хто виконає та й навчить, той стане великим у Царстві Небеснім. Кажу-бо Я вам: коли праведність ваша не буде рясніша, як книжників і фарисеїв, то не ввійдете в Царство Небесне!

Не гнівайтесь на свого ближнього

Ви чули, що було стародавнім наказане: «Не вбивай, а хто вб'є, підпадає він судові». А Я вам кажу, що кожен, хто гнівається на брата свого, підпадає вже судові. А хто скаже на брата свого: «рака¹», підпадає верховному судові, а хто скаже «дурний», підпадає геєні огненій². Тому коли принесеш ти до жертovníка свій дар та тут ізгадаєш, що брат твій щось має на тебе, — залиши отут дар свій перед жертovníком, і піди примирися перше з братом своїм, — і тоді повертайся, і принось свій дар.

Зі своїм супротивником швидко мирися, доки з ним на дорозі ще ти, щоб тебе супротивник судді не віддав, а суддя, щоб прислужникові тебе не передав, і щоб тебе до в'язниці не вкинули.

Поправді кажу тобі: «Не вийдеш ізвідти, поки не віддаси ти й останнього шеляга!»

Любіть і ворогів своїх

(...) Ви чули, що сказано: «Люби свого ближнього й ненавидь свого ворога».

А Я вам кажу: «Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас пере-

¹ *Рака* — ледащо, нікчема, блазень.

² *Геєна огнена* — місце мук для грішників.

слідуює, щоб вам бути синами Отця вашого, що на небі, що наказує сходити сонцю Своему над злими й над добрими, і дощ посилає на праведних і на неправедних.

Бо коли ви любите тих, хто вас любить, то яку нагороду ви маєте? Хіба не те саме й митники¹ роблять? І коли ви вітаєте тільки братів своїх, то що ж особливого робите? Чи й погани не чинять отак? Отож будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний!»

Про милостиню

Стережіться виставляти свою милостиню перед людьми, щоб бачили вас; а як ні, то не матимете нагороди від Отця вашого, що на небі.

Отож, коли чиниш ти милостиню, не сурми перед себе, як то роблять оті лицеміри по синагогах і вулицях, щоб хвалили їх люди. Поправді кажу вам: вони мають уже нагороду свою! А як ти чиниш милостиню, — хай не знатиме ліва рука твоя, що робить правиця твоя, щоб таємна була твоя милостиня, а Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно.

Про молитву

А як молитесь, то не будьте, як ті лицеміри, що люблять ставати й молитися по синагогах і на перехрестях, щоб їх бачили люди. Поправді кажу вам: вони мають уже нагороду свою!

А ти, коли молишся, увійди до своєї комірчини, зачини свої двері, і помолися Отцеві своєму, що в таїні; а Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно.

А як молитесь, не проказуйте зайвого, як ті погани, — бо думають, ніби вони будуть вислухані за своє велемовство. Отож не вподобляйтеся їм, бо знає Отець ваш, чого потребуєте, ще раніше за ваше прохання!

Ви ж моліться отак: «Отче наш, що еси на небесах! Нехай святиться Ім'я Твоє, нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі. Хліба нашого насущного дай нам сьогодні. І прости нам довги наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим. І не введи нас у випробовування, але визволи нас від лукавого. Бо Твоє є царство, і сила, і слава навіки. Амінь!»¹

Бо як людям ви простите прогріхи їхні, то простить і вам ваш Небесний Отець. А коли ви не будете людям прощати, то й Отець ваш не простить вам прогріхів ваших.

(Переклад із давньогрецької Івана Огієнка)

Усі шедеври, створені на біблійну тематику, єднає те, що їх створювали не задля слави, а за велінням душі, під час особливого духовного піднесення. Це були миті просвітлення. Тому ці шедеври мають не тільки красу, а й морально-філософський зміст. Вони «відкривають розум до урозуміння Святого Письма», як писав М. Гоголь, котрий сам усе життя йшов до Бога.

¹ *Митники* — збирачі податків, яких ненавидить народ.

² *Амінь* — так справді, так вірно.

Тому художник О. Іванов намалював М. Гоголя найближчим до Христа у своїй картині «Явлення Христа народу».

О. Іванов. Явлення Христа народу. 1837–1857 рр.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Про які блаженства говорить у своїй проповіді Ісус Христос? 2. До чого Він закликає людей? 3. У яких рядках звучить думка про любов? Виразно прочитайте їх. 4. Кого закликає любити Христос? 5. Які істини допомогла вам відкрити для себе проповідь на горі?

Для обговорення. Які шляхи духовного вдосконалення людини визначено в проповіді на горі?

Творче завдання. Усно складіть розповідь на тему одного з «блаженств».

Робота в групах. З'ясуйте біблійну основу одного з християнських свят (за Євангелієм). Для цього знайдіть і прочитайте відповідні тексти в Біблії. Розкажіть про особливості його відзначення у вашій місцевості, підготуйте презентації з фотоматеріалів та ілюстрацій.

Перевірте себе. 1. Розкажіть про значення Біблії для людства. 2. Розкрийте специфіку біблійного міфу. Які функції він виконує? Покажіть це на прикладі прочитаних текстів. 3. Як у Біблії втілено тему Заповіту (на прикладі прочитаних вами текстів)? 4. Яку ідею втілює прихід Ісуса Христа на Землю? 5. Яку добру звістку Він приніс людям? 6. За що Його засудили? 7. Які істини утверджував Христос у своєму вченні та діяннях?

Той Бог єдиний, батько він над нами,
Він хоче, щоб усі були братами!

Агатангел Кримський

Головна книга ісламу й Мохаммед. На початку нашої ери Аравійський півострів населяли кочові племена арабів, які постійно боролися зі своїми сусідами — персами й візантітями. У давнину араби, як й інші народи, були язичниками, тобто вірили в багатьох богів та інших міфологічних персона-

жив, що, на їхню думку, населяли весь навколишній світ (гори, пустелі тощо). Найбільшим містом в Аравії була Мекка, де знаходився «чорний камінь», який упав із неба (метеорит). Араби вклонялися йому, вірячи в магічну силу каменю.

Піднесення арабської культури й ролі арабського народу у світі пов'язане з виникненням на початку VII ст. н. е. нової релігії — ісламу, заснованому на вірі в єдиного Бога (Аллаха).

Мохаммед народився приблизно 571 р. в м. Мецці. Рано втративши батьків, він виховувався у свого дядька. Невдовзі сироті довелося самому навчитися заробляти на життя. Мандруючи в пошуках кращої долі, Мохаммед спілкувався з юдеями, християнами та представниками інших вірувань. 595 р. взяв шлюб із Хадіджею. Вони прожили разом 25 років і мали шестеро дітей. У зрілому віці Мохаммед присвятив себе світоглядним шуканням.

Коли йому виповнилося 40 років, усамітнівся на горі Хіра, неподалік від Мекки. Там йому було видіння про те, що він мусить стати провідником волі єдиного Бога (Аллаха). Невдовзі видіння повторилося, і Мохаммед повірив у свою місію, ставши пророком ісламу. Про одкровення, які він отримував від Аллаха, Мохаммед став розповідати іншим. Невдовзі в Аллаха й у високе покликання Мохаммеда повірили його рідні, друзі й усі, хто з ним спілкувався.

Крім Мекки, іншим священним містом, пов'язаним із діяльністю Мохаммеда, є Медіна (з араб. *місто пророка*). У давнину там жило багато євреїв і представників інших вірувань. Через те навіть виникали численні конфлікти, релігійні війни, у результаті яких арабське населення повністю перейшло на бік Мохаммеда. З того часу мешканці Мекки й Медіни допомагали пророкові утверджувати іслам серед інших племен.

Мохаммад поклав «чорний камінь» в основу священного храму Кааба в м. Мецці. А в Медіні відбулася зміна *кибли* — напрямку, у який мусульмани мали повертати обличчя під час молитви: якщо раніше вони поверталися до Єрусалима, то тепер напрямком кибли став мекканський храм Кааба. 632 р. Мохаммед помер у Медіні. А Мекка й Медіна стали духовними центрами ісламу, куди щороку прибувають прочани з усього світу вклонитися пророку та святим місцям.

Учення Мохаммеда міститься в Корані, який до сьогодні вважається священною книгою для всіх тих, хто сповідує іслам. Прихильників ісламу називають *мусульманами*, мовою їхніх богослужінь є класична арабська.

Побудова Корану. Слово *Коран* з арабської означає «читання». Нерідко до нього додають поетичні епітети «преславний», «премудрий», «високошанований», «мудрий» та ін.

Зауважте!

З арабської *іслам* означає «вручення себе Богові, покірність Богові». Засновником і провідником ісламу вважається пророк Мохаммед (або Мухаммед). Цій величній людині, постать якої огорнена серпанком міфів і легенд, судилося відіграти важливу роль у створенні Корану — пам'ятки арабської словесності, що й досі живить мистецтво, право, науку, утверджуючи цінності ісламу у світі.

Кааба — святиня ісламу

У цьому вигляді (канонічному) священна пам'ятка дійшла до наших днів.

У Корані вміщено 114 розділів, які називають *сурами*. Саме слово *сура* означає «ряд» (каменів, з яких збудована стіна). Сура містить від 3 до 286 віршів, які називаються *аятами* (слово *аят* з арабської означає «диво»).

Сури не мають хронологічної послідовності, вони розташовані у вільному порядку. Але за місцем виникнення виокремлюють сури *мекканські* (їх 90, вони створені до 622 р.) і *медінські* (їх 24, вони створені протягом 622–623 рр.).

Англійський історик і філософ Т. Карлейль так оцінив значення справи Мохаммеда: «Віра — велика сила: вона дає життя. Мохаммед був тією іскрою, що впала на пісок, але пісок цей запалав, і полум'я розгорілося по всьому небу».

Міфологічні сюжети, образи, настанови. Коран містить міфологічні сюжети, регламентації релігійних обрядів, моральні приписи й правові настанови, визначає життя й традиції мусульман. Тексти Корану стосуються різних сфер людської діяльності: сімейної, майнової, торговельної, моральної тощо. У Корані дуже багато сторінок присвячено обов'язкам віруючих. Різні його розділи залежно від нагоди виголошують під час публічних і приватних молитов, державних і сімейних урочистостей. Отже, Коран має релігійно-філософський, законодавчий та історико-культурний аспекти.

Згідно з Кораном, Аллах є вічним, він усе знає й бачить, а відповідно винагороджує та карає. Значна частина Корану — це полеміка у формі діалогу між Аллахом і супротивниками ісламу або тими, хто вагається.

У релігії ісламу немає принципу християнської Трійці (Бог, Отець і Святий Дух). Аллах для мусульман — єдиний і всемогутній. Він керує життям і смертю, є світло небес землі.

Як сказано в Корані, Аллах створив світ за шість днів: у перший день було створено небеса; на другий — сонце, місяць, зірки та вітер; на третій — тварин, що живуть на землі й у морях, а також ангелів, які були поселені на небесах;

Зуважте!

Коран уміщує майже 500 сторінок тексту, написаного арабською мовою. Сприйнятий як слово Аллаха, Коран став джерелом формування єдиної літературної мови арабських народів і стимулом її поширення в країнах Азії, Африки й інших континентів.

на четвертий день Аллах створив воду й за його велінням потекли ріки; на п'ятий день — створив рай; на шостий — перших людей Адама та Хавву (Єву). «Чи не Ми сотворили землю рівною, а гори високими? І вас Ми сотворили парами, а ваш сон сотворили заспокійливим, і ніч сотворили покривом, а день сотворили як час для того, щоб жити. І сотворили світило, яке яскраво палає. І Ми спустили з дощових хмар щедрі зливи. Водою Ми змусили прорости злаки, й інше зілля, і буйні сади». Людина є вінцем творіння світу. «Аллах створив усе прекрасним, а потім розпочав творення людини» — так сказано в Корані. Тіло людини було створено із землі або глини, Аллах надав йому зір, слух, наділив серцем, а вже потім удихнув у нього життя.

Кожна із сур Корану розпочинається словами: «В ім'я всемилостивого, всемилосердного Аллаха!» Епітетів («прекрасних імен Аллаха») нараховують кілька сотень. Усе у світі, за ісламом, завдячує своїм існуванням волі Аллаха. Від Його милості залежить урожай селянина. Аллахові належить усе, що є на небесах і на землі. Культ Аллаха визначає погляди й учинки мусульман: «У Нього — ключі від усього таємного; знає їх тільки Він — Той, який заспокоює вас уночі й знає, що ви добуваєте вдень».

Багато сур Корану присвячено вихованню людині. У священних текстах зазначено, що люди створені «доскональними», «гарними», але вони не завжди слухаються Аллаха, бунтують проти Нього, прагнучи звільнитися від Його влади. Виховання людства, залучення його до моральних настанов Аллаха — провідна ідея Корану.

Окрім Аллаха, у Корані діють й інші персонажі. На небі живуть ангели (малаїка, фаршита), котрі створені зі світла й покликані допомагати Аллахові передавати Його волю людям. Серед найбільш наближених до Аллаха є чотири ангели — Джабраїл (або Джібріл), Михаїл, Ісрафіл, Азраїл, що виконують усі Його накази. Є також ангели, що «носять трон Аллаха й співають хвалу Йому, і вірують в Нього, і просять прощення для тих, хто вірить у Нього».

Аллахові протистоїть шайтан (мусульманський Сатана), на ймення Ібліс. Він повстав проти волі Аллаха, не послухався Його й за те був проклятий

Діти-мусульмани читають Коран

Слово	Слово
Аллах	Мохаммед
арабською	арабською
мовою	мовою

Цікаво знати

Мечеть — мусульманська споруда для молитви. **Мінаре́ти** — споруди у вигляді веж, які зазвичай споруджують поряд із мечетями чи іншими будівлями релігійного призначення. Нагорі мінарету розташований майданчик, звідки **муедзін**, піднявшись сходами всередині башти, закликає мусульман до молитви.

Мечеть Пророка. м. Медіна

Адам і Хавва. Іран. Бл. 1550 р.

і скинутий із небес. Однак погані справи свої він продовжував, збивав із праведного шляху людей, шкодив їм, як тільки міг. У Корані вміщено застереження: «Хто бере Сатану заступником поза Аллахом, той зазнає явних збитків. Він обіцяє їм і збуджує в них мрії. Та обіцяє їм Сатана тільки спокуси! У цих притулок — геєна, і не знайдуть вони від неї спасіння!»

Згідно з мусульманською легендою, пророк Ібрахім учинив розправу над шайтаном у долині Міна, неподалік від Мекки. І в наш час прочани, здійснюючи хадж (шлях по святих місцях), виконують у цій долині обряд «побиття шайтана».

У демонології ісламу є ще один страшний персонаж — чудовисько Даджжал (пов'язаний з Іблісом і є виконавцем його волі). Він живе на безлюдному острові в океані, прикутий ланцюгами до скелі, його годують і охороняють джини (чорти). Даджжал чекає кінця світу, коли він установить своє царство на землі. Його появи будуть передувати важкі часи, руйнування храмів, гоніння на віруючих. Але володарювання Даджжала, як сказано в Корані, буде нетривалим. Пророки Іса й Махді покарають його й відновлять на землі чистоту й силу ісламу.

У Корані згадуються також інші пророки — ті, хто виконує волю Аллаха. Їх 124 тис., у тому числі 313 посланців (Адам, Нух, Ібрахім, Муса, Іса, Шуайб та ін.).

Робота з текстом

Порівнюємо. Біблія й Коран як священні книги мають багато спільного. Вони дають міфологічне пояснення світу, його створення та будови. У цих пам'ятках також подано моральні настанови, утілено ідеали різних релігій. У Біблії й Корані діють представники божественного та людського світу, а також ангели (наближені до Бога, Аллаха) і демони (які повстали проти Бога, Аллаха та спокушають людей). Відповідно до своїх учинків люди (як у Біблії, так і в Корані) після смерті потрапляють до раю або пекла.

Мохаммед багато спілкувався з представниками інших вірувань, у тому числі з юдеями та християнами, тому в Корані знаходимо відгомін деяких біблійних сюжетів і образів (наприклад, Іса — Ісус, Джабраїл — Гавриїл, Муса — Мойсей, Нух — Ной, Адам і Хавва (Єва) та ін.), але їм дано іншу інтерпретацію. Тому Біблія й Коран, незважаючи на подібність мотивів (створення світу, виховання та покарання людини, боротьба добра і зла, світла і темряви тощо), відрізняються. Найсуттєвіші відмінності Біблії і Корану представлено в таблиці.

Зауважте!

Коран утверджує єдиного Бога — Аллаха. На цьому ґрунтується й сутність ісламу: «Немає іншого Бога, крім Аллаха, а Мохаммед — посланник Божий».

Біблія	Коран
Ідея Трійці (Бог, Отець і Святий Дух). Послідовність сюжетів у Старому й Новому Заповіті.	Ідея єдиного Бога — Аллаха. Сури розташовані у вільному порядку відповідно до того, як їх виголошував Мохаммед і як їх записали в Османівській редакції.
У центрі — укладання союзу Бога й людини, історія євреїв як народу Божого. Ісус Христос — Син Бога й людини.	Широко зображено діяльність Мохаммеда й постаті пророків. Іса (Йса) — посланець Аллаха, апостол; разом з іншими торує шлях Мохаммедові.
Пророки утверджують волю Бога, несуть слово Ісуса Христа Моральні настанови: десять заповідей, проповідь на горі та ін.	Мохаммед — найбільший і найближчий до Аллаха пророк. Стовпи віри (аркани): іман — сповідання віри в Аллаха Єдиного; <i>салат</i> — щоденна п'ятиразова молитва; <i>саум</i> — денний піст у місяць рамадан; <i>зак'ят</i> — регулярна пожертва на бідаків; <i>хадж</i> — паломництво до храму Кааби в м. Мекці.

Ханський палац у Бахчисарай є колишньою резиденцією кримських ханів. Він був збудований як родова резиденція правителів Кримського ханства — династії Гераїв. Найдавніші будівлі були створені в 1532 р., потім доповнювалися протягом двох з половиною століть (з 1532 до 1783 р.). Головна архітектурна ідея палацу — утілення мусульманського уявлення про райський сад на землі. Бахчисарай перекладається з кримськотатарської мови як «Палац-сад».

В Україні ще в XIX ст. були освічені люди, які знали арабську мову, проте перший український переклад Корану здійснив Олександр Абраньчак-Лисенський лише в 1913 р. Переклад окремих сур Корану зробив відомий український сходознавець Агатангел Кримський. За часів радянської влади його переслідували й вислали в 1941 р. до Казахстану, де він помер 1942 р. у в'язниці. Але переклади Корану А. Кримського, його дослідження «Мусульманство і його майбутнє», поетичний цикл «Мусульманський рай» та інші праці назавжди залишаться нашим національним надбанням, бо вони наблизили культуру Сходу до України. Серед сучасних сходознавців розділи Корану перекладав Ярема Полотнюк.

СУРА, ЩО ВІДКРИВАЄ КНИГУ

(Мекканська)

1. В ім'я Всемилостивого, Усемилосердного Бога.
2. Слава Богу, Господу всього сущого.
3. Усемилостивому, Усемилосердному.
4. Володареві Судного дня.
5. Тобі поклоняємось і в Тебе благаємо допомоги.

6. Веди нас праведним шляхом.
7. Шляхом тих, кого Ти облагодіяв, а не тих, що прогнівили Тебе, і не тих, що заблукали.

(Переклад з арабської Яреми Полотнюка)

СУРА 92 «НІЧ»

(Мекканська)

- В ім'я Всемилоствитого, Усемилосердного Бога.
1. Клянуся ніччю, коли вона все покриває мороком,
 2. Клянуся днем, коли він осяває все світлом,
 3. І Тим, хто сотворив чоловіка і жінку, —
 4. Воістину, у вас різні клопоти та турботи.
 5. А щодо того, хто роздавав і дарував, то він і Бога боявся,
 6. І шанував істину,
 7. Ми поведемо його до щастя.
 8. А щодо того, хто був скупий і збагачувався
 9. І волів жити неправдою,
 10. То Ми поведемо його до мук і страждань.
 11. І не допоможе йому його багатство, коли він буде гібти.
 12. Воістину, нам належить вести людей праведним шляхом.
 13. І нам належить життя майбутнє і теперішнє.
 14. Тому я перестерігаю вас від страшного вогню.
 15. В ньому горітиме тільки найбільший нечестивець,
 16. Який вважав оманю наші знамення і відвернувся від них.
 17. Але праведнику цей вогонь не загрожує.
 18. Тому, хто жертвує своїм майном, щоб очиститися.
 19. І ніхто ні за яку винагороду не відкупиться від Божої кари.
 20. Аби тільки побачити обличчя Всевишнього Господа.
 21. І він буде задоволений цим.

(Переклад з арабської Яреми Полотнюка)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Яким постає Аллах у поданих сурах? Знайдіть епітети, що характеризують Його. 2. Якою владою наділений Аллах у текстах? 3. Які настанови й перестороги містять сури?

Творче завдання. Знайдіть і виразно прочитайте рядки, де звучать мотиви світла й темряви, творення світу та людини, раю й пекла. Як ви зрозуміли ці рядки?

Перевірте себе. 1. Де та як виник іслам? 2. Що вам відомо про діяльність пророка Мохаммеда? 3. Розкажіть про структуру Корану як священної пам'ятки. 4. Визначте подібність Корану та Біблії. Чим, на вашу думку, обумовлені подібні елементи? 5. Чим відрізняються Коран і Біблія? 6. У яких країнах поширений іслам? Покажіть їх на мапі.

АНТИЧНІСТЬ

АНТИЧНІСТЬ — КОЛИСКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Поняття про античність, її межі. У глибинах часу й простору приховані дорогоцінні скарби — надбання давньої культури, що стала колискою європейської цивілізації. Без поетів, драматургів, філософів, скульпторів і живописців Стародавніх Греції і Риму неможливо уявити світове мистецтво. Античні майстри залишили нам перли Краси та Гармонії, що не втратили свого блиску й нині. Що ж таке античність і в чому полягає своєрідність цієї доби?

Слово *античний* з латинської мови означає «давній». Це поняття вживається лише тоді, коли йдеться про історію, культуру та літературу Стародавніх Греції (її ще називають *Елладаю*) і Риму. Воно не вживається стосовно навіть давніших культур і літератур, наприклад Єгипту, Індії чи Китаю. Отже, **античність** — це сукупність надбань давніх греків і римлян, що є фундаментом європейської культури.

Хронологічні межі античності охоплюють приблизно з VIII ст. до н. е. до V ст. н. е. Найдавніші пам'ятки, що дійшли до нас, датовані VIII–VII ст. до н. е. Це героїчні поеми «Іліада» і «Одіссея», авторство яких приписують легендарному співцю Гомеру. В основу змісту цих творів покладено образи й сюжети давньогрецької міфології, яка в усній традиції існувала впродовж кількох століть.

Давньогрецька література (найдавніша) створювалася давньогрецькою мовою, а її появі передував тривалий період розвитку фольклору та міфології. А давньоримська література виникла на п'ять століть пізніше й створювалася латиною. Давні римляни засвоїли багатий досвід давньогрецької літератури. Грецькі міфи дали поштовх для побудови римської міфології. І все ж таки давньоримська література має свою національну самобутність.

Давньогрецька й давньоримська літератури пройшли подібні шляхи розвитку. Обидві вони ґрунтуються на міфології. У II ст. до н. е. Стародавня Греція ввійшла до складу Римської імперії, що призвело до подальшого зближення римської і грецької культур. А в IV–V ст. у зв'язку із занепадом

Місце, де знаходився Коринф.
Греція. Сучасне фото

Римської імперії припиняється й розвиток античної літератури. Але античність не є мертвою, бо здобутки античних майстрів живили наступні літературно-культурні епохи.

Концепція людини та світу в античній літературі й мистецтві. Людина посідає центральне місце у творах античного мистецтва. Особистість була для давніх митців носієм розуму та гармонії. Вони утверджували її цінність, вірили у великі можливості для досягнення досконалості. У людських образах утілювалися найчастіше боги та міфологічні герої, що відображали уявлення митців про будову світу, явища природи, людську сутність, добро і зло. За часів античності сформувалися поняття про такі духовні цінності, як громадянський обов'язок, добродієність, краса та ін.

В античній період сформувалося поняття «калагатія» (або «калокагатія»), що в перекладі з грецької означає «прекрасний і добрий». Уже в Стародавній Греції фізична краса людини тісно пов'язувалася з духовною досконалістю й красою. Таким був ідеал людини-громадянина того часу.

Люди уявляли світ у добу античності як складне поєднання різних сил: з одного боку, природних та історичних, а з іншого — стихійних і божественних. Особистість, згідно з віруваннями того часу, нерідко залежала від фатальних обставин і волі богів. Проте людина не була абсолютно безвольною. Вона мала власну моральну позицію. Загибель героя в античних творах свідчила не тільки про перемогу фатальних сил. Момент вибору навчав героя гіркому, але мужньому подоланню жаху й обставин, герой ішов на страждання та смерть заради виконання громадянського обов'язку, справедливості, честі й досягнення високої мети. Такими постають античні герої — Прометей, Ахілл, Гектор, Еней, Одисей, Ясон та ін.

Ще одна складова античної концепції людини і світу — це поняття «катарсис», тобто очищення людської душі від люті, ненависті, жаху, важке й трагічне досягнення гармонії і мудрості. Дух гіркомого й мужнього просвітлення, духовного прозріння (тобто катарсис) визначає гуманістичний пафос античності.

У добу античності панувало уявлення про письменника як про творця, богами натхненного й маючого силу бога. В античні часи утверджується думка про могутність Слова, яке влучно й майстерно використано.

Цікаво знати

До Олімпійських ігор, що виникли в Стародавній Греції, не допускали людей, котрі чимось заплямували свою честь. Давні олімпійці повинні були бути бездоганними як фізично, так і морально. Це пояснювалося тим, що не можна було ображати богів (заради яких проводилися змагання) ганебними вчинками.

Храм Зевса Олімпійського.
м. Афіни. Сучасне фото

ДАВНЬОГРЕЦЬКА МІФОЛОГІЯ

З чого починається культура Стародавньої Греції? Звісно, з грецьких міфів. Міфи відображали уявлення еллінів (так називали давніх греків) про світ, добро і зло, життя і смерть, природні явища, а також містили роздуми про людину, її призначення та зв'язок із різними сферами буття. Міфи мають багатозначну природу, тому кожне покоління прочитує їх по-своєму.

Міфи про створення світу й походження богів відтворено в текстах Гомера й Гесіода. Боги, згідно з уявленнями давніх греків, відрізнялися від людей тим, що вони безсмертні, могутні й здатні творити чудеса. Зевс керує усім, що є на землі й на небі, Аїд — підземним царством, Аполлон — бог сонця та покровитель мистецтва, Афіна — богиня мудрості, справедливості, а також покровителька війни оборонної, вона втілює свідому мужність і хоробрість, веде своїх улюбленців до звитяги.

У *міфах про героїв* йдеться про персонажів, які прославилися своїми подвигами, — Прометей, Персей, Сізіф, Геракл та ін. Багато з них мають божественне походження або залежать від волі богів. У героях утілено уявлення еллінів про людські чесноти.

Захоплюючі *мандрівки й пригоди аргонавтів* на чолі з Ясоном у пошуках золотого руна покладено в основу сюжетів відповідного циклу міфів. Цей знаменитий похід оспівано в поезії Аполлонія Родоського, Піндара, Овідія, у трагедії Евріпіда «Медея».

Автор невідомий. Аргонавти на кораблі. XIX ст.

Троянський цикл міфів сягає егейської доби, або, як її називали, крито-мікенської культури (III–II тис. до н. е.). Давньогрецькі співці — аеди й рапсоди — з уст в уста, з покоління в покоління передавали пісні про події легендарного минулого в Іонії, про похід на Трою (або Іліон — звідси назва поеми «Іліада» Гомера). Історичні події перетворювалися на міфи, які відображено в поемах Гомера («Іліада» і «Одіссея») і Вергілія («Енеїда»).

Фіванський цикл міфів пов'язаний із містом Фіви «семибрамним». У IV ст. н. е. це місто було важливим політичним центром Стародавньої Греції. У цьому циклі йдеться про таких персонажів, як цар Едіп, Антігона, Алкмеон, а також про успішний похід Епігонів (нащадків) проти Фів. Відгомін фіван-

Зауважте!

За змістом виокремлюють такі основні цикли міфів Еллади: 1) про походження світу і богів; 2) про героїв; 3) про пригоди аргонавтів; 4) про Троянську війну (троянський цикл); 5) про легендарне місто Фіви (фіванський цикл) та ін.

ського циклу знайдемо у творах Гомера (поема «Одіссея»), Софокла (трагедії «Едіп-цар», «Антигона»), Есхіла (трагедія «Семеро проти Фів») та ін.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Назвіть основні цикли давньогрецьких міфів. 2. Які з давньогрецьких міфів вам уже відомі? Стисло перекажіть їх. 3. До якого циклу вони належать? Доведіть свою думку.

Порівнюємо. Пригадайте українські міфи дохристиянської доби (Сварог, Дажьбог, Лада, Хорс, Стрибог, Велес та ін.). Сюжети й образи яких із них мають подібність із відомими вам давньогрецькими міфами?

Книжка і комп'ютер

З'ясуйте за допомогою Інтернету, де знаходяться, які історичні й легендарні події відбулися в місцях, що згадуються в міфах: Іонія, Троя (Іліон), Фіви. Покажіть їх на сучасній мапі.

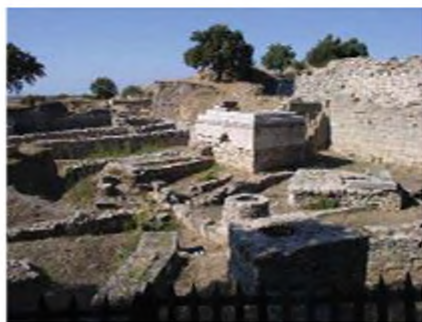
Радимо прочитати

Кун М. Легенди і міфи Стародавньої Греції / Переклад Юрія Іванченка. — К., 2010.
Войтович В. Українська міфологія. — К., 2002.

МІФИ ТРОЯНСЬКОГО ЦИКЛУ

ТРОЯ

Коментарі Троя — місто, яке реально існувало у XII ст. до н. е. на півночі Малої Азії (нині територія Туреччини). У міфах розповідається, що заснував Трою Іл, правнук сина Зевса Дардана та богині Електри. Тому це місто в давнину називали ще Іліон. Як свідчить історія, Троянська війна відбулася між ахейськими (грецькими) племенами й мешканцями Трої приблизно 1250 р. до н. е. Імовірно, війна була викликана економічним суперництвом між греками та троянцями. Але, згідно з міфами, війна була обумовлена космічними подіями й волею богів. Троя була дуже могутня, тому грецьке військо повинно було подолати великі труднощі в боротьбі з троянцями.

Місце, де знаходилася легендарна Троя. Греція. Сучасне фото

ПАРІС ВИКРАДАЄ ЄЛЕНУ

(Скорочено)

Коментарі Що ж стало причиною Троянської війни? Згідно з міфами, Земля звернулася до Зевса з проханням скоротити людський рід. І Зевс вирішив допомогти їй, замисливши для цього війну між греками й троянцями. Як же Зевсові вдалося здійснити свій намір? Пелей, цар Фессалії, брав шлюб із Фетідою, дочкою морського царя Нерея. На весілля Пелея та Фетіди зібралися всі боги, крім богині чвар Ериди,

Д. Г. Росселлі.
Елена Троянська.
1863 р.

яку забули запросити. Ображена Еріда вирішила помститися богам. Вона кинула їм золоте яблуко з написом «Найвродливішій». На нього претендували три богині: Гера (дружина Зевса), Афіна Паллада (дочка Зевса, богиня війни й ремесел) та Афродіта (дочка Зевса, богиня вроди й кохання). Між ними виникла суперечка, бо кожна вважала, що вона має право володіти золотим яблуком. Тоді Зевс наказав розв'язати цю суперечку Парісу — сину троянського царя Пріама. Паріс присудив яблуко Афродіті, яка пообіцяла йому віддати найвродливішу з усіх смертних жінок — прекрасну Елену, дружину царя Спарти Менелая. Елена, завдяки Афродіті, закохалася в Паріса. Коли Менелай поїхав, Паріс викрав Елену й привіз її додому, до Трої, але по дорозі могутній бог моря Нерей провістив загибель Парісові й усій Трої.

Збігло багато днів, відтоді як повернувся Паріс у дім батька свого Пріама. (...) Але Афродіта сама нагадала йому про прекрасну Елену й допомогла своєму улюбленцеві збудувати чудовий корабель. Він зібрався вже відпливти в Спарту, де жила кохана. (...) Він зійшов на корабель і вирушив у далеку дорогу по безкраїх морських просторах. Розпочав охочив Кассандру¹, коли побачила вона, як віддалявся швидкий корабель Паріса від рідних берегів.

Піднявши руки до неба, вигукнула віща Кассандра:

— О горе, горе великій Трої і всім нам! Бачу я: охоплений полум'ям священний Іліон, скривавлені лежать розбиті вщент його сини! Я бачу: ведуть у неволю чужинці нещасних троянських жінок і дівчат!

Так вигукувала Кассандра, проте ніхто не зважив на її пророцтво. Ніхто не зупинив Паріса. А він плів усе далі й далі. Знялася на морі страшна буря. Не спинила й вона Паріса. (...)

Причалив Паріс і вийшов зі своїм другом Енеєм на берег. (...)

Радо привітав Менелай Паріса й Енея. На честь гостей приготував він щедру трапезу. Під час цієї трапези вперше побачив Паріс прекрасну Елену. Сповнений захоплення, дивився він на неї, милуючись її неземною красою.

Вразила краса Паріса й Елену, він був дуже гарний у своєму розкішному східному вбранні. Минуло кілька днів. Менелаєві треба було їхати на Крит. Відїжджаючи, просив він Елену дбати про гостей, щоб нічого їм не бракувало. І гадки не мав Менелай, якої кривди завдадуть йому ці гості.

Коли Менелай поїхав, Паріс одразу вирішив скористатися його від'їздом. З допомогою Афродіти він умовив ніжними словами прекрасну Елену покинути дім чоловіка й тікати з ним у Трою. Дала згоду Елена Парісу. Потай повів Паріс кохану Елену на свій корабель, викрав він у Менелая дружину,

¹ Кассандра — дочка Пріама й Гекаби. Закоханий у Кассандру Аполлон наділив її даром віщування, але коли вона зневажила любов бога, він зробив так, що її пророкуванням ніхто не вірив.

а з нею і його скарби. Усе забула Єлена — чоловіка, рідну Спарту й дочку свою Герміону заради кохання до Паріса...

Швидко мчав корабель по морських хвилях назад до троянських берегів. Радів Паріс — з ним була найвродливіша зі смертних жінок, Єлена. Аж ось, коли корабель плів далеко від берегів у відкритому морі, зупинив його могутній бог моря Нерей. Він виринув із морської глибини й провів загинів Парісові та всій Трої. Збентежилися Паріс і Єлена, але Афродіта заспокоїла їх і примусила забути це грізне віщування. Три дні плів корабель під охороною Афродіти спокійним морем. Швидко гнав його попутний вітер. Щасливо прибув він до троянських берегів.

*(Переклад із давньогрецької Миколи Куна,
український переклад Юрія Іванченка)*

ОБЛОГА ТРОЇ

Коментарі

Цар Менелай дуже образився на Паріса за викрадення Єлени. Крім того, ображені присудом Паріса, Гера й Афіна теж зненавиділи його, а разом із ним і всіх троянців, і поклялися жорстоко помститися. Брат Менелая, цар Мікен Агамемнон, скликав з усієї Греції славетних царів і героїв, у тому числі хитромудрого Одиссея (царя острова Итаки) і молодого Ахілла (сина Пелея та Фетіди). Вони вирішили напасти на Трою й визволити Єлену. Величезний грецький флот висадив військо неподалік Трої, і почалась облога міста. Троянська війна точилася без помітних переваг упродовж дев'яти років. У бойових діях брали активну участь боги й богині, а також герої — Ахілл, Гектор, Одиссей, Менелай, Патрокл та ін.

Легендарна Троя. *Сучасне фото*

Давні греки дуже цінували сильні почуття та вроду жінок, тому кохання до прекрасної цариці Спарти Єлени було досить вагомою причиною для початку війни. Кохання і війна у свідомості давніх греків були нероздільні. Історики встановили, що цариця Єлена існувала насправді. Її ім'я стало легендою, дівчата й жінки Спарти вклонялися їй, як богині.

СМЕРТЬ АХІЛЛА

Коментарі

Ахілл (Ахіллес) — син царя Пелея й морської богині Фетіди. Прагнучи загартувати сина, Фетіда купала його у водах Стіксу (одна з річок Аїду, воду якої вважали отруйною, тому загартування в ній Ахілла робило його непідвладним смерті). Ахілл мав єдине вразливе місце — п'яту, за яку його тримала, купаючи, мати. При сприянні Афіни й Гери Ахілл здійснив чимало подвигів у Троянській війні. Та все ж таки він гине героїчною смертю біля murів Трої напередодні її падіння.

Страшним гнівом палав Ахілл проти троянців. Він вирішив жорстоко помститися їм за смерть друзів, Патрокла й Антілоха. Як розлютований лев, бився Ахілл, кладучи одного за одним героїв Трої. Кинулися тікати троянці, поспішали заховатися вони за мурами міста. Несамовитий Ахілл переслідував їх. Гнала його невблаганна доля на неминучу загибель. (...)

Він увірвався б і у священну Трою, і вона загинула б, якби не з'явився бог Аполлон. Грізно крикнувши, спинив він Ахілла. Та не послухав його Ахілл. Він сам гнівався на бога за те, що багато разів рятував бог-стріловержець від нього Гектора й троянців. Ахілл погрожував навіть богові, що вразить його списом. Невблаганна доля затьмарила розум Ахілла. Він готовий був напасти навіть на бога. Розгнівався Аполлон... Зробившись темною хмарою, для всіх незримий, послав він Парісу стрілу, і вразила вона Ахілла в п'яту, куди тільки й можна було вразити великого героя. Смертельною була для Ахілла ця рана. Відчув наближення смерті Ахілл. Вирвав він із рани стрілу й упав на землю. Гірко докоряв він богу Аполлонові за те, що згубив його. Знав Ахілл, що без допомоги бога не міг вбити його ніхто зі смертних. Ще раз зібрав свої сили Ахілл. Грізний, наче вмираючий лев, підвівся він із землі й вразив ще багатьох троянців. Та ось похололи його руки й ноги. Наближалася смерть. Поточився Ахілл і оперся на спис. Грізно крикнув він троянцям:

— Горе вам, загинете ви! І після смерті буду мститися вам!

Від цього закликунулися тікати троянці. Але щодалі слабнув Ахілл. Запустили його останні сили, й упав він на землю. Помер Ахілл. Але й до мертвого не насмілювалися наблизитися троянці. Потроху перебороли вони страх,

*П. Рубенс. Смерть Ахілла.
1630–1635 рр.*

і запеклий бій закипів навколо тіла найбільшого з героїв. Наймогутніші герої греків і троянців узяли участь у цьому бою. (...) Не хотів Зевс, щоб троянці оволоділи тілом Ахілла. Підняв могутній Аякс труп і поніс до кораблів, а його захищав Одиссей, відбиваючи троянців, що наступали. (...)

В одному склепі поховані були греки Ахілл, Патрокл й Антілох. Високу могилу насипали над ними греки, далеко її видно було з моря, вона свідчила про велику славу похованих героїв.

*(Переклад із давньогрецької Миколи Куна,
український переклад Юрія Іванченка)*

ТРОЯНСЬКИЙ КІНЬ

Коментарі

Троя була могутня й неприступна. Але греки оволоділи містом завдяки хитрості Одиссея. Він наказав зробити дерев'яного коня, у якому заховалися греки, а вночі вони вилізли з нього, відкрили браму міста й запалили велике вогнище. Так згоріла Троя. Загалом Троянська війна тривала 10 років.

Краса слова

Завдяки давньогрецьким міфам у нашу мову ввійшли крилаті вирази, пов'язані із символами Троянської війни: *прекрасна Елена* — дуже вродлива жінка; *яблуко розбрату* — предмет суперечок, ворожнечі; *троянській кінь* — хитрий, підступний задум; *ахіллесова п'ята* — вразливе місце та ін.

Давньогрецька міфологія надихала багатьох українських митців. Її добре знали й використовували у своїх творах П. Могила, Л. Баранович, Ф. Прокопович, Г. Сковорода. А «Енеїда» І. Котляревського — це широка енциклопедія античного світу, у якій письменник використав у поемі майже всіх персонажів грецької міфології. Міфологічні мотиви звучать у поезіях І. Франка, Т. Шевченка, зокрема в його поемі «Кавказ», де постає образ нескореного Прометей, у творах Лесі Українки «Кассандра», «В катакомбах» та ін.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Які історичні події відтворено в міфах троянського циклу? 2. Як пояснюються ці події в міфах? 3. Визначте провідні теми та мотиви в прочитаних вами міфах. 4. Перекажіть і прокоментуйте сюжет прочитаного вами міфу (1 за вибором). 5. Охарактеризуйте образ вашого улюбленого міфологічного героя.

Порівнюємо. Знайдіть у прочитаних вами міфах образи, які пов'язані між собою за принципом антитези. Порівняйте їх.

Для обговорення. Які духовні цінності утверджуються в прочитаних вами міфах?

Творче завдання. Складіть 1–2 речення, у яких використовуються крилаті вирази, пов'язані із символами Троянської війни.

Перевірте себе. 1. Які історичні події знайшли відображення в давньогрецьких міфах? 2. Назвіть основні цикли давньогрецьких міфів, їх основні образи. 3. Розкрийте роль символів у грецьких міфах (на прикладі прочитаних текстів). 4. Які міфологічні мотиви розробляються в давньогрецьких міфах? 5. Назвіть міфи, у яких ідеться про сюжети випробування, кохання за велінням богів, подвигу заради високої мети.

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРИ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Давня література Європи. Давньогрецька література відкриває історію європейських літератур. Такі слова, як *поезія, музика, епос, лірика, театр, сцена, трагедія, комедія, драма, філософія* та багато інших, — грецького походження. Культуру давніх греків високо оцінювали митці всіх наступних епох. Особливо це стосується гуманістів доби Відродження, які вважали себе спадкоємцями ідеалів античного світу й мріяли відродити античну культуру. Давньогрецькою міфологією та літературою захоплювалися й діячі Просвітництва, зокрема Й. В. Гете та Ф. Шиллер. Іван Франко писав: «З безмірно багатой греко-

Рафаель. Парнас. Фреска (фрагмент «Аполлон і музи»). 1509–1511 рр.

римської літератури лишилися лише нужденні відломки та шматочки, але вони мали силу обновили європейську людність... Вони й досі не перестали запліднювати нашого духа й творять непохитну основу нашої цивілізації».

Етапи й періоди давньогрецької літератури. У літературі Стародавньої Греції виокремлюють такі етапи й періоди:

1. *Архаїчний* (до VII ст. до н. е.):
 - а) долітературний період (до середини IX ст. до н. е.);
 - б) гомерівський період (до VII ст. до н. е.).
2. *Класичний* (VII ст. до н. е. — IV ст. н. е.):
 - а) післягомерівський період (VII–VI ст. до н. е.);
 - б) аттичний період (V–IV ст. до н. е.).
3. *Елліністичний* (кінець IV — II ст. до н. е.).
4. *Римський* (середина II ст. до н. е. — IV ст. н. е.).

Провідні жанри та їх представники. На архаїчному етапі переважала колективна свідомість, що знайшла відображення в численних міфах долітературного періоду, а також у творах героїчного епосу, основу якого становлять епічні поеми «Іліада» і «Одіссея» Гомера.

Лірика давала можливість відобразити духовні переживання, внутрішній світ особистості нової доби. Відомими поетами того часу були Тиртей, Солон, Феогнід, Архілох, Алкей, Сапфо, Анакреонт, Піндар та ін.

Коментарі у давньогрецькій мові одне й те саме слово означало поняття мистецтво і ремесло — *techné*. Звідси й походження слів *поезія* (*poiēsis*) і *поет* (*poiētēs*) від спільного кореня *роблю* (*poiō*).

Арістотель.
384–322 рр.
до н. е.

За часів розквіту *полісів*¹ (у V–IV ст. до н. е.) розвивається драма (з давньогрецьк. *діїство*). Засади античної драми заклали Есхіл, Софокл, Евріпід, Арістофан. А теорію драми, зокрема жанрів трагедії та комедії, уперше розробив у праці «Поетика» Арістотель.

У цей час у зв'язку з піднесенням загального рівня культури, зростанням самосвідомості еллінів і новими умовами соціально-політичного життя виникають прозові жанри — історіографія, красномовство та філософія. Пізніше вони перетворилися на окремі галузі науки. А в V–IV ст. до н. е. ці жанри були органічно пов'язані з літературою. Найвизначнішими представниками дав-

Зауважте! На класичному етапі розвитку давньогрецької літератури виникла лірика. Слово *лірика* походить від назви музичного інструмента — ліри, під акомпанемент якої виконувалися пісні. Проте назва ця з'явилася значно пізніше, у період еллінізму. До того часу ліричні твори, які мали пісенний характер, називалися *меліка*.

¹ *Поліс* — місто-державка, що складалася із самого міста та прилеглої до нього території.

Зауважте!

Драматичне мистецтво Еллади представлене трьома жанрами — трагедією, комедією та драмою сатирів.

ньогрецької класичної прози вважаються історики Геродот і Фулідд, оратор Демосфен, філософи Сократ, Платон і Арістотель.

Як прозовий жанр розвивається байка, засновником якої був Езоп. Твори легендарного митця жили в усній традиції, допоки римський байкар Федр не виклав їх у віршах латинською мовою.

У добу еллінізму давньогрецька література та мистецтво набули нових ознак. У філософських працях Діогена, Епікура й інших порушувалися проблеми внутрішньої свободи особистості, її права на власне життя та почуття. В елліністичний період продовжують розвиватися також історіографія та красномовство, але провідними стали жанри, у яких на перший план виходять сімейні стосунки, події особистого життя людини: побутова комедія (Менандр) та інтимна лірика (Феоокріт).

У середині II ст. до н. е. Греція потрапила під владу Риму й протягом шести віків залишалася однією з провінцій Римської імперії. Так розпочався останній (римський) етап давньогрецької літератури, позначений синтезом грецької та римської культур. Панування Риму, свавілля його намісників морально пригнічувало волелюбних еллінів, які чинили опір. Але становище греків дедалі погіршувалося. Велика давньогрецька культура поступово занепадала. І все ж таки на цьому етапі вона продукувала яскраві художні здобутки. У цей період розвивається наукова проза у творчості Плутарха. Він прославився створенням «Життєписів», тобто біографій видатних греків і римлян, що являють собою своєрідну історію Греції та Риму від міфологічних часів до часів самого Плутарха. Заслуговує на увагу жанр роману, що виник у I–III ст. н. е. на міфологічній основі. Античні митці називали його *оповідь*, *повість*, *діяння* або *книга*. Сама назва «роман» з'явилася значно пізніше, за часів Середньовіччя.

З початком нашої ери поширюється християнство, яке відкрило людству нову мету. Однак на першому етапі християнство зазнало гоніння і переслідувань. Тільки кілька століть потому воно було визнано як офіційна релігія. Формування християнства позначилося на розвитку літератури. Протягом першого століття нашої ери на території Стародавньої Греції створюються Євангелія, твори про діяння пророків та ін. Ці тексти згодом були визнані церквою й увійшли до Біблії.

Храм святої Софії. м. Салоніки (Греція). Сучасне фото

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Назвіть основні етапи й періоди давньогрецької літератури. 2. Визначте їх провідні ознаки, назвіть представників. 3. Які події призвели до занепаду давньогрецької культури?

ГОМЕР

Приблизно VIII ст. до н. е.

Мертвий з Аїду скоріш вернеться знов до життя,
Ніж славнозвісне ім'я меонійця Гомера забудуть,
Ніж його древні пісні кануть у млу забуття.

Невідомий грецький поет. I ст. до н. е.

Сторінки життя та творчості

Це ім'я стало легендою. Ніхто не знає достеменно місця його народження й навіть приблизно років його життя. Але, незважаючи на це, силу Гомерового слова ми відчуваємо й по сьогодні.

Сім грецьких міст сперечалися за честь називатися батьківщиною Гомера, проте це питання не розв'язане й досі. Достеменно можна сказати лише те, що *Гомер* був уродженцем одного з міст Малої Азії, тобто *Іонії*.

Згідно з давніми переказами, він був сином одного з богів, багато мандрував Грецією, брав участь у військових баталіях. Антична традиція зображує його сліпим (хоча саме слово *гомер* іноді тлумачать як «сліпий»).

Давнім грекам був близький образ саме сліпого Гомера — загадкового й натхненного поета-провидця, який поєднує божественне й земне, знає все про минуле та теперішнє, може передбачити майбутнє.

Лише в VI ст. до н. е. поеми Гомера були записані в Афінах спеціальною комісією за часів правителя Пісістрата. Ці тексти дійшли до наших днів.

«Гомерівське питання». Комплекс проблем, пов'язаних із питанням про авторство й про саме існування Гомера, становить так зване «гомерівське питання». Уже в еллінську добу дехто заперечував, що Гомер був автором «Іліади» і «Одіссеї». Наприкінці XVIII ст., коли в Західній Європі поширився інтерес до усної народної творчості, «гомерівське питання» знову вийшло на перший план. Деякі вчені (наприклад, Ф. А. Вольф) висловили припущення про те, що «Іліада» являє собою сукупність різних героїчних пісень, поєднаних воедино лише в середині VI ст. до н. е. Це припущення поділяв на початку XIX ст. К. Лахман, котрий висунув «теорію малих пісень». Однак не всі погодилися з його теорією, адже «Іліада» та «Одіссея» мають незаперечну сюжетно-композиційну цілість. Особливо активно виступили проти цієї

Зауважте!

Здавна Гомерові приписувалося багато творів, але найвизначніші з них — епічні поеми «Іліада» та «Одіссея». Тривалий час вони передавалися з вуст в уста, тому в цих творах є нашарування подій різних епох.

теорії письменники, які високо цінували художню майстерність Гомера (Й. В. Гете, Ф. Шиллер, М. Гнедич, О. Пушкін, М. Гоголь та ін.).

Наприкінці XIX ст. в науці сформувалося два напрями щодо Гомерових поем: прихильники першого обстоювали авторську єдність поем; а прихильники другого — заперечували авторство Гомера, виокремлюючи в його поемах різні за часом створення частини, що могли належати різним митцям. Багато вчених зосередили зусилля на пошуку так званого «основного ядра» (первісної поеми про «гнів Ахілла»), утім, у науці довго тривали суперечки й щодо цього «ядра».

У XX ст. вчені здійснили низку порівняльних досліджень фольклорних творів народів Європи. Це дало підстави стверджувати, що гомерівські поеми аж до середини VI ст. існували в усній традиції і в них начебто немає слідів індивідуального авторства. Проте цей висновок не узгоджується з тим, що поеми Гомера мають незаперечну художню цілість. Отже, науковий пошук триває. До «гомерівського питання» знову й знову повертаються вчені різних країн. І нині висловлюються різні версії щодо Гомерових поем.

Егейське море. Іонія.
Сучасне фото

Коментарі

«Основою "Іліади" стала міфологізована історія мікенського періоду Стародавньої Греції. На межі I тис. до н. е. вона сформувалася як героїчне сказання на стародавньому еолійському діалекті. Згодом це героїчне сказання було перенесене до давньогрецької Іонії, де його стали оповідати вже на іонійському діалекті. Там воно побутувало у вигляді окремих усних оповідей аж до середини другої половини VIII ст., тобто до того часу, коли Гомер, скориставшись вже існуючою традицією й прийомами фольклору, силою свого художнього таланту об'єднав у єдине ціле окремі оповіді, створивши величну поему "Іліада"» (Юрій Султанов).

«Дослідження "Іліади" та "Одіссеї" дає підстави для висновку про те, що поеми створені індивідуальним автором на основі багатотисячної фольклорної традиції» (Зінаїда Кирилук).

В Україні поеми Гомера відомі з часів Київської держави. У XVII–XVIII ст. вони вивчалися в Києво-Могилянській академії, Львівській братській школі. Мотиви й образи, створені Гомером, використовували Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Рильський та ін. Українською мовою найповніші переклади «Іліади» та «Одіссеї» зробив Борис Тен (Микола Хомичевський).

Книжка і комп'ютер

У 70–80-х роках XIX ст. археолог Г. Шліман вирішив пройти «шляхом Гомера», поставивши собі за мету знайти Трою та інші факти, про які згадується в поемах легендарного співця.

- З'ясуйте за допомогою Інтернету успіхи й невдачі Г. Шлімана. Як би ви оцінили його діяльність?

ІЛІАДА

(Скорочено)

Міфологічна основа гомерівського епосу. Гомер почав створювати «Іліаду» приблизно через чотири століття після Троянської війни, тож він спирався на народнопоетичну традицію, на значну кількість міфів, які передавалися з вуст в уста. У зв'язку з цим у поемі простежується напашування елементів різних епох – не тільки часів Троянської війни, а й пізніших періодів, у тому числі часу самого Гомера.

У поемі «Іліада» розповідається лише про один епізод десятого року Троянської війни. Основою твору став міфологічний сюжет про гнів Ахілла, у якого цар Агамемнон відібрав полонянку Брісеїду, а також наслідки цього гніву для грецьких воїнів. Чому ж Агамемнон виявив неповагу до Ахілла, найхоробрішого воїна грецького війська? За велінням Зевса, Агамемнон мусив повернути свою полонянку Хрісеїду її батькові Хрісу – жерцю Аполлона. Агамемнон, не наважившись порушити волю Зевса, віддав Хрісеїду, а замість неї узяв полонянку Ахілла, Брісеїду. Ображений царем, Ахілл покидає військо. Й Агамемнон залишається без найсильнішого героя. Унаслідок цього троянці починають брати верх над греками. Тоді друг Ахілла, Патрокл, узявши його зброю та обладунок, вступає у двобій із вождем троянців Гектором. Цей бій закінчується для Патрокла трагічно: Гектор убиває його. Смерть друга змушує Ахілла забути про особисту образу, і він повертається до війська. Тепер починають перемогати греки. Від руки Ахілла загинуло багато троянців, у тому числі – Гектор. Похоронами загиблих героїв – Патрокла й Гектора – закінчується поема.

Гуманістичний зміст поеми. Для давніх греків і римлян твори Гомера втілювали найвищу мудрість. Вони й тепер навчають нас патріотизму, відданості, мужності, героїзму й честі. В «Іліаді» створено прекрасні образи героїв, котрі можуть забути про власні інтереси й вийти на бій заради вітчизни. За словами Г. Сковороди, «Гомер був першим пророком давніх греків, котрий показав їм світлий ідеал».

Ахілл і Гектор. В «Іліаді» закладено традицію створення художнього образу персонажа в героїчному епосі. Характери героїв «Іліади» зафіксовані небагатьма ознаками, протягом сюжетної дії вони мало змінюються, зберігаючи свою головну суть. Ахілл і Гектор є супротивниками, але обидва є носіями героїчних рис. Їхні образи побудовано відповідно до фольклорної традиції, згідно з якою в характері вождя племені чи війська домінують сила, відвага, почуття власної гідності. Оцінка героїв визначається їхньою вірністю обов'язку, відданістю батьківщині, упевненістю, надзвичайною силою. Тому, створюючи образи цих героїв, автор нерідко вдається до гіперболи (перебільшення), що має фантастичну основу. Наприклад, спис Ахілла не може підняти ніхто, крім самого героя. Сам його вигляд на полі бою наводить жах на ворогів.

Зуважте!

Ахілл є носієм світовідчуття вільного грека, котрий почував себе володарем у своєму місті-державі. А Гектор утілює кодекс честі епічного героя.

Але йому не поступається й Гектор. І Ахілл, і Гектор здатні виступити проти цілого війська й перемогти.

Водночас спільність основних рис характерів персонажів героїчного епосу не виключає їхніх індивідуальних особливостей. Так, Ахілл — могутній, грізний герой, гордий і упевнений у собі. Він не може стерпіти образу Агамемнона. І це можна пояснити, спираючись на особливості світосприйняття того часу.

Образ Гектора, крім спільних якостей, має відмінності від образу Ахілла. Поведінка Гектора — зразок вірності кодексу честі епічного героя. Він — мужній захисник рідного краю. Разом із тим Гектор змальований у зворушливих сценах у колі сім'ї. Прощаючись із дружиною Андромахою, він виявляє турботливість і ніжність. У характері Гектора поєднуються риси могутнього воїна, коханого чоловіка й ніжного батька, котрий мріє, щоб його син виріс і став величнішим за нього.

Художня довершеність твору. «Іліада» охоплює події загальнонаціонального значення, у ній діє велика кількість персонажів, розвивається багато сюжетних ліній, поданих в історичному, міфологічному й реалістичному планах, що тісно взаємопов'язані. Характерною особливістю «Іліади» є значна роль богів у земних справах: вони втручаються в хід бою, допомагають одним і перешкоджають іншим героям. Попід стінами Трої йде битва, а на Олімпі боги спостерігають за нею, скеровуючи хід подій. Але міфологічна основа поеми «Іліада» не відмінняє «земного» змісту твору. Описуючи сцени мирного життя, автор милується полями, виноградниками, містами, де вирує життя. Яскраві епізоди побуту, праці й стосунків дають уявлення про звичаї та інтереси давніх греків.

Відображення зовнішніх подій, які ніби розгортаються самі по собі, а також певна дистанція автора, котрий не втручається в хід битви, дають підстави стверджувати, що в «Іліаді» є ознаки епосу. А відображення почуттів героїв, віршована форма засвідчують елементи лірики. Отже, «Іліада» — це епічна поема.

Ахілл перев'язує пораненого Патрокла. Чаша. Греція. V ст. до н. е.

А. Лосенко.
Прощання Гектора
з Андромахою. 1773 р.

«Іліаду» написано віршованим розміром, який називається *гекзаметр*. Створений гекзаметр грецькими аедами (співці-імпровізатори, творці героїчного епосу). З цим поетичним винаходом пов'язують і ім'я Гомера. Пізніше гекзаметр став обов'язковим для епічної поезії.

Героїчний епос — збірна назва фольклорних творів різних жанрів, у яких відтворено волю, завзяття народу в боротьбі зі злом, кривдою, гнітом, прославляються розум, сила й мужність воїнів, богатирів і народних заступників.

Ознаки давнього (класичного) героїчного епосу:

- героїчна ідеалізація минулого;
- поєднання реалістичних елементів із міфом;
- відображення народних уявлень про добро і зло, життя і смерть, правду і кривду, справедливість і несправедливість;
- створення визначних образів народних героїв — захисників народу;
- використання фантастики;
- своєрідний стиль (повтори, звертання, олюднення явищ і сил природи, постійні епітети, метафори, символи, порівняння тощо) та ін.

Гекзаметр (з грецьк. *шестимірник*) — метричний вірш шестистопного дактиля. Остання стопа завжди двоскладова, з цезурою (паузою) переважно на третій стопі. Метрична схема гекзаметра така:

- ∪ ∪ ∪ | - ∪ ∪ ∪ | - || ∪ ∪ ∪ | - ∪ ∪ ∪ | - ∪

ЗАСПІВ (пісня 1, вірші 1–10)

Коментарі

З'яспів — усталений початок співаного твору, що існував в усній традиції. Це є ліричний вступ до оповіді. Він привертає увагу читача, психологічно готує його до сприйняття змісту твору, ознайомлює з основними героями, налаштовує на подальші події.

Гнів оспівай, богине¹, Ахілла, сина Пелея,
Пагубний гнів, що лиха ахеям² багато накоїв:
Душі славетних героїв навіки послав до Аїду³
Темного, їх же самих він хижим лишив на поталу
Псам і птахам. Так Зевсова воля над ними чинилась,
Ще відтоді, як у зваді лихий розійшлись ворогами
Син Атреїв, володар мужів, і Ахілл богосвітлий.

¹ *Богиня*, до якої звертається поет і яка повинна надихнути його на оспівування гніву Ахілла, — це Муза. З дев'яти муз богинею епічної поезії вважали Каліопу.

² *Ахеї* (*ахайці, ахайі*) — у Гомера спільна назва для всіх грецьких племен, що воювали під Троєю. Він ще називає їх данайцями, аргів'янами.

³ *Аїд* — потойбічний світ, місце перебування померлих; одне з імен бога потойбічного світу.

Хто ж із безсмертних богів призвів їх до люті сварки?
Син то Зевса й Лето¹. Владарем тим розгніваний тяжко,
Пошесть лиху він на військо наслав...

(Переклад із давньогрецької Бориса Тена)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Про який епізод Троянської війни йдеться в заспіві? 2. Як автор пояснює причину війни? 3. Які міфологічні персонажі згадуються в тексті? Якими епітетами й метафорами вони характеризуються? 4. Знайдіть у заспіві свідчення того, що автор засуджує війну. 5. До кого звертається автор? Чому саме до цієї богині?

ДВОБІЙ АХІЛЛА Й ГЕКТОРА (пісня 22, вірші 140–410)

Коментарі

Двобій Ахілла й Гектора — кульмінаційний момент твору. Ахілл переслідує Гектора, щоб помститися йому за загибель друга Патрокла й інших ахейців. І Ахілл, і Гектор надзвичайно сильні, могутні, рішучі, вони не бояться смерті, мужньо воюють за свій народ. Гектор спочатку тікає від Ахілла, але це не свідчить про його боягузтво, просто, за волею богів, ще не настав час боротися. Коли боги остаточно вирішили долю героїв, Гектор із високо піднятою головою йде назустріч смерті. Він прагне померти, як справжній герой. Тому й пропонує Ахіллові угоду про повернення тіла переможеного додому, бо смерть без належного поховання зганьбить його ім'я й не дасть душі потрапити в царство мертвих. Однак Ахілл невблаганний. Коли Гектор героїчно загинув, Гомер із співчуттям змальовує його посмертний шлях за колісницею ахейців. Автор пише про те, що Ахілл, керований помстою й розпачем, «діло затіяв негідне». Без Гектора Троя неначе осиротіла, а народ залишився без свого захисника.

139 Так же, як сокіл у горах, з пернатих усіх найбистріший,

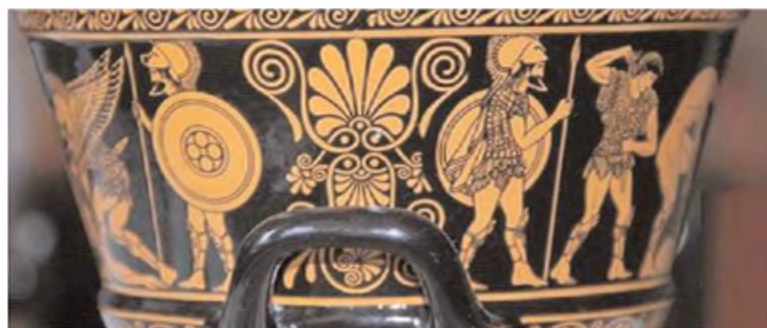
140 Легко під хмарами гонить сполохану горлицю дику
Й мечеться там на всі боки, а сокіл із клетком хижим
Швидко її настигає, здобичі прагнучи серцем.
Рвавсь так Ахілл уперед, та вздовж іліонського муру
З трепетом Гектор тікаючи, дужими рухав коліньми.

145 Мимо дозорного пагорба й смоков, овіяних вітром,
Бігли вздовж муру міського обидва шляхом вони битим.
До струменистих джерел вже добігли вони. Дві криниці
Витоки звідти дають течії вирового Скамандру.
Теплою перша струмує водою, і завжди парує

150 Хмара над нею густа, як дим лісового пожару.
Друга ж і влітку холодним, як лід, струменіє потоком,

¹ Лето — дочка титана Кея та Феби, мати Аполлона. Син Зевса й Лето — бог Аполлон.

Воїни.
Розпис на вазі.
V ст. до н. е.

Наче той град крижаний або снігу завія студена.
Поряд із ними — просторі, обкладені каменем гладко,
Гарні водойми, що в них блискуче вбрання своє мили

- 155 Жони прекрасні хоробрих троян та їх доньки вродливі
В мирні часи, як сюди не приходили вої ахейські.
Мимо промчали вони, той — рятуючись, той — здоганявши.
Сильний попереду мчав, настигав же, як вихор, багато
Дужчий від нього, — не бик — бо жертвний, не шкура бичача
- 160 Ціллю була їм, як це в бігових перегонах буває, —
Тут же ішлося за Гектора душу, впокірника коней.
Як в бігових перегонах, змагання мету обминувши,
Однокопитні проносяться коні, й їх жде нагорода —
Мідний триніг або жінка — на шану померлого мужа, —
- 165 Так вони тричі оббігли навколо Пріамове місто
В дужім бігу, аж стали дивитись на них і богове.
Отже, почав тоді мовити батько людей і безсмертних:
«Горе! На власні очі я гнаного круг Іліона
Любого воїна бачу, журбою за Гектора тяжко
- 170 Серце моє засмутилося! Скільки биків круторогих
Він на ущелинах Іди в верхів'ях і високоверхій
Трої мені попалив! Сьогодні ж Ахілл богосвітлий
Гониться швидко за ним круг священного міста Пріама.
Отже, богове, подумайте й пильно тепер обміркуйте,
- 175 Чи врятувати від смерті його, чи дозволить Пеліду
Все ж подолать його, хоч він великою доблестю славен».
В відповідь мовить йому ясноока Афінa:
«Батечку наш темнохмарний, о що ти сказав, громовладче!
Смертного мужа, якому давно вже приречена доля,

- 180 Від неминучої смерті хотів би ти все ж увільнити.
Дій, як волієш, та ми, усі інші боги, з цим не згодні».
Відповідаючи, так їй сказав на це Зевс хмаровладний:
«Трітогенеє, дитя моє любе, не бійся! Хоч часом
І не ласкаво я мовлю, до тебе я завжди прихильний.
- 185 Зробиш, як розум підказує, хай тебе це не спиняє».
Те, що він мовив Афіні, було і самій їй до серця, —
Кинулась швидко вона із високих вершин олімпійських.
А прудконогий Ахілл безустанно за Гектором гнався.
Наче на оленя юного пес по узгір'ях полює,
- 190 Вигнавши з лігва, й жене по ярах та ущелинах диких,
Той, хоч умкне на хвилину, у хащах густих затаївшись,
Пес по сліду його знайде й женеться за ним, поки схопить.
Так від Пеліда не міг прудконогий Гектор умкнуту.
Скільки не кидався він, щоб Дарданської брами добігти
- 195 І заховатись під захистом міцно збудованих мурів,
Де б і трояни його захистили, стріляючи зверху,
Стільки й Пелід забігав наперед і на голу рівнину
Знов одганяв його, сам же міської тримався твердині.
Як уві сні не ввіймать чоловікові іншого мужа —
- 200 Ані цей утекти, ані той наздогнати не може, —
Так ні настигнуть Ахілл, ані Гектор не міг і умкнуту.
Як пощастило б од Кер ухилитись йому і від смерті,
Коб Аполлон дальносяжний востанне йому не з'явився
На допомогу, надавши снаги й підбадьоривши ноги?
- 205 Воям ахейським кивав головою Ахілл богосвітлий
Ратиц на Гектора довгих і стріл гірких не метати,
Щоб не здобув би хто слави, а він тоді б другим лишився.
А як обидва вони до джерел учетверте добігли,
Батько безсмертних богів, терези золоті натягнувши,
- 210 Кинув на шальки два жереби довгопечальної смерті —
Гектора, коней баских упокірника, й другий — Ахілла,
І посередині взяв. Долі Гектора день похилився,
Вниз, до Аїду пішов, — Аполлон одвернувся од нього.
До Пелеона ж богиня прийшла, ясноока Афіна,
- 215 Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
«Зевсові любий Ахілле ясний! Сподіваюся, нині

- 180 Від неминучої смерті хотів би ти все ж увільнити.
Дій, як волієш, та ми, усі інші боги, з цим не згодні».
Відповідаючи, так їй сказав на це Зевс хмаровладний:
«Трітогенеє, дитя моє любе, не бійся! Хоч часом
І не ласкаво я мовлю, до тебе я завжди прихильний.
- 185 Зробиш, як розум підказує, хай тебе це не спиняє».
Те, що він мовив Афіні, було і самій їй до серця, —
Кинулась швидко вона із високих вершин олімпійських.
А прудконогий Ахілл безустанно за Гектором гнався.
Наче на оленя юного пес по узгір'ях полює,
- 190 Вигнавши з лігва, й жене по ярах та ущелинах диких,
Той, хоч умкне на хвилину, у хащах густих затаївшись,
Пес по сліду його знайде й женеться за ним, поки схопить.
Так від Пеліда не міг прудконогий Гектор умкнуту.
Скільки не кидався він, щоб Дарданської брами добігти
- 195 І заховатись під захистом міцно збудованих мурів,
Де б і трояни його захистили, стріляючи зверху,
Стільки й Пелід забігав наперед і на голу рівнину
Знов одганяв його, сам же міської тримався твердині.
Як уві сні не ввіймать чоловікові іншого мужа —
- 200 Ані цей утекти, ані той наздогнати не може, —
Так ні настигнуть Ахілл, ані Гектор не міг і умкнуту.
Як пощастило б од Кер ухилитись йому і від смерті,
Коб Аполлон дальносяжний востанне йому не з'явився
На допомогу, надавши снаги й підбадьоривши ноги?
- 205 Воям ахейським кивав головою Ахілл богосвітлий
Ратиц на Гектора довгих і стріл гірких не метати,
Щоб не здобув би хто слави, а він тоді б другим лишився.
А як обидва вони до джерел учетверте добігли,
Батько безсмертних богів, терези золоті натягнувши,
- 210 Кинув на шальки два жереби довгопечальної смерті —
Гектора, коней баских упокірника, й другий — Ахілла,
І посередині взяв. Долі Гектора день похилився,
Вниз, до Аїду пішов, — Аполлон одвернувся од нього.
До Пелеона ж богиня прийшла, ясноока Афіна,
- 215 Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
«Зевсові любий Ахілле ясний! Сподіваюся, нині

- До кораблів принесемо з тобою велику ми славу,
Гектора, хоч який він неситий в бою, подолавши.
Не пощастить відтепер йому більше від нас ухилитись,
- 220 Не допоможе і Феб¹ дальносяжний, хоч як би старався
Й повзав би в Зевса в ногах, у егідодержавного² батька.
Тож зупинись на часину й спочинь! А сама я подамся
До Пріаміда й схилю його вийти на бій із тобою».
Так говорила Афіна, і радо Ахілл їй скорився.
- 225 От зупинивсь він і сперся на ясен свій мідяногострий.
І до божистого Гектора миттю вона поспішила,
Постать Дейфоба³ прибравши і голос його неослабний,
Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
«Любий, як тяжко Ахілл утісняє тебе прудконогий,
- 230 Гонячи швидко навкруг священного міста Пріама.
Отже, спинімося, заждім його й будемо вдвох боронитись!»
В відповідь Гектор великий промовив їй шоломосяйний:
«Тож і раніше мені, Дейфобе, ти був найлюбіший
З рідних братів моїх, котрих Гекуба й Пріам породили.
- 235 Нині ж тебе я повинен тим більш поважати душею,
Що, мене в скруті на власні побачивши очі, ти зваживсь
Вийти з-за мурів, тоді як інші за ними сховались».
В відповідь мовить йому ясноока богиня Афіна:
«Любий мій брате! Наш батько, й шановна матінка наша,
- 240 Й товариші всі один перед одним уклінно благали
В місті лишитись: таким бо вони переповнені страхом!
Тільки ж за тебе тривоною там моє серце смутилось.
Ну бо, сміливо ставаймо до бою й списів не щадімо
В січі завзятій, — «побачимо ще, чи Ахілл прудконогий
- 245 Нас повбива й поволочить озброєння наше криваве
До кораблів глибодонних, чи ти його списом здолаєш!»
Мовила так і підступно його повела за собою.
А як, один проти одного ставши, зійшлись вони близько,
Перший Ахіллові Гектор сказав тоді шоломосяйний:

¹ Феб («осляптий») — одне з численних імен Аполлона.

² Зевс егідодержавний — у давні часи егідою називали Зевсову зброю у вигляді бурі з громом і блискавицею, якою він завдавав страху ворогам. Звідси й походить вираз «під егідою», тобто «під захистом».

³ Дейфоб — найулюбленіший брат Гектора.

- 250 «Більш я не буду, Пеліде, як досі, тебе уникати.
Тричі оббіг я Пріамове місто священне, не смівши
Стріти твій напад. А зараз дух мій мене спонукає
Стати грудьми проти тебе — здолаю чи смертю загину.
Але звернімось до вічних богів: вони кращими будуть
- 255 Свідками нам і нашу пильніше доглянуть умову.
Не оскверню я тебе, коли над тобою звитягу
Дасть мені Зевс, і душу із тіла твого відберу я.
Тільки славетне озброєння з тебе зніму я, Ахілле,
Тіло ж ахесям верну. Так само зі мною ти вчиниш».
- 260 Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
«Не говори мені, Гекторе клятий, про жодні угоди!
Як не бува між людьми і між левами клятв непорушних,
Як між вовками й ягнятами згоди не буде ніколи,
А без кінця споконвік одне з одним вони ворогують, —
- 265 Так і між нами не буде любові, не бути ніяким
Клятвам нерушним, аж поки один з нас чолом не поляже
Й крові його Арей не нап'ється, боєць войовничий.
Всю спогадай свою доблесть. Слід нині тобі особливо
Списником бути несхибним і дужим бійцем войовничим.
- 270 Більше тобі не втекти. Незабаром Паллада Афінa
Списом моїм подолає тебе. Спокутуєш нині
Сум мій по друзях моїх, повбиваних лютим тобою!»
Мовивши так, розмахнувся і свого довготінного списа
Кинув, та вгледів його й ухилився осяйливий Гектор,
- 275 Вчасно присів, і спис мідногострий, над ним пролетівши,
В землю уп'явся. Вирвавши спис той, Паллада Афінa
Потай від Гектора, люду вождя, повернула Ахіллу.
Гектор тоді бездоганному сину Пелея промовив:
«Схибив ти! Видно, усе ж таки, богоподібний Ахілле,
- 280 Ти не від Зевса дізнався про долю мою, як хвалився.
Був балакун ти, словами готовий мене ошукати,
Щоб з переляку я сили позбувся й снаги бойової!
Не утікати му я, не вженеш мені списа у спину!
Прямо іду проти тебе, проймеш мені груди, як тільки
- 285 Дасть тобі бог. А тим часом і сам ти мого стережися
Мідного списа. Бодай би цілком ти прийняв його в тіло!
Легшою стала б, напевно, війна й для троян із твоєю

П. Рубенс.
Ахілл убиває Гектора.
1630–1635 рр.

- Смертю. Для них бо усіх найбільше являєш ти лихо!»
Мовивши так, розшахнувся, і свого довготінного списа
- 290 Кинув, і прямо у щит Ахіллові вцілив несхибно.
Але далеко одскочив той спис од щита. І розсердивсь
Гектор, як глянув, що спис пролетів із руки його марно.
Став він, збентежений: іншого бо не було в нього списа.
Голосно він бідолашного став Дейфоба гукати,
- 295 Щоб йому ратище дав, а того не було уже й близько.
Все зрозумів тоді Гектор, і так він до себе промовив:
«Горе мені! Мабуть, справді до смерті боги мене кличуть!
Я бо гадав, що герой Дейфоб недалеко від мене,
Він же за мурами, в місті, й мене обманула Афіна!
- 300 Ось вже зловісна наблизилась смерть, і нікуди від неї
Не утекти. Як видно, давно уже це до вподоби
Зевсу й його дальносійному синові, котрі раніше
Допомагали мені. І от доля уже настає.
Але нехай уже не без борні, не без слави загину,
- 305 Діло зробивши велике, щоб знали про нього й потомки!»
Мовивши так, він з піхов загострений вихопив меч свій,
Довгий, важений, що при стегні його дужім був завжди,
Зщуливсь і кинувся, наче орел отой високолетний,
Що на рівнину раптово із темної падає хмари
- 310 Ніжне ягнятко вхопити або полохливого зайця, —
Кинувся так же і Гектор, підносячи гострий меч свій.
Так же й Ахілл тоді з серцем, сповненим буйної сили,
Кинувся, груди могутні щитом прикриваючи круглим
Гарного виробу, а на чолі красувався блискучий,
- 315 Міддю окутий, шолом, розвівалась над ним золотиста
Грива густа, що вправив Гефест її щільно у гребінь.
Так же, як сяє між зір незлічених у темряві ночі

- Геспер¹, що в небі немає від нього яснішої зірки,
Сяяло так і відточене вістря на списі Ахілла,
- 320 Що у правиці стрясав ним, готуючи Гектору лихо
І виглядаючи, де б йому ніжне уразити тіло.
Але ховалося тіло вождя під озброєнням мідним,
Славним, здобутим, коли подолав він Патроклову силу.
Там лиш, де кості ключиці поєднують шию з плечима,
- 325 Горло біліло — найшвидше душі там сягає загибель, —
Саме туди своїм списом ударив Ахілл богосвітлий,
І пройняло його вістря те ніжнюю шию навиліт.
Мідноважкий не пробив, проте, Гектору ясен горлянки,
Щоб у розмові з Пелідом мінятися міг він словами.
- 330 В куряву впав він, і крикнув, зрадівши, Ахілл богосвітлий:
«Гекторе, вбивши Патрокла, — невже врятуватись самому
Ти сподівався? Й мене не страшився, бо я був далеко?
Дурню ти! На допомогу йому набагато сильніший
Ззаду, поміж кораблів глибодонних, товариш лишався —
- 335 Я, що коліна розслабив твої! Тебе розтерзають
Птахи з ганьбою і пси, а його поховують ахеї».
Весь знемагаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
«Задля твоєї душі, і колін, і батьків твоїх рідних,
Псам, я благаю, не кидай мене під човнами ахеїв,
- 340 Матимеш золота й міді за це ти від мене багато:
Щедрі дарунки мій батечко дасть тобі й мати шановна,
Тільки верни моє тіло додому, щоб Трої синове
Й жони троянські, вогнем попаливши, його поховали».
Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
- 345 «Псе, не благай мене задля колін і батьків моїх рідних.
Тільки б дав волю я серцю і гніву своєму, то м'ясо
Рвав би із тебе й сирим пожирав би, — таке ти накоїв!
Нині ніхто вже від псів голови не врятує твоєї,
Хоч би і в десять, і в двадцять разів привезли мені більший
- 350 Викуп, і, зваживши на терезах, обіцяли ще стільки,
Й золотом чистим вагу твого тіла звелів замінити
Син Дарданів Пріам, — і тоді твоя мати шановна,
Що народивсь ти від неї, на ложі тебе не оплаче, —
Пси лиш та хижі птахи розірвуть на шматки твое тіло!»

¹ *Геспер* — божество вечірньої зірки — найпрекраснішої із зірок (планета Венера).

- 355 Смертю конаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
«Бачу, що добре я знаю тебе і дарма намагався
Переконати, бо серце у грудях у тебе залізне!
Та начувайся, щоб гніву богів не зазнати за мене
В день, коли славний Парис і Феб-Аполлон дальносяжний
- 360 Вб'ють біля Скейської брами тебе, хоч який ти хоробрій».
Мовив він так, і смерть йому пільною очі окрила,
Вийшла із тіла душа й подалась до оселі Аїда
З плачем за долю свою, покидаючи юність і силу,
А до померлого все ж промовив Ахілл богосвітлий:
- 365 «Смертю умри! А я свою стріну загибель тоді, як
Зевс та інші безсмертні мені її схочуть послати!»
Мовлячи це, із убитого витяг він мідного списа
Й набік одкинув, а зброю його, закривавлену вельми,
Зняв із плечей. Звідусіль позбігались синів ахейські
- 370 І дивувались, красу споглядаючи й постать могутню
Гектора. Й жоден із них не минув його списом кольнути.
Дехто іще, на сусіда свого позираючи, мовив:
«Леле! А Гектор сьогодні на дотик неначебно м'якший,
Аніж коли на човни до нас полум'я кидав палюче!»
- 375 Мовлячи так, його ратищем кожен старався вколоти.
Зняв тоді зброю його прудконогий Ахілл богосвітлий,
Серед ахеїв він став і слово промовив крилате:
«Друзі мої, аргеїв вожді і порадики мудрі!
Нині, коли мені вічні богове дали подолати
- 380 Мужа, що більше нам лиха накоїв, ніж інші всі разом,
Спробуймо збройне на місто ударить, щоб знати напевно,
Що у троян тих на думці і що вони мають робити —
Чи покидять по загибелі Гектора місто високе,
Чи залишатися й твердо стоять, хоч його вже й немає.
- 385 Нащо, проте, цими мислями любе тривожити серце?
При кораблях бо лежить неоплаканий, без поховання,
Мертвий Патрокл. Не забуду його, поки я між живими
Перебуваю і поки мене мої носять коліна.
Й хоч у Аїді про мертвих маємо ми забувати.
- 390 Свого товариша любого й там пам'ятатиму завжди!
Нині ж, пеан заспівавши, вернімось, юнацтво ахейське,

Ахілл тягне за колісницею тіло переможеного Гектора. Фреска. Кінець XIX ст.

До кораблів глибодонних і трупа з собою візьмімо.
Слави сягли ми великої – Гектор поліг богосвітлий,
Той, що у Трої на нього усі, як на бога, молились!»

- 395 Мовивши так, він на Гектора діло замислив негідне:
Попробивав на обох йому дужих ногах сухожилля
В п'ятах, де щиколоть; ремені в них протягнувши бичачі,
До колісниці припнув, голові ж дав в пилу волочитись.
На колісницю зійшов, славному зброю убитого взявши,
- 400 Коне́й стьобнув батогом, і охоче вони полетіли.
Куряви хмара знялась над волоченим тілом, звихрилось
Чорне волосся, і вся голова його, досі прекрасна,
В пірсі білась густім. Ворогам бо його на наругу
Зевс хмаровладний віддав у ріднім вітчизнянім краї.
- 405 Пилом бруднилась його голова. А мати, на сина
Глянувши, стала ридати, й, далеко від себе жбурнувши
Світлу намітку свою, виривать почала свої коси.
Жалібно й любий ридав його батько, й усюди навколо
Плач і сумне голосіння лунали по цілому місту.
- 410 Схоже було це найбільше на те, ніби Троя висока
Полум'ям вся негасимим од верху до низу палала.

(Переклад із давньогрецької Бориса Тена)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. За що Ахілл переслідував Гектора? 2. Визначте найбільш напружений момент пісні. 3. Яку роль відігравали боги в житті героїв?

4. Чому, на вашу думку, Ахілл учинив наругу над тілом Гектора? 5. Визначте позицію автора щодо вчинку Ахілла над тілом Гектора.

Порівняйте. Зіставте образи Ахілла й Гектора. Визначте їхню подібність і відмінність.

Краса слова

Хоча образи персонажів узяті з міфів, вони наділені виразними людськими рисами. Характери й почуття героїв у «Іліаді» виявляються переважно в їхніх вчинках або подаються в авторських характеристиках. Важливу роль у змалюванні персонажів відіграють також епітети, метафори, порівняння та гіперболи. Більшість із них «закріплені» за певними образами, тому вони називаються *постійними*.

- За допомогою яких художніх засобів змалювано образи Ахілла й Гектора? Наведіть відповідні цитати.

ПРІАМ У АХІЛЛА (пісня 24, вірші 470–670)

Коментарі

Після загибелі Гектора й після того, як Ахілл учинив наругу над ним, батько Гектора, Пріам, прийшов до Ахілла просити тіло свого сина, щоб поховати його належним чином як героя, — так його душа могла б потрапити до обителі богів. Волання старого дійшло до серця Ахілла, і він, зглянувшись на горе батька, віддає тіло ворога. Це психологічна кульмінація «Іліади» — момент катарсису, коли душа грізного героя звільняється від люті й ненависті.

(...) На землю тоді Пріам з колісниці зіскочив

470 І, візника залишивши Ідея на місці, щоб бистрих
Коней і мулів стеріг, подався їздець староденний
Прямо до дому, де Зевсові любий Ахілл мав оселю.
Там він застав його й друзів, що одаль сиділи. Лиш двоє —
Автомедонт¹ благородний і Алкім², Арєєва парость, —

Кадр із кінофільму
«Троя» США, 2004 р.,
режисер В. Петерсен

¹ Автомедонт — візник Ахілла.

² Алкім (Алкімедонт) — мірмідонянин, якому передав віжки Автомедонт, коли залишив колісницю після того, як був убитий Патрокл, соратник і товариш Ахілла.

- 475 Услугували йому. Вечеряти щойно скінчив він —
Їжі спожив і пиття. Перед ним іще стіл залишався.
В дім непомітно ввійшов великий Пріам і, схилившись,
Став обнімати коліна Ахіллові, ще й цілувати
Руки страшні, що в нього численних синів повбивали.
- 480 Так, наче муж, що, в рідному краї убивши людину,
На чужину утікає в нестямі і, раптом зайшовши
В дім до мужа багатого, подив усіх викликає,
Так здивувався Ахілл, боговидного старця впізнавши,
Враз здивувались і інші, й одні позирнули на одних.
- 485 Тільки Пріам, озвавшись, промовив до нього з благанням:
«Батька свого спогадай, до богів подібний Ахілле!
Так же, як я, стоїть він на старості скорбнім порозі.
Може, в цю саму хвилину сусіди йому учиняють
Утиски й нікому ту небезпеку й біду відвернути.
- 490 Все ж він, принаймні почувши про те, що живий ти і цілий,
Серцем радіє своїм і щоденно плекає надію
Любого бачити сина, коли він повернеться з Трої.
Я ж, нещасний без краю, найкращих синів породив я
В Трої розлогій, а нині нікого мені не лишилось.
- 495 Аж п'ятдесят їх у мене було до приходу ахеїв,
З них дев'ятнадцять від лона були однієї дружини,
Решту — інші жінки у моїх породили покоях.
Та багатьом із них лютий Арей вже знесилив коліна.
Хто ж був єдиний у мене, що й Трою, й самих захищав нас,
- 500 Той в обороні вітчизни недавно тобою убитий —
Гектор. Тож задля нього й до цих кораблів я ахейських
Нині з благанням прийшов і викуп приніс незліченний.
Бійся, Ахілле, богів і зглянься ласкаво на мене,
Батька свого спогадавши, бо жалю ще більше я гідний,
- 505 Те бо терплю, чого інший ніхто не зазнав земнородний, —
Рук убивці синів своїх я доторкаюсь губами!»
Мовив це, й пам'ять про батька збудив, і викликав сльози.
Взявши за руку, лагідно все ж одхилив той старого.
Так спогадавши обидва, — той Гектора-мужезвитяжця,
- 510 Плакав невітшно, до ніг Ахіллових тужно припавши,
Сам же Ахілл свого батька оплакував, ще й за Патроком

- Тяжко журився, — і стогін їх сумно лунав по покоях.
А після того, як слізьми наситивсь Ахілл богосвітлий,
З серця ж його і грудей одлягло скорботне бажання,
- 515 З крісла він швидко підвівся й за руку підводить старого,
Сиве чоло пожалівши й на бороду зглянувшись сиву,
І, промовляючи, з словом до нього звернувся крилатим:
«О бідолашний, багато печалі душею зазнав ти!
Як же наблизитись до кораблів ти наваживсь ахейських
- 520 Сам, перед очі того, хто стільки синів твоїх славних
Зброї позбавив? Мабуть, і серце у тебе залізне.
Та заспокойся і в крісло сідай. Хоч як боляче нам,
Глибоко в серці сховаймо свою ми журбу і скорботу.
Не допоможуть нічого найревніші сльози й ридання.
- 525 Долю таку вже богове нам, смертним, направили, нещасним, —
Жити весь вік у журбі, самі лиш вони безпечальні.
Глиняні глеки подвійні у Зевса стоять при порозі,
Повні дарів: нещастя — в одному, а в другому — блага.
Той, кому їх у суміші Зевс подає громовладний,
- 530 Інколи горя, а інколи й радості має зазнати.
Той же, кому тільки лихо пошле, здобуває ганьбу лиш,
Голод нужденний скрізь гонить його по землі богосвітлій,
От і блукає він скрізь, і в богів, і в людей у зневазі.
Так і Пелея боги дарами блискучими зроду
- 535 Обдарували; поміж людей він усіх виділявся
Щастям, багатством, ще й був владарем у мужів мірмідонських,
Смертний, дружиною мав од богів він богиню безсмертну¹.
Та недолю й йому приділили богове — не мав він
В домі своєму дітей, владущого роду нащадків.
- 540 Син у Пелея один лише, коротковічний; я й нині
Старості не доглядаю його й од вітчизни далеко
В Трої сиджу — і тобі, і дітям твоїм лиш на горе.
Чули ми, старче, раніше колись і ти був щасливий:
Скільки обмежує Лесбос, оселя Макарова², з моря,

¹ Однією з дружин Пелея була морська німфа Фетіда.

² *Макар* — син бога вітрів Еола, міфічний володар острова Лесбосу.

- 545 З півночі ж — гори Фрігійські та хлань Геллеспонту безкрая —
Скрізь визначався ти, старче, як кажуть, синами й багатством.
Та як наслали на тебе це лихо богове небесні,
Вічно під містом твоїм лиш січі та людубивства.
Мусиш терпіти, журби не тримай безнастанної в серці,
- 550 Не допоможе нічого печаль за сином убитим, —
Не воскресиш його, тільки ще більшого горя зазнаєш!»
В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:
«Ні, я не сяду, годованцю Зевсів, допоки мій Гектор
Десь у наметі лежить непохований. Дай його швидше,
- 555 Хай я на власні очі побачу, а сам ти від мене
Викуп багатий прийми, що привіз я. Нехай він на радість
Буде тобі, щоб вернувсь ти до рідного краю щасливо,
Ти бо дав жити мені і сонячне бачити світло».
Глянув на нього спідлоба і мовив Ахілл прудконогий:
- 560 «Не досаждай мені, старче, бо вирішив серцем і сам я
Гектора тіло вернути, — від Зевса приходила з вістю
Мати до мене моя, від морського народжена старця.
Знаю-бо й те я, Пріаме, цього не сховаєш від мене, —
Хтось із богів тебе до кораблів супроводив ахейських.
- 565 З смертних ніхто б не насмілився, навіть юнак нерозважний,
В стан наш вступити — ні від сторожі б не міг він схватись,
Ані так легко затвори на брамах відсунути наших.
Тож не хвилей уже більше моє ти печалюми серце,
Щоб у наметі цім, старче, хоч ти і з благанням приходиш,
- 570 Я не відмовив тобі і Зевсову б волю порушив».
Мовив він так, і, злякавшись, послухав старий тої мови,
Син же Пелеїв, як лев, за двері з намету подався,
Та не один, за ним поспішили соратників двоє
Автомедонт благородний і Алкім, що їх поміж друзів
- 575 Більше від інших Ахілл шанував по Патроклі убитім.
Випрягли коней і мулів вони, від ярма одв'язавши,
І, до намету з окличником старця Пріама ввійшовши,
В крісло його посадили, і з міцноколісного воза
Викуп за голову Гектора зносити стали безцінний.
- 580 Два лиш плащі залишили вони і хітон добротканий,
Щоб, загорнувши в них тіло, додому його виряджати.

Сам же покликав служниць помити його й намастити,
Тільки десь далі поклавши, щоб сина Пріам не побачив.
Міг-бо не стримати гніву старий у засмученім серці,

- 585 Сина побачивши, сам же Ахілл, умиць спалахнувши,
Зопалу вбить його міг би й порушити Зевсову волю.
Тіло помили служниці, і, маслом його намастивши,
В чистий вгорнули хітон, і плащем його зверху накрили.
Потім Ахілл підняв його сам і, на мари поклавши,
- 590 З товаришами поставив на добре гембльованім возі.
Заголосивши тоді, до друга взивав він і мовив:
«О, не гнівися, Патрокле, як навіть в Аїді почувеш,
Що богосвітлого Гектора тіло віддав дорогому
Батькові я, — не нікчемний він дав мені викуп за нього.
- 595 Гідну й для тебе я долю із нього вділю, як належить».
Мовив це й знов до намету вернувся Ахілл богосвітлий.
Сів у крісло, оздоблене гарно, що встав був із нього,
При протилежній стіні, і так до Пріама промовив:
«Син твій, старче, померлий до тебе вернись, як велів ти, —
- 600 Вже він на марах лежить. На світанку його ти побачиш
І повезеш. А зараз пора про вечерю згадати.
Не забувала про їжу й сама пишнокоса Ніоба¹,
Що аж дванадцять дітей у неї загинуло в домі —
Шестеро дочок і шість синів у квітучому віці.
- 605 Стрілами тих юнаків Аполлон повбивав срібнолукий
В гніві на матір Ніобу, дівчат — Артеміда мислива,
Саме за те, що з Лето ясноликою хтіла рівнятись:
Двох бо дітей породила Лето, а у неї — багато.
Хоч їх лиш двоє було, а тих багатьох повбивали.
- 610 Дев'ять днів у крові ті валялися трупи, й ховати
Їх не було кому: всіх обертав у каміння Кроніон².
Тільки десятого дня їх небесні боги поховали.

¹ *Ніоба* — жінка царя Фів Амфіона. Маючи шість синів і шість дочок, вона возгордилася перед Лето, що мала тільки двох дітей: Аполлона й Артеміду. Розгнівана богиня пожалілася своїм дітям, які стрілами з луків убили всіх дітей Ніоби. У потрясінні від загибелі дітей Амфійон покінчив із життям, а сама Ніоба скам'яніла від горя, перетворившись на скелю біля гори Сіпіл.

² *Кроніон* — Аполлон, син Крона.

- Слізьми знеможена вкрай, про їжу згадала Ніоба.
Нині у скелях далеких, у горах безлюдних Сіпілу,
- 615 Де, як розказують, захисток мають для себе божисті
Німфи, що вздовж берегів Ахелою ведуть хороводи, —
В камінь богами обернена, там вона вічно сумує.
Отже, про їжу пора нам подумати, мій богосвітлий
Старче, встигнеш і потім оплакати милого сина,
- 620 В Трою привізши, і там многослізний він буде для тебе!
Мовив і, скочивши, білу вівцю Ахілл прудконогий
Сам заколов; білували, як личить, і справили друзі,
М'ясо усе на шматки порубали й, рожнами проткнувши,
Смажити стали старанно й готове з рожнів познімали.
- 625 Автомедонт заходився ще й хліб на столі розставляти
В кошиках гарних, а м'ясо ділив сам Ахілл богосвітлий.
Руки до поданих страв одразу ж усі простягнули.
Потім, коли уже голод і спрагу вони вдовольнили,
Довго Пріам Дарданід дивувався тоді із Ахілла,
- 630 Зросту його і красі, до богів бо усім був подібний.
Так же й Ахілл з Дарданіда Пріама собі дивувався,
Спостерігавши вигляд поважний і слухавши мову.
Як навтішались вони, один одного так споглядавши,
Перший промовив тоді староденний Пріам боговидий:
- 635 «Спати пусти мене швидше, годованцю Зевса, щоб, лігши,
Сном утішатись солодким могли ми на ложах спокійних.
Ні на хвилину повік не заплющував я над очима
З дня, коли духу позбувся мій син під руками твоїми,
Тільки стогнав я весь час і муки терпів незліченні,

Кадр із кінофільму «Троя»
США, 2004 р.,
режисер В. Петерсен

- 640 В куряві й бруді з одчаю валяючись серед подвір'я.
Тільки ось нині я їжі спожив і вином іскрометним
Горло своє покропив, а то зовсім не їв я нічого».
Так він сказав. Ахілл тоді друзям звелів і служницям
Ліжка стелить в передсінку, пурпурними їх подушками
- 645 Викласти, ще й килимами чудовими постіль заслати
І покривала вовняні подать їм укритися зверху.
Вийшли із світлом ясним у руках із покоїв служниці
Йї два для них ложа небавом старанно вони постелили.
З жартом звернувся тоді до Пріама Ахілл прудконогий:
- 650 «Ляжеш ти, старче мій любий, знадвору, щоб часом з ахеїв
Хтось не ввійшов сюди радитись, — часто до мене заходять
Радити раду мужі, як звичай того вимагає.
Тож, як у п'ятні нічній хто-небудь тебе тут побачить
І Агамемнону¹ зразу ж розкаже, людей вожаєві,
- 655 Може, напевно, затриматись видача мертвого сина,
Ти ж мені нині усе розкажи і повідай одверто:
Скільки ти днів богосвітлого Гектора маєш ховати,
Щоб не виходив на битву я сам і воїнів стримав».
В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:
- 660 «Якщо даси нам ховать богосвітлого Гектора тіло,
Ласку цим нині ти явиш до мене, Ахілле:
Замкнені ми в Гліоні, ти знаєш, а дерево треба
Здалеку, з гір нам возить, та й трояни залякані дуже.
Дев'ять би днів нам хотілось оплакувать Гектора в домі
- 665 І поховать на десятій та справити тризну для люду.
На одинадцятій — пагорб насипати зверху могильний,
А на дванадцятій — бій відновити, якщо вже так треба».
Знову йому відповів прудконогий Ахілл богосвітлий:
«Хай так і буде, старче Пріама, як ти того хочеш.
- 670 Я припиняю війну на час, що його зажадав ти».
Мовивши це, правицею руку він біля зап'ястя
Стиснув ласкаво, щоб острах у нього розвіяти в серці.
В передпокої небавом і спати вони полягали —
Старець Пріам і окличник — з думками розумними в грудях.

(Переклад із давньогрецької Бориса Тена)

Роздивіться репродукцію картини О. Іванова «Пріам благає Ахілла віддати тіло Гектора» (1824) і дайте відповіді на запитання.

О. Іванов.
Пріам благає Ахілла
віддати тіло Гектора.
1824 р.

1. За допомогою яких засобів художник увиразнює скорботу Пріама?
2. Яким зображений на картині Ахілл?
3. Зверніть увагу на кольорову гаму картини. Чому тут переважають темні, червоні й золоті кольори?

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Які почуття й роздуми викликала у вас ця пісня? 2. Яким постає в цій сцені Пріам? 3. Чому поведінка Пріама викликала здивування Ахілла та грецьких воїнів? 4. Як під впливом благань Пріама змінюється Ахілл? 5. Які нові риси характеру Ахілла розкриваються в цій пісні?

Перевірте себе. 1. Що вам відомо про життя та творчість Гомера? 2. Чому його називають *легендарним співцем*? 3. У чому полягає сутність «гомерівського питання»? Які версії вам відомі? 4. Визначте міфологічну основу, тему й провідні мотиви «Іліади». 5. Охарактеризуйте образи Ахілла, Гектора та Пріама. 6. Доведіть, що «Іліада» — епічна поема. 7. Які ознаки давньогрецької концепції світу й людини виявилися в «Іліаді»? 8. Які духовні цінності утверджуються в «Іліаді»?

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ І ВИДИ ЛІРИКИ В СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

У давнину слово й спів були невіддільні одне від одного. До того ж співаки могли танцювати, а ще розігрувати різні дійства. Це означало, що мистецтво мало тоді синкретичний характер. Із часом стародавнє мистецтво поділилося на самостійні роди та жанри. Ці поняття живі й динамічні, зміст їх із часом змінювався. Лірикою давні греки називали тільки ті пісні, що виконувалися в супроводі струнного інструмента — ліри. Її винахід приписували богу Гермесу. Давні греки відрізняли від ліричних такі жанри, які супроводжувалися, наприклад, звуками флейти, скажімо, елегію. Пізніше лірика стала

узагальненим поняттям для цілої групи жанрів, а в сучасному значенні — це рід літератури.

Коментарі Слово *музика* походить від «муза» (у міфах — музи є супутницями бога мистецтв Аполлона). Згідно з уявленнями давніх греків, лірикою опікувалися три музи: Полігімнія — муза гімнів, урочистих пісень на честь богів і героїв; Ерато — муза любовної поезії; Евтерпа — покровителька власне лірики.

Термін «лірика» почали вживати за еліністичної доби античні філософи й поети (представники александрійської школи). Те, що написано гекзаметром, вони називали *епосом*, а твори, написані іншими постичними розмірами, — *лірикою*. Залежно від способу виконання віршів — декламація чи спів — античні філологи виокремлювали *лірику декламаційну й пісенну (мелос)*. У свою чергу, пісенна лірика поділялася на *хорову* та *сольну* (що виконувалася окремим співцем).

У класичний період розвитку давньогрецької літератури відбувається бурхливий розквіт лірики. Визначними представниками мелосу (пісенної лірики) були Алкей, Сапфо, Анакреонт, Піндар, а декламаційної лірики — Тіртей, Архілох, Солон та ін.

Ерато. Скульптура. XVIII ст.

Елегія (з грецьк. *журлива пісня, скарга*) — вірш, у якому виражені настрої смутку, журби, філософські роздуми. У Стародавній Греції елегія ще не мала сумного настрою. Елегії виконували на бенкетах і народних зібраннях у супроводі флейти. Ознакою елегії була особлива віршована структура — чергування гекзаметра з пентаметром, що утворювало строфу з двох рядків (віршів). Це так званий елегійний дистих. Жанр елегії яскраво виявився у творчості давньогрецьких (Тіртей, Архілох та ін.) і давньоримських (Проперцій, Тібулл, Овідій та ін.) поетів.

Пентаметр (з грецьк. *п'ятимірник*) — в античному віршуванні дактилічний вірш, утворений подвоєнням першого піввірша гекзаметра. Піввірші розмежовані цезурою. Метрична схема пентаметру така:

— ∪ ∪ ∪ | — ∪ ∪ ∪ | — || — ∪ ∪ ∪ | — ∪ ∪ ∪ | —

ТІРТЕЙ

Друга половина VII ст. до н. е.

Скільки буду жити в світі,
Стільки буду я співати...

Тиртей

Сторінки життя та творчості

Давні греки дуже любили красу, кохання, розваги, але з чарівною Афродітою могла зрівнятися тільки сама Греція, котру елліни любили понад усе. Заради любові до вітчизни вони були здатні на будь-які подвиги.

Одним із виразників патріотичного духу був поет *Тиртей*. У його біографії, як і в житті інших давньогрецьких поетів, багато таємничого. За переказами, він був афінянином, звичайним шкільним учителем, слабким фізично та ще й кульгавим. Його афіняни послали на допомогу спартанцям, щоб поглузувати з них, коли спартанці за вказівкою дельфійського оракула попросили афінян допомоги у війні із сусідньою Месенією. Але Тиртей виявився ціннішим за численне військо. Своїми бойовими піснями поет підняв дух воїнів, і вони невдовзі здобули перемогу. За деякими джерелами, Тиртей був спартанським вождем, постом і воїном водночас. Проте ким би не був Тиртей насправді, він — вірний син своєї вітчизни.

Спарта була містом-державою. Вона часто воювала з різними племенами, іноземними загарбниками, тому там склалася специфічна система виховання й кодексу спартанського героя — мужнього та сильного воїна, відданого державі. *Хоробрий, як спартанець, спартанський дух* — ці вирази існують у нашій мові по сьогодні. «Зі щитом або на щиті», — говорили воїни, які йшли воювати (тобто або прийти з перемогою, або померти). Разом з тим у Спарті вірили в особливу силу влучно сказаного слова, що засвідчують давні перекази про Тиртея.

ДОБРЕ ВМИРАТИ ТОМУ, ХТО, БОРОНЯЧИ РІДНУ КРАЇНУ...

Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну,
Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах.
Гірше ж немає нічого, як місто своє і родючі
Ниви покинуть і йти жебракувати у світі,
З матір'ю милою, з батьком старим на чужині блукати,
Взявши з собою діток дрібних і жінку смутну.

Буде тому він ненависний, в кого притулку попросить.
 Лихо та злидні тяжкі гнатимуть скрізь втікача.
 Він осоромить свій рід і безчестям лице своє вкриє.
 Горе й зневага за ним підуть усюди слідом.
 Тож як справді не знайде втікач поміж людом ніколи
 Ані пошани собі, ні співчуття, ні жалю —
 Будемо батьківщину і дітей боронити відважно.
 В битві поляжемо ми, не пожалієм життя.

(Переклад із давньогрецької Григорія Кочура)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Визначте провідну тему вірша Тіртея. 2. Чому більша частина елегії присвячена опису жалюгідної долі тих, хто осоромив себе й утік від ворога? 3. Прочитайте рядки, у яких утілено ідею вірша. 4. Яким постає образ автора?

Творче завдання. Охарактеризуйте ідеал воїна-захисника у творі Тіртея.

Краса слова

Поезія Тіртея належить до декламаційної лірики. Вірш «Добре вмирати тому...» утілює ідею єдності народу. Митець закликає до спільного героїзму заради вітчизни. Померти в перших рядах за батьківщину — ось найвищий подвиг. В елегіях Тіртея відтворено ідеали Спарти — доблесть, героїзм, відданість загальним інтересам держави.

- Тіртей виступає не тільки від свого імені, а й від інших. Знайдіть докази в тексті.

Перевірте себе. 1. Визначте ознаки елегії у вірші Тіртея. 2. Проаналізуйте віршовану структуру елегії «Добре вмирати тому...». Намалуйте її метричну схему. 3. До якого виду лірики належить вірш Тіртея? Доведіть свою думку.

САПФО

VII–VI ст. до н. е.

Найпрекрасніше на землі — це те,
що ми можемо кохати.

Сапфо. Фреска. Помпеї. IV ст. до н. е.

Сторінки життя та творчості

Сапфо була сучасницею Алкея і, як і він, жила на острові Лесбос. Поетеса користувалася славою й популярністю ще за життя.

Вона походила з аристократичної родини. Крім знайомства з поетом Алкеєм, відомо, що Сапфо була дружиною знатного вельможі Керколая, народила доньку Клеїду, яку дуже любила й присвятила їй багато віршів. Під час гонінь на аристократію мусила залишити рідну домівку й шукати притулку на острові Сицилія, але потім знову повернулася на батьківщину. На острові Лесбос Сапфо створила поетично-музичну школу для багатих і знатих дівчат, яку називали *будинком муз*.

Коментарі У Стародавній Греції чоловіки мали свої товариства, де вони обговорювали важливі для них питання й проводили дозвілля, але жінкам туди не було доступу. Тому жінки утворювали свої гуртки, де співали, грали на музичних інструментах, складали вірші, спілкувалися.

Гурток Сапфо став своєрідним мистецьким осередком, де молоді еллінки вчилися пізнавати світ. Її називали *десятою музою*, часто зображували на вазах, у скульптурі. Культ Сапфо сягнув далеко за межі острова Лесбос.

Твори Сапфо наближені до жанру народної пісні. У них розкриваються особисті переживання й почуття. Центральна тема поезій Сапфо — кохання, що змальовано в різних барвах і відтінках. Уперше у світовій літературі про це почуття розповіла жінка — пристрасно, водночас дуже тонко й шляхетно. Цій темі підпорядковано різноманітні мотиви: передчуття, страждання, очікування зустрічі, звернення до богів по допомогу в сердечних справах тощо.

Дж. У. Горвард. За часів Сапфо. 1904 р.

Згідно з давньою легендою, Сапфо кинулась у море від нерозділеного кохання до юнака Фаона. Легенда була настільки популярною за античних часів, що приблизно через шість століть римський поет Овідій, уражений силою поетичного генія Сапфо, написав ніби від її імені передсмертний лист «Сапфо до Фаона» (збірка Овідія «Героїди»). Ця міфологічна історія стала основою багатьох творів мистецтва.

Проте, незважаючи на трагічний ореол образу Сапфо, вона залишилася в історії літератури як мисткиня, котра розкрила красу кохання.

«БАРВНОШАТНА ВЛАДАРКО, АФРОДИТО...»

Коментарі

Вірш присвячений Афродіті (Венері). Авторка змальовує любовне почуття, тому звертається до богині кохання й краси із закликами й молитвами, сподіваючись на щастя. Згідно з античним міфом, Афродіта народилася з морської піни, а там, де вона ступала, виростили трави та квіти. У вірші згадується також Пейто — богиня умовляння, переконування, супутниця й помічниця Афродіти й Гермеса.

Барвношатна владарко, Афродіто,
 Дочко Зевса, підступів тайних повна,
 Я молю тебе, не смуги мені ти
 Серце, богине,
 Але знов прилинь, як колись бувало:
 Здалеку мої ти благання чула,
 Батьківський чертог кидала й до мене
 На колісниці
 Золотій летіла ти. Міцнокрила
 Горобина згряя, її несучи,
 Над землею темною, наче вихор,
 Мчала в сфері.
 Так мені являлася ти, блаженна,
 З усміхом ясним на лиці безсмертнім:
 «Що тебе засмучує, що тривожить,
 Чом мене кличеш?
 І чого бажаєш бентежним серцем,
 І кого схилити Пейто повинна
 У ярмо любовне тобі? Зневажив
 Хто тебе, Сапфо?
 Хто тікає — скрізь піде за тобою,
 Хто дарів не взяв — сам дари нестиме,
 Хто не любить нині, полюбить скоро,
 Хоч ти й не схочеш...»
 О, прилинь ізнов, од нової туги
 Серце урятуй, сповни, що бажаю,
 Поспіши мені, вірна помічнице,
 На допомогу.

(Переклад із давньогрецької Григорія Кочура)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Яким зображується кохання у вірші Сапфо — щасливим чи нещасливим? Поясніть свою думку, використовуючи текст. 2. Про що просить Афродіту лірична героїня? 3. За допомогою яких художніх засобів змалювано образ богині кохання? 4. Як ви розумієте значення епітету *барвношатна*? Розкрийте його міфологічну основу. 5. Яку роль виконує образ Пейто у творі?

Для обговорення. Поясніть слова Сапфо, подані як епіграф.

Творче завдання. Доведіть, що в поезії Сапфо утверджується самоцінність особистості.

Перевірте себе. 1. Розкрийте значення творчості Сапфо в історії світової літератури. 2. Визначте форму розвитку ліричного сюжету у вірші «Барвношатна владарко, Афродіто...». 3. Охарактеризуйте образ ліричної героїні вірша.

ДАВНЬОГРЕЦЬКИЙ ТЕАТР

Виникнення театру. Одним із найпопулярніших персонажів міфів Стародавньої Греції був Діоніс. Його ще називали *Вакх* і *Бахус*. Це бог рослинності, родючості, покровитель виноградарства й виноробства, який для давніх греків утілював не тільки силу природи, а радість і повноту буття.

У Стародавній Греції існував культ Діоніса, на його честь відбувалися різноманітні імпровізовані дійства, що супроводжувалися співом, танцями, виступами хора. Ці дійства називалися *діонісіями* (або *пристрасті Діоніса*) і припадали на цикли землеробства, особливо на весну й осінь, коли приходила пора нового селянського року або збирання плодів. Хор переодягнутих цапоногими сатирами селян славив свого бога й у піснях розповідав про його мандрити та пригоди. Спочатку співали тільки одягнені в козячі шкури хористи, а потім їхній ватажок (корифей) та актор у ролі бога Діоніса вели розмову з хором і один з одним. Спочатку діалог між хором і корифеєм був пов'язаний із міфами про Діоніса, але поступово хор став прославляти героїв інших міфів, сюжет яких тлумачили відповідно до потреб суспільства. Поклоніння Діонісові й іншим богам (Корі, Деметрі) на території Стародавньої Греції в VII–VI ст. до н. е. спонукали до виникнення драми як роду літератури й театру. Грецький поет Феспід використав одного актора-декламатора, який вступав у діалог із хором. Пізніше Есхіл додав до хору другого актора-декламатора, а Софокл — третього. Так були закладені засади театру.

Характерні особливості античного театру. Давні греки будували театри в найкрасивіших місцях. Тоді не було спеціальних приміщень для вистав, але, починаючи з V ст. до н. е., для них стали будувати спеціальні майданчики. Так званий «театр Діоніса» в Афінах був розташований просто неба, на схилі Акрополя (верхня частина

Театр Діоніса. м. Афіни (Греція).
Сучасне фото

міста). Він міг умістити до 17 тисяч глядачів (половина населення Афін того часу). Театр складався з таких основних частин: оркестри (місце перед сценою для гри акторів), де розміщалися хор і жертвник богу Діонісові; театрону (місця для глядачів), де в першому ряду стояло крісло для жерця Діоніса; скени (споруди позаду оркестри), де переодягалися актори, а перед сценою знаходився проскеній — дерев'яний фасад або особлива декоративна стіна. З обох боків проскенія були проходи для публіки. За цією схемою будувалися всі давньогрецькі театри.

Вистави ставили на міфологічні й історичні сюжети. Усі ролі виконували чоловіки, хор теж був виключно чоловічим (від 12 до 15 чоловік).

Коментарі

Актори виступали в масках і на котурнах (високі відкриті чобітки з м'якої шкіри з товстими підшвами). Котурни давали змогу збільшити зріст актора, зробити його поступ величнішим. А в масках рот був широко відкритий, що створювало ефект рупору. Маски відображали різні людські почуття — жорстокість, радість, горе, біль, їх можна було роздивитися здалеку.

Декорацій тоді ще не було. До речі, жінок не завжди допускали на вистави, а якщо допускали, то вони сиділи окремо від чоловіків. У Стародавній Греції професія актора вважалася дуже престижною, бо актор, згідно з уявленнями того часу, забезпечував культ богів. Серед драматургів відбувалися змагання, а в процесі визначення переможця враховували думку публіки. Серед давньогрецьких драматургів особливою популярністю користувалися Есхіл, Софокл та Евріпід.

Організацію вистав брала на себе держава в особі багатих людей, котрі вважали це своїм громадянським обов'язком. Театральні вистави влаштовували кілька разів на рік, вони могли тривати з ранку до темної ночі. Глядачі починали збиратися на світанку й протягом дня дивилися три-чотири п'єси.

Крім офіційного, існував також античний народний театр, у якому виступали мандрівні комедіанти, вони розігрували свої дійства (переважно сатиричні) прямо на площах і не завжди в масках.

Основні жанри давньогрецької драми. Основними жанрами давньогрецької драми були *трагедія* та *комедія*. Етимологія слова *трагедія* пов'язана з античними культовими обрядами, сценічними розігруваннями міфу, невідмінним атрибутом яких був цап (з грецьк. *tragos* — козел).

Першим творцем трагедії вважається письменник з Афін *Феспід*. У 534 р. до н. е. під час діонісій була поставлена його трагічна п'єса, у якій, крім хора, виступав актор, котрий робив повідомлення хору, а хор йому відповідав і брав активну участь у розвитку сюжету. Якщо спочатку вистави в античному

Зауважте!

Театр — 1) видовищний вид мистецтва, що є синтезом літератури, музики, хореографії, вокалу, образотворчого мистецтва та ін.; 2) приміщення для театральних вистав.

театрі нагадували перегукування соліста з хором, то *Есхіл*, увівши другого актора, зробив сюжет трагедії динамічнішим і напруженішим. Згодом у змагання з Есхілом вступив *Софокл*, котрий хотів захопити глядачів гостротою дії. А *Евріпід* дивився на міф із позиції сучасного суспільства, тому переживання його героїв були наближені до публіки. До того ж монологи персонажів Евріпіда супроводжувалися музикою, що посилювало враження від сказаного. Такі творчі змагання сприяли розвитку драми.

Як правило, давньогрецька трагедія починалася з прологу (*декламації*), потім виходив хор із піснею (*народ*), а далі йшли *епізоди* (*епізоди*), що переривалися час від часу піснями хора (*стасими*). Остання частина трагедії — заключний стасим і вихід акторів і хору (*ексод*). Отже, хорові пісні ділили трагедію на частини, що в сучасній драматургії називаються *актами*. Кількість частин була різною навіть в одного автора. Протягом вистави хор не полишав свого місця: він сприяв акторам у розкритті змісту трагедії, давав оцінку вчинкам і почуттям персонажів з точки зору моралі того часу. Оскільки хор постійно знаходився на сцені, а декорацій тоді ще не використовували, у давньогрецькій трагедії використовували принцип єдності часу, місця і дії, тобто всі події мали відбуватися в одному місці й в один час (протягом одного дня). Про події, які виходили за межі цього часу та простору, розповідали так звані вісники. До речі, Евріпід придумав оригінальну розв'язку для трагедії — *deus ex machina* («бог із машини», який вирішував усі конфлікти). Традиції давньогрецької трагедії розвивали драматурги Стародавнього Риму.

Розвиток давньогрецької рабовласницької демократії спричинив появу нового драматичного жанру — *комедії*, яка починає свій відлік від творчості *Аристофана* на межі V–IV ст. до н. е. Поняття «комедія» утворилося від грецьких слів *kōmōdia*, *kōmos* — весела процесія та *ode* — пісня. Основи комедії були закладені на острові Сицилія, а потім вони утвердилися в Афінах.

Зміст комедії становить не міф або історичне минуле, а реальне життя, актуальні питання суспільства. Давньогрецька комедія спиралася на фольклорні джерела (пісні, драматизовані дійства), надаючи їм викривального змісту. Важливою особливістю давньогрецької комедії була абсолютна свобода й право автора на висміювання окремих громадян чи негативних явищ. У ті часи комічні персонажі поставали не як індивідуальності, а як певні соціальні типи, що всіляко підкреслювалося за допомогою масок. На сцені з'явилися шахраї, користолюбці, безсоромні чиновники, довірливі дурні, демагоги-філософи та ін. Але в комедіях діяли й позитивні герої — звичайні люди, дрібні землевласники, котрі втілювали уявлення про народну мораль.

Античні маски. I ст. до н. е.

Талія — муза комедії.
Скульптура. XVII ст.

Сюжет давньогрецької комедії заснований, як правило, на фантастичних подіях. Найчастіше йшлося про якийсь нереальний проект, зміну усталених стосунків, випробування героя. Комічний хор складався з 24 чоловік, інколи він поділявся на дві частини, що змагалися між собою. Центром античної комедії була *парабаса* — звернення хору не до актора, а безпосередньо до глядачів. У давньогрецьких комедіях, крім виступів хору й акторів, уводилися бійки, сварки й сутички, у яких брали участь усі персонажі.

У сучасному значенні *комедією* називають драматичний твір, у якому засобами комічного (гумор, сатира, іронія, сарказм та ін.) висміюються негативні явища, розкривається смішне в навколишній дійсності чи в людині.

Трагедія (з грецьк. *tragoedia* — пісня козла) — один із жанрів драми; драматичний твір, який ґрунтується на гострому, непримиренному конфлікті героя, що прагне високої мети й реалізації своїх творчих можливостей, з непереборним началом: богами, долею, суспільством, моральними забобонами, обов'язком тощо.

Характерні ознаки трагедії:

- в основі сюжету — трагічний конфлікт особистості, яка бажає втілити високі прагнення з неможливістю їх реалізації;
- конфлікти трагедії пов'язані не з буденністю, а з важливими проблемами й суперечностями буття;
- події завжди важливі, доленосні, значущі для суспільства, світу й особистості;
- герой — сильна особистість, борець, бунтівник, протиставлений іншим персонажам, світу, традиціям тощо;
- утвердження високих ідей, моральних якостей на противагу злу та нищоті;
- напружений сюжет і дія, що відображають гостроту конфліктів;
- тяжіння до філософських узагальнень;
- специфічні особливості (поетика): пафосні монологи й діалоги; велика увага характеристиці головного героя; трагічний фінал, безвихідь та ін.

Робота з текстом

Перевірте себе. 1. Коли виник давньогрецький театр? Що сприяло його розвитку? 2. Назвіть основні частини приміщення давньогрецького театру. 3. Розкажіть про походження й особливості давньогрецької трагедії. 4. Назвіть видатних представників жанру трагедії в Стародавній Греції. Які художні відкриття вони здійснили? 5. Визначте характерні особливості давньогрецької комедії. 6. Які театральні поняття доби Стародавньої Греції збереглися до сьогодні?

ЕСХІЛ

Приблизно 525–456 рр. до н. е.

Мудрий не той, хто багато знає,
а чиї знання корисні.

Есхіл

Сторінки життя та творчості

Есхіл заклав засади давньогрецької трагедії і тим здобув світове визнання. Про нього відомо так само мало, як і про інших античних митців. Він походив із старовинного аристократичного роду, народився в м. *Елевсіні*, неподалік від Афін.

Есхілу випало жити за часів становлення Афінської держави й рабовласницької демократії. Тоді тривали греко-перські війни, у яких Стародавня Греція перемагала східні племена. Протягом 490–480-х років до н. е. Есхіл був учасником битв під Марафоном, біля Саламіна, під Платеями. Він був справжнім патріотом Греції і пишався тим, що віддано служив своїй державі як воїн. Виконуючи військовий обов'язок, Есхіл знаходив час для того, щоб займатися творчістю.

У 484 р. до н. е. митець здобув свою першу перемогу на змаганнях драматургів, потім ще 12 разів перемагав на подібних конкурсах. Есхіл написав майже 80 драматичних творів, але до нас дійшли тільки 7, у тому числі п'єса «*Прометей закутий*».

Основним матеріалом для трагедій письменника були героїчні міфи, а також «Іліада» та «Одіссея» Гомера. Твори митця спиралися, з одного боку, на гомерівську епічну традицію, а з іншого — на хорову лірику. Драматична дія була сконцентрована в діалогах і монологів. Увівши до трагедії двох акторів, Есхіл запровадив прийом протиставлення персонажів. У його творах відбувалося зіткнення не тільки людських характерів, а й різних позицій. Одним із перших Есхіл почав використовувати технічні пристрої, завдяки цим нововведенням глядачі змогли побачити «тіні померлих», «падіння скель у безодню підземного царства Аїда», «прибуття богів повітрям». Мова трагедій Есхіла, піднесена та яскрава, цілком відповідала тим величними образам, які створював митець.

Есхіл помер на *острові Сицилія*, куди, за свідченням очевидців, його відправили на заслання. Проте причини вигнання невідомі.

Елевсін. Сучасне фото

ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ

(Фрагменти)

Утілення міфу в трагедії. У міфах Прометей (з грецьк. *провидець*) — син титана Япета й німфи Клімени (у варіантах — Феміди, Асії). Він допоміг Зевсові подолати титанів і здобути владу над світом. Під час суперечки про зменшення жертв богам Прометей став на бік людей, які потерпали від голоду й були безсилі проти могутніх олімпійців. Зевс розгнівався на людей і забрав у них вогонь. Однак Прометей викрав вогонь з Олімпу й приніс його людям. Так людський рід було врятовано від голоду й холоду. Однак за протидію богам Зевс звелів покарати Прометея — прикути до однієї зі скель Кавказу й пробити йому списом груди. Щоранку на скелю сідав орел і гострим дзьобом рвав печінку героя. За ніч печінка відростала, а вранці орел прилітав знову, щоб карати титана. Багато тисячоліть терпів Прометей ці муки. Він знав страшну таємницю про те, що на Зевса очікує загибель, якщо він візьме собі за нову дружину богиню Фетиду, її син уб'є Зевса.

Трагедія Есхіла «Прометей закутий» починається фактично з того, чим завершується міф, — виконанням жорстокого наказу Зевса. Гефест заковує Прометея й залишає його на краю тодішнього культурного світу — у Скіфії пустельній (тобто, за уявленнями давніх греків, на Кавказі). З монологу Прометея стає відомо, що він був одним із небагатьох,

Г. Фюгер. Прометей несе людству вогонь. 1817 р.

хто виступив на боці Зевса в боротьбі з Кроносом. На прохання хору Океанід (німфи — доньки Океану), які прилетіли, почувши стогін Прометея, він розповідає про конфлікт із Зевсом і богами, котрі не наважилися протистояти Зевсові.

Основний конфлікт. Ознаки драматичного конфлікту виявляються вже в першій сцені твору. Це зіткнення Прометея й Зевса, про що йдеться в монолозі Прометея. Конфлікт полягає не тільки в протилежності двох міфологічних героїв, а й у кардинальному протистоянні двох різних позицій. Святкуючи перемогу над Кроносом, Зевс забув про людей і вирішив знищити їх:

...Тільки для людей знедолених
Не залишив нічого, весь бо смертний рід
Хотів він винищити й насадить новий.

(Переклад із давньогрецької Бориса Тена)

Зуважте!

Трагедія «Прометей закутий» входила до трилогії, до якої, крім цього твору, належали ще трагедії «Прометей-вогненосець» і «Звільнений Прометей», але від них залишилися тільки фрагменти.

А Прометей, навпаки, захищає людей, які через свою беспорядність і байдужість богів до їхньої долі, були засуджені на загибель. В епізодах твору домінують патетичні монологи прикутого до скелі Прометея, про жорстокість Зевса, а також про співчуття героя людям і його допомогу їм. Залишившись наодинці, Прометей звертається до природи, Землі й сонця, але в його словах звучить не скарга на фізичні страждання, а обурення несправедливістю Зевса, який так його покарав. Прометей ладен «долю зносити присуджену», але для нього нестерпне усвідомлення того, що за допомогу людям, за добрі діяння його жорстоко покарано. Висловлювання Прометея емоційно посилює хор Океанід, які глибоко співчують йому.

Г. Джонсон. Прометей. 1980-і роки

Основний конфлікт розкривається не тільки в монологах Прометея, а й в його діалогах з іншими персонажами. Так, хитрий і обережний Океан дає Прометееві пораду скоритися Зевсові, цю пропозицію Прометей відкидає. А Океан, усвідомивши небезпеку, раптово кидає свій намір і відлітає.

Гермес у діалозі з Прометеем вимагає, щоб той розповів про загрозу Зевсові (про неї відає герой). Однак Прометей рішуче відкидає вимогу видати таємницю — ім'я жінки. Герой залишається непохитним, зневажає Гермеса, жене його геть і ще раз повторює пророцтво про падіння влади Зевса. Хор підтримує Прометея. Через те, що у творі стикаються непримиренні позиції, конфлікт не має мирного розв'язання й завершується смертю героя.

«Дари» Прометея людству. Прометей — це тип «культурного героя» (як у Біблії — Мойсей і Христос, як у Корані — Мохаммед та ін.). «Культурний герой» бере на себе відповідальність за розвиток людства й духовний напрямок життя. Прометей відкрив людям «науку чисел», дав їм «творчу пам'ять — праматір муз», навчив приручати тварин, завойовувати нові землі, видобувати залізо, мідь, срібло й золото тощо. Вогонь, який викрав Прометей і подарував людям, є символом цивілізації, бо з моменту використання вогню людина не тільки відійшла від тваринного способу життя, з появою в побуті вогню починає розвиватися ремесло, а надалі з'являються всі інші ознаки розвитку культури.

Ідеї служіння, самопожертви, свободи. Образ Прометея в змалюванні Есхіла — це образ волелюбного й нескореного героя. Він рішуче відмовляється схилитися перед Зевсом чи укласти угоду з ним. Він гордо промовляє: *«Свого нещастя на негідне рабство я не промінюю... Скажу відверто — всіх богів ненавиджу»*. Тому розлючений Зевс із громом і блискавкою провалює скелю з Прометеем у безодню. Утім, остання репліка залишається за Прометеем: *«Я страждаю безвинно»*. Хоча герой гине, але моральна перемога на його боці. Образ Прометея притаманна не тільки велика внутрішня сила й почуття свободи, а й здатність на самопожертву, безкорисливе служіння людям заради того, щоб вони вийшли *«із глухої темряви до світла»*.

Іван Франко вважав, що справжній митець, як Прометей, має нести світло духовності людям і боротися за звільнення народу. Леся Українка неодноразово зверталася до образу Прометея у своїх творах. «Брати мої, нащадки Прометея!» — писала вона до однодумців у вірші «*Fiat pox!*» («Хай буде тьма!»). «Я дочка Прометея — і милосердя для себе не буду благати» — заявляє героїня поезії «Ніобея». Тарас Шевченко уславив образ Прометея в поемі «Кавказ». «Прометеїзм» як волелюбне начало притаманний українській літературі, особливо в періоди загострення національно-визвольної боротьби.

РОЗПОВІДЬ ПРОМЕТЕЯ ПРО ЙОГО БЛАГОДІЯННЯ ЛЮДЯМ

(Епісодій 2, вірші 436–525)

- 436 Не думайте, що то з сваволі й гордоців
Мовчу я, — в грудях серце розривається,
Коли погляну на оцю ганьбу свою!
Хто, як не я, новітнім божествам оцим
- 440 Розподілив почесної судьби дари?
Мовчу вже, ви бо знаєте й самі про це, —
Ось про недолю смертних ви послухайте:
То я ж їм, дітям нетямущим, розум дав,
Я наділив їх мудрою розважністю.
- 445 Не для докору людям це розкажую, —
Лише щоб силу показати дарів моїх.
Вони раніше й дивлячись не бачили
І слухавши не чули, в соннім маренні
Ціле життя без просвіту блукаючи.
- 450 Не знали ні теслярства, ні підсонячних
Домів із цегли, а в землі селилися,
Мов комашня моторна, десь у темряві
Печер глибоких, сонцем не осяяних.
І певної ще не було прикмети в них

Б. Пашков
Прометей.
2011 р.

- 455 Для зим холодних і весни квітучої,
І золотого літа плодоносного.
Весь труд їх був без тями. Таємничий схід
І захід зір небесних пояснив я їм.
З усіх наук найвидатнішу винайшов
- 460 Науку чисел, ще й письмен сполучення
І творчу дав їм пам'ять — цю праматір муз.
І в ярма перший уярмив тварини я,
Щоб у важкій роботі, приневолені,
Людей своїми заступили спинами.
- 465 Я віжколюбних коней в колісниці впріг —
Забагатілих розкошів оздоблення.
Хто, як не я, для мореплавців вигадав
Між хвиль летючі льнянокриллі повози?
Для смертних всі знаряддя ці я винайшов,
- 470 Собі ж, бездольний, не знайду я способу,
Як із біди своєї увільнитися.

Хор

Вже й розум губиш у ганебних муках ти!
Немов поганий лікар недосвідчений,
Що сам захворів, блудиш і сумуєш ти,
Собі самому ліків не знаходячи.

Прометей

- 475 Та вислухайте далі і здивуєтесь,
Які я мудрі винайшов умілості
Й мистецтва, — з них найважливіші ось які:
Хто занедужав, ні пиття цілющого
- 480 З трави-гойниці, ні мастей не знаючи,
Без допомоги загинув лікарської, —
Я їх навчив вигоїти ліки змішувать,
Щоб цим перемагати всякі хворості.
Для них я різні віщування способи
- 485 Установив, і перший сни я визначив,
Що справджуються; роз'яснив я значення
Прикмет дорожніх, і таємних висловів,
І льоту хижих, кривопазуристих птиць —
Яка на добре чи на зле провісниця;

- 490 Усі пташині з'ясував я звичаї —
 І як живе з них кожна й чим годується,
 Яка в них ворожнеча і любов яка.
 Я показав, якими мають нутроці
 У жертви бути, щоб богам подобатись,
- 495 Якими — жовчі і печінок кольори.
 Товстенні стегна попаливши й тельбухи
 Тварин жертвних, викрив перед смертними
 Я потаємну вмлість передбачення
 В огнистих знаках, ще ніким не бачених.
- 500 Це все — від мене. Хто посміє мовити,
 Що глибоко попід землею сховані
 Скарби — залізо, мідь, срібло і золото —
 Він на вигоду людям, а не я, знайшов?
 Ніхто, крім тих, хто безсоромно хвастає.
- 505 А коротко сказати, то довідайтесь:
 Від Прометея — всі в людей умілості.

Хор

- Про смертних не турбуйся понад міру ти.
 І не занедбуй у нещасті сам себе, —
 Ми певні, що, звільнившись із кайданів цих,
 510 Ти перед Зевсом міццю не поступишся.

Прометей

Всеволодна Доля вирок не такий дала, —
 Ще безліч муки й катувань, ще тисячі
 Я перетерплю, поки з пут цих визволюсь:
 Безсила вмлість перед Неминучістю.

Хор

- 515 А хто стерничий тої Неминучості?

Прометей

Три Мойри¹ і всепам'ятні Ерінії².

¹ *Мойри* — три дочки Зевса й Феміди, богині долі людей. Одна визначала людську долю, друга пряла нитку цієї долі, третя перетинала ту нитку, коли людина помирала.

² *Ерінії* — богині, народжені Геєю, які мешкали в Аїді. Зображувались у вигляді старих страхітливих жінок із зміями замість волосся, із запаленими факелами в руках.

Хор

Невже сам Зевс їм силою поступиться?

Прометей

Йому своєї долі не уникнути.

Хор

Хіба Кронід не завжди царюватиме?

Прометей

520 Про це вам не дізнатись — не випитуйте.

Хор

Велику, видно, криєш таємницю ти.

Прометей

Зверніть на інше мову, — розголошувать

Про це не час, це мушу якнайглибше я

Ховати, — таємниці як дотримаю,

525 То з мук ганебних і кайданів визволюсь.

(Переклад із давньогрецької Бориса Тена)**Робота з текстом**

Осмилюємо прочитане. 1. Розкажіть про стосунки Прометей і Зевса в міфах. Який етап цих стосунків відображено в трагедії Есхіла? 2. Розкрийте основний конфлікт трагедії і її художні засоби. 3. Про які «дари» розповідає Прометей у своєму монолозі з хором? 4. Як реагує хор на слова Прометей?

Порівнюємо. Порівняйте образ Прометей у відомому вам міфі й у трагедії Есхіла. Що змінилося в образі Прометей? Яких нових ознак набув герой?

Для обговорення. Чому, на вашу думку, Прометей захищає людей? Як пояснює його співчуття до них Есхіл?

Творче завдання. Напишіть твір-роздум на одну з тем: 1) «Прометей і Зевс»; 2) «Прометей і людство»; 3) «Вогонь Прометей — світло свободи» (за вибором).

Які епізоди міфу про Прометей відображено на репродукціях картин Генріха Фюгера, Говарда Джонсона? Які з цих епізодів суголосні сюжету трагедії Есхіла? Яким постає герой на полотнах митців?

Перевірте себе. 1. Розкрийте значення Есхіла для розвитку європейської драматургії. 2. Доведіть, що Прометей — «культурний герой». 3. Чому Прометей вважають «вічним образом»? Наведіть аргументи на підтвердження своєї відповіді. 4. Які ідеї втілено в трагедії Есхіла «Прометей закутий»?

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРИ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Історичний і культурний контекст. Римська держава виникла й сформувалася на території Апеннінського півострова. За буйні луки й пасовиська греки першими назвали цю місцевість *Італією* (тобто «країна телят»). Її здавна заселяли різні племена. Як довели археологічні розкопки, Рим заснували латини й сабіни. Цьому місту судилося стати центром об'єднання інших племен. Римське суспільство спочатку становило племінно-родове об'єднання. З плином часу римська держава стала республікою, а потім великою імперією й проіснувала майже 500 років.

Особливістю розвитку римської літератури було те, що вона скористалася здобутками давньогрецької культури. Однак, використовуючи давньогрецькі образи, сюжети, мистецькі форми, римляни переосмислювали їх по-своєму. Римська література характеризується особливою масштабністю відтворення подій. Її пафос визначають загальнодержавні ідеали. Сильний і мужній дух римлян знайшов утілення в літературі. Римляни були завойовниками, Риму підкорилася вся Італія, а потім Йорданія, Греція, Близький Схід, Північна Африка, Єгипет та інші країни. Проте римляни любили й мандрувати, завойовувати світ. У зв'язку з цим римська література відображає широту й динамізм життя, неспокійну вдачу людини, її вічний потяг до незнаного. Однак державні інтереси римляни ставили понад усе, тому римська література сповнена високого громадянського змісту. Водночас у ній оспівується не тільки загальне, а й індивідуальне. Римські письменники створили яскраві образи своїх сучасників, людей бурхливої і неспокійної доби, яким притаманні сильні пристрасті й почуття.

Етапи й періоди римської літератури. Римська література пройшла тривалий шлях розвитку, у якому виокремлюють такі етапи й періоди:

1. *Література епохи республіки* (до 31 р. до н. е.):
 - а) долітературний період (до середини III ст. до н. е.);
 - б) період ранньої римської літератури (середина III ст. до н. е. — середина II ст. до н. е.);
 - в) література періоду громадянських війн (середина II ст. до н. е. — 31 р. до н. е.).
2. *Література епохи імперії* (31 р. до н. е. — 476 р. н. е.):

Зауважте!

Римська література виникла пізніше за грецьку. Перші її твори датовані III ст. до н. е. Як відомо, Рим захопив Грецію, але він мусив схилитися перед її мистецтвом. Навіть римських богів ототожнювали з грецькими: Юпітер — Зевс, Юнона — Гера, Нептун — Посейдон, Венера — Афродіта, Діана — Артеміда, Мінерва — Афіна тощо.

а) література ранньої імперії, або «золота доба Августа» (31 р. до н. е. — 14 р. н. е.);

б) «срібна доба» римської літератури (I–II ст. н. е.)

в) література пізньої імперії (III–IV ст. н. е.).

Література доби республіки. В архаїчний період (від прадавніх часів до середини III ст. до н. е.) закладалися основи римської літератури, джерелами якої були фольклор і вірування італійських племен. Тоді ж була утворена рабовласницька Римська республіка, яка проіснувала до кінця I ст. до н. е.

Перший період розвитку писемної літератури охоплює час із середини III ст. до н. е. до середини II ст. до н. е. Рим став цілком сформованим античним полісом. Підкоривши більшу частину Середземномор'я та Балканського півострова, він активно долучається до елліністичного світу. *Переклад і наслідування грецьких творів* — це був плідний шлях для римської літератури на ранньому етапі. Першим поетом Риму вважається *Лівій Андронік*, котрий переклав Гомерову «Одіссею». Це перший твір римлян, створений латиною.

Як і в Греції, у Римі велику роль відіграв театр. Спочатку драматичні вистави влаштовувалися тільки під час релігійних свят або у зв'язку з урочистими подіями. Приблизно в IV ст. до н. е. вистави набули світського характеру, актори виступали вже не в храмах, а в спеціальних спорудах. У III–II ст. до н. е. театральні вистави стали невід'ємною частиною суспільного й духовного життя римлян. Серед драматургів тієї доби дуже популярним був *Плавт*. Він орієнтувався на смаки нижчих верств населення, заклавши засади комедії в римській літературі. Хоча в його п'єсах діють греки, але характери були добре знайомі римлянам. Інший драматург *Теренцій* орієнтувався на смаки вищих верств, уважаючи, що людину потрібно зацікавити проблемами, які б змусили її замислитися про життя.

Останнє століття Римської республіки позначене завойовницькими війнами римлян і внутрішнім розбратом. У 49 р. до н. е. в результаті запеклої боротьби Юлій Цезар захопив Рим, зосередивши у своїх руках величезну владу. Однак проти нього була організована змова сенаторів з метою відновлення республіки. У 44 р. до н. е. Цезар був убитий.

Однак громадянські війни не припинилися. У результаті тривалої політичної боротьби Октавіан Август (Гай Юлій Цезар Август) бере у свої руки владу в республіці. Розвиток літератури в період громадянських воєн уповільнився. Особливої популярності в цей час набуває *історіографія*, у яку вводяться

Театр Помпея. Сучасне фото

Зауважте!

В античному світі важливу роль відігравало мистецтво усного мовлення, або красномовства, що називалося *риторикою*. Воно впливало на різні жанри літератури. У них багато художніх засобів, що прийшли з усного мовлення.

казково-фантастичні елементи задля більшої розважальності. У комедію дедали більше проникають реалії римського життя. Водночас з'являється новий актуальний для римського суспільства жанр — *сатура* («суміш»), видатним майстром якого був *Гай Луцій*. Перші сатури не мали комічного змісту, але згодом елементи сатири стали обов'язковими для нього. Звідси значно пізніше, у I ст. н. е., виникло слово *сатура*. Твори Гая Луція відзначалися гострою злободенністю.

На початку I ст. до н. е. збільшується інтерес до лірики. Формується александрійська школа поезії. У 70–60-х роках до н. е. виникає «нова школа» (неотеоретиків), яка згуртувалася навколо *Публія Валерія Катона*. Поети писали переважно про кохання, намагаючись якомога точніше передати почуття особистості Нового часу. Тоді напрочуд популярною стала філософія *Епікура*, у якій сповідувався культ радощів і насолод, що стала своєрідним

засобом утечі від проблем життя.

«Золота доба» римської літератури. Літературу ранньої імперії (періоду правління Октавіана Августа) називають «золотою добою» римської літератури, бо саме в цей час вона досягла вершин свого розквіту. Октавіан Август установив нову систему правління — принципат (форма державної влади), яка проіснувала до II ст. н. е. Імператор розумів значення художнього слова в суспільстві, тому всіляко підтримував і наближав до себе митців.

У «золоту добу» Октавіана Августа провідне місце посіла поезія — епічна й лірична. *Публій Вергілій Марон* увійшов в історію літератури як автор трьох славетних творів: «Буколіки», «Георгіки», «Енеїда». Спираючись на досвід Гомера, Вергілій утверджував ідеї Римської держави, прославляв образ героя-громадянина, надавав міфам сучасного значення.

Октавіан Август.
Скульптура. I ст.
Ватикан

Цікаво знати

Літературний гурток Гая Цільнія Мецената, куди входив і Вергілій, став провідником «офіційного напрямку» в літературі. Меценат, з допомогою якого імператор Октавіан Август намагався впливати на поезію, увійшов в історію. Його ім'я в європейських мовах стали вживати в значенні «багатий і безкорисливий покровитель мистецтва».

Квінт Горацій Флакк відомий як автор віршів (сподів чи ямбів), у яких жартівливій формі розповідалося про події реального життя. Водночас Горацій писав і сатири (або бесіди) — твори на філософсько-моральні й естетичні теми. Однак особливо прославився Горацій своїми одами (сам автор називав ці твори *піснями*, а *одами* їх назвали пізніші античні поети), кожна з яких містить звернення до божества, певної особи чи групи осіб і побудована у формі монологу чи діалогу.

Серед ліричних жанрів чільне місце в римській літературі посідає жанр елегії, представниками якого були *Гай Корнелій Галл*, *Альбій Тібулл*, *Секст Проперцій*. Почесне місце в цьому ряду належить *Публію Овідію Назону*,

видатному поетові «золотої доби». Любовні елегії Овідія читали всі — від звичайних громадян до імператора. Однак головним своїм твором поет уважав «Метаморфози». Його провідна тема — перетворення всього живого: людей на рослини, тварин, зірки, струмки тощо. Овідій прагнув пояснити все, що відбувається у світі, тому оповідь охоплює період з початку створення богами людства до правління римських імператорів. У «Скорботних елегіях» Овідія висловлюється велика любов до Риму, до рідної батьківщини.

Література пізньої імперії. Розвиток літератури пізньої імперії відбувався в умовах постійної зміни імператорів, внутрішніх чвар, глибокої кризи Римської держави. І все ж таки література залишалася дієвим засобом впливу на суспільство. *Луцій Анней Сенека* написав філософські трактати, у яких висловив свої погляди про монархію, моральні проблеми, сенс життя. Серед його художніх творів важливе місце посідають трагедії: «Медея», «Федра», «Едіп», «Агамемнон» та ін. Герої трагедій Сенеки переживають великі пристрасті, розповідають про свої почуття й внутрішні конфлікти.

Творчість *Федра* репрезентує народну літературу, зокрема жанр байки. Його здобуток складається з п'яти книжок «Езопових байок», до яких увійшли 145 творів. Беручи за основу байки Езопа та деякі інші твори, Федр надав їм сучасного змісту.

У період занепаду Римської держави на перший план у літературі виходить *сатира*. *Марк Валерій Марціал* написав 12 книг епіграм на теми сучасного йому життя. Сучасником Марціала був *Децим Юній Ювенал*, котрий у своїх сатирах викривав моральний занепад римського суспільства. Сатири Ювенала відзначаються великою гостротою й злободенністю.

Жанр *роману* представлений у творчості *Луція Апулея*. У його творі поєдналися фантастика й реальність, міф і «правда життя», захоплююча інтрига та філософські сентенції.

Кінець Римської імперії не означав припинення життя римської літератури. Вона стала невичерпним джерелом художності для багатьох поколінь митців.

Фонтан Треві. м. Рим (Італія). Сучасне фото

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Назвіть основні етапи й періоди давньоримської літератури. 2. Визначте їх провідні ознаки, назвіть представників. 3. Охарактеризуйте «золотий вік Августа» та його головні здобутки.

Книжка і комп'ютер. За допомогою Інтернету знайдіть інформацію й підготуйте повідомлення про особливості історичного розвитку та культури Стародавнього Риму за ключовими словами: *Колізей, Форум, Театр Помпея, гладіатор, принципат, принцепс, республіка, імперія, легіон, сенат, сенатор, Юлій Цезар, Марк Антоній, Октавіан Август (1–2 за вибором).*

ВЕРГІЛІЙ

70–19 рр. до н. е.

Та він живе, і дзвін гучних його поем
Донині сниться нам риданнями Дідони,
Бряжчанням панцирів і сплесками трирем¹.

Микола Зеров

Сторінки життя та творчості

Наприкінці I ст. до н. е. Римська держава з аристократичної республіки перетворилася на імперію. Так званий «римський мир» — період тимчасового затишшя у війнах, що настав із приходом до влади Октавіана Августа, — дав поштовх до розквіту літератури й культури. Поет Вергілій став улюбленцем Августа, проте ніколи не прагнув слави. Але слава сама знайшла його, бо Вергілій оспівував Римську державу й утверджував ідеал громадянського служіння в літературі, який був узірцем для всіх наступних епох.

Публій Вергілій Марон народився поблизу м. Мантуя 15 жовтня 70 р. до н. е. Батько його був заможною людиною, він володів не лише землями, а й майстернею з виготовлення керамічних виробів. Про матір митця нічого не відомо.

Коли Вергілію виповнилося 15 років, батько відправив його навчатися в Рим до відомого педагога Епідія. Вступ до цієї школи, де вчилися вихідці із знатних сімей, свідчить про те, що батько Вергілія належав до вищої верстви. До речі, тут здобував освіту й Октавіан Август. Він був молодшим за Вергілія на шість років, проте, оскільки навчання тривало довго, можна припустити,

що поет уже в школі познайомився з ним. Октавіан Август усе життя опікувався Вергілієм, ставився до нього з великою приязню.

Вергілій вивчав філософію, багато читав, цікавився медициною та математикою. Батько хотів, щоб він став адвокатом, бо ця професія відкривала шлях до державних посад. Але юнак мав власні уявлення про майбутнє. У 45 р. до н. е. він переїхав до Неаполя й став власником невеличкого маєтку, де усе життя на лоні природи займався літературною працею.

А. Кауфман. Вергілій, який читає «Енеїду» Августу та Октавії. 1788 р.

¹ Трирема — бойове судно давніх греків і римлян.

На очах Вергілія відбулося багато історичних подій: смерть Цезаря, громадянські війни, боротьба за владу між римськими імператорами. Але що б не відбувалося довкола, він не забував свого головного призначення — поезії.

До нас дійшли три головні твори Вергілія: «Буколіки» — про мирне сільське життя (бл. 42–39 рр. до н. е.), «Георгіки» — про землеробську працю (36–29 рр. до н. е.) та «Енеїда» — про заснування Римської держави (26–19 рр. до н. е.). Вергілій помер у 19 р. до н. е. в м. Неаполі. Ще в античні часи його могила вважалася священною. До неї ходили вклонятися, як до храму. І нині могила є святим місцем для всіх шанувальників таланту поета.

ЕНЕІДА

(Скорочено)

Історія створення. Міф про Енея отримав у Римі офіційне визнання. Рим уважався оновленою Троєю. Знатні люди намагалися пов'язати свій родовід з Енеєм і його супутниками. Тому інтерес Вергілія до циклу троянських міфів був не випадковим. У 26 р. до н. е. у Римі стало відомо, що Вергілій почав писати твір за зразком Гомерових поем.

Перед ним стояло непросте завдання: створити поему, подібну до шедевр Гомера, орієнтовану на епічну традицію, але з урахуванням нових ідей — прославлення Римської держави й Августа, утвердження влади Рима над світом, оспівування ідеалу героя-римлянина. Центральним героєм мав стати втікач, котрий полишив свою батьківщину, — троянець Еней. Легенда про троянське коріння Риму набула соціально-політичної гостроти.

Ще Юлій Цезар мріяв відновити Трою й зробити її столицею держави. «Енеїда» стверджувала владу нової столиці — Риму. За задумом митця, твір мав складатися з 12 книг, кожна з яких містила відносно незалежні епізоди. У 19 р. до н. е. «Енеїда» була загалом готова, але письменник хотів доопрацювати деякі частини. Проте він важко захворів і не встиг завершити поему. Однак і в такому вигляді твір засвідчує талант митця й величність його задуму.

Зв'язок твору з гомерівським епосом, міфологією. Сюжет «Енеїди» складається з двох частин: Еней мандрує, а потім воює в Італії. На кожную з цих частин Вергілій визначив по 6 книг. Перша половина «Енеїди» тематично подібна до «Одіссеї», друга — до «Іліади» Гомера. Однак, на відміну від гомерівського епосу, повністю заглибленого в минуле, у Вергілія міф завжди пов'язаний із сучасністю, а випробування Енея є підготовкою до утвердження величі Римської держави.

Сюжет і композиція. У першій книзі «Енеїди» йдеться про те, як Еней зі своєю флотилією наближається до Італії. Розгнівана Юнона посилає їм страшну бурю. Кораблі розкидані по всьому морю, їх доля невідома. І тут розповідь перериває сцена на Олімпі: Юпітер відкриває Венері майбутню долю Енея та його нащадків аж до часів Августа, віщує майбутню велич Римської держави. Надалі події із земного життя героїв, як і в Гомера, переплітаються з подіями, що відбуваються на Олімпі.

Щастя всміхнулося Енеєві. Він із своїми супутниками потрапляє до Лівії, неподалік від Карфагена (нині територія держави Туніс), який заснувала Дідона. Вона співчуває нещастям Трої, тому гостинно приймає троянців. Особливе враження на неї справила доля Енея. Увечері, під час бенкету, Дідона просить його розповісти про поневіряння. Цією експозицією завершується перша книга. Вона відповідає 5–8 книгам «Одіссеї» Гомера (плавання Одіссея, буря, прибуття мандрівників у країну феаків, прийом у царя Алкіноя, прохання розповісти про пригоди). Однак Вергілій творчо підходить до наслідування гомерівської поеми, у нього оповідь набуває зовсім іншого змісту. Основна тема — Рим і його велич — простежується тут від самого початку.

Розповідь Енея звучить у другій і третій книгах «Енеїди». Друга книга присвячена падінню Трої. Згадується троянський кінь, загибель троянських героїв і царя Пріама. Ідеться й про те, як Еней виносить на плечах свого батька, Анхіза, і як до нього приєднуються інші троянці.

У третій книзі розповідається про блукання Енея світом. Мандрі герою нагадують мандрі Одіссея, проте Вергілій не повторює відомі міфи. На кожній зупинці Енеєві сниться віщій сон або провидці віщують йому подальшу долю.

У четвертій книзі розповідається про кохання Дідони до Енея. Дідона покохала його за страждання й високі моральні якості. Кохання могутньої цариці сприяє возвелченню образу Енея у творі. Дідона переживає конфлікт обов'язку й почуття (вона дала обітницю покійному чоловікові). Це призводить до трагедії. Боги нагадують Енеєві про його велику місію, і герой залишає Карфаген. Не маючи сил перенести розлуку, Дідона вкоротила собі віку — убиває себе мечем, який їй подарував Еней, а потім її тіло палає у вогні.

П'ята книга «Енеїди» знову нагадує гомерівські поеми. Еней, прибувши до Сицилії, улаштовує ігри на роковини смерті Анхіза. В «Іліаді» Гомера йшлося про ігри на честь поховання Патрокла. Ця тема була актуальною за часів імперії. Імператор улаштовував змагання серед знатних молодиків, уважаючи це старовинною традицією.

П. Н. Герей. Еней і Дідона. 1815 р.

У шостій книзі Еней робить зупинку поблизу міста Кум. Неподалік, за легендами, знаходився вхід до царства мертвих. Пророчиця Сивілла провіщає Енеєві боротьбу, яка чекає на нього в Лациї, а потім супроводжує його в царство мертвих для зустрічі з Анхізом.

У Гомера Одісей також спускався в царство мертвих. Однак у Вергілія цей мотив набуває зовсім іншого змісту. Анхіз провіщає Енеєві майбутню славу й боротьбу за утвердження Римської держави. Фактично пророцтво Анхіза — це гімн Риму.

Після мандрів героя відбуваються війни. Їм присвячено другу частину поеми (7–12 книги), що містить легенди й факти з італійської давнини й мало перегукується з «Іліадою». Еней асоціюється з гомерівським Ахіллом. Укріпившись на зайнятій троянцями землі поблизу гирла річки Тібр, Еней уклав угоду з царем латинян Латинном.

Латин погодився віддати за нього дочку Лавінію, яка раніше була обіцяна Турнові. Це й стало причиною війни. Заклучна сцена битви Енея з Турном побудована за зразком битви Ахілла й Гектора. Еней перемагає, він готовий помилувати переможеного ворога, однак помічає на його плечі пов'язку загиблого Палланта і, як Ахілл, що помстився за смерть Патрокла, убиває Турна одним ударом меча.

Образ Енея. В образі Енея знаходимо всі риси епічного героя. Він хоробрий, сміливий і мужній. Але, на відміну від персонажів героїчного епосу, які звикли діяти переважно мечем, Еней наділений великим розумом. Він уступає в переговори, укладає угоди. Герой діє не в особистих інтересах, а заради народу, виконує певну місію — готує умови для заснування Риму.

Ідея громадського служіння, величі держави. Намагаючись довести велич Римської держави, Вергілій славив Августа та Юлія Цезаря як нащадків Енея, а відтак оголошував їх нащадками богів, адже матір'ю Енея була Венера. Але ідея твору не зводиться тільки до прославлення імператорської династії. Головна ідея поеми «Енеїда» — це утвердження необхідності побудови сильної держави, щоб усі її громадяни діяли заради неї так сміливо й наполегливо, як Еней і його супутники.

Л. Джордано.
Битва Енея з Турном. XV ст.

Робота з текстом

Порівнюємо. Розгляньте таблицю.

Поеми Вергілія та Гомера	
Подібність	Відмінність
1. Використання міфологічних сюжетів, образів, вплив богів на долю героїв.	1. Ідея утвердження Римської держави.
2. Подорожі Енея — подорожі Одиссея.	2. Еней — ідеал героя-римлянина.
3. Битви Енея — битви Ахілла.	3. Використання фактів, легенд, діячів римської історії.
4. Традиції героїчного епосу.	4. Надання міфам сучасного змісту.

ЗАСПІВ

(Книга 1, вірші 1–33)

Коментарі

Як і поема Гомера «Іліада», «Енеїда» починається заспівом, у якому коротко розповідається про зміст всього твору й наголошується, що головною причиною лиха, якого зазнав Еней, був гнів Юнони. Вона зненавиділа троянців через образ, нанесену їй троянцем Парісом¹.

Збройного славлі звитяжця, що перший з надмор'їв троянських,
Долею гнаний нещадно, на берег ступив італійський.
Горя він досить зазнав, суходолами й морем блукавши,
З волі безсмертних богів та мстивої серцем Юнони,
Лиха він досить зазнав у бою, поки місто поставив,
Лацію давши пенатів², а з ними — і плем'я латинське,
І Альбалонгу³ стару, і мури високого Рима.
Музо, повідай мені, чим саме прогнівана тяжко,
Чи то покривджена чим, цариця богів⁴ засудила
На незліченні труди та нещастя побожного духом
Батька й вождя, як богиня — і гнівом таким пройнялася!
Місто старинне було⁵ — фінікійського люду осада,
Звалось воно Карфаген на лівійському березі, проти
Тібрових гирел, багате на скарб і завзяття воєнне.
Кажуть, Юнона його шанувала найбільше у світі,
Навіть і Самос⁶ забувши для нього; там зброя богині,
Там колісниця її. А на серці в богині бажання,
Щоб Карфаген цей, як Доля дозволить, був паном народів,
Але прочула вона, що від крові троянської плем'я
Вже виростає нове, що міста поруїнує тірійські⁷.
З'явиться люд, підкоритель земель, войовничий та гордий,
Згине в пожарі могутність лівійська: так випряли парки.
Все те Сатурнія знає і кров ще пригадує свіжу,
Що попід мурами Трої лила за улюблених аргів⁸.

¹ *Паріс* — син царя Трої Пріама, вибраний суддею в суперечці про красу між Юноною, Мінервою й Венерою, віддав перевагу останній

² *Пенати* — тут боги-охоронці домашнього вогнища, покровителі людини та її праці. Перенесення троянських пенатів у Лацію (область Центральної Італії з центром у Римі) означає, що Троя знайшла в ньому свою нову батьківщину, дім.

³ *Альбалонга* — давнє італійське місто, засновником його був Асканій, син Енея.

⁴ *Цариця богів* — Юнона.

⁵ *Місто старинне було...* — ідеться про Карфаген, заснований у 814 р. до н. е. фінікійцями.

⁶ *Самос* — острів Самос в Егейському морі — центр культу Юнони.

⁷ Римляни, переможці Карфагена в трьох пунічних війнах.

⁸ У битвах під Троєю Юнона (Сатурнія, бо дочка Сатурна) була на боці греків, які названі тут аргіями (аргів'яни), за назвою міста Аргос.

Ще ж не зів'яли в душі причини скорботи і гніву,
 Ще ж притаївшись, в серці живуть її вирок Паріса —
 Прикра зневага краси божественної, — й рід ненависний¹,
 І Ганімеда², на небо узятого, шана висока.
 Тямлячи все те, вона троянців, хвилею битих, —
 Все, що зосталось від люті данайців³ і зброї Ахілла,
 Не підпускала до краю латинського; довго і гірко
 Пасерби Долі, вони усіма проблукали морями.
 Стільки страждання лягло на підвалини Римського роду!

(Переклад з латини Миколи Зерова)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Про які події повідомляється в заспіві? 2. Які місця, пов'язані з міфами, згадуються в тексті? Які з них існують до сьогодні, а які припинили існування? 3. У яких рядках ідеться про Римську державу, її майбутню славу?

Творче завдання. З'ясуйте значення міфологічних персонажів, про яких ідеться в тексті, за допомогою словників або енциклопедій міфології.

ПРОРОЦТВО АНХІЗА В АЇДІ ПРО МАЙБУТНЮ СЛАВУ РИМУ

(Книга 6, вірші 752–853)

Коментарі

Еней спускається в Аїд, щоб побачитися з тінню батька й почути пророцтво. Але йдеться не про особисту долю Енея, а про те, що він має заснувати нове царство, тобто виконати свій громадянський обов'язок. Анхіз віщує майбутню славу Риму та його нащадкам.

Глянув Еней і, здригнувшись на вигляд, питається в батька:

«Що то за хвилі тремтять вдалині, і що то за люди
 Геть понад плесом літають і луг укривають зелений?»

Відповідає Анхіз: «То душі, що вдруге судилось
 Тіло їм земне узять. До летеїської хвилі припавши,
 В водах спасених її вони п'ють забуття довгочасне.

Хочу уже я давно тобі показати наочно
 Рід твій майбутній і славних нащадків твоїх полічити,
 Щоби зо мною радів ти, Латинського краю дійшовши...
 Нині Дарданського роду в майбутньому суджену славу,
 Крапчих нащадків твоїх італійського племені й крові,
 Світлих героїв, що наше імення у спадщину візьмуть, —
 Все я тобі покажу, й прочитаєш ти власну долю...

¹ Рід *ненависний* — рід троянських царів, які походять від Дардана; до нього відносяться Еней і Паріс.

² *Ганімед* — красень Ганімед був викрадений Юпітером і став його виночерпієм на Олімпі.

³ *Данайці* — греки, названі так за іменем Даная, який переселився з Єгипту.

Бачиш того юнака, що, списом підпираючись, ходить?
 Він щонайближчий до світла. Він паростком першим, на славу
 Роду твого італійського, ввійде в повітря нагірне.
 Сільвій¹ ім'я його буде, твое то поріддя останнє,
 Старощів пізніх твоїх нагорода. Лавінія-мати
 В лісі догляне його і на батьківське царство поставить,
 І Альбалонгу стару він під скіпетр наш завоює.
 Цей от, найближчий, це Прока², троянського племені слава;
 Нумітор далі і Капій, і той, хто тебе нагадає
 Іменем, честю, побожністю, — Сільвій Еней, коли тільки
 Доля дозволить йому царювати у місті альбанським³...
 Що за юнацтво, поглянь! Скільки сили у них бойової!
 Скільки вінків горожанського дуба їм чола вінчає⁴:
 Ці тобі Габії чесні осадять, Номент і Фідену;
 Ті коллатинські мури складуть на гірських стромовинах,
 Болу, Пометію, Куру і Фавна святе городище⁵! —
 Назви повік голосні на землях, неназваних нині.
 Далі за дідом, дивися, син Марса іде до престолу,
 Ромул, що Ілія-мати (славного кров Ассарака)
 В світ приведе. Подивись: двоє пер на шоломі у нього.
 Так, його батько богів на діла призначає великі;
 Так, під рукою у нього наш Рим величавий огорне
 Міццю і владою землю, а духом сягне до Олімпа, —
 Рівняву всю семигорбу єдиною взявши стіною,
 Благословенний потомством героїв... Так мати Кібела⁶
 Пишно в короні зубчатій по Фрігії йде в колісниці,
 Родом божественним горда, сто внуків собі пригорнувши,
 Сотню Святих небожителів, що на стері панують.
 Нині зверни свої очі, поглянь на цей рід незліченний.
 Все — твої римські нападки: тут Цезар, тут Юліїв плем'я,
 Що попід небо високе величчям своїм піднесеться,
 От перед нами і той, що так часто тобі віщували, —
 Август — герой і нащадок богів, що знову появить
 Вік золотий у краю італійським, на нивах, де вперше
 Щедрий Сатурн царював. І війною собі поневолять
 Він гарамантів та індів, що в землях живуть краєсвітних

¹ *Сільвій* — ім'я Сільвія, сина Енея й Лавінії, згодом стало родовим іменем альбанських царів.

² Перечисляючи царів, Вергілій не зберігає історичної послідовності.

³ Крім Енея, за престол боровся і його опікун.

⁴ Дубовий вінок присуджувався як нагорода за врятування громадянина.

⁵ Вергілій перерахував вісім із тринадцяти колоній, заснованих альбанськими царями в Лації.

⁶ *Кібела* — мати богів, яку зображали у вінку, прикрашеному баштами.

За годовими кругами, по той бік од наших сузір'їв,
 Де небодержець Атлант розпечені осі тримає.
 Вже і тепер, пам'ятаючи прикре богів віщування,
 З жахом чекають його меотійці і царства Каспійські,
 Ждуть і тремтять перед ним береги семигірлого Нілу,
 Стільки землі не сходив ні Геракл у поході преславнім,
 Як переслідував лань мідноногу, і ліс Еріманта
 Від кабана визволяв, і Лернейську поборював Гідру,
 Ні переможний Ліей, що веселим ярмом виноградним
 Від верхогір'їв Нізейських жене переможених тигрів...
 Чи ти вагаєшся досі у подвигах мужність явити?
 Чи й тепер ти боїшся в Авзонських краях оселятись?..
 ...Інші майстерніш, ніж ти, відливатимуть статуї з міді,
 З мarmуру теж, я гадаю, різьбитимуть лица живії,
 Краще в судах промовлятимуть, краще далеко від тебе
 Викреслять сферу небесну і зір кругове обертання, —
 Ти ж пам'ятай, громадянине римський, як правити світом.
 Будуть мистецтва твої: у мирі тримати народи,
 Милувать щирих підданців і вкрай довойовувать гордих».
 Так завершав Анхіз і, збудивши в обох дивування,
 Знову говорить: «Поглянь на Марцелла¹, у панцирі йде він,
 Як він, звитяжець, над тлумом усім вирізняється, гордий.
 Кінник, він нашу державу, розхитану в злій колотнечі,
 Знов утвердить, і пунійців погромить, і галла повстання,
 Втрете суперницьку зброю Квірінові в дар положивши».
 Тут йому в річ упадає Еней, — поблизу зауважив
 Він юнака невимовної вроди у зброї блискучій,
 Але з похмурим чолом і зором, потупленим в землю.
 «Хто це, мій отче, тамтого вождя у ході супроводить?
 Син чи який послідуций великого роду нащадок?
 Як гомонить його почет! І гідність яка у поставі!
 Тільки чому ж його смуток і тінь укривають тужливі?»
 З слізьми в очах на той запит Анхіз одмовляє повільно:
 «Сину, про горе найбільше народу свого не розпитуй!
 Доля покаже його на землі, та не дасть йому довше
 Жити на світі. Занадто великою римська потуга
 Видалась вам, не смертельні, що нам цей дарунок забрали.
 Скільки розпучливих зойків пошле до великого міста
 Поле Мавортове²! Почесть яку похоронну зобачиш

¹ *Марцелл* — переможець галльського племені інсубрів, котрий мав успіхи й у війні з Ганнібалом. Марцелл присвятив Ромулу-Квіріну обладунок галльського вождя, убитого ним в єдиноборстві.

² *Мавортове (Марсове) поле* — тіло Марцелла було спалене на Марсовому полі в Римі.

Ти, Тіберіне¹, повз насип новий несучи свої води!
 Жоден юнак у троянському роді таких сподіваннів
 В предківськiм серці латинськiм не збудить. І Ромула ниви
 Не закрасуються вдруге таким породжінням високим.
 Що за побожність, і віра колишня, і що за правиця,
 Неподолання в бою! О, ніхто б не спромігся у зброї
 Виступить супроти нього — чи пішим змагатися буде,
 Чи у замилені ребра острогами дасть румакові.
 О, нещасливий юначе, коли б свою долю зламав ти —
 Бути Марцеллом тобі²! Повні пригорщів лілій несіте —
 Хай би розкидав я цвіт пурпуровий, і марним дарунком
 Душу онукові втішив, і скинув тягар невимовний!»
 Так походжали вони по розлогих долинах підземних
 Луками, повними мли, і допитливо все оглядали.

(Переклад з латини Миколи Зерова)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Яке значення має пророцтво Анхіза в утвердженні провідної ідеї «Енеїди»? 2. Розкрийте міфологічну основу тексту. 3. Що чекає на Енея в майбутньому, за словами його батька?

ЩИТ ЕНЕЯ

(Книга 8, вірші 626–731)

Коментарі

Образ щита в поемі Вергілія створено виразно та яскраво, як і в «Іліаді» Гомера. В очікуванні вирішальної битви Венера посилає Енею зброю й щит, який майстерно викував бог Вулкан. На щиті художньо зображено майбутні подвиги нащадків Енея й величне майбутнє Римської держави. Теми вирізьблених картин — ушляхення імперії. Зображено історію Риму, починаючи з давньої легенди про вовчицю, що вигодувала близнюків Ромула й Рема, один з яких заснував Рим. Значну увагу приділено й сучасним Вергілію подіям, зокрема справам Августа в розбудові імперії.

Там бо, на тому щиті, прозираючи роки майбутні,
 Вирізьбив владар огню італійців майбутні пригоди,
 Римського роду тріумфи, Асканіїв рід знаменитий
 І незліченні усі, послідовно проваджені війни.
 Вирізьбив він і Вовчицю у Марсовій тихій печері,
 І коло неї близнят-сисунців, двох хлоп'ят нетямущих,
 Як вони граються сміло, до матері як припадають,
 Як і вона, повернувши до них свою шию могутню,

¹ *Тіберіні* — Тібр, за ім'ям божка річки Тіберіна. Над Тібром, у мавзолеї Юліїв, був похований Марцелл.

² Вергілій звертається до душі Марцелла, до її земного втілення. «Зламати долю» і «бути Марцеллом» означає здобути земне існування.

Пестить по черзі обох і тіло вилизує ніжне.
 Там підіймається Рим, там сабінських жінок викрадають¹ —
 Хиже насильство під час циркової забави; ще далі
 Вирізьбив бог бойовище нове, що схопилося раптом
 Поміж куретами, Тацієм² давнім та римським народом.
 Далі обидва царі, військове покінчивши змагання³
 Перед жертovníком збройні, з вином у руках поставали
 І, заколовши свиню, мирову виробляють угоду.
 Тут же, зовсім поблизу, квадриги прудкі розривають
 Надвоє Метта⁴ (не хтів ти додержати слова, альбанцю).
 Тіло твоє пошматоване Тулл поволік по дібровах,
 І придорожні терни у кривавій росі червоніли.
 Далі Порсенна наказував місту прийняти вигнанця
 І за Тарквінія римлян страшною облогою мучив;
 Діти Енеєві в бій виступають за волю змагатись.
 Став роздратований цар, на устах йому люта погроза,
 Видко, почув, що наважився Кокліт мости зруйнувати,
 Що утекла від сторожі і в Тіброві скочила води
 Клелія-діва⁵... Ще далі стояв у фортеці на чатах
 Манлій⁶, і храм боронив, і високий увесь Капітолій;
 Ромулів їжився двір острішком нової соломи.
 На позолоченім ганку срібlistий гусак неспокійно
 Вгору зривавсь, кричачи, що галли уже біля храму.
 Галли повзли по кущах, добиралися вже до фортеці,
 Маючи добру заслону у темряві чорної ночі.
 Кучері в них золоті, із золота й одяг, і бронея.
 В'ються плащі повишивані; щирого злата намисто
 В кожного сяє на шиї молочній. Розмахує кожен
 Парою списів легких і щитом захищається довгим;

¹ За легендою, для збільшення населення Риму Ромул запросив на свято сусідів-сабінян, і під час бенкету юнаки вкрали сабінянських дівчат.

² *Тацій* — вождь сабінян.

³ Викрадені сабінянки зупинили битву між римлянами й сабінянами.

⁴ *Метт* — альбанський цар Меттій Фуфетій запропонував вирішити суперечку між Римом і Альбою поединком найсильніших. Після перемоги римлян Меттій задумав зраду й за це був покараний: за наказом римського царя Тулла Гостілія Меттія розірвали двома колісницями, до яких його прив'язали.

⁵ Етрусський цар Порсенна вимагав повернення вигнаного римлянами царя Тарквінія Гордого та його сім'ї. Горацій Кокліт відбивав етрусків від дерев'яного мосту, і коли він був зламаний, кинувся в Тібр і в обладунку переплив його; Клелія, видана заручницею Порсенні, повернулася до Рима, перепливши Тібр на коні.

⁶ *Манлій* — Тіт Манлій Торкват, оборонець Риму, обложеного галлами, які вночі потай піднялися на Капітолій. Проте священні гуси, зачувши кроки, підняли гелліт і заволоділи увагою охорони.

Тут витанцювують Салії, голі луперки¹ за ними;
 Фламїни² тут у вовняних шапках, там Марсові видно
 Скинуті з неба щити, там чисті жінки в колісницях
 Святощі містом провозять. Ще далі митець незрівнянний
 Вирізьбив Тартар підземний. Плутонові брами високі
 І лиходіям призначені кари; тебе, Катіліно³,
 На височенім уступі і Фурій страшних проти тебе.
 Праведні душі окремо, між них і Катон правосудний⁴.
 Понад підземними тінями йшов злотокований образ
 Моря бурхливого; сива гойдалась і пінилась хвиля,
 А навкрути викидалися срібні із моря дельфіни
 І розбивали хвостами гребені хвиль. В осередку
 Судна пишалися мідні. Велика то битва Актійська⁵:
 Море укрите усе кораблями. Кипить узбережжя
 І відбивається золотом в хвилях прозорих Левкати.
 Видно там, як цезар Август провадить у бій італійців,
 Високо став на кормі він, а з ним і народ, і сенат весь,
 І щонайбільші боги, і пенати. На скронях подвійне
 Сяйво у нього горить⁶, і зоря понад тім'ям аж рідна.
 Далі Агріппа⁷, з наказу богів, при сприятливім вітрі
 Ставить у стрій кораблі; на чолі гордовитім у нього
 Славна ознака звитяги, ростральний вінець⁸ променіє
 Там з іноземною міццю, при зброї і шатах відмінних, —
 Від узбережжів червоних, від східних земель повернувшись
 З краю Зорі переможцем, — Антоній веде за собою
 Бактрів⁹, єгиптян і... гріх щонайбільший — єгипетську жінку¹⁰.
 Лавою всі наступають, і піняться води затоки,
 Веслами збиті, розірвані тьмами носів корабельних.

¹ *Голі луперки* — жерці Пана й Луперка, ототожнюваного з Паном. Під час святкування на честь божества («луперкалій») луперки в самих фартухах бігли містом, наносячи зустрічним удари ременем із шкіри жертвних кіз. Уважалося, що їхні удари зцілюють від безпліддя.

² *Фламїни* — римська колегія жерців.

³ *Катіліна* — вождь змови проти Республіки в середині I ст. до н. е.

⁴ *Катон*: тут у ролі судді підземного царства.

⁵ *Актійська битва* — битва при Актіумі.

⁶ У дні поховання Юлія Цезаря зійшла комета, яку його прихильники оголосили знаменням, що свідчило про його зачислення до богів. У битві Цезар ніби благословляє сина своєю божественною силою.

⁷ *Агріппа* — сподвижник Августа.

⁸ *Ростральний вінець* — нагорода переможцю в морському бою, металевий вінок, прикрашений зображеннями корабельних носів. Агріппа був нагороджений за перемогу над Секстом Помпеем — сином Помпея, ворогом Августа.

⁹ *Бактри* — племена, які жили на сході від Каспійського моря.

¹⁰ *Єгипетська жінка* — Клеопатра.

Рвуться у просторинь всі із затоки: здається, Ціклади
 Virнули з синіх безодень, стикаються гори плавучі;
 Так розгорнувся потужно невиданий бій корабельний.
 Падає клоччя горюче і сиплються стріли повсюди,
 Вогке Нептунове поле пролітою кров'ю багріє.
 Серед двірської громади цариця єгипетська систром¹
 Кличе до бою: не бачить гадюк, що її дожидають².
 Тут чужинецькі потворні боги, тут Анубіс³ гавкучий
 Проти Мінерви, й Нептуна, і матері римлян Венери
 Стрілами прищуть. Та кинувся Марс у середину січі,
 В панцир із криці закутий; із неба Ерінії люті
 І невгамовна Незгода до бою, розхристані, впали,
 Лине Беллона услід і кривавим бичем розмахнулась;
 В небі високому став Аполлон із натягненим луком,
 Глянув на битву, і вмить повернулися, вражені жахом,
 Геть утікають араби, сабейці, єгиптяни, інди.
 Бачить поразку цариця. Велить розв'язати мотуззя,
 Порозпускати вітрила, тікає. Митець божественний
 Virизьбив горду царицю, бліду, перелякану смертю;
 В море односить її сприятливим подихом Япіг⁴.
 Ніл велетенський встає їй назустріч, і, вражений горем,
 Лоно своє відкриває, й подоланих кличе до себе,
 В гирла свої таємничі, у схованки плес ясно-синіх.
 Далі, потрійним тріумфом до Римського замка вступивши⁵,
 Цезар богам італійським обіцяну почесть складає:
 Триста в великому місті присвячує храмів обітних.
 В захваті Рим од забав; скрізь оплески люду лунають;
 Хори жіночі у храмах; жертovníки скрізь пломеніють;
 Скрізь по жертovníках всіх позабивано в жертву телята.
 Сам же владика сидить на осяянім Фебовім ганку
 І від підвладних народів приймає дари; прикрашає
 Пишно храму одвірки, і довгою в'ються стягою
 Перед потужним язика земні в розмаїтих убраннях.
 Викував мудрий Ковач⁶ розперезаних афрів, нумідів,
 Дальніх лелегів, карійців і лучників добрих — гелонів⁷.

¹ *Систр* — металева тріцалка, що застосовувалася для обрядів на честь богині Ізиди.

² Цариця ще не знає про свою близьку смерть від укусу змії — так Клеопатра загинула після перемоги Октавіана.

³ *Анубіс* — давньоєгипетський бог смерті, зображувався з головою гієни.

⁴ *Япіг* — західний вітер, що дув з Апулії (давня Япігія).

⁵ Потрійний тріумф Август улаштував як переможець при Актіумі, переможець далматинських племен і завойовник Александрії.

⁶ *Мудрий Ковач* — бог ковальства Вулкан.

⁷ Перелік народів Малої Азії.

Там і Євфрат¹ переможений ле свої води тихіше,
 І краєвітні Моріни², і Рейн із подвоєним гирлом,
 Даги³ й далекий Аракс, що не терпить мостів над собою.
 Так милувався Еней дивовижним дарунком Вулкана;
 В захваті він од майбутніх подій і, радіючи серцем,
 Взяв на своє рамено майбутність і славу нащадків.

(Переклад з латини Миколи Зерова)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Які картини побачив Еней на щиті? 2. Які з них мають міфологічну основу, а які — історичні факти? 3. Визначте провідні мотиви в пісні. 4. Знайдіть у тексті символи й розкрийте їх значення.

Краса слова

У поемі «Енеїда» ідеалізується римська історія. Цьому слугувала багата давньогрецька й створена на її основі давньоримська міфологія. Міф був тісно поєднаний з історією й пояснював її, ставав незаперечним фактом. Ідеалізація стосується й характеристики персонажів, передовсім Енея та його супутників, які втілювали доблесть і громадське служіння. У кожному образі підкреслено одну центральну рису, якій підпорядковані інші. Художній образ стає у Вергілія символом, утіленням певної ідеї. Разом із тим картина міфологізованої давнини просякнута духом доби Августа, її ідеями й духовними потребами.

Використовуючи сюжет «Енеїди» Вергілія, український письменник І. Котляревський створив перелицьовану «Енеїду». Її значення полягає в тому, що в ній уперше в художній літературі створено образ українського народу, його звичаїв, характерів, а також шлях до волі. Письменник утверджує єдність українства, що стане запорукою світлого майбутнього.

А. Базилевич. Еней із військом.
1980-і роки

Перевірте себе. 1. Розкрийте роль Вергілія в розвитку світової літератури. 2. Визначте провідну тему й ідею поеми «Енеїда». 3. Доведіть зв'язок «Енеїди» з гомеровським епосом. Які сюжети й мотиви Гомера розробляв Вергілій? 4. Охарактеризуйте образ Енея. 5. Розкрийте художню специфіку поеми, її зв'язок із героїчним епосом. 6. Чому, на вашу думку, І. Котляревський узяв за основу для свого твору саме поему Вергілія?

¹ *Євфрат, Рейн, Аракс* — річки, названі Вергілієм, уособлюють народи, які жили біля них; усі вони йдуть як полонені в триумфі Октавіана.

² *Моріни* — племена, які населяли узбережжя сучасної Бельгії.

³ *Даги* — жителі нинішнього Дагестану.

ГОРАЦІЙ

65–8 рр. до н. е.

Мій пам'ятник стоїть...
Горацій

Сторінки життя та творчості

Одним із найвидатніших поетів доби Октавіана Августа був *Квінт Горацій Флакк*, або, як його прийнято називати, *Горацій*. Він народився 8 грудня 65 р. у м. *Венузії*, на півдні *Італії*. Його батько був рабом, відпущеним на волю. Горацій навчався в Римі, а потім продовжив навчання в Афінах, де його застала громадянська війна, що розпочалася після вбивства Юлія Цезаря. Горацій уступив у військо під проводом Брута (римський сенатор, убивця Цезаря), котрий вербував прихильників республіканського ладу. Під час війни Горацій був командиром легіону. Однак поразка армії Брута позначилася на долі Горація. Він був позбавлений засобів для існування, його майно було конфісковане, тому митець мусив починати життя наново.

Перші літературні твори Горація привернули увагу Вергілія, який узяв поета під свою опіку й познайомив із Меценатом, а той, у свою чергу, увів Горація до літературного кола й навіть дав невеличкий маєток, щоб письменник мав змогу займатися мистецтвом. Близькість до Мецената допомогла Горацію ввійти до оточення Октавіана Августа. На його честь поет написав багато віршів. Хоча Горацій працював у різних жанрах (сатири, послання, гімни та ін.), однак найбільше прославився в жанрі оди, надавши їй класичних ознак. У його одах возвеличується не тільки імператор, а й людські чесноти, радість життя, краса, кохання та мистецтво.

Ф. Браншиков.
Горацій читає свої
сатири Меценату.
1863 р.

Ода — вірш, що виражає піднесені почуття, викликані важливими подіями, діяльністю історичних осіб.

ДО МЕЛЬПОМЕНИ

Коментарі

Ода звернена до Мельпомени — музи трагедії або поезії. Це звернення дає можливість поетові розкрити тему безсмертя мистецтва. Слава поета, на думку Горация, залишиться у віках, бо його вірші будуть жити в наступних поколіннях.

Мій пам'ятник стоїть триваліший від міді.
Піднісся він чолом над царські піраміди.
Його не сточить дощ уїдливиий, гризкий,
Не звалить налітний північний буревій,

Ні років довгий ряд, ні часу літ невпинний;
Я не умру цілком: ества мого частина
Переживе мене, і від людських сердець
Прийматиму хвалу, поки понтифік-жрець

Ще сходить з дівою в високий Капітолій.
І де шумить Авфід¹ в нестриманій сваволі,
І де казковий Давн² ратайський люд судив, —
Скрізь говоритимуть, що син простих батьків,

Я перший положив на італійську міру
Еллади давній спів. Так не таїсь від миру,
І лавром, що зростив святий дельфійський гай,
О Мельпомено, ти чоло моє звінчай.

(Переклад з латини Миколи Зерова)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Яким уявляється Горацию монумент на честь поета? 2. З чим автор порівнює пам'ятник мистецтву? 3. Що митець вважає своєю основною заслугою? 4. Як довго триватиме слава поета, на думку Горация? 5. Які факти біографії Горация й культури Стародавнього Риму знайшли відображення у творі?

Для обговорення. 1. Чому, на вашу думку, пам'ятник Горация «піднісся...чолом над царські піраміди» (тобто єгипетських фараонів), а не римських імператорів? 2. Чому Гораций звертається саме до Мельпомени, а не до іншої музи чи до бога Аполлона — покровителя мистецтва?

Творче завдання. Знайдіть у вірші символи, намалюйте їх і поясніть (письмово) їх значення у творі.

¹ Авфід — річка на півдні Італії, у рідних місцях Горация.

² Давн — міфічний цар у Південній Італії (Апулії).

Краса слова

Вірш Горація відомий також під назвою «Пам'ятник». Образ пам'ятника став символом поезії, що уславила митця у віках. У Горація йдеться про міцність пам'ятника (його мистецтва), тому в його описі письменник згадує — мідь, що використовувалася вже за часів Стародавнього Риму. Мідь, як відомо, не є надто міцною, вироби з міді можуть змінювати свій колір і форму. А справжня поезія, на думку Горація, нетлінна. Він робить акцент на значенні своїх художніх відкриттів: «Я перший положив на італійську ліру Еллади давній спів...» Тобто митець першим у римській поезії наслідував традиції грецьких поетів — Алкея і Сафо. Горацій пишається тим, що він, син простих батьків, зумів досягти вершин мистецтва. Згадка про Авфід і Давна свідчить про те, що поет прагне стати відомим на своїй батьківщині. Капітолій — одне з узвиш, на яких був заснований Стародавній Рим. Тому поняття «батьківщина» Горацій розуміє широко — це для нього не тільки рідні місця, а й Римська держава. «Понтифік-жрець» — це головний жрець (Понтіфекс Максимус), який щороку сходив на Капітолій разом із старшою весталкою (жриця храму Вести), щоб помолитись Юпітерові Капітолійському про благоденство Римської держави. Отже, тривалість своєї слави Горацій співвідносить з існуванням Римської імперії. Проте слава поета пережила давню імперію й сягнула нашого часу. Ода Горація «До Мельпомени» дала потужну традицію у світовій літературі. Образ пам'ятника як символу мистецтва змальовували різні митці, вільно перекладаючи оду Горація (М. Ломоносов, Г. Державін, О. Пушкін та ін.).

Мельпомена.
Скульптура.
II ст. до н. е.

Оду «До Мельпомени» перекладали серед багатьох інших і українські письменники. Найвідомішим вважається переклад М. Зерова. Доля цього поета є трагічною. За радянських часів його заарештували й відправили на Соловки (архіпелаг островів на півночі Росії, де в 1921–1939 рр. була в'язниця). Але і там М. Зеров продовжував писати й перекладати твори зарубіжної класики, у тому числі Вергілія, Горація, Овідія та ін. У 1937 р. М. Зерова розстріляли разом з іншими представниками культури колишнього СРСР. Але слово М. Зерова, як і пам'ятник Горація, нетлінне.

Перевірте себе. 1. Розкрийте зв'язок оди Горація «До Мельпомени» з історією й культурою «золотого віку» Августа. 2. Визначте жанрові ознаки оди. 3. Яка ідея утверджується у творі? 4. Назвіть символи й розкрийте їх роль у творі. 5. Усно опишіть пам'ятник вашому улюбленому поетові.

ОВІДІЙ

43 р. до н. е. – приблизно 18 р. н. е.

Вінець Овідія вовіки не зів'яне...

Микола Зеров

Сторінки життя та творчості

Публій Овідій Назон народився у м. *Сульмоні*, у передгір'ях Апеннін. Він походив із старовинного знатного роду. Батько, пишаючись своїм станом, прагнув дати дітям — Луцієві і на рік молодшому Публієві — найкращу освіту.

Овідій навчався спочатку в Сульмоні, а потім — у Римі. У той час діяли такі заклади, як граматичні школи, де учні читали твори грецьких і римських авторів, вивчали історію, географію, міфологію. Там Овідій захопився поезією. Але вищим етапом навчання в давньоримському суспільстві вважалася риторична школа. Тут під керівництвом досвідчених ораторів знатні юнаки оволодівали мистецтвом красномовства. Основною формою навчання були так звані декламації — ораторські вправи на історичну або міфологічну теми. Вони поділялися на суперечки (контроверсії), що імітували судовий процес, а також умовляння й поради (свазорії). За свідченням сучасників, Овідій досяг великих успіхів у риторичній школі. Крім того, наділений багатою уявою, він залюбки поринав у світ міфології та літератури, з дивовижною легкістю складав вірші й виголошував їх серед друзів. Хоча батько хотів, щоб Овідій зробив судову кар'єру, він присвятив своє життя мистецтву.

У Римі Овідій познайомився з видатними поетами свого часу — Тібуллом і Проперцієм. Завдяки таланту для нього відчинилися двері до вищого світу й імператорського палацу.

Першими творами Овідія стали три книги *«Любовні елегії»* (*«Amores»*) і *«Героїди»* — віршовані послання міфічних героїнь до чоловіків. Овідій продовжив традиції Тібулла й Проперція в жанрі любовної елегії. Проте, залишаючись у межах жанру, він надав йому нового звучання. Ранні елегії письменника, крім традиційних мотивів кохання, сповнені легкої іронії, кумедних дотепів, блискучої поетичної гри. Публічні декламації і поява *«Любовних елегій»* одразу принесли їх авторові широке визнання. Популярність Овідія зростає, коли з'явилася його нова книга *«Наука кохання»*, що містила поради для закоханих. У Римі не було жодної людини, яка б не знала цього твору, де було поетично змальовано почуття кохання, його барви й відтінки. Разом із тим у книзі подеколи звучала насмішка над моральними нормами

доби Августа, критика деяких звичаїв того часу.

Наступна велика праця поета — поема «*Метаморфози*», що побудована на міфологічній основі. За допомогою міфів автор прагнув пояснити все, що відбувається у світі. Водночас із «*Метаморфозами*» Овідій писав інший твір — «*Фасти*» («календар»). Це своєрідний поетичний літопис, де, ідучи за календарем, автор розповідав про міфи, звичаї і події, пов'язані з історією Риму.

Робота над обома поемами захопила поета. Однак імператор Август розгнівався на Овідія й відправив його в заслання в м. Томи (нині м. Констанца, Румунія). Перед від'їздом митець у відчай спалив «*Метаморфози*». Друзі, на щастя, зберегли рукописні копії твору. Десять років Овідій прожив далеко від батьківщини. Драма поета знайшла відображення в його збірці віршів «*Сумні елегії*».

Що ж було причиною заслання? Про це ми й досі не знаємо. Імовірно, один з Августових поплічників звів на Овідія наклеп. А можливо, «*Наука кохання*», де звучала іронія на адресу тогочасної дійсності, викликала незадоволення правителя. А може, Овідій, наблизений до імператорського двору, побачив і почув щось заборонене... Ніхто напевно не знає. Утім, відомого й прославленого поета невдовзі не стало в Римі. Август заборонив згадувати його ім'я. У своїх листах на батьківщину Овідій посилав друзям частинами «*Сумні елегії*» — скарги на долю й молитви про швидше повернення до Риму. Але ані Август, ані його наступник Тіберій не зглянулися над вигнанцем. Після десятирічного перебування на чужині, виснажений хворобами й злиднями, Овідій помер у м. Томи. Не здійснилося його останнє бажання — бути похованим на батьківщині.

Незважаючи на несправедливий вирок, муза Овідія ніколи не замовкала. Тому «*Сумні елегії*» стали не лише утіленням трагедії і скорботи митця, а й свідченням його сили духу, жаги життя та нескореного таланту.

Мудра думка

«Характер пісні Овідія змінився. Тепер вона далека від граціозного, ювелірного мережива "Любовних елегій", їй чужа вченість, умовність тем і риторична обробка традиційних мотивів. Овідій блискуче володів мистецтвом красномовства, вона не захоплює читача тією барвистістю й жвавістю образів, що ними уславилися "Метаморфози": пишне малювання стає суворою графікою; легкість душевних поривів — болем і заціпенінням. Так мусило бути: поет співає тепер про себе, і саме простота й щирість, з якими він передає свої глибоко людські страждання, роблять безсмертними його "Сумні елегії"» (Андрій Содомора).

*І. Теодореску. Овідій у вигнанні.
2010 р.*

СУМНІ ЕЛЕГІЇ (ЖИТТЯ ПОЕТА, IV, 10)

Любощів ніжний співець, як свій шлях життєвий перейшов
 Друже-нащадку, тобі повість розкаже моя.
 Мила отчизна моя — Сульмон, на джерела багатий;
 Дев'яност туди миль треба від Риму пройти.
 Там я на світ народивсь, а щоб добре ти рік той затямив,
 Знай, що однакова смерть консулів стріла тоді.
 З діда і прадіда рід наш поважний із кінників римських,
 Не випадковість, не гріш в люди виводили нас.
 Парость не перша в сім'ї, — коли я на світ появився,
 Був уже брат у батьків, старший од мене на рік;
 Але зірниця одна привітала народження наші,
 День святкувався один, тільки на два пірижки.
 Був то один із п'яти, зброєносній Мінерві відданих
 Днів, коли перші бої в цирку кривавлять пісок.

В ранніх зелених літах нас виховують пильно й дбайливо:
 В Рим до найкращих знавців батько обох нас послав.
 Брат мій ще з літ молодих вінець красномовства вподобав,
 Форума сварки гучні вабили серце його.
 Серцю ж моему з дитинства подобались святощі неба,
 Муза до тихих пісень кликала душу мою.
 Часто мовляв панотець: «Не за хлібне ти діло берешся
 Славен Гомер, але й він так і помер нуждарем!»
 Батькове слово узяв до душі я і, муз призабувши,
 Спробував прозу писати, кинув я метри дзвінки, —
 Тільки ж писання моє самохіть окрилялося ритмом,
 Що б не почав я писати, вірші складались самі.

Роки тим часом минали — нечутною перше ходою,
 Вільної тоги настав день для обох юнаків,
 Туніки наші прикрасив широкий рубець пурпуровий,
 Нахили серця, проте, не відмінилися в нас.
 Брат мій подвоїти встиг в житті своїм десять лиш років, —
 Вмер, і я мав почуття, ніби себе я втерав.
 Потім посаду прийняв я, зеленим літам відповідну,
 Членом колегії трьох деякий час я пробув.
 Курія далі чекала; та звужив я рубчик червоний,
 Бо не по силі моїй був той почесний тягар;
 Тіло незвичне було, та й душа не лежала до праці,
 А честолюбство мені завжди огидне було;
 Сестри до того ж Аонські шептали про творче дозвілля,
 Що уявлялось і так даром найкращим мені.

Як шанував, як любив я прославлених Римом поетів!
 В кожному улюбленці муз бога я серцем вчував.
 Слухав я Макра старого читання — поему про «Птахів»,
 Та про отрутних гадюк, та про цілюще зело.

Часто Проперцій мені довіряв свою сповідь огненну:
 Щира й правдива приязнь нас сполучала обох.
 Басс, знаменитий сатирою, славний гекзаметром Понтік
 Спільники любі були тих товариських зібрань;
 І незрівнянний Горацій втішав нас багатством мелодій,
 Пісні химерно-тонкій рідну навчивши струну.
 Тільки на образ Вергілія знав я, і смерть передчасна
 Вирвала з мого життя дружбу, Тибулле, твою.
 Галле, він твій спадкоємець, його спадкоємець — Проперцій,
 Я в тому колі з'явивсь вже як четвертий співець.

Як я старіших колись, так мене привітали молодші;
 Хутко Талія моя стала відомою всім.
 А виступав я з читаннями перед громадою в Римі, —
 Ледве чи й раз поголить бороду вправився я.
 Хист мій співецький збудила прославлена в місті Корінна,
 Так неправдивим ім'ям владарку звав я свою.
 Досить тоді написав я, та все, що вважав негодящим,
 Сам — вибагливий співець — кидав в огонь без жалю...
 Правда, тоді, як я йшов на вигнання, багато спалив я
 Навіть достойних пісень, в гніві на Музу свою.

Серце було в мене чуле, покірне Еротові серце;
 Часто з найменших причин поломеніло воно.
 Але хоч був я такий, хоч займався од найменшої іскри,
 Та на іменні моїм плям і чуток не було.
 Мало не хлопцем мене оженили; немила та жінка
 Дуже недовго жила шлюбним зо мною життям.

Друга її заступила; не смію догани їй скласти,
 Але недовго й вона ложе ділила мое.
 Третя й остання діждала зо мною поважного віку,
 Та й на заслання мене випало їй виряжати.
 Мав і дочку я єдину, і внуків од неї діждався,
 Двох вона мала дітей, але і шлюб не один.

От уже шлях свій промірявши, вмер панотець мій спокійно,
 Дев'ять десятків прожив він на своєму віку.
 Гірко я плакав за ним, так би й він оплакав свого сина,
 Скоро й паньматці своїй почесь останню я склав.

Щастя їм випало, що мого горя вони не діждали,
 Що мого вислання день їх в домовині застав.
 Щастя й моє, що недоля мене не при них перестріла,
 Не довелося старим гірко за мною тужить.
 Та як од мертвих не тільки ім'я на землі зостається,
 І од високих кострів тінь одлітає легка,
 І як про горе моє прилине до вас поголоска,
 І понад Стіксом мутним будуть судити мене, —
 Знайте, кохані, тоді, що причина мого вигнання —
 Вчинок незважений мій, а не злочинство яке.

Мертвим належне оддав я; для тебе, читачу сердечний,
 Знову продовжую я повість скорботну свою.
 Роки найкращі минули; прийшла сивина незабаром,
 В кучері чорні мої позапліталася скрізь,
 І переможний їздець на моєму віку олімпійський
 Десять вже взяв нагород і завітчався вінком, —

Як несподіваний Цезаря гнів мене вислав у Томи,
 Де чорноморський бурун в західні б'є береги.
 Кари моєї причина і так аж занадто відома,
 Але про власну біду свідчить не вільно мені.
 Зрада супутників, прикрасі слуг — що я згадувати маю?
 Лихо те тяжче було, аніж вигнання само.
 Тільки ж дух мій не схитнувся, не скорився лихий я негоді,
 Скупчив всі сили свої, щоб перетерпіть біду.
 Бід же на мене звалилося стільки на суші й на морі,
 Скільки зірок золотих в небі високім горить.
 Давнє дозвілля, солодке життя довелося забути
 І в непривичній руці зброю належну підняти.
 Берег сарматський, суміжний із племенем гетів стрілецьким
 Зрештою нас привітав після набридлих блукань.
 Зброя дзвенить тут довкола, та я, щоб недолю забути,
 На самотині свою пісню складаю сумну.
 І хоч нікого нема, хто б її привітав благодушно,
 Але скорочує день, час забирає вона.
 Дяка, о Музо, тобі, що живу і страждання я зношу,
 І що це трудне життя не надломило мене.
 Ти бо потіху даєш, ти приходиш до мене, як ліки,
 І заспокоюєш ти серце турботне моє.
 Вождь і супутник еси: пориваєш мене від Дунаю,
 На Геліконі мені місце почесне даєш;
 Ти, що нерясно буває, мені за життя ще з'єднала
 Славу й потужне ім'я, шану посмертну співців.

Заздрість, що все сьогочасне принижує завжди і ганить,
 В пащі неситій моїх не поглинула пісень.
 І хоча наша доба породила великих поетів,
 Але прихильні були людські й для мене уста.
 І хоч на думку мою є багацько співців поважніших,
 Поруч із ними й мене ставить ласкавий читач.
 Передчування ж співецьке говорить мені — та чи правда? —
 Що і по смерті не весь буду я, земле, твоїм.
 Чи то мій хист, чи то ласка твоя оцю славу з'єднали, —
 Дякую красно тобі, любий читальнику мій!

(Переклад з латини Миколи Зерова)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Які факти біографії Овідія знайшли відображення в тексті? 2. У який рядках ідеться про художні твори, що написав митець? 3. Які почуття та настрої втілено в поданому фрагменті із «Сумних елегій»? 4. Знайдіть у тексті контрасти, розкрийте їх роль. 5. Які міфологічні образи використав автор? З якою метою?

Порівнюємо. Визначте подібність і відмінність між елегіями Тіртея та Овідія.

Краса слова

Як відомо, жанр елегії виник у Стародавній Греції і наповнювався громадянськими мотивами, а також мотивами кохання. У ранній творчості Овідія звучать любовні мотиви, але в пізній період життя в його елегіях переважають особисті переживання, подані мотиви розчарування, самотності й страждання. Основний художній конфлікт «Сумних елегій» — несправедливість влади до поета. Цей конфлікт виходить за межі біографії митця, набуваючи широкого філософського значення.

Образ Овідія назавжди залишився в історії світової літератури як образ митця-вигнанця. До цього образу й до творчості Овідія зверталися багато письменників, у тому числі й М. Зеров, який зробив чимало перекладів творів Овідія. Над його поезіями М. Зеров працював навіть в останні роки, перебуваючи в засланні на Соловках. У долі давньоримського митця український поет убачав сумні паралелі зі своїм життям.

Перевірте себе. 1. Визначте роль Овідія в розвитку світової літератури. 2. Якого спрямування надав митець жанру елегії? 3. Охарактеризуйте ліричного героя в збірці «Сумні елегії». 4. Розкрийте філософський і моральний зміст книги «Метаморфози». Яку роль у ній відіграє міфологія?

Радимо прочитати

Зеров М. Зібрання творів у 2-х т. — К., 1990.

Кирилюк З. В. Зарубіжна література. Античність. Середньовіччя... — Тернопіль, 2002.

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ЯК ДОБА В ІСТОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА КУЛЬТУРИ

Хронологічні межі. Тисячоліття, що віддаляє давній світ від Нового часу, в історії людства називають *Середньовіччя* (або *середні віки*). Розвиток літератури в добу Середньовіччя мав свою специфіку на Заході й Сході. У Європі цей період охоплює приблизно IV–XV ст. — з моменту краху Римської імперії до повного утвердження феодального способу виробництва (хоча в деяких країнах уже в XIII–XIV ст. формуються засади Відродження). У східних країнах процес феодалізації розпочався раніше, ніж у Європі, але й затягнувся на кілька століть пізніше. Хоча розвиток людської цивілізації в епоху Середньовіччя був неоднорідним у різних країнах, утім, є дещо спільне, що дає змогу говорити про середні віки як особливий етап духовної культури людства.

Ознаки Середньовіччя як епохи літератури та культури. У середні віки художня література розвивалася в умовах утвердження *феодальних відносин*. Старі суспільні норми поступалися новим, складалася нова ієрархія станів, які несли свою культуру. Грандіозні історичні події (релігійні війни, перерозподіл територій, міграція народів, пошук нових земель, формування міст та ін.) знайшли відображення в яскравих образах і сюжетах середньовічних творів.

Виняткову роль у розвитку різних видів мистецтва, у тому числі літератури, відіграло виникнення й поширення світових релігій — *християнства, ісламу, буддизму*. Їх утвердження сприяло формуванню ідеологічних засад культури, основою якої став релігійний світогляд. Високий авторитет Біблії та Корану в ті часи зумовив розробку релігійних тем, сюжетів і образів у художніх творах. У середні віки виникла нова теоцентрична¹ концепція людини, згідно з якою вона вважалася залежною від божественної волі й мала підпорядкувати все своє життя пошуку вищих духовних цінностей. Прагнення запровадити в життя нові релігійні поняття та норми поведінки обумовило морально-етичні проблеми в літературі, а також заглиблення митців у внутрішній світ людини.

Зауважте!

У середні віки склалися п'ять нових культурних зон: індійська, східноазіатська, близькосхідна, візантійська, західноєвропейська.

¹ *Теоцентризм* (грецьк. *Theos* — Бог, латин. *Centrum* — центр кола) — філософська концепція, за основу якої взято розуміння Бога як абсолютного, досконалого, найвищого буття, джерела всього життя й будь-якого блага.

Крім релігії, потужний вплив на мистецтво та художню літературу справила *філософія*. У різних куточках світу склалися специфічні філософські системи, тісно пов'язані з уявленнями й віруваннями людства. У літературних творах доби Середньовіччя знаходимо чимало роздумів про смисл буття, про стосунки людини з Богом, про її місце на землі, боротьбу тілесного й духовного. Філософію в ті часи розуміли в практичному значенні — це наука про можливість досягнення щастя, яке неможливе без духовної мети. Отже, у добу Середньовіччя тісно поєдналися думка й художній образ, величне та трагічне, релігійне чуття й прагнення ідеалу. Людина усвідомила залежність від вищих сил і водночас відкрила в собі внутрішні суперечності, шукаючи своє місце в Усесвіті.

У клерикальній літературі були популярні Біблія, Коран, Талмуд, тлумачення священних книг, культова поезія (гімни, молитви, проповіді, видіння) тощо. Ця література створювалася не мовою живого спілкування, а тими мовами, що вже занепадали, але ще існували як мови церкви, науки й освіти. У Європі це була латина. У країнах Східної Європи, у Київській державі, де міцнішали культурні зв'язки з Візантією, такою мовою стала старослов'янська, а на Сході — санскрит. Ці мови забезпечували обмін культурними здобутками різних народів.

Світський напрям середньовічної літератури Сходу й Заходу творили представники різних соціальних груп, які писали про власні теми й проблеми у визначеній системі жанрів. Наприклад, європейське лицарство подарувало світові лицарський роман, куртуазну лірику тощо. Унаслідок розвитку міст, що ставали не тільки осередками торгівлі й вироблення товарів, а й культурними центрами, формувалася широка за тематикою демократична культура (наприклад, у Франції — фабліо, у Німеччині — шванки, у східних країнах — маками). У межах світського напрямку літератури розвивалися живі мови народного спілкування, формувалися національні мови.

Становлення різних національних літератур ґрунтувалося на здобутках усної народної творчості. Зв'язок художніх літератур і фольклору знайшов відображення в багатьох середньовічних жанрах (наприклад, у героїчному епосі). Певний час літературу живили теми, сюжети й образи, характерні для фольклору. Деякі твори передавалися з уст в уста й стали колективним надбанням («Пісня про Роланда», «Роман про Трістана та Ізольду», «Пісня про Нібелунгів», «Пісня про мого Сіда», «Слово о полку Ігоревім» та ін.). Поступово роль фольклору в художній літературі зменшувалася. З відокремленням літератури від колективної свідомості вона перестала бути анонімною.

Усесвітньо відомими стали імена таких середньовічних митців, як Лі Бо, Ду Фу (*Китай*), Рудакі, Омар Хайям, Хафіз, Фірдоусі, Румі (*персько-таджицька література*, що розвивалася на території Ірану та Середньої Азії), Данте Аліґ'єрі (*Італія*) та ін.

Зауважте!

У літературі доби Середньовіччя утворилися два провідні напрями: 1) *клерикальний* (пов'язаний із релігією); 2) *світський* (у якому відображено життя та інтереси різних соціальних верств).

У Європі серед інших формується література Київської держави, на розвиток якої вплинуло прийняття християнства, а також надзвичайно багата народна культура.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Який період охоплює доба Середньовіччя і в яких історичних умовах тривав її розвиток? 2. Назвіть провідні ознаки цієї літературної епохи. 3. Які напрями утвердилися в літературі доби Середньовіччя? 4. Які мови сприяли їх розвитку? 5. Розкрийте роль усної народної творчості цього періоду.

Порівнюємо. Визначте подібність і відмінності між розвитком літератур на Заході й Сході.

Перевірте себе. Назвіть провідні чинники розвитку літератури в добу Середньовіччя.

Книжка і комп'ютер

За допомогою Інтернету знайдіть інформацію про історичні умови та розвиток культури в країнах (1–2 за вибором) Заходу або Сходу в добу Середньовіччя. Підготуйте комп'ютерну презентацію.

Радимо прочитати

Кирилюк З. В. Література Середньовіччя. — Харків, 2003.

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В КИТАЇ

Історичні межі. Китайське Середньовіччя охоплює VII–XIII ст. Це золотий період розвитку китайської літератури, особливо — поезії, що використовувала давню міфологію та філософію.

Духовні витоки китайської культури й літератури сягають глибин міфології. У космогонічних міфах китайців стверджується думка про те, що до початку світу існував хаос, з якого виникли *ян* та *інь* (чоловіче і жіноче начала). Згідно з уявленнями давніх китайців, щоб люди могли жити у величезному світі, вони повинні знати його загальний порядок і наслідувати його в усьому. Ян та інь утілювали всі можливі у світі протилежності: світ і темряву, тепло й холод, силу і слабкість тощо. Світ уявлявся осереддям боротьби протилежностей. Взаємодія ян та інь спричинила появу першоелементів: вода, вогонь, дерево, метал, земля. Поняття «ци» розумілося як певна «життєва сила», «енергія» світу. Поняття «дао» означало *шлях* або *природний рух речей* — загальний світовий закон. Ці та інші міфологічні поняття-образи міцно ввійшли у свідомість багатьох поколінь китайців і в давню китайську філософію.

Конфуціанство. У давній китайській філософії існували кілька напрямків, серед яких найвпливовішими були конфуціанство й даосизм, що упродовж століть живили й надихали китайську культуру.

У Китаї з давніх-давен переважала так звана філософія життя, яка намагалася розв'язати проблеми керівництва народом, країною, порушувала питання укріплення моралі й поліпшення виховання людей. Таким було *конфуціанство* — впливова філософська школа, засновником якої був *Кун Фуцзі* (550–479 рр. до н. е.). Він став знаним у Європі через два тисячоліття після своєї смерті як Концудіус, або *Конфуцій*, і вважається «творцем» духовного образу китайців ось уже багато віків.

Основний зміст конфуціанства полягає в проголошенні ідеалу соціальної гармонії та пошуків засобів досягнення цього ідеалу. Сам Конфуцій створював своє вчення як мистецтво управління державою. Це мистецтво він ототожнював із справедливістю та моральністю. Поняття «лі» (порядок, обряд, благопристойність, правила поведінки, традиція) стало ключовою категорією китайської моралі й центральною ідеєю конфуціанства. Гідне виконання обов'язків усіма членами суспільства веде до порядку, що відзначається доброчесністю та гуманністю, уважав Конфуцій.

Одним із головних понять конфуціанства є «жень» (гуманність), складником якого є людинолюбство. Але любов до людини розуміється доволі специфічно — як безперечне схиляння молодших братів перед старшими, синів — перед батьками, підданих — перед правителем тощо. Тобто шанування батьків і поважне ставлення до старших — основа соціального порядку, відповідно до засад конфуціанства.

Під впливом конфуціанства склалися й зміцніли характерні для Китаю форми соціальної організації та комплекси моральних уявлень, поведінки, стосунків між людьми, що не втрачають своєї актуальності й нині.

Даосизм. Виник у IV–III ст. до н. е., коли з'явилися книги «Лао-цзи» і «Чжуан-цзи». У даосизмі людина й природа сприймаються як єдине ціле (людина — органічна частка Всесвіту), тому пізнати природу означає пізнати й людину. Як уважали прихильники цього напрямку китайської філософії, життя природи й людей не кероване Небом як верховним божеством, а йде своїм шляхом — дао. Поняття «дао» перекладається не просто як «шлях», а як «природний хід речей», як «те, що йде само собою». Дао розуміється як космічний і моральний закон. Навіть небо не в змозі порушити дао. Будь-яке втручання в дао або протидія йому приречені. Дао — основа буття всього сущого, тому кожна людина має співвіднести себе та своє життя з дао. У філософському трактаті «Лао-цзи» ідеться про те, що дао — таємнича сутність Усесвіту, яку неможливо пізнати розумом, можна лише осягнути внутрішнім єством. У даосизмі також утверджується думка про перехід усіх речей у свою протилежність: вологе з часом може стати сухим, а сухе — вологим, велике — малим, а мале — великим, несправедливе — справедливим тощо. Отже, даосизм прагнув осягнути розмаїття світу в його мінливості й безмежності.

Зауважте!

Моральні принципи конфуціанства: 1) допомагай іншим досягти того, чого б ти й сам хотів досягти; 2) чого не бажаєш собі, не роби того й іншим.

Мудра думка

«Людинолюбство є рисою шляхетних людей... Шляхетний муж діє так, як велить обов'язок. Шляхетний муж багато вимагає від себе, а нешляхетний — від інших. Шляхетний муж, зазнавши нужду, гідно її переживає, а нешляхетний — морально спотворюється» (Конфуцій).

Коментарі

Незважаючи на відмінності, конфуціанство й даосизм об'єднує думка про моральність як першооснову людського буття, а також спроби філософського пояснення світу. У силі моралі й філософської думки — духовний потенціал китайського мистецтва.

Доба Тан — золота сторінка китайської культури. За часів правління династії Тан (618–907) у Китаї сформувалася високорозвинена цивілізація. У процесі об'єднання окремих князівств була утворена могутня Танська держава зі столицею Чаньань, де знаходилася резиденція імператора. Перші правителі Танської держави дбали про розвиток країни, роздали чимало земель селянам, обмежили владу поміщиків, сприяли активізації торгівлі. Після тривалих війн країна нарешті зажила мирним життям.

Правителі опікувалися розвитком науки та мистецтва. У великі місця приїздили талановиті письменники, художники й архітектори, їх усіляко підтримували можновладці. Танська держава розквітла в архітектурних ансамблях і здобула світове визнання декоративними виробами, живописом, книжками. У VII ст. в Китаї винайдений засіб книгодрукування, що давав можливість друкувати не тільки державні накази та релігійні тексти, а й літературні твори.

В епоху правління династії Тан поезія стала суттєвою частиною духовного життя китайців. У ті часи вірші писали всі — від імператора й чиновників до найбідніших селян. Поетичне бачення світу було характерне для світосприйняття китайців тієї доби.

У добу Середньовіччя в Китаї були створені прекрасні палаці та храми, у містах з'явилися бібліотеки й театри. У центрі столиці був розташований імператорський палац, огорожений високими стінами й баштами. До наших часів дійшли середньовічні китайські багатоярусні башти — *пагоди*, що нагадують про визначні події та святині.

Китайські митці писали свої полотна на довгих сувоях із шовку або паперу.

Китайські пагоди на річці Ліцзян.
Сучасне фото

Лірика епохи Тан. За часів правління династії Тан і в політику, і в літературу прийшли вихідці із збіднілих сімей землевласників, котрі виростили на лоні природи й зберігали міцні зв'язки із селянством. Вони були носіями іншого духу, аніж стара аристократична верхівка. І це не могло не вплинути на літературу, зокрема на поезію, що стала більш демократичною. Попередня епоха

в ліриці відзначалася вишуканістю, аристократизмом форм, барвистістю стилю, які вже не відповідали новому часові. Поети танської доби прагнули простоти форми й глибини філософської думки. Вони виражали не тільки свої приховані почуття, а й світогляд людини, котра усвідомила свою цінність і єдність із природою. Отже, китайська поезія рухалася від елітарності й манірності до простоти й повсякденної конкретності. Простота й відкритість почуттів стали провідною ознакою лірики епохи Тан.

Природа й людина в китайській поезії доби Середньовіччя зливаються в одне ціле. Поети придивлялися до найменших змін у природі, що знаходило втілення в несподіваних образах, порівняннях і метафорах, що нерідко набували філософського змісту. Характерною особливістю китайської лірики того часу є психологічний паралелізм — паралельне зображення природи й почуттів людини.

Новаторський характер танської поезії не заперечував традиційних тем і мотивів. Ті ж самі гори й ріки, пори року й схід–захід сонця надихали митців, але явища природи набували нового осмислення й наблизилися до життя звичайної людини. Чітко окреслені образи, ясність стилю, гармонія пропорцій — усе це прийшло в лірику епохи Тан. Простота й класична легкість танських віршів стали зразком для наступних поколінь митців.

Провідними темами танської поезії стали природа й поет, утеча від світу, стосунки з друзями, чужина, юність і старість, тлінність буття, минуще та вічне, громадянський обов'язок, любов до батьківщини тощо. Однак дуже рідко можна знайти вірш, у якому одна тема траплялася б у чистому вигляді. Твори танського періоду являють собою єдиний тематичний комплекс. Наприклад, зміни в природі викликали роздуми про плінність буття, наближення старості, вічність. Поширена в той час тема туги поета на чужині (у стародавньому Китаї було прийнято переводити чиновників з однієї області в іншу, що становило певні труднощі для їхніх родин) пов'язується з переживаннями, обумовленими розривом із друзями, рідною домівкою.

Своєрідність китайської культури танського періоду полягає в тому, що поезія, живопис і каліграфія не мали звичних для нас меж. Вірші у Стародавньому Китаї записували за допомогою ієрогліфів, які мали багато значень, тому читач повинен був використовувати творчу уяву. Займаючись каліграфією, китайці ніби наново відкривають власне «я», спілкуються з Усесвітом. Каліграфія з давніх-давен уважалася засобом вираження стану душі, а ієрогліфам приписувалася чудодійна сила. Отже, поезія, живопис і каліграфія вважалися трьома іпостасями мистецтва, що сягало духовних глибин людського буття.

Лірика епохи Тан — прекрасний художній світ людських думок і почуттів, щирих одкровенень і філософських узагальнень, утілених у специфічних постичних формах.

Зауважте!

Поети знаходили в природі асоціації власним душевним станам, водночас природа давала поштовх їхньому натхненню, розвитку думки й ліричним переживанням. Тому в літературі того часу панувала пейзажна лірика.

Основні жанри китайської лірики доби Середньовіччя. У китайській поезії епохи Тан розвивалися такі жанри, як *ші* і *ци*. *Ші* — вірші з дворядковою строфою, кожен рядок складається з чотирьох, п'яти або семи слів із цезурою (паузою) після другого знака в рядку з чотирьох або п'яти слів і після четвертого — у рядку із семи слів. Лірична форма *ші* проіснувала досить довго, вона не відкинута й сучасними китайськими поетами.

Ци, на відміну від *ші*, складаються з нерівних рядків. Вірші у формі *ци* створювалися на певну мелодію, тому музикальність є характерною ознакою таких творів. *Ци* з'явилися у VIII ст., спочатку їх тематика була пов'язана з особистісними переживаннями поетів, але згодом у творчості митців з'являються й інші теми, що значно розширили коло сюжетів і мотивів.

Видатні поети доби. В епоху Тан поезія досягла небувалого розквіту: сотні, навіть тисячі талановитих поетів (це тільки ті, хто згадується в авторитетних виданнях і чий вірші дійшли до нашого часу, а ще було багато безіменних авторів, твори яких назавжди втрачені) прокладали нові шляхи в літературі. Серед них були *Ван Бо*, *Лу Чжаолін*, *Мен Хаожань*, *Ван Вей*, *Гао Ші*, *Цень Шень*, *Ван Чанлін* та ін. Творчість китайських поетів раннього Середньовіччя обумовила появу зірок першої величини — *Лі Бо* і *Ду Фу*.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Які уявлення китайців обумовлені давніми міфами? 2. Назвіть основні напрями в давній китайській філософії. 3. Який період охоплює доба Середньовіччя в історії культури Китаю? 4. Назвіть хронологічні межі правління династії Тан. 5. Охарактеризуйте (*стисло*) економічний і культурний розвиток Танської держави. 6. Яку роль відігравала поезія в епоху Тан? 7. Визначте основні теми й художню своєрідність танської лірики. 8. Охарактеризуйте провідні жанри китайської поезії доби Середньовіччя.

Порівнюємо. Порівняйте засади конфуціанства й даосизму. Чим вони відрізняються між собою? Чи є подібність між ними?

Для обговорення. Які ідеї давньої китайської філософії вам видаються актуальними? Аргументуйте свою думку.

Творче завдання. Поясніть висловлювання Конфуція: «Для всіх і кожного — удосконалення своєї особи є корінням»; «Неможливо, щоб за неладу в корінні верхівка була в порядку».

Робота в групах. Поділіться на групи «мистецтвознавці», «історики», «філософи», «літературознавці» і підготуйте повідомлення та презентації про відповідні аспекти життя Китаю в добу Середньовіччя (до 3–4 хв).

Перевірте себе. 1. Як ви зрозуміли поняття «дао»? 2. Розкрийте основні ідеї конфуціанства. 3. У чому полягає новаторський характер китайської лірики доби Тан? 4. Доведіть синкретизм (поєднання різних видів мистецтва) у китайській поезії.

Радимо прочитати

Ніколенко О. М., Філіна І. О. Філософія життя в китайській та японській літературах (Лі Бо, Ду Фу, Мацуо Басьо, Ісікава Такубоку, Ясунарі Кавабата, Кобо Абе). — Харків, 2003.

ЛІ БО

701–762 рр.

Змах пензля —
і буревії та зливи тремтять.
А напише вірша —
і викличе сльози у привидів,
добрих і злих.

Ду Фу

Сторінки життя та творчості

Китайський поет Лі Бо (повне ім'я Лі Тай-Бо) відобразив різні аспекти життя народу й водночас глибини його духу. У його ліриці виникає зв'язок конкретного історичного часу Тан і вічності, китайської народної культури та філософії.

Лі Бо народився 701 р. в провінції Сичуань. Перші вірші написав у 10 років. Через вісім років відмовився від складання державних іспитів, що могло б забезпечити йому посаду, несподівано залишив домівку й разом із своїм наставником вирушив у мандрівку, а згодом оселився в горах. Світосприйняттю Лі Бо був близький даосизм. Слідом за своїм учителем (даосом) він прагнув пізнати загальний рух речей у світі — дао. Його вабила широта простору, у якому він шукав своє місце як частинка Всесвіту.

У мандрах, що тривали протягом 721–728 рр., Лі Бо одружився, проте сімейне життя й батьківство не відвернули його від філософських пошуків. Улюбленим місцем його подорожей були гори Шань-дунь, де він написав чимало поетичних творів і вів бесіди з такими ж, самотниками про природу, сенс буття, призначення мистецтва.

742 р. імператор подарував постові вище вчене звання (ханьлін) і запросив до свого палацу в Чаньань. Він високо цінував талант Лі Бо та його знання даоських книг, любив розмовляти з ним і слухати його вірші. Дружина імператора (її називали «Дорогоцінна Дружина») власноруч готувала чорнило для поста, а він за наказом правителя описував її вроду. Утім, Лі Бо був незалежним у своїх поглядах і вчинках, тому недовго затримався при дворі імператора. Він шукав не слави й багатства, а гармонії з природою, світом, самим собою. Тому 744 р. поет залишив столицю й знову вирушив у мандри.

755 р. в Китаї спалахнуло повстання під проводом Ань Лу-Шаня, губернатора північних областей імперії. Почалася доба жорстоких міжусобиць, що спустошили землі й призвели до численних жертв. Лі Бо став свідком зако-

Єдиний автограф Лі Бо, який зберігся

лоту й був утягнений у політичну боротьбу. Молодший брат імператора Лі Лінь умовив поета вступити до нього на службу, ставши в опозицію до правлячої династії. Після викриття намірів опозиції Лі Лінь опинився за ґратами, а разом із ним і його прихильники, серед яких був і Лі Бо. Кілька років поет провів у в'язниці, а потім був засланий у далеку провінцію Єлан. Однак через три роки митець був помилуваний імператором і знову здобув бажану свободу.

Останні роки Лі Бо прожив у будинку свого родича Лі Янбіна, де й помер 762 р. А Лі Янбін дбайливо зберіг понад 900 творів поета. За легендою, митець потонув, намагаючись упіймати відображення місяця в річці. Ця легенда небезпідставна: усе життя поет шукав вищій смисл — дао, який приховує природа. Можливо, він його все-таки знайшов...

Творчість Лі Бо мала величезний вплив на розвиток подальшої китайської поезії. Друзі митця — поети Ду Фу і Гао Ші — відзначали в Лі Бо особливий талант «глибокого бачення світу».

Лірика. Лі Бо приваблювали різні теми й мотиви, серед яких особливе місце посідає тема природи. Його твори не випадково називають «поезією гір та рік». Природа — привід для філософських роздумів митця, він ніколи не втомлюється стежити за нею, бо кожна зміна її неповторна й прекрасна. Гірські хребти, водоспади, небесні висоти, несяжні ліси, сузір'я — постійні образи поезії Лі Бо. Ліричний герой у творах поета постає як той, хто живе поміж небом і землею, серед невгамовних стихій і вічних зірок. Його вабить дао, відома тільки природі.

Хоча у віршах митця нерідко відображено настрої самотності, сум поета не має відтінку трагізму. Його печаль пов'язана зі складністю філософських питань, що хвилюють його, а усамітнення для їх вирішення є необхідною умовою. Тому поет сумує на самоті, бо тільки наодинці із собою та світом він може думати про вічне.

Хоча ліричний герой Лі Бо — відлюдник, мандрівник, котрий живе подалі від людей, він переймається їхніми переживаннями й тривогами. Чимало віршів поета присвячено друзям і просто знайомим. Він сприймає їхній біль як особистий, співчуває їм, тонко відчуває їхній душевний стан.

Улінюань. Хуань (Китай)

Незважаючи на постійну заглибленість у природне й духовне життя, творчість Лі Бо пройнята бажанням охопити весь світ, пізнати його в різних виявах, відчути радість від існування. Тому пафос поезії митця не обмежується сумним настроєм. У віршах Лі Бо втілено й радість від життя, натхнення та пошук дао.

Художня своєрідність віршів Лі Бо. У творчості поета розвивається віршова форма китайської поезії *ци*, виток якої знаходимо в народній пісні. Як і фольклорні

жанри, вірші Лі Бо надзвичайно музикальні, у них поезія тісно поєднана з мелодією, а думка — з образом. Поет використовує характерний для народної творчості прийом психологічного паралелізму, уживає постійні епітети, метафори й порівняння. Лі Бо оновив китайське віршування, наблизивши його до життя. Його лексика проста й виразна. Поет досягає яскравої картини за рахунок мінімуму зображувальних засобів. Він створює композиції своїх віршів як маленькі мініатюри, де кожний дотик пензля не є випадковим. Творчість Лі Бо засвідчує, що в середньовічному Китаї створювалася високогуманна й філософська поезія, пройнята людськими почуттями та шуканнями, знайомими нам і сьогодні.

ПЕЧАЛЬ НА ЯШМОВОМУ¹ ГАНКУ

Коментарі

У творі розробляється популярний мотив китайської лірики — туга дівчини. «Білі роси» — метафора інею. Епітет «яшмовий» у китайській поезії — це не тільки означення, а символ істинного, гідного й вірного. В українському перекладі назви використовується слово *ганок*. В оригіналі, звісно, використовується інше слово, яке можна перекласти як «поміст», «настил на підвищенні». Китайське слово *поміст*, як і українське *ганок* — споруда перед будівлею, своєрідний перехід від відкритого простору, «широкого світу» у простір замкнений, приватний. Яшмовий ганок — центральний образ вірша, який допомагає створити образ ліричної героїні, котра переживає глибоку печаль. Для Лі Бо характерний перехід внутрішнього (печалі) у зовнішнє, природне («місяць осінній печальний... повільно згаса»).

На яшмових сходах
біліє холодна роса. —
Промокли панчохи.
Пливуть мовчазні небеса.
Дивлюсь крізь фіранку
На місяць осінній печальний, —
на тихій воді він тремтить
і повільно згаса.

(Переклад із китайської
Леоніда Первомайського)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Де й коли відбуваються події, що описує поет? Які образи це засвідчують? 2. Якими настроями пройнятий вірш? 3. Які художні засоби допомагають відтворити ці настрої? 4. Охарактеризуйте образ ліричної героїні вірша.

Для обговорення. Як ви думаєте, чому сумує лірична героїня Лі Бо?

Творче завдання. Опишіть (*усно*) або намалуйте картину, що постала у вашій уяві під час прочитання вірша.

¹ *Яшма* — гірська порода, з якої в давнину робили деякі споруди (у тому числі для імператорського палацу), а також обереги, амулети.

ПРИЗАХІДНЕ СОНЦЕ НАВІЮЄ ДУМКИ ПРО ГОРИ

Коментарі У цьому творі змальовано художню картину світу: дерева, квіти, небо, горе — усе це єдиний природний простір. У ньому є місце й для людини, яка гармонійно входить у цей простір, коли прилучається до його найбільшої таїни — дао. Людина не повинна йти всупереч природному шляху, вона має жити одним життям з усім, що є на землі.

Опісля дощу
заяріла паруюча зелень.
Західним рум'янцем
взялося розчахнуте небо.

Весни будівничі —
тепло і вітерець зі сходу —
пишаються квіттям,
найкращим своїм творінням.

Та квіт опаде,
і настане глибокий вечір.
Це так зрозуміло! —
і я не тамую зітхання.

Одна тільки мрія —
відвідать прославлені гори,
щоб там, окрилившись,
пізнати Велике Дао!

*(Переклад із китайської
Геттадія Туркова)*

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Які картини постали у вашій уяві під час прочитання вірша? 2. Якою змальовано природу у творі — статичною чи динамічною? 3. Охарактеризуйте образ ліричного героя та його найбільшу мрію. 4. Наведіть приклади метафор та епітетів з українського перекладу вірша.

Для обговорення. Як ви розумієте поняття «Велике Дао», використане автором у вірші?

Творче завдання. Намалуйте фарбами (олівцями чи пастеллю) пейзаж за мотивами цього вірша. Поясніть свій вибір кольорів, відтінків та образів.

СОСНА БІЛЯ ПІВДЕННОЇ ГАЛЕРЕЇ

Коментарі Духовне життя для Лі Бо мало таке саме значення, як і життя природне. Тому не випадково він зображує свої переживання через пейзажі. Так, наприклад, він порівнює своє прагнення вищого смислу із зростанням самотньої сосни, навколо якої ніколи не вщухає вітер. Цей вірш сповнений символів і алегорій. Сосна — це уособлення митця, котрий прагне вищого смислу. Вітер утілює бентежний і неспокійний Усесвіт, у якому живе людина. А «надхмарна вись» — це той прихований сенс усього суцього, природний і моральний закон, який шукає поет. У творі звучить думка про необхідність духовного удосконалення людини, про пізнання дао.

Поблизу галереї
Росте сосна-одиначка. —
В такої, природно,
розкидисте гілля й густе.

Вітерець навколишній
навіть на хвилю не вщухне:

йому тут воля —
тож дме він і вдень, і вночі.

Затінений стовбур
покритися плямами моху.
А в пишній хвої
повітря неначе мигтить.

Чи вдасться їй
досягти надхмарної висі?
Це ж треба рости
аж декілька тисяч лі!¹

(Переклад із китайської
Геннадія Туркова)

Гора Саньциншань. Китай

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Визначте провідну тему й ідею вірша. 2. Назвіть у творі символи й алегорії. Що вони уособлюють? 3. Як через пейзаж розкривається стан ліричного героя?

Для обговорення. 1. Чому, на вашу думку, у вірші Лі Бо «сосна-одиначка»? 2. Яке значення має самотність для ліричного героя? 3. Чи є в цьому вірші прихований трагізм? Доведіть або спростуйте цю думку.

Творче завдання. Які образи природи, на вашу думку, також допомогли б поетові розкрити пошуки дао?

Краса слова

У віршах Лі Бо нерідко поєднуються слова з різних сфер буття — висока й побутова лексика, слова, що означають явища природи й повсякденне життя людини. Проте поет не протиставляє ці слова за значенням, вони утворюють неподільну єдність, де людина зі своїми неповторними почуттями є важливою часткою Всесвіту.

- Назвіть у прочитаних вами віршах такі слова-образи. Як вони співвіднесені між собою?

Перевірте себе. 1. Що ви знаєте про життя Лі Бо? 2. Розкрийте вплив даосизму на його творчість. 3. Як поет сприймав усамітнення — як трагічний розрив із людьми чи як необхідну умову для філософських шукань? 4. Які теми й мотиви переважають у творчості митця? 5. Дайте своє тлумачення улюблених рядків Лі Бо, знайдіть у них засоби художньої виразності.

¹Лі — міра довжини в Стародавньому Китаї (приблизно 30 см).

ДУ ФУ

712–770 рр.

Де ж він, той рік,
Коли зможу вернутись додому?
Ду Фу

Сторінки життя та творчості

Увага до внутрішнього світу людини, велике співчуття до знедолених і скривджених, викриття війн і несправедливості — усе це хвилювало поета Ду Фу (друге ім'я Цзимей). Він став видатним ліриком разом із своїм геніальним сучасником Лі Бо. Поетів пов'язували дружні стосунки, і хоча кожен із них ішов своїм шляхом, вони поважно ставилися до здобутків один одного.

Ду Фу народився 712 р. в окрузі Гун провінції Хенань у сім'ї чиновника, був нащадком старовинного китайського роду. Серед його предків — військові, державні діячі, митці. Його дід, Ду Шень-ян, був одним із найшанованіших у VII ст. придворних поетів. Але коли на світ з'явився Ду Фу, від колишньої слави й багатства родини залишилися тільки легенди, тому він мусив починати своє життя в злиднях і поневіряннях.

Ду Фу змалку мріяв про теплу домівку й благополуччя, та його мріям не судилося здійснитися. Про його життя до 40 років відомо дуже мало. Він багато мандрував країною разом із своїми друзями — Лі Бо й Гао Ші. Це був період пошуків самого себе. За свідченням сучасників, Ду Фу був надзвичайно здібним, проте чомусь не склав іспити на посаду державного чиновника. І все ж таки він не втратив віри у власні сили.

Будинок Ду Фу.
Реконструкція. м. Ченду (Китай)

Ду Фу став пристрасним співцем своєї країни, знайшовши в цьому своє покликання. Із такими намірами поет оселився в тодішній столиці Китаю — Чаньань. Так почався другий період життя та творчості митця. У 751 р. вірші, які Ду Фу надіслав імператорові, були схвально прийняті при дворі, згодом для поета було влаштовано новий екзамен, який він витримав і здобув відповідну посаду. Однак у столиці його становище не стало кращим. Протягом тривалого часу він так і не знайшов гідної служби, що була б йому до душі, жив випадковими заробітками.

У поезії Ду Фу, крім традиційних для китайської лірики тем природи та філософських пошуків, потужно зазвучали соціальні мотиви. Поет відчув кризу Танської держави й відобразив це у своїх творах. У його «Пісні про бойові колісники» ідеться про страждання й горе народу. Твір розпочинається описом проводів чоловіків на війну, а завершується оплакуванням душ померлих. Уперше в китайській ліриці виявилось нове почуття — сорому поета за розкоші вельмож і глибокого болю за долю простих людей.

У 44 роки Ду Фу залишив столицю, до якої докотився заколот північно-східних військ під проводом Ань Лу-Шаня. Поет вирушив із своєю сім'єю на північ, у передмістя Фучжоу, рятуючись від погромів заколотників. Утім, йому не вдалося уникнути полону, з якого він утік у квітні 757 р. Після того Ду Фу призначили міністром, але згодом понизили в посаді й відправили в провінцію Гуачжоу. Державна служба не стала покликанням поета. Він усім серцем віддався мистецтву. Найбільше його хвилювала доля рідної країни й народу, про що він багато писав у свої віршах.

У 759 р. Ду Фу нарешті залишив ненависну йому державну службу й зміг займатися поезією. Він оселився в Ченду, північно-західній частині Китаю, де провів останні одинадцять років, створивши там понад тисячу віршів. Помер Ду Фу 770 р., так і не досягши ані слави, ані багатства. Сучасники майже не знали його, але наступні покоління гідно оцінили доробок поета.

Лірика. Насамперед треба відзначити історизм поезії Ду Фу. Його не даремно називають «поетом-істориком», адже до появи Ду Фу китайська поезія рідко відображала широкомасштабні сцени й історичні події. Митець створив постичний літопис не тільки свого життя, а й життя своєї країни.

У поезію Ду Фу ввійшли образи звичайних китайців, у яких утілено історію й реальність Китаю (вірші «Прощання старого», «Прощання безпритульного» та ін.). Вони, на відміну від творів попередників митця, більш індивідуалізовані. Це вже не просто абстрактні мандрівники чи філософи, а конкретні люди зі своїми реальними біографіями й почуттями, зумовленими соціальними обставинами. Через своїх героїв йому вдалося відтворити дух історичного часу, висловити біль, страждання й сподівання китайського народу.

Ду Фу поділяв принципи конфуціанства, шукаючи шляхів досягнення соціальної гармонії. Мрія поета втілилася в образі величезного будинку, у якому б знайшли спасіння всі злидарі, жебраки й безпритульні (вірш «Якби я міг побудувати дім...»). Ліричний герой готовий «замерзнути» чи «втратити життя», аби тільки побачити цей «спільний дім для всіх» — символ миру й щастя в країні.

У ліриці Ду Фу звучать традиційні для китайської поезії теми розлуки, самотності та відчуження. Однак якщо в Лі Бо перебування на самоті було пов'язано з необхідністю осмислити життєвий шлях — дао, то в Ду Фу самотність спричинена передовсім історичними обставинами. Поет трагічно переживає негаразди й у своєму житті, і в житті всієї країни. Ду Фу порівнює себе то з порожнім човном, то із самотнім птахом — у цих образах знайшла відображення

драма звичайного китайця VIII ст., доля якого постійно крутила у вирі подій, випробовувала війнами й злиднями (вірш «Самотня дика гуска» та ін.).

Безумовно, соціальні теми й мотиви переважають у творчості Ду Фу, але він віддав належне й пейзажній та філософській ліриці. Поет уважно придивлявся до життя природи, прагнув жити в гармонії з нею, захоплювався її красою, але сприймав її не відсторонено, а як людина свого часу. Природа в Ду Фу — це один привід для роздумів над власною долею й життям народу.

Трагізм і світло ідеалу. Природа й людина в поезії митця живуть одним життям. Краєвиди, створені поетом, оживають завдяки тому, що їх органічною часткою стають люди. Із природою разом вони і вмирають, бо життя і смерть — нерозривні начала Всесвіту. Природа навчає, як треба сприймати смерть: гідно, як необхідність, закономірне завершення земного існування. Однак у природі цілковитої смерті не буває, бо після зими завжди настає весна, а те, що стало прахом, переходить у інші форми. Тому, придивившись до природного життя, Ду Фу дійшов висновку, що попри трагізм буття, попри смерть і горе, людина, народ і вся країна здатні до нового відродження. Можливо, тому його поезія позбавлена безвиході. Вона трагічна за змістом, але в ній є і світло прекрасного ідеалу. Митець вірив у щасливе майбутнє свого народу.

ВЕСНЯНИЙ КРАЄВИД

Коментарі

У вірші «Весняний краєвид» картина природи контрастує з описом зруйнованої батьківщини. Поета хвилюють внутрішні чвари, що призводять до спустошення й зубожіння країни. Проте він вірить, що, як природа навесні, його вітчизна оживе й знову розквітне.

Хоча батьківщину зруйновано, —
гори і ріки існують.
В столиці весна буває,
дерева й трава — густі.

Бачачи нелад часу,
я й серед квітів плачу.
Ремствуючи на розлуку,
і серед птахів тужу.

Низка сигнальних вогнищ
не гасне уже півроку.
За лист від родичів з дому
я б купу грошей віддав.

Біле моє волосся
все рідшає після гребінки,
а скоро, мабуть, і зовсім
не буде тримати шпильок.

(Переклад із китайської
Геннадія Туркова)

Гори Цинченшань. Сичуань (Китай)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Як ви зрозуміли початок вірша: «Хоча батьківщину зруйновано, — гори і ріки існують...»? 2. У яких рядках утілено реальний трагізм світу? 3. Визначте тему й ідею вірша. 4. Охарактеризуйте образ ліричного героя твору.

Порівнюємо. Порівняйте ліричного героя Лі Бо й Ду Фу (на прикладі прочитаних віршів). Що є спільним для них? Чим відрізняються ці образи?

Для обговорення. Які думки й асоціації викликає образ весни в ліричного героя Ду Фу? Поясніть, чому він каже про себе: «... я й серед квітів плачу», «... і серед птахів тужу»? Що викликає в нього тугу й сльози?

Творче завдання. Створіть (усно) словесний портрет ліричного героя Ду Фу після прочитання вірша «Весняний краєвид».

ПОДОРОЖУЮЧИ, ВНОЧІ ОПИСУЮ ПОЧУТТЯ

Коментарі

Про що б не писав Ду Фу, він завжди прагнув простоти, прозорості й предметності. Авторська думка знаходить вираження в зрозумілих і конкретних образах, а втілені почуття проймають душу кожного, хто читає його рядки. Ду Фу відмовився від пишних висловів і складних метафор, наблизивши поезію до життя. Він бере образи з реальності, одухотворяючи їх силою свого таланту. Крім того, у поезії Ду Фу сформувався так званий «мінливий стиль», що давав змогу авторові в одному вірші відображати цілу гаму людських переживань. Це був рішучий відступ від традицій, що перетворило його вірші на багатомірні конструкції, невеличкі драми в поезії. Поезія Ду Фу є прикладом єднання поета з життям народу, природою та країною.

Ворошить легіт
ріденьку на березі травку.
Крізь ніч посуває
човен високу щоглу.

Нависли зірки
над безмежжям голого степу.
Мечеться місяць
в потоці Великої річки.

Займаючись віршами,
станеш хіба відомим?
Старий та хворий,
спробуй одерж посаду!

Метляюсь по світу.
З ким себе порівняти?
Між землею і небом
чайка на міліні піщаній.

(Переклад із китайської
Геннадія Туркова)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Які думки й почуття викликав у вас цей твір? 2. Знайдіть у вірші уособлення в зображенні природних явищ. Яку роль вони відіграють у творі? 3. Як змальовує своє життя поет? 4. Знайдіть у вірші епітети й метафори, що відображають душевний неспокій ліричного героя.

Порівнюємо. Порівняйте ставлення до самотності у творчості Лі Бо й Ду Фу. У кого з поетів самотність набуває більш трагічного забарвлення? Поясніть свою думку.

Для обговорення. Дайте своє тлумачення останніх рядків вірша. Чому саме чайка стала символом трагічної долі поета?

Творче завдання. Усно опишіть картину природи, навіяну віршем.

ПІСНЯ ПРО ХЛІБ І ШОВК

Коментарі

Це один з останніх творів поета. Незважаючи на складні обставини, митець дбав не про власне благополуччя, а про добробут країни. Залишившись відданим філософії конфуціанства, він утверджував у творі суспільний ідеал — мирну працю натомість війни й розбрату. Хліб і шовк — традиційні символи, що відображали уявлення китайців про щастя для всіх і кожного. У простих ритмах цього вірша відчувається радість життя й спільної праці.

Напевно, міст у Піднебесній¹
 Не менше тисяч десяти.
 Але нема такого міста,
 Де б воїнів у латах не знайти.
 Якби ж ми переплавити могли
 Ті лати на орала для землі.
 Щоб кожну латочку бездоглядних ланів
 Переорати за погожих днів.
 Щоб селянин і сів, і збирав,
 І шовкопряди листям годував.
 Щоб той, хто любить рідну землю,
 Не лив за нею сліз даремно.
 Чоловіки б у полі працювали,
 І шовк, співаючи, жінки звивали.

(Переклад із китайської Т. Некура)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Визначте основну тему й ідею вірша. 2. Охарактеризуйте позицію автора. У яких рядках вона виявляється? 3. Яку роль виконує у творі образ пісні («І шовк, співаючи, жінки звивали»)?

Порівнюємо. У Старому Заповіті Біблії є такі слова: «Прийде час, коли народи перекують мечі на рала, а списи на серпи й не будуть більше вчитися воювати». Що спільного між «Піснею про хліб і шовк» і цим біблійним виразом?

Для обговорення. Які ідеї конфуціанства знайшли відтворення в цьому вірші?

Краса слова

У творах Ду Фу є чимало поетичних образів, які набувають символічності. Наприклад, чайка — утілення важкої долі поета, човен — символ його звивистого шляху та ін.

- Знайдіть у прочитаних вами віршах такі символічні образи й розкрийте їх значення.

Перевірте себе. 1. Назвіть основні факти життя Ду Фу. Що обумовило драматизм долі поета? 2. Чому Ду Фу називають «поетом-істориком»? 3. Чи є різниця в зобра-

¹ Піднебесна — легендарна назва Китаю.

женні природи в ліриці Лі Бо та Ду Фу? У кого з поетів зображення природи більше пов'язане з людським життям? 4. Доведіть, що Ду Фу — поет-патріот. Розкрийте його любов до батьківщини на прикладі конкретних текстів. 5. Які соціальні проблеми порушував Ду Фу у своїх віршах? 6. Яким постає образ поета у віршах Ду Фу? Свою відповідь проілюструйте цитатами з тексту. 7. Розкрийте зв'язок Ду Фу з конфуціанством. 8. Які рядки поета вас найбільше схвилювали? Чому?

ПЕРСЬКО-ТАДЖИЦЬКА ЛІРИКА

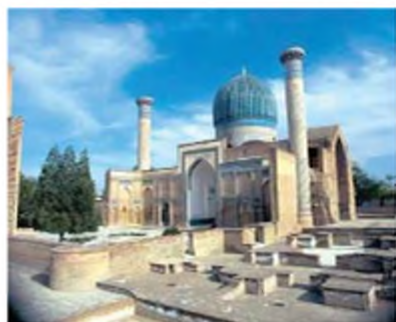

Культурні центри і мови Сходу. Наскільки складним був розвиток Середньовіччя на далекому Сході, настільки ж непростим він був і в Азії, зокрема в центральній її частині. Тепер державні кордони відділяють Іран, Афганістан, Таджикистан та інші країни, а наприкінці I тис. н. е. це була територія різноманітних халіфатів, між якими здійснювалася активна міграція населення.

Культура та література в цьому величезному регіоні в I та II тис. відзначалися розмаїттям і оригінальністю. З одного боку, на це впливав розвиток великих культурних центрів — таких міст, як Бухара, Самарканд, Ісфахан та ін. З іншого боку, важливим чинником формування художньої літератури був розвиток мов, які (подібно до європейських груп германських, романських і слов'янських мов) знаходилися в безперервному русі. У I тис. в Середній Азії до IX ст. була поширена мова *пехлеві*, що поступилася місцем мові *фарсі* — саме цією мовою були написані шедеври не тільки східної літератури, а й численні наукові праці (з математики, медицини, астрономії тощо), завдяки яким азійська культура поширила свій вплив на три континенти — Азію, Європу й Африку в усіх сферах життя.

Географічно в центрі цього культурного світу знаходився нинішній Таджикистан, а мовою культури була фарсі (тобто давня мова, що була покладена в основу нинішньої перської). Саме тому прийнято визначати літературу цього регіону певного часу як *персько-таджицьку*.

Митці. Становлення, розвиток і розквіт персько-таджицької лірики пов'язані насамперед з іменем поета *Рудакі* (бл. 858–941 рр.). Він став засновником персько-таджицької лірики. У його творчості знаходимо витoki багатьох постичних жанрів. Основна форма творів Рудакі — дистих (бейти), про кількість яких вчені сперечаються ще й досі.

м. Самарканд (Узбекистан)

Халіфат — ісламська теократична (тобто та, що керується Божими законами) або феодальна арабсько-мусульманська держава. Вісім великих халіфатів, що утворилися на територіях Малої та Середньої Азії, півночі Африки та в Європі, дали початок нинішнім азійським державам.

Коментарі *Бейт* (з арабськ. *дім*) — дворядковий вірш, який є базою для утворення подальших поетичних форм — рубаї, газелі та ін. Кожен рядок бейта означає «схил даху», а два — це цілий дах над одним будинком. Таким чином, симетрична римована пара рядків визнається фундаментальним засобом написання поезії, що виражає дух культури й літератури.

Провідними мотивами лірики Рудакі стали оспівування радощів життя, відчуття фізичної та інтелектуальної сили, що поєднуються з печаллю за втраченим минулим і відчуттям примхливої долі. Після поетичного злету, коли Рудакі був улюбленцем правителя Амїра, митець став жертвою змови заздрісників. Його позбавили можливості бачити, а також майна. Він помер у хворобах і бідності у своєму рідному селищі, залишивши нащадкам лише вірші.

Не менш важливою постаттю для персько-таджицької літератури став поет *Фірдоусі* (935–1020), який прославився написанням епічної поеми «*Шахнаме*». Ім'я Фірдоусі означає «райський», а дане йому сучасниками прізвисько Хакім — «мудрець». У його творах відображено вічність краси, мудрості й прагнення до пізнання світу.

Коментарі «*Шахнаме*» («*Книга царів*») — національний іранський епос, що описує історію країни від найдавніших часів до VII ст., коли на територію країни проникає іслам. За обсягом ця поема, яку Фірдоусі писав більше 30 років, перевищує майже вдвічі «Іліаду» та «Одіссею» Гомера.

Не можна обійти увагою й постать одного з найуспішніших поетів Сходу — *Нізамі Гянджеві* (1141–1209), який народився на території сучасного Азербайджану. При народженні сина назвали Ільясом, Гянджеві — це ім'я автора за назвою міста, де він народився, а Нізамі — узятий поетом псевдонім. Родина, з якої він походив, здавна займалася вишивкою — ткацтво та вишивка й досі вважаються на Сході «чоловічими» професіями, так само було й за часів поета. Але хлопець відмовився від родинної праці, замінивши її іншим мистецтвом — терплячим «вишиванням» поетичним словом.

Маючи хист до різних наук, Нізамі, однак, прославився як автор поетичних творів. Найвідомішими є його п'ять поем («*Хамсе*»), серед яких — найпрекрасніші східні поеми про закоханих: «*Лейлі і Меджнун*» і «*Хосров і Ширін*». Остання — це не лише гімн коханню, у ній в алегоричній формі представлена історія пошуків Бога.

Не менш важливими для розвитку персько-таджицької поезії були *Сааді* — поет-філософ, автор поеми «*Бостан*» («Плодючий сад»), *Хафїз* — класик, який писав свої поетичні твори у формі газелі, *Навої* — автор героїко-романтичної поеми «*Фархад і Ширін*».

Зображення
Нізамі Гянджеві
на килимі. Музей Гянджеві (Азербайджан)

І, звичайно, уся краса східної лірики розкривається у творчості ще одного автора, який став легендарним співцем життя в його цілісності, повноті та радості — *Омара Хайяма*.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Назвіть і покажіть на мапі країни, де формувалася персько-таджицька література. 2. Що вплинуло на розвиток персько-таджицької літератури? 3. Назвіть видатних представників персько-таджицької лірики, їхні твори. 4. Які теми й мотиви розроблялися в персько-таджицькій ліриці?

Робота в групах. Поділіться на групи й підготуйте повідомлення та презентації про видатних митців персько-таджицької літератури (*за вибором*).

ОМАР ХАЙЯМ

Приблизно 1048–1131 рр.

Боюсь несправедливо прожити на землі.

Омар Хайям

Сторінки життя та творчості

Серед східних письменників Омар Хайям посідає чільне місце. Його твори перекладають, перевидують, досліджують у всьому світі. Але й до сьогодні вчені остаточно не з'ясували, чи всі вірші, що приписують поетові, належать саме йому. Це ще одна загадка літератури...

Омар Хайям (повне ім'я Гійясад-Дин Абуль-Фатх Омар ібн Ібрахім аль Хайям) народився в м. *Нішанурі* (давня провінція *Хорасан*, нині територія *Ірану*). Досі немає повної переконаності, що саме 1048 р. — дата його народження, це могло бути й кількома роками раніше. Із самого дитинства він вивчав різні науки — математику, астрономію, філософію. У 12 років став учнем медресе (школи), де опановував право й медицину, але протягом усього життя його цікавили саме точні науки, зокрема математика.

У науці він відомий як автор «Алгебри» та коментатор античного математика Евкліда. Крім того, О. Хайям став одним із розробників календаря, названого за іменем сул-

*Невідомий автор.
Поет. XIV ст.*

тана «Джалалі». На межі I–II тис. це був найточніший календар, що давав можливість визначати час краще за римський юліанський і пізніший європейський григоріанський календарі.

Як і більшість освічених людей свого часу, О. Хайям не затримувався довго на одному місці. Переживши в 16 років особисту трагедію (тоді один за одним померли його батьки), він залишив рідне місто й поїхав до Самарканда, де спочатку навчався, а потім працював у медресе. Пізніше митець опинився в Ісфахані, де став духовним наставником султана Мелік-шаха.

Ісфахан — іранське місто з дуже сприятливим для життя кліматом і надзвичайно цікавою історією; за багатство пам'яток, значну кількість учених і поетів, які тут жили й працювали, це місто не випадково називають *Половиною світу*.

Служіння О. Хайяма при дворі Мелік-шаха тривало до 1092 р. Коли султан помер, учений змушений був залишити місто. Він довго мандрував, поки не повернувся до свого рідного Нішапура. За переказами, ще задовго до своєї смерті поет казав, що «могила моя буде розташована там, де щовесни вітерець засипатиме мене квітами».

Омар Хайям розробляв жанр рубаї, що при малій кількості рядків набув філософської широти змісту. І сьогодні кожен прочитує його вірші по-своєму. Вони дають великий простір читацькій уяві.

Рубаї (форма множини — *рубаят*) — стала форма східного ліричного твору, що складається з чотирьох рядків, із римуванням за схемою *ааба* (рідше — *аааа*). Оскільки інтонаційно перська мова відрізняється від інших мов, формою для передачі рубаї (в українській, російській та інших слов'янських мовах) став п'ятистопний ямб, але зі збереженнями рими. Від самого початку рубаї тісно пов'язане з музикою — у давнину це була форма пісні.

РУБАЇ

Історія створення. Рубаят О. Хайяма були написані протягом 20 років в Ісфахані (починаючи від 1072 р.). Вивчення двох поетичних рукописів 1207 р. (знайденого в Ірані) і 1259 р. (відкритого в приватному зібранні в Лондоні) дало змогу науковцям визначити 293 тексти, що безперечно вважаються поезіями О. Хайяма.

Основні теми й мотиви. У 1080 р. О. Хайям написав трактат «Про буття і повинність», де назвав себе прихильником і послідовником східного ученого Авіценни. Поет визнавав існування єдиного Бога (Аллаха) як джерела світу й життя, проте бачив у певних подіях не тільки вияв Божої волі, а й законів природи. Незважаючи на те що думки, висловлені О. Хайямом, викладені стримано, його позиція сприймалася як надто критична, адже в мусульман-

ському світі тоді поступово й невідворотно вкорінювалося догматичне бачення, що не передбачало вільного висловлення думок: було дозволеним тільки ісламське вчення. Але у віршах О. Хайяма відображено широту мислення, пошук істини, живий діалог із Богом (Аллахом) і Всесвітом.

У його творчості утверджується цінність окремої особистості, її право на життя, свої думки та почуття. Можна сказати, що рубаят поета — це гімн свободі й праву кожного на щастя.

Оспівуючи повноту реалізації людини, митець убачав щастя в тому, що є у світі: це прекрасна природа, кохана, мистецтво. Це дає підстави назвати його лірику «гедоністичною».

Уступаючи в полеміку з деякими приписами ісламу, О. Хайям водночас утверджує віру в силу природи, її вічний рух і коловорот.

У рубаяті поета вчені виокремлюють комплекси споріднених текстів, що мають варіації (мотиви) однієї теми. Нерідко поезії автора записувалися його слухачами, і не завжди відразу, тому в збірках різних епох і регіонів трапляються варіанти одного й того самого вірша. Ураховуючи відстань у понад тисячу років, важко встановити чітку послідовність поезій та їх зв'язки між собою. Якщо взяти до уваги те, що деякі рубаят О. Хайяма стали «мандрівними», тобто приписуються Джалаладдіну Румі, Хафізу й іншим поетам, можна сказати, що його лірика досягла вершин художності: вона розчинилася у своїх варіаціях, часі, регіонах і стала за змістом близькою до усної народної творчості. А що може бути більшим визнанням митця, аніж те, що його слово кожен народ сприймає як власне?..

Е. Дуглас. Ілюстрація до рубайі О. Хайяма

* * *

Цей гордий небосхил, байдужий лиходій,
Ще жодному із нас не підживляв надій:
Де знайде зігнуту під тягарем людину,
Іще один тягар він накидає їй.

(Переклад із перської Василя Мисика)

* * *

Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі,
Що вмерти мушу я, що строки в нас малі:
Того, що суджено, боятися не треба.
Боюсь несправедно прожити на землі.

(Переклад із перської Василя Мисика)

* * *

Хай кожна мить, що в вічність промайне,
Тебе вщасливлює, бо головне,
Що нам дається тут, — життя: пильнуй же!
Як ти захочеш, так воно й мине.

(Переклад із перської Василя Мисика)

* * *

Весь вічний рух у Всесвіті — це ми.
В очах пізнання є зіниця — ми.
Неначе перстень, цей яскравий світ,
Найбільш коштовний в ньому камінь — ми.

(Переклад із перської Володимира Ящука)

* * *

Про вчора не гадай — воно навек зів'яло,
Про завтра не журись — воно ще не настало.
Минуле й завтрашнє — підпори ненадійні.
Живи хвилинами, бо в тебе їх так мало!

(Переклад із перської Василя Мисика)

* * *

Ні, не гніть мене перестрахи й жалі,
Що вмерти мушу я, що строки в нас малі,
Того, що суджене, боятися не треба.
Боюсь несправедно прожити на землі.

(Переклад із перської Василя Мисика)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Визначте тему кожного вірша О. Хайяма. 2. Які мотиви сконцентровані довкола тем? 3. Назвіть провідні художні образи в рубаяті митця. Які з них стали символічними? Поясніть свою думку. 4. Охарактеризуйте образ ліричного героя письменника. 5. Які філософські проблеми порушуються в поезіях О. Хайяма?

Порівнюємо. Що єднає образи ліричних героїв Лі Бо, Ду Фу й О. Хайяма? Доведіть свою думку на прикладі прочитаних творів.

Творче завдання. Напишіть невеличкий твір-роздум на тему одного з рубаї О. Хайяма.

Перевірте себе. 1. Розкажіть про основні віхи життя та творчості О. Хайяма. 2. Розкрийте особливості його світосприйняття. 3. Які філософські проблеми порушував митець у своїх творах? 4. Чому його поезія є актуальною й для нашого часу?

Радимо прочитати

Омар Хайям. Рубаї /переклад Василя Мисика //Захід і Схід. Переклади. — К., 1990.

Вплив християнства. У добу Середньовіччя соціальна, культурна й інтелектуальні сфери життя в Європі формувалися під сильним впливом християнської релігії. Церква зміцнила свої позиції практично в усіх країнах, ставши визначальним чинником історичного процесу. Релігія вчила людину панувати над собою, над своїми пристрастями й почуттями, співвідносити земне життя з божественними ідеалами. Церква формувала ідеологію та світогляд людей того часу. Навколо церкви розвивалися наука, філософія й мистецтво. Найкращі митці залучалися церквою до створення величних шедеврів на честь християнства.

Водночас упровадження християнства в епоху Середньовіччя мало й інший вплив. Як писав І. Франко, «воюючи з многобожжям, воно виступало вороже проти всяких його слідів у літературі, науці й житті». Ім'ям церкви виправдовувалося руйнування пам'яток колишньої культури, засилля інквізиції, кровопролитні релігійні війни. І все ж таки християнство справило величезний вплив на розвиток тогочасної культури в Європі.

Роль античної спадщини. У монастирських та єпископських школах велика увага приділялася переписуванню рукописів античних творів. Ще на ранньому етапі свого розвитку християнство розглядалося як «істинна філософія», яка мала продовжити й довершити ту роботу, яку антична думка здійснила лише частково, тобто знайти шляхи до щастя та духовного спасіння людства. Митці й мислителі раннього Середньовіччя підкреслювали значення розвитку античних традицій. У добу Середньовіччя незаперечним авторитетом користувалися Арістотель і Платон. Арістотеля називали не інакше, як *Учитель*. Філософія Платона давала імпульси для численних світоглядних шукань для цілого ряду середньовічних мислителів. Його твори вивчалися в усіх школах. Усе сказане Платоном і Арістотелем сприймалося в середні віки як абсолютна істина.

Значення філософії. Розвиток філософської думки в добу Середньовіччя був обумовлений центральною проблемою: Бог — Людина — Світ, яку кожен із мислителів вирішував по-своєму, що призвело до розмаїття течій і напрямів у філософії. У центрі уваги філософів того часу було передовсім Святе Письмо, що сприймалося й трактувалося як єдине у своєму роді зібрання істин, які треба осмислити задля досягнення людством Божої благодаті. Мислителі поставили собі за мету розшифрувати, збагнути Святе Письмо, вони цитували його, шукаючи підтвердження своїм думкам.

Згідно з ученнями того часу, філософія й релігія не виключають одна одну: релігія приписувала людині, як жити та діяти, а філософія повинна була дати осмислення абсолютної істини, без якої неможливе ані земне, ані духовне існування людини. Мислитель Тома Аквінський стверджував, що віра не лише не суперечить розуму, а, навпаки, допомагає його діяльності, спрямовуючи розум у потрібне русло.

У добу Середньовіччя докорінно змінилося уявлення про світ. На зміну колишнім уявленням про світ як завершену й гармонійну цілість прийшло розуміння дійсності в її драматичній складності, у всесвітньому масштабі.

Середньовіччя виробило й інше розуміння людини та її цінності, ніж античність. У цей час філософи й митці замислюються над протиріччями людської природи — конфліктом морального й тілесного, духовного та матеріального. Вони прагнули знайти в душі людини ті сили, що допоможуть їй подолати нице начало й вийти на духовну путь.

Ознаки мистецтва європейського середньовіччя:

- теоцентризм (Бог — центр Усесвіту);
- поєднання релігійних форм із народною фантазією, здобутками народної культури;
- абстрактно-символічний характер;
- відтворення дуалістичної природи людини як складної боротьби різних начал — тілесного й духовного, Бога і Диявола, ницого та високого;
- зображення світу в космічних масштабах, грандіозних формах;
- усвідомлення драматизму буття;
- монументалізм, складність форм і стилів;
- синтез різних видів мистецтв.

Основні етапи та жанри середньовічної літератури. У літературі європейського середньовіччя виокремлюють два основні етапи: 1) *ранній* (IV–X ст.) — час розпаду родового устрою й зародження феодальних відносин: панування різних форм фольклору, розвиток героїчної епічної народної поезії; 2) *зрілий* (XI–XIV ст.) — епоха розвинутого феодалізму, панування дворянства та церкви: формування писемних літератур (клерикальної, лицарської, міської), розвиток оригінальних жанрів, поступове формування національних мов, їх розподіл на романські й германські.

Вальтер фон Клінге
на турнірі. *Мініатюра.*
1305–1315 рр.

Одним із поширених жанрів середньовіччя був *героїчний епос*. У середні віки носіями епічної традиції були професійні співці: жонглери — у Франції, шпільмани — у Німеччині, хуглари — в Іспанії. У супроводі старовинних музичних інструментів вони виконували пісні на перехрестях доріг, міських площах, у феодальних замках. І скрізь їх зустрічали із захопленням. Основною аудиторією середньовічних співців, імена яких історія не зберегла, був простий народ, інтереси якого вони виражали у своїх оповідях. У процесі розповіді про ті чи інші події до основних фактів додавалися нові деталі, нові інтерпретації характерів, нові виражальні засоби. Тому героїчний епос, що первісно існував у такій формі, можна вважати колективною творчістю народу.

У кожній країні героїчний епос формувався століттями й має свої зразки: у Франції — це «Пісня про Роланда», у Німеччині — «Пісня про Нібелунгів», в Іспанії — «Пісня про мого Сіда» тощо.

Основний зміст героїчного епосу становить зображення боротьби за волю народу та віру. Героєм виступає легендарний богатир, захисник рідної землі, віри, котрий здійснює подвиги в ім'я свого народу. Він не має міфологічних ознак, однак його надзвичайна фізична сила, мужність, моральні якості гіперболізуються, утілюючи народні уявлення про ідеал.

Під впливом християнської релігії в середньовічній Європі активно розвивалася *клерикальна література*, яка спочатку створювалася латинською, а з XI ст. — романськими й германськими мовами й виникла в останні століття існування Римської імперії (одночасно з поширенням там християнства). Клерикальна література надзвичайно багата в жанровому плані. До неї належать численні житія святих, прозові й віршовані «видіння», тексти гімнів і молитов, поеми й вірші на сюжети християнської міфології, заклинання тощо.

Вплив християнства позначився й на розвитку драматургії середніх віків. *Театр* у добу Середньовіччя відігравав виняткову роль. У той час вистави розігрувалися скрізь, хоча не існувало жодної спеціальної театральної будівлі. Міські майдани, площі, дерев'яні помости, двори готелів — усе це було місцем для драматичних дійств. І дуже часто вистави відбувалися в приміщенні соборів або церков, що були центром суспільного життя того часу. Церква була зацікавлена в розвитку театру, оскільки це був ще один могутній засіб релігійного виховання громадян.

Провідним жанром середньовічної драматургії була *містерія*, у якій розроблялися сюжети Біблії. Існувало три основні цикли містерій: вітхозавітний, новозавітний та апостольський. На пізньому етапі середньовічної літератури (приблизно у XIV–XV ст.) з'являються й містерії світського характеру на історичні теми. Автори більшості містерій залишилися невідомими, до нас дійшло лише кілька імен упорядників містерій: Рютбеф, Жан Бодуель, Жан Міле та ін. Популярним жанром середньовічної літератури був також *міракл*, що виник в XIII–XIV ст. Сюжети міраклів — це «чудеса» святих або діви Марії. Релігійно-дидактичну мету мали й *мораліте* — невеличкі п'єси на різні морально-етичні та церковні теми, що поширилися у Західній Європі в XIV–XV ст. Характерна особливість мораліте — *алегоризм*. У цих п'єсах грали не якісь конкретні історичні або міфічні особи, а алегоричні персонажі: Мир, Правосуддя, Істина, Благочестя, Невинність, Милосердя та ін.

Із самого початку до містерій, міраклів і навіть до мораліте включалися невеличкі сценки побутового характеру, що походили з народної творчості й пізніше оформилися в самостійний жанр — *фарс*, який досяг розквіту в епоху пізнього Середньовіччя, коли влада церкви сильно похитнулася. Фарс був найдемократичнішим і найреалістичнішим жанром середньовічної драматургії. У ньому втілювалися думки й мрії народу, волелюбність і оптимізм.

У середньовічну добу поширюються численні хроніки, у яких знайшли відображення факти з життя королів, знатних лицарів і феодалів. У хроніках розповідалося про хрестові походи, війни, про діяльність видатних особистостей.

Велику роль у житті середньовічної Європи відігравало лицарство. Лицарі служили при дворах могутніх феодалів і королів, були основною силою в хрестових походах. Лицарство мало свій кодекс честі, дотримувалося певних правил поведінки й етики. Лицар мав бути стійким і мужнім, служити своєму сюзерену, бути чесним і справедливим, добрим і щедрим, захищати знедолених, слабких, беззахисних, особливо жінок. Служіння «дамі серця» також було одним з основних законів лицарства. Лицарська культура дала поштовх до створення численних творів літератури, зокрема *лицарського роману*, розмаїття жанрових форм лірики.

Отже, мистецтво й література середньовічної Європи засвідчили високий злет фантазії та думки у сфері духовного, вони стали вираженням потягу людства до осмислення свого існування в межах двох іпостасей — Бога та Світу. Ці пошуки людства зумовили гуманістичний пафос літератури епохи Середньовіччя, її виключне тематичне багатство та художню виразність.

Характерні риси середньовічного героїчного епосу:

- легендарне переосмислення історії, надання реальним фактам героїчного змісту, національного й релігійного пафосу;
- автори — невідомі учасники або очевидці історичних подій, мандрівні співці (у Франції — жонглери, у Німеччині — шпільмани, в Іспанії — хуглари тощо);
- основні теми — боротьба проти зовнішніх ворогів, служіння батьківщині, захист віри, об'єднання країни;
- поєднання реальних історичних образів із вигаданими персонажами;
- герої — утілення народних ідеалів, мрій, уявлень;
- використання фантастики (віщі сні, гіперболізація образів тощо);
- зв'язок із фольклором (контрасти, символи, повтори, звертання, постійні епітети, метафори, олюднення природи тощо).

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Яку роль відіграло християнство в житті середньовічної Європи? 2. Розкажіть про вплив релігії та античної спадщини на мистецтво й літературу в добу Середньовіччя в Європі. 3. Назвіть провідні ознаки середньовічного мистецтва в Європі. 4. Назвіть етапи розвитку європейських літератур у добу Середньовіччя. Які тенденції характерні для кожного етапу?

Робота в групах. Поділіться на групи «істориків», «філософів», «мистецтвознавців», «літературознавців» і підготуйте презентації про різні аспекти життя середньовічної Європи (до 3–4 хв).

Перевірте себе. 1. Назвіть провідні жанри середньовічної літератури. 2. Визначте провідні ознаки середньовічного героїчного епосу. 3. Які жанри літератури пов'язані з культурою лицарства? 4. Яку роль у добу Середньовіччя відіграв театр?

Книжка і комп'ютер

За допомогою Інтернету знайдіть інформацію про культурні центри в Європі X—XV ст. Підготуйте повідомлення та показ матеріалів (до 3–4 хв).

Радимо прочитати

Кирилюк З. Література Середньовіччя. — Харків, 2003.

ПІСНЯ ПРО РОЛАНДА

(Уривки)

Героїчний епос — це не просто зібрання пісень про давні події, а твір, що здійснює високу культурну місію.

Р. Менендес Пидаль

Історія створення. У «Пісні про Роланда» (бл. 1100 р., опубл. 1837 р.) знайшли відтворення ті часи, коли значна частина іспанських земель була під владою арабів, а країна франків межувала з арабськими володіннями. На Піренейському півострові тривала визвольна боротьба проти маврів¹. Король Франції Карл Великий намагався розширювати кордони своєї країни й поширювати християнство, що призводило до сутичок із маврами. Ці й інші історичні події, пов'язані з релігійними війнами й утвердженням сильної королівської влади та впливу церкви, були поетично переосмислені у творах французького героїчного епосу, які називали *жести* (фр. *chansons de geste* — *нісні про діяння*). Вони існували у вигляді поем і мали різний обсяг — від 1000 до 20 000 рядків, склалися зі строф різної довжини, з'єднаних асонансами (повторенням голосних звуків, що створювало ефект милозвучності), які в пізніх редакціях (XIII ст.) поступилися римам. Ці поеми призначалися для співу, точніше — для декламації під акомпанемент арфи або віоли (невеличка скрипка). Мелодія була єдиною для всієї поеми й повторювалася від строфи до строфи. Виконавцями поем, а нерідко і їх авторами, були мандрівні співці — жонглери. В одній із таких поем — «Пісні про Роланда» — поєдналися міф і правда, історія та вигадка.

Історична основа твору. У 778 р. король Франції Карл Великий, який мав певні інтереси в Північно-Східній Іспанії, утрутився у внутрішні справи іспанських маврів. Карла покликав на допомогу Ібн-іль-Арабі, мусульманський правитель на півночі країни. Король вирушив у похід до Іспанії. Частина його армії заволоділа Хероною (Каталонією), а друга частина, якою він керував особисто, пройшла Піреней та підкорила Пампелуну (Наварру). Згодом обидві частини армії з'єдналися біля Сарагоси. Звістка про повстання саксів² відволікла Карла, і він вирушив назад. Ар'єргард³ Карла постраждав від нападу

¹ *Маври* — так називали арабів і берберів Північно-Західної Африки, які сповідували іслам в період VII–XVII ст. Цей термін застосовується також до арабів і берберів, які завоювали Іспанію й оселилися там в VIII ст., як і до тієї частини мешканців завойованих територій (та їхніх нащадків), які стали мусульманами. Оскільки деякі з арабських завойовників Іспанії належали до негроїдної раси, цей термін використовували в середні віки щодо будь-якої людини з темною шкірою. Через свою неточність термін «маври» не вживається фахівцями-істориками.

² *Сакси* — одне з германських племен.

³ *Ар'єргард* — військовий підрозділ, що охороняє військо під час походу від фронту в тил або вздовж фронту.

басків¹. У цьому бою, за свідченнями біографів Карла, загинули Егіхард, Ансельм і Хруодланд — королівські лицарі (васали²).

Переосмислення реальних подій у героїчному епосі. Коротка подорож Карла до Північної Іспанії перетворилась у «Пісні про Роланда» на широку панораму семирічної війни французів-християн проти «невірних». У «Пісні про Роланда» розповідається про загибель графа Роланда (імовірно, його прототипом став лицар Хруодланд, про якого згадувалось у хроніках), племінника короля Карла, у битві проти маврів у Ронсевальській ущелині, а також про зраду вітчима Роланда, Ганелона, і помсту Карла за смерть Роланда і 12 перів. Замість басків, від яких реально постраждав ар'єргард Карла, у творі зображуються маври. Боротьба проти них отримує релігійний підтекст. Випадкова загибель ар'єргарду Карла Великого зображено у творі в легендарному піднесеному стилі — як великий подвиг в ім'я Бога, Франції і короля. У «Пісні про Роланда» з'являється додатковий епізод — повернення Карла, його велика битва й покарання маврів за смерть своїх васалів. Окремо розповідається про зраду та непокору одного з підданих — Ганелона, який уособлює всіх тих феодалів, хто протистояв королю та його владі.

Особливості сюжету і композиції. Події в «Пісні про Роланда» розвиваються стрімко й напружено. Зав'язкою є посольство Бланкандріна від царя Марсілія з брехливою обіцянкою маврів підкоритися французам, а також посольство Ганелона в табір маврів, де він зраджує Роланда та національні інтереси. Розвиток подій охоплює переміщення французьких військ: Карл повертає свої основні загопи на Ахен, а Роланд із дванадцятьма перами й ар'єргардом залишається прикривати відхід короля, після загибелі ар'єргарду Карл повертається назад. Протягом твору відбувається кілька кульмінаційних моментів — 1) битва в Ронсевальській ущелині, коли гинуть французькі пери, а з ними й Роланд; 2) друга битва французів проти маврів, коли Карл вирішив помститися за смерть своїх вірних синів (двобій Карла Великого з еміром Балігантом є найнапруженішим моментом цієї частини). Розв'язкою всіх конфліктів у «Пісні про Роланда» є велика перемога французів над маврами, хрещення жителів Сарагоси, повернення Карла з військом в Ахен, суд над Ганелоном і урочисте прийняття християнської віри Брамимондою, дружиною померлого від ран і відчаю короля маврів Марсілія. «Пісня про Роланда» має своєрідне обрамлення: на початку й наприкінці твору змальовано широку картину релігійної війни, яку веде Карл Великий за утвердження християнських ідей.

¹ *Баски* — народ, який із часів доби Середньовіччя жив у Південно-Західній Європі, на Піренейському півострові.

² *Васал* (від латин. *vassus* — *слуга*) — у середні віки в Західній Європі феодал, який одержував земельні володіння й був залежним від іншого, більш могутнього феодала-сеньйора (сюзерена). Васал мав щодо сюзерена ряд повинностей, зокрема надавав йому військову допомогу, брав участь у нарадах сюзерена тощо. Віддана служба васала своєму володареві була однією з чеснот лицарів у Середньовіччі.

Патріотичні ідеї твору. У «Пісні про Роланда» утверджуються ідеї захисту християнської віри, об'єднання країни під владою короля, виконання священного обов'язку заради батьківщини. Героїчний зміст поеми втілено в образах франків — славних захисників вітчизни, мужніх і шляхетних лицарів.

Карл Великий. Короля Франції зображено в піднесеному стилі. Постійний епітет, що його супроводжує, — «сивобородий», тобто мудрий і справедливий. Він думає лише про Францію й про те, як утвердити ім'я Бога та християнські ідеї на всій землі. Король дбає і про своїх воїнів, ніжно любить Роланда, готовий помститися за своїх васалів у жорстокому бою. Незважаючи на поважний вік, Карл Великий не боїться взяти участь у битві. Він рішуче й сміливо нищить маврів. Одним із найяскравіших епізодів «Пісні про Роланда» є бій Карла проти еміра Баліганта, у якому король перемагає, бо Бог дав йому велику силу й рішучість. Карл Великий справедливо засуджує зрадника Ганелона в столиці Ахені. Однак на цьому хресний шлях короля не завершується. У фіналі поеми архангел Гавриїл приносить йому звістку про те, що Карлу знов треба збиратися в похід — в Енфі християни чекають на його допомогу в боротьбі проти язичників.

Роланд. Цей художній образ є утіленням народної мрії про ідеального героя-лицаря, захисника батьківщини та християнської віри. Він сміливий, відчайдушний, відданий Франції, Богові й королю. Роланд уміє воювати, але в бою жорстокий до ворогів, не забуває про своїх товаришів, поспішає їм на допомогу. Він не лише мужній, а й шляхетний лицар. Коли поранений Олів'єр підняв свій меч на Роланда, не відаючи, хто перед ним — друг чи ворог (Олів'єр утрачав зір і слух), він вибачає його. Роланда згубила його нерозважливості і гарячкуватості. Коли стало відомо, що сили маврів набагато перевищують французів, Олів'єр запропонував Роландові засурмити в ріг (Оліфан), щоб Карл почув і повернув назад своє військо. Проте Роланд відмовляється. Це призвело ар'єргард до загибелі. Лицар загинув героїчною смертю. Він убив багато маврів, але і його ар'єргард зазнав чимало втрат, бо загинули його друзі. Помираючи, Роланд повертає своє обличчя до ворожої землі, щоб його співвітчизники, які знайдуть його, знали, що він не відвернув обличчя від небезпеки й помер смертю справжнього героя. Силу й мужність Роланда визнають усі: і його друзі, і Карл Великий, і навіть маври. Цілком справедливо, що душа Роланда після смерті потрапляє до раю.

Ганелон. Це вітчим Роланда, феодал, підданий Карла Великого. Він відзначається розумом і сміливістю, але в ньому переважають негативні якості — злість, заздрість, підступність і лицемірство. Він злякався того, що Роланд висунув його кандидатуру на роль посла до короля маврів Марсілія, бо боявся смерті в таборі ворога. Роланд же запропонував Карлові особу Ганелона лише тому, що «хто всіх мудріший, має бути послом». Ганелон вирушив до Сарагоси й під час переговорів з маврами зраджує Роланда. Він розповідає їм про те, що Роланд «найсміливіший воїн», опора Карла, а як убити його — «припиняться всі війни». Ганелон виказує Марсілію секрет, де буде Роланд з ар'єргардом (Ронсевальська ущелина) і скільки в нього буде війська. Зрадник обіцяє маврам перемогу над Роландом: «Як зможете Роланда ви убити,

то правої руки не буде в Карла». Отже, здійснивши такий ганебний вчинок, Ганелон повстав проти самого короля й проти Бога. Однак його плани здійснилися не повністю. Хоча Роланд і загинув, але він знищив багато тисяч маврів і після смерті на його місце стали нові бійці. У фіналі твору на Ганелона чекає справедливе покарання. Хоча Ганелон у суді в Ахені не визнає своєї зради («Я лише мстився») і його підтримують тридцять родичів, Карл Великий засуджує його до страти. В образі Ганелона засуджується жорстокість і свавілля середньовічних феодалів, їхнє протистояння королівській владі, а також негативні людські якості.

Олів'єр. Друг Роланда, хоробрий і рішучий лицар, виявляє справжню доблесть у війні проти маврів. Олів'єр більш поміркований у своїх рішеннях і вчинках, аніж Роланд. Перед смертю він дорікає Роландові за нерозсудливість, але не засуджує свого друга. Він схожий на Роланда в тому, що не хоче загинути безславною смертю. Олів'єр помирає героїчно, сподіваючись, що народ складе пісні про нього та його друзів.

Турпін-архієпископ. Цей образ уособлює духовну силу, що супроводжує франків у війні з маврами. Іменем Бога Турпін надихає французів на перемогу й сам бере участь у боротьбі. Турпін — радник Роланда, Олів'єра й самого Карла Великого. Його присутність забезпечує Божу підтримку в Ронсевальській ущелині. Турпін дбає про душі французів на землі й після їхньої смерті. Він радить Роландові засурмити в його ріг, коли стало зрозуміло, що французи гинуть: тоді їхні тіла не дістануться маврам і собакам, а будуть належно поховані співвітчизниками, щоб душі героїв спокійно перейшли в інший світ.

Цікаво знати **Ронсевальська ущелина** — місцевість у Піренеях між містечками Ронсевальєс (Іспанія) та Сен-Жан-П'є-де-Пор (Франція). Згідно з легендою, на цьому місці 15 серпня 778 р. загинув лицар Карла Великого Роланд. У середні віки через цю місцевість ішли прочани шляхом святого Якова.

Піренеї, Ронсевальська ущелина. Сучасне фото

ГОРДОТА РОЛАНДА

Коментарі Марсілій і Ганелон домовилися згубити Роланда. Ганелон повертається до табору Карла й запевняє, що Марсілію можна вірити. Карл готує своє військо до тривалого переходу. Він залишає ар'єргард із кращих лицарів, який очолює Роланд. Олів'єр виявляє велике військо маврів і радить Роландові засурмити в ріг, щоб Карл повернувся на допомогу.

(...) Тут Олів'єр додав: «Тьма-тьмуца маврів,
А наших вояків не так й багато.
Сурміть, Роланде-друже, в ріг негайно,
Почує Карл, повернеться із військом».

Та відповів Роланд: «Я не безумець,
Щоби зганьбити честь свою довіку.
Мій Дюрандаль завдасть страшних ударів
І до сфеса вщент залететься кров'ю.
Прийшли на лихо в бескеди ці маври
І, певний, всі приречені на смерть в них!»
Аой!

«Роланде, в Оліфант сурмити треба!
Почувши, Карл повернеться із військом,
З баронами на поміч поспішить нам!»
Роланд відповідав: «Хай Бог боронить,
Щоб я збезчестив весь свій рід шляхетний,
Красуню-Францію покрив безслав'ям!
Мій добрий меч на поясі висить ще,
І Дюрандаль завдасть страшних ударів,
Побачите його в крові багряній!
Собі на горе маври позбігались,
І запевняю — всі вони загинуть!»

Аой!

«Роланде, друже, в Оліфант сурміть вже!
Почує Карл, виходить він з тіснини.
Я запевняю, франки повернуться».
Та лицар відповів: «Хай Бог боронить,
Щоб хтось з людей сказав: Роланд злякався,
Й від страху перед маврами сурмив він!
Не докорятиме ніхто із рідних.
Коли потраплю у велику битву,
То тисячу і ще сімсот смертельних
Завдам ударів, меч залететься кров'ю!
Хоробрі франки б'ються всі відважно!

Іспанські ж маври не втечуть од смерті!»
А Олів'єр: «Не бачу в тім ганьби я,
Бо ж я розгледів військо сарацинів,
Вони покрили гори всі й долини,
Поля всі, б'ескеди і верховини.
Велика сила в цього плем'я маврів,
Йому протистоїть лиш жменька франків!»
«Тим більший запал! — граф відповідає. —
Хай Бог боронить з усіма святими,
Щоб через мене слава франків згасла!
То краще вмерти, ніж ганьбу стерпіти,
Бо за безстрашність Карл нас полюбляє».

Ілюстрація
до «Пісні про Роланда»

Роланд відважний, мудрий Олів'єр,
 Усім відомі доблестю своєю,
 Озброєні, на коней посідали.
 Їм краще вмерти, ніж уникнуть битви.
 Сміливі графи, а слова їх горді.
 Зрадливі маври мчать на них із люттю.
 І Олів'єр промовив: «Гляньте, друже,
 Вони вже близько, Карл від нас далеко.
 Коли б ви не відмовились сурмити,
 Карл був би тут, і смерті б ми уникли.
 Погляньте, серед гір й уцелин Аспри
 Зостався франків ар'єргард скорботний,
 Хто зараз в ньому — в інший не потрапить!»
 Роланд сказав: «Не треба лихословити!
 В переполох вдаватися не варто!
 Ми залишились тут і не відступим,
 Тож почнемо наш бій на лихо маврам!»
 Аой!

Д. Бісті. Ілюстрація
 до «Пісні про Роланда»

Роланд побачив — битва неминуча,
 Грізніший став за лева й леопарда.
 Скликає франків, Олів'єру мовить:
 «Мій друже, так не говоріть ніколи!
 Довірів Імператор нам цих франків,
 Зібрав найкращих цілих двадцять тисяч
 І знає — боягузів тут не знайдеш.
 За нашого сеньйора слід терпіти
 Жорстокий холод і нестерпну спеку,
 Віддати кров свою і тіло разом.
 То бийте ж списом, я мечем дістану,
 Дарунком Карла, славним Дюрандалем,
 Якщо ж загину, той, хто його візьме,
 Все ж скаже: “Меч шляхетного васала!”» (...)

Ось мчить Роланд іспанськими долами,
 Під ним кінь Вельянтіф, прудкий, надійний,
 І обладунок прикипів до тіла,
 А лицар потрясає гострим списом,
 І грізно вістря звернене до неба,
 Лиш білий прапорець мигтить на ньому,
 Вниз торочки спадають золотії.
 Могутній стан, лице ясне й красиве.
 За ним услід прямує друг незмінний
 І франки всі — в надії на спасіння.

З завзяттям подививсь Роланд на маврів,
 На франків — із захопленням й любов'ю.
 До них звернувся він з привітним словом:
 «Хід уповільнить краще ви, сеньйори,
 Бо нехристі по смерть самі підійдуть!
 Сьогодні буде здобич в нас багата,
 Французькі владарі такої ще не мали!»
 По цих словах дві рати в бій вступали.

Аой!

*(Переклад із старофранцузької
 Вадима та Нінелі Пащенко)*

Цікаво знати

Про походження вигуку «Аой!», яким завершуються строфи в «Пісні про Роланда», давно сперечаються дослідники. Імовірно, цей вигук пов'язаний із пісенною основою героїчного епосу, що в давні часи виконувався в супроводі музичних інструментів. Вигук «Аой!», можливо, позначав музичний перехід до іншої теми чи події сюжету.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Скільки разів Олів'єр пропонував Роландові засурмити в ріг, щоб отримати підтримку від Карла? 2. Як Роланд кожного разу пояснював свою відмову? 3. Використовуючи текст, визначте ставлення невідомого автора до Роланда й Олів'єра. 4. Розкрийте ставлення Роланда до Бога, Карла, Франції та своїх товаришів. Наведіть відповідні цитати.

Порівнюємо. Порівняйте образи Роланда й Олів'єра на підставі цього епізоду.

Для обговорення. 1. Які риси Роланда виявляються в цій частині? 2. Як ви ставитеся до відмови Роланда?

Творче завдання. Яким ви уявляєте Роланда й Олів'єра? Усно опишіть цих персонажів.

У творах героїчного епосу відображено особливості культури того часу. Так, у «Пісні про Роланда» мечі бійців мають назви (у Роланда меч Дюрандаль, у Карла — Жуайоз, у Турпена — Альмас, в Олів'єра — Антеклер, у Баліганта — Пресюз, у Ганелона — Морглес). Коні героїв теж мають виразні імена й наділяються богатирською силою (кінь Роланда — Вельянтіф, кінь Карла — Тансандор, кінь Ганелона — Ташбрюн). Французи йдуть у бій із вигуком «Монжуа!» (це також назва прапора Карла Великого), а маври кричать «Пресьоз!» (за назвою меча Баліганта). Карл Великий має давній спис, історія якого пов'язана з легендою про загибель Христа, — символ влади й могутності, освячених кров'ю Спасителя.

БИТВА ТРИВАЄ

Коментарі

Роланд і його загін відважно б'ються, проте сили нерівні. На поле бою вийшов сам Марсілій, від його руки загинуло чимало славних лицарів. Страшного удару від маврів зазнав і Олів'єр.

(...) Відчув тут Олів'єр смертельну рану,
 Та знав — для помсти мало часу має,
 І з люттю кинувся в жорстоку січу,
 Від списів та щитів тріски летіли,
 А з ними руки, голови і плечі.
 Хто бачив ту розправу з ворогами,
 Як маври падали, розтіті навпіл,
 Запам'ята назавжди переможця,
 І не забуде бойовий клич Карла,
 Дзвінкий, гучний крик графа «Монжуа!».
 А потім він Роланда зве до себе:
 «Мій побратиме, підійдіть-но швидше,
 От-от моя кончина, слід прощатись!»
 Аой!

Роланд в обличчя Олів'єра глянув
 Воно знекровлене, бліде й мертвотне,
 Струмить червона цівка крові з тіла
 Й важкими краплями спада на землю.
 Роланд сказав: «О Боже! Яке лихо!
 Геройство ваше вас згубило, друже!
 Таких відважних світ іще не бачив!
 О горе! Франціє-красуне, зараз
 Від тебе йдуть васали, слуги вірні,
 Лишаєшся одна, осиротіла,
 Страшне відчує Імператор горе...»
 І знепритомнів, впав коню на шию.
 Аой!

Роланд в сідлі, оговтався він врешті,
 А Олів'єр, поранений смертельно,
 Втрачає кров, в очах його мутніє,
 І вже не бачить ні здаля, ні зблизька,
 Де побратим, а де заклятий ворог.
 І раптом він зіткнувся із Роландом,
 Та, друга не впізнавши, в шолом вдарив.
 Розсік аж до наносника надвое,
 Не зачепивши ледве лоба графа.
 Здивовано Роланд на нього глянув
 І з ніжністю й теплом спитав у друга:
 «Мій побратиме, вдарили навмисне?
 Це ж я, Роланд, люблю усім вас серцем.
 Ніколи не було між нами зради».
 «О друже, — каже той, — ваш голос чую,
 Та вас не бачу. Присягаюсь Богом —

Д. Бісмі. Ілюстрація до «Пісні про Роланда»

Невмисний мій удар, і я жалкую!»
 Роланд сказав: «Він не пошкодив, брате,
 Бог свідок, я простив удар ваш хибний!»
 І друзі міцно й ніжно обнялися,
 Простилися з любов'ю. Так розстались... (...)

*(Переклад із старофранцузької
 Вадима та Нінелі Пащенко)*

ОСТАННІЙ БІЙ

Коментарі

Роланд б'ється з маврами, проте він хоче знати, чи прийде Карл, тому сурмить в Оліфант. На його поклик відгукнулися всі сурми війська Карла. Маври зрозуміли, що король вже близько, і вирішили згубити Роланда.

(...) Коли Роланд побачив наступ ворожий,
 Відчув він силу, гордість і відвагу.
 Поки живий, завзято буде битись.
 Сів на коня, прудкого Вельянтіфа,
 Ударив острогами золотими
 І кинувсь в саму гуцу сарацинів.
 Слідом за ним з мечем архієпископ.
 А маври закричали: «Всі рятуйтеся!
 Король могутній повернувся, тікайте!
 Французькі сурми близько вже лунають!»

Роланд сурмить в ріг.
Собор Нотр-Дам (Шартр)

Ніколи граф Роланд не міг терпіти
 Пихатих гордіїв, страхополохів
 І зрадників, злостивих і негідних.
 Сказав архієпископу Турпіну:
 «Ви піший, сіре, на коні сиджу я,
 Але залишусь з вами, вас не кину,
 Поділимо і радості, і горе.
 Ніколи й ні для кого вас не зраджу.
 А за наскок віддячим бусурманам
 І нагадаймо вдари Дюрандаля!»
 Турпін: «До бою, хай тремтять невірні!
 А прийде Карл, то він за нас помститься!»

Волають маври: «Горе нам, нещасним!
 Для нас цей день став днем страшної згуби,
 Ми втратили всіх перів і сеньйорів,
 А Карл з великим військом повернувся.
 Ми чуєм звук французьких сурем ясний,
 Та поклик «Монжуа!» іще гучніший.
 І граф Роланд подвоїв наче сили,
 Ніхто його перебороть не зможе!
 Ще спробуємо поцілити — і облишмо!»

Так і зробили. Враз драти летючі
 Посипались списи і піки, стріли
 Пошматували панцир, щит пробили,
 Та жодне вістря шкіру не прошило.
 А Вельянтіф отримав ран зо тридцять,
 І врешті загертво він впав під графом.
 Та сарадини врозтіч, а на полі
 Зоставсь один Роланд. Один, са́мітній...
 Аой!

*(Переклад із старофранцузької
 Вадима та Ніелі Пащенко)*

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Які риси Роланда розкриваються в сценах битви? 2. Знайдіть епітети й метафори, які розкривають образ Роланда. 3. Яку оцінку отримує Роланд з боку маврів? 4. Яку роль виконує образ Турпіна в цій частині? 5. Знайдіть у тексті характеристику короля Карла Великого.

Для обговорення. Доведіть, що Роланд — справжній лицар і вірний васал свого короля.

СМЕРТЬ РОЛАНДА

Коментарі

Відчуваючи близьку смерть, Роланд прощається зі своїми загиблими друзями, але всі його думки спрямовані до Карла та Франції.

(...) Роланд відчув, що смерть вже зовсім близько,
 Вона іде від голови до серця.
 У тінь сосни високої лягає
 Він долілиць, в траву зелену й ніжну,
 Підклав під себе меч і Оліфант свій,
 Звернув обличчя до землі невірних,
 Аби відразу стало зрозуміло
 І Карлові, і лицарям-баронам,
 Що він, Роланд, помер як переможець.
 Відпущення гріхів у Бога просить
 Йй до Неба рукавицю простягає.
 Аой!

Граф розумів — життя його скінчилось...
 На пагорбі лежить лицем до маврів,
 Рукою в груди б'є слабкою мляво:
 «О Боже, дай моїм гріхам прощення,
 Великим і малим від дня появи
 Мене на світ і до самої смерті».
 Знов простяга до Бога рукавицю:
 Небесні ангели летять до нього.
 Аой!

Роланд лежить зомлілий під сосною,
Лицем у бік країв іспанських дальніх.
Спливло багато спогадів яскравих:
Численні землі, всі мечем узяті,
Красуня-Франція, рідня привітна,
І Карл Великий, володар і вчитель...
Від згадок цих не стримав сліз небога,
Важких зітхань...
Та не забув й про себе,
Бо визнає свій гріх, блага прощення в Бога:
«Отець Небесний, ти брехні не знаєш!
Ти вивів з мертвих Лазаря святого,
Ти Даниїла спас від лютих левів,
Врятуй мене од мук, страждань посмертних
За ті гріхи, що їх в житті накоїв!»
Він простягнув до Бога рукавицю,
І Гавриїл прийняв її ласкаво...
Роланд, на груди голову схиливши,
Схрестивши руки, смерті ждав покірно.
І Бог послав до нього херувимів.
Злетіли з Неба Рафаїл-заступник
І Михаїл, потвор злих переможець,
І сам архангел Гавриїл святійший...
Віднесли душу графа в Райські кущі!

*(Переклад із старофранцузької
Вадима та Нінелі Пащенко)*

*Ж. Фуке. Загибель Роланда.
1455–1460 рр.*

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Яким постає Роланд в останні хвилини свого життя? 2. Чому він повернув обличчя «до землі невірних»? 3. Доведіть, що Роланд — справжній християнин.

Для обговорення. Чи можна вважати Роланда переможеним?

Книжка і комп'ютер

За допомогою Біблії та можливостей Інтернету з'ясуйте, які біблійні ідеї втілено в образах Лазаря, Даниїла, Рафаїла, Гавриїла, Михаїла. Розкрийте значення цих християнських образів для розкриття героїчного образу Роланда.

ПЛАЧ КАРЛА

Коментарі

Коли Карл прибув до Ронсевалю, він побачив, що ар'єргард франків загинув. Він наказав наздогнати маврів і помститися їм. Згодом король збирається повернутися в Ронсеваль і поховати славних лицарів. Уночі йому наснився пророчий сон, який віщував нові випробування: Марсілій закличе на допомогу еміра Баліганта, а родичі Ганелона виявлять непокору Карлу. Карл повернувся до Ронсевалю, щоб віддати шану загиблим.

(...) Король побачив вбитих і заплакав,
 Звернувся до вояків: «Кроки сповільніть,
 А я вперед поїду полем ратним,
 Бо хочу розшукати сам Роланда.
 Одного дня на святі в місті Ахен
 Всі лицарі боями вихвалялись,
 Хто і в яких бував, страшних і лютих.
 Тоді почув присягу я Роланда:
 Якщо колись на чужині загине,
 То першим серед перів, вояків всіх,
 Лежатиме лицем до ворогів він,
 Своє життя скінчить як переможець».
 Король пройшов не далі льоту списа
 І першим серед всіх піднявся на пагорб.

Коли король пішов шукать небожа,
 Побачив на лужку червоні квіти —
 То кров була на них загиблих франків.
 Розчулившись, володар знов заплакав.
 Ось пагорб, тінь дерев двох. Карл побачив
 Сліди на брилах від меча ударів
 Й племінника на мураві прим'ятій.
 Пройняла знов скорбота безутішна
 Карлову душу. Зсів з коня, підходить,
 Руками графа міцно обіймає
 І, горем сповнений, сам зомліває. (...)

До тям повернувся король помалу.
 Він на руках у чотирьох баронів.
 Знов на Роланда із любов'ю глянув:
 Міцний на вигляд, та лице безкровне,
 Померкли очі: їх пітьма укрила.
 І знову в тугу вдався Імператор:
 «Хай Бог пошле твою шляхетну душу
 У Рай квітучий зі святими, друже!
 В Іспанію прийшов собі на горе!
 Тепер день в день страждатиму без тебе...
 Що ж, вичерпані мої міць і слава!
 На кого, як раніше, я зіпруся?
 Не стало друга справжнього під небом.
 Ніхто з рідні не зможе замінити!»
 Могутній Карл волосся рве в розпуці...
 Сто тисяч франків пройнялися жалем,
 І жодний з них не втримався від плачу.
 Аой! (...)

В зворотну путь зібрався Імператор,
Коли з'явився авангард ворожий.
Два вісники від нього відділились,
Ім'ям еміра битись викликають:
«Король пихатий, не втечеш од нас ти!
Емір наш Балігант тут зараз буде,
Арабські вояки не знають страху,
Твою сьогодні ж перевірим мужність!»
Аой!

За бороду Великий Карл схопився,
Згадавши біль утрати і нещастя...
На своє військо глянув гордовито,
Ясним могутнім голосом закликав:
«До зброї, франки! Хутко всі по конях!»
Аой! (...)

Красуне-Франціє, відважний Карл твій
Й емір не знає страху і вагання!
От вже мечі оголені схрестились,
І кожен б'є ворожий щит щосили.
Посічені в них дерево і шкіра,
З них падають гвіздки, щити розбиті.
Царі zostались в латах, наступають,
Мечі з шоломів іскри висікають.
Та може бій лише тоді скінчитись,
Коли хтось із володарів загине.
Аой! (...)

Емір в руках мав силу неймовірну.
Він вдарив Карла по шолому з сталі,
Розсік його і голови дістався,
А потім меч зануривсь у волосся
І шкіру з голови зсік на долоню,
У цьому місці череп оголився.
Карл похитнувся і ледь не впав на землю.
Та Бог не допустив, щоб він загинув.
З'явився Гавриїл у розпал бою,
Спитав: «Королю, що там із тобою?»

Почув монарх глас ангела святого,
Відразу зникли жах і страх смертельний,
До нього повернулись сила й пам'ять.
Мечем французьким вдарив він еміра.
Розтяв шолом, що блискотів від перлів,

Д. Бісті. Ілюстрація
до «Пісні про Роланда»

А з ним і голову, лиш бризнув мозок,
 Розсік по білу бороду обличчя.
 Вмер Балігант, не допоможуть ліки.
 Карл крикнув «Монжуа!», щоб всі почули. (...)

(Переклад із старофранцузької
 Вадима та Нінелі Пащенко)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Розкрийте ставлення Карла до Роланда. Наведіть відповідні цитати. 2. Яку рису Роланда найбільше цінував король? 3. Що допомогло Карлові пережити горе й знову стати могутнім? 4. Знайдіть у тексті й наведіть приклади гіперболи. Розкрийте її значення у творі. 5. Доведіть, що Карлові в бою з еміром Балігантом допомагає Бог.

Порівнюємо. Що єднає художні образи Карла й Роланда?

Для обговорення. 1. Які риси Карла виявляються в цій частині? 2. Чому у фіналі звучить вигук «Монжуа!»? Поясніть його значення у творі.

Творче завдання. Опишіть (усно) образ Карла Великого.

Цікаво знати

Образ янгола Гавриїла з'являється не випадково біля центральних героїв твору — Роланда й Карла Великого. Гавриїл (з давньоєврейськ. *Пан Божий, Пан від Бога, Божий Правитель, Сила Бога*) — один із семи святих архангелів, уважається Божим вісником і посланцем, що оголошує про важливі події на землі. Він — вартовий раю. Тому поява Гавриїла біля славних лицарів, які б'ються за християнські ідеї та вітчизну, свідчить про Божу підтримку.

Розгляньте ілюстрації Д. Бісті до «Пісні про Роланда» (с. 144, 146, 151). Дайте відповіді на запитання. 1. Які моменти твору відобразив художник? 2. Як він відтворив напруження боротьби французів проти маврів? 3. Які ознаки середньовічної доби відображено на малюнках? 4. Доберіть цитати до ілюстрацій. 5. Усно опишіть персонажів на малюнку, який вам найбільше сподобався.

Краса слова

Особливості поетичної мови твору та його зв'язок із фольклором. Незначний історичний факт 778 р. в поемі перетворився на широкую картину семилітньої війни Карла Великого проти язичників, що має національне й релігійне значення. Як і у творах фольклору, Роланд, Олів'єр і Турпін змальовані як ідеальні народні герої, а Карл Великий — як символ справедливого правителя, провідник волі Бога на землі. У творі чимало контрастів: Карл Великий і король маврів Марсілій, емір Балігант; зрадник Ганелон і народні герої — Роланд, Олів'єр, Турпін. Поруч із представниками реального земного світу діють персонажі божественного світу (Бог, архангели, які повідомляють про волю Бога обраним героям, благословляють франків на бій за християнські ідеали). Роланд потрапляє до раю, а Бог створив для Карла диво: на небі сонце стало непорушно.

У «Пісні про Роланда» використано чимало фольклорних прийомів: гіперболи — описи героїзму французів, неймовірної сили бійців (наприклад, Роланд поборов тисячі маврів); постійні епітети (Карл *могутній, сивобородий*; Франція *мила*; маври *невірні*; Роланд *найсильніший, найхоробріший, найперший* тощо);

віщі сні (Карлові сняться віщі сні про загибель ар'єргарду Роланда, про його битву проти маврів — сон про бій із тисячами диких звірів; про бій проти еміра Баліганта — сон про битву з левом; про суд над Ганелоном — сон про ведмедя, прикутого до ланцюга). Важливу роль у творі виконує мотив долі. Автор ніби наперед знає, чим завершаться події й попереджає про це («Гей, не минути вже йому біди!», «Гей, почалася та злочасна рада!», «Зазнають франки там немало втрат», «Не відають вони, не знають правди...»). Традиції фольклору надають легендарного забарвлення історичним подіям і допомагають утвердити ідеї християнства та захисту батьківщини.

Перевірте себе. 1. Дайте визначення героїчного епосу. 2. Назвіть провідні ознаки середньовічного героїчного епосу й проілюструйте на прикладі «Пісні про Роланда». 3. Визначте традиції фольклору у творі. 4. Розкрийте історичну основу й особливості її поетичного переосмислення в «Пісні про Роланда». 5. Охарактеризуйте образи Карла, Роланда, Олів'єра, Ганелона. Визначте художні засоби їхнього створення. 6. Розкрийте значення епіграфа (с. 139). Яку культурну місію виконує цей твір?

Радимо прочитати

Пісня про Роланда / Переклад Вадима та Нінелі Пащенко. — К., 2003.

Пісня про Роланда / Переклад В. Щурата // Література західноєвропейського Середньовіччя. — Вінниця, 2003.

Пісня про Роланда / Переклад Ігоря Качуровського. — Львів, 2008.

ДАНТЕ АЛІГ'ЕРІ

1265–1321 рр.

Завдяки Данте література отримала нове дихання в італійській мові, яку Данте узаконив і передав Відродженню.

Девід Берт

Сторінки життя та творчості

Данте Аліг'єрі народився у м. Флоренції (точна дата народження невідома) і був хрещений іменем *Дуранте дельї Аліг'єрі*. Нащадок поважної флорентійської родини, він уважав себе спадкоємцем давнього римського роду Елізеїв, представники якого брали участь у заснуванні Флоренції. Принаймні таку сімейну легенду переповідав дід митця, Беллінчоне, який брав активну участь у суспільному житті Італії. Данте теж довелося поринути у вир сучасності. Він «був сином свого часу, жив із ним одним життям і дихав одним повітрям», як писав про нього І. Франко.

Наприкінці XIII ст. Флоренція опинилася в центрі жорстокої політичної боротьби, у якій брали участь представники родини Данте й він сам. Особливої гостроти набули суперечки між гібелінами (дворянська партія, що виступала за об'єднання країни під владою німецького імператора) і гвельфами (торгово-промислова партія, яка об'єднала прибічників Папи Римського). Урешті-решт, гвельфи перемогли, а Данте як їхній прихильник обіймав відповідальні посади, виконував різні дипломатичні доручення в Римі. Проте в таборі гвельфів не було згоди, вони поділилися на «білих» і «чорних», що мали різні погляди стосовно державного ладу. Оскільки Данте був прибічником «білих», а гору взяли «чорні», його в 1302 р. засудили до вигнання з Флоренції. У вирокі було сказано, що його навіть спалять, якщо він повернеться до рідного міста. Так почалися тривалі поневіряння Данте Європою. Але в тих мандрях він ніс у своєму серці прекрасний образ батьківщини й усього того, що було з нею пов'язане. Серед спогадів Данте найкращим для нього був образ дівчини в яскраво-червоному вбранні, яку він побачив ще в дитинстві й запам'ятав на все життя.

Не минуло й дев'яти років від народження Данте, як на травневому святі у Флоренції він зустрів юну (на рік молодшу за нього) Беатріче Портінарі. Ця зустріч зворушила душу хлопчика й згодом дала поштовх створенню негліного образу Кохання в його уяві. Тому образ Беатріче проходить крізь усе життя Данте та його творчість. Зустрічей і розмов за коротке життя Беатріче (а померла вона 1290 р.) у Данте було лише дві, але їх вистачило для того, щоб народився його перший літературний шедевр — книга-прозиметрум¹ «*Нове життя*» (1295).

Звісно, тоді не йшлося про одруження Данте з об'єктом його любовного поклоніння. Не тільки в східному світі, а й у Європі була поширена практика договірних шлюбів, насамперед — політичних. Саме так сталося з Данте, який одружився з Джеммою Донаті, спадкоємицею родини з партії, протилежній тій, яку підтримувала сім'я поета. Після вигнання Данте з Флоренції, куди поет уже ніколи не повернувся, він залишив свою родину, а на той час у нього вже було двоє синів — П'єтро та Якопо — і донька Антонія. Пізніше сини приєднуються до Данте, але не Джемма. Настільки міцно, наскільки Беатріче ввійшла в душу й поезію Данте, настільки ж далеко від неї була дружина, котру поет не згадав жодним словом у своїх віршах.

Окрім «Нового життя» і кількох інших творів, славу Данте як поетові принесли «*Комедія*», яку митець розпочав приблизно в 1303–1307 рр. і завершив у 1321 р., незадовго до смерті. Це грандіозний твір-енциклопедія середньовічного життя, алегоричне відображення шляху, який кожна людина самотійно

Зауважте!

У творчості Данте знайшли відображення провідні ознаки культури доби Середньовіччя. Водночас у його спадщині формувалися засади нового мислення, що зумовило перехід європейського мистецтва до Відродження. Це мислення ґрунтувалося на великій вірі в людину, силу її почуттів і нестримної жаги до пізнання себе та світу.

¹ *Прозиметрум* — літературна форма, у якій поєднуються в межах одного твору прозові та поетичні фрагменти.

Д. Г. Росселлі.
Привітання
Беатріче.
1859 р.

й усі люди разом проходять у пошуках істини. Письменник Дж. Боккаччо (він був дослідником, коментатором твору та біографом поета) назвав цей твір «*Божественною комедією*» за грандіозність задуму й майстерність автора. Образ Беатріче був настільки сильним у художній свідомості Данте, що він використав його і в «*Божественній комедії*»: Беатріче супроводжує героя твору в раю на шляху до пізнання Божественної любові.

«Комедія» допомогла Данте в тривалому вигнанні. З 1302 р. поет мандрував Італією (Верона і Болонья), Францією (Париж) та іншими країнами. Він не втрачав надії на помилування й дозвіл повернутися до Флоренції. Однак наказом від 1315 р. італійські урядовці його остаточно прирекли на вигнання без права повернення. Останні шість років Данте жив у м. Равенні, де й закінчив свій життєвий шлях *14 вересня 1321 р.*

Сонет (з італ. *звучати*) — ліричний вірш, який складається з 14 рядків п'ятистопного або шестистопного ямба й має сталу форму в різних національних літературах. Серед різних видів сонета виокремлюються два основні — італійський і англійський.

Катрен — чотиривірш, строфа з чотирьох рядків із суміжним, перехресним чи кільцевим римуванням.

Терцет — тривірш, строфа з відповідним римуванням; найчастіше використовується в сонеті.

Ямб — двоскладова стопа з наголосом на другому складі.

«В СВОЇХ ОЧАХ ВОНА НЕСЕ КОХАННЯ...»

Коментарі

Вірш, який за своєю формою є сонетом, увійшов до книги Данте «*Нове життя*», що вважається першою ліричною автобіографією, де поет фіксує не просто факти свого життя, а ніби веде літопис емоцій та почуттів. Поділена на 42 короткі розділи, куди включені прозові фрагменти, канцони і 25 сонетів, Данте переказує історію свого кохання від зустрічі з Беатріче-дівчинкою до її смерті. Беатріче Портінарі (Біче ді Фолько Портінарі), донька флорентійського банкіра, яку рано віддали заміж за банкіра Сімоні де'Барді. Так само вона рано й померла, у віці 23–24 років, і похована, за легендою, в церкві Санта Маргарита де Черчі у Флоренції.

Натхненна образом прекрасної Беатріче, книга «*Нове життя*» Данте Аліг'єрі, написана не латиною, а народною італійською мовою. Кохання для поета й водночас його ліричного героя — спосіб пізнання себе, шлях до відкриття Бога й ідеалу в людині.

В своїх очах вона несе Кохання, —
На кого гляне, оцчасливить вмиць;
Як десь іде, за нею всяк спішить,
Тріпоче серце від її вітання.

Він блідне, никне, множачи зітхання,
Спокутуючи гріх свій самохить.
Гордия й гнів од неї геть біжить.
О донни, як їй скласти прославляння?

Хто чув її, — смиренність дум свята
Проймає в того серце добротливо.
Хто стрів її, той втішений сповна.

Коли ж іще й всміхається вона,
Марніє розум і мовчать уста.
Таке бо це нове й прекрасне диво.

(Переклад із італійської Миколи Бажана)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Яким постає образ Беатріче в сонеті Данте? 2. Доведіть, що цей образ має християнську основу. 3. Знайдіть у вірші епітети та метафори. З якою метою вони використані? 4. Назвіть ознаки сонета у вірші «В своїх очах вона несе Кохання...» 5. Як у поетичному синтаксисі відтворено перекладачем силу любовного почуття?

Для обговорення. Який філософський зміст укладає Данте в почуття кохання?

Краса слова

Класична форма сонета, використана Данте в поезії, поділяється на два катрени та два терцети. Для коханої Данте знаходить піднесені слова, що передають глибину його почуттів. Вона для нього символізує богиню кохання й водночас є богинею весни, оновлення та чистоти. Її святість для поета — це «смиренність дум», що проймає кожного, хто її бачить. Беатріче, Беатріса, Беата — ім'я, що означає «блаженна», має виразне християнське значення й асоціюється з чистотою й піднесенням. Завершальний рядок сонета утверджує нове диво й ніжність, засвідчує апогей побожного захопленого почуття, яке має ліричний герой, як і сам Данте, до Беатріче.

*Д. Г. Россетті.
Свята Беатріче. 1870 р.*

Перевірте себе. 1. Назвіть основні факти життя та творчості Данте. 2. Розкажіть про історію створення вірша «В своїх очах вона несе Кохання...». 3. Охарактеризуйте образи ліричного героя вірша та його коханої. 4. Розкрийте специфіку сонета у творчості Данте на прикладі прочитаного вірша.

ВІДРОДЖЕННЯ

РЕНЕСАНС У ЄВРОПІ

Хронологічні межі. Однією з важливих епох в історії культури, яка прийшла на зміну Середньовіччю, була **епоха Відродження**, або **Ренесанс** (з італ. *Rinascimento*, фр. *Renaissance* — відродження). Це широкий ідеологічний і культурний рух, що виник у країнах Західної Європи в процесі їх переходу від середніх віків до Нового часу (приблизно з XIV–XV ст. до середини XVII ст.).

Термін «відродження» пов'язаний з ідеєю відновлення античної спадщини в Новій добі. Але разом з античною традицією велику роль у розвитку Ренесансу відігравали й інші культурні чинники, зокрема мистецтво Середньовіччя й народно-поетичні традиції. Зміна епох — Середньовіччя й Відродження — не була різкою. Нова епоха ввбирала в себе кращі набутки попереднього історичного періоду. Проте все ж таки це була принципово інша доба в історії людства, що принесла нове світосприйняття й нове розуміння людини, великий духовний підйом у різних галузях життя та культури.

Коментарі

Хронологічні межі Відродження в країнах Європи були різними, що було обумовлено специфікою їх розвитку. Відродження починається на межі XIII–XIV ст. в Італії, а в другій половині XV–XVI ст. охопило Іспанію, Німеччину, Францію, Англію, західні та частини південнослов'янські країни (Польща, Чехія, Хорватія). У Німеччині підйом Відродження припадає на кінець XV ст. — початок XVI ст. У Франції Відродження бурхливо розвивається на межі XV–XVI ст. Іспанія, Англія та Польща переживають розквіт ренесансної культури в другій половині XVI ст.

Історичний і культурний контекст. Формування засад Відродження супроводжувалося розкладом феодалізму й пошуком нових шляхів соціального розвитку. У цей час відбулися великі наукові відкриття. Особливо помітними вони були в астрономії. Так, польський астроном *Миколай Коперник* (1473–1543) пояснював рух небесних світил обертанням Землі довкола Сонця. Ідеї М. Коперника знайшли подальший розвиток у працях німецького астронома

Зауважте!

Уперше поняття «відродження» використав у XVI ст. художник Джорджо Вазарі в трактаті «Життєписи знаменитих живописців, скульпторів і архітекторів» (1550).

Джорджоне.
Три філософи.
1508 р.

Йоганна Кеплера (1571–1630), який відкрив закони руху планет. Італійський учений Джордано Бруно (1548–1600) обстоював думку про безкінечність Усесвіту й незліченність світил. А Галілео Галілей (1564–1642) винайшов телескоп і за його допомогою виявив безмежність небесного світу, а також здійснив багато інших великих відкриттів. Подорожі Христофора Колумба, Васко да Гама, Фернана Магеллана розширили уявлення про Землю, про рухливість і безкінечність простору. Отже, у ті часи виникає особливий стан, що породжує відчуття свободи, відкритого простору й безмежних можливостей.

Мудра думка

«Ренесансна людина опинилася кинutoю в незавершеному світі, де її воля нічим не була скута» (Дмитро Наливайко).

Гуманізм. Основою Відродження став гуманізм (з латин. *homo* — людина). Сам термін за часів Ренесансу мав специфічне значення, яке відрізняється від сучасного. Так, в Італії гуманістами спочатку називали викладачів гуманітарних дисциплін — поетики, граматики й риторики. Пізніше цей термін почали вживати стосовно всіх діячів Відродження, тому що всіх їх єднала любов до людини, віра в безмежність людських можливостей і силу людського розуму.

Людина проголошується найвищою цінністю й мірою всіх речей. Вона стає метою буття та його духовним виміром. Людина, як уважали гуманісти, — це великий світ, який є самоцінним і може розвиватися й удосконалюватися. У людині втілено Божественну сутність, задум Господа. Такі уявлення формувалися в добу Ренесансу.

Зауважте!

Якщо в середні віки панувала теоцентрична система світосприйняття (залежність людини і світу від Бога), то в епоху Відродження світосприйняття стає антропоцентричним (людина — центр Усесвіту).

Коментарі

Роздуми про духовну сутність людини знайшли відображення в трактаті італійського гуманіста *Піко делла Мірандоли* «Промова про чесноти людини» (1496): «Людино, Бог дав тобі все, перш за все свободу вибору... Тобі дана можливість впасти до рівня тварини, однак водночас ти маєш змогу піднятися до рівня Бога... Ти, не обмежена у своїх діях, маючи змогу створити свій образ за власним рішенням...»

Особливості ренесансного мистецтва. У зв'язку з формування гуманістичного світосприйняття саме людина, її внутрішні можливості, здатність до розвитку, духовні проблеми стають предметом мистецтва. Митці Відродження поетизували людину, оспівували її як вінець творіння, утілення Божого образу, утверджували її право на щастя.

Разом зі зміною ставлення до людини мінялося й ставлення до людського, реального світу, якому в добу Середньовіччя приділялося дуже мало уваги. У Нову добу виникає інтерес до їх пізнання — як у науковому, так і в художньому аспектах. Мистецтво зображувало прекрасну людину в гармонійному світі, утверджувало позитивні ідеали й цінності буття. Провідні діячі доби оспівували красу світу, створеного Господом, красу людського тіла й природи. Усе це визначає життєствердний пафос культури Відродження.

Культ античності. Античність відіграла виняткову роль у мистецтві й літературі Відродження. Гуманісти відкривають нові античні рукописи й поновому прочитують старі. Вони розшукують античні статуї, які вражають представників нової доби своєю довершеністю та красою. У статуях античних богів гуманісти вбачають близький їм ідеал гармонійної й одухотвореної людини. Античність сприймається як «золотий вік» людства, орієнтуючись на який можна побудувати ідеальне суспільство, створити якісно нове мистецтво. Намагаючись збагнути секрети античної краси, гуманісти переносять античну поезику в сучасні твори.

Мудра думка

«Гуманіст — це людина, яка закохана в мистецтво й літературу, особливо Стародавніх Греції і Риму; вона прагне в широкий світ невідомого, схиляється перед древністю й водночас підносить людськість на небачену висоту...» (*Олексій Лосєв*).

Гуманісти не тільки звернулися до античної спадщини в усій її повноті, а й відмовилися від посередництва релігійно-церковних догм в її сприйнятті й інтерпретації. Вони знаходили в античних рукописах земні й людські

П. Веронезе.
Поклоніння волхвів. 1570 р.

П. Веронезе. Благовіщення.
1578 р.

істини. Отже, класична давність допомагала їм відкривати реальний, земний світ і реальну, земну людину. Античність ставала своєрідною «релігією». Гуманісти схилилися перед взірцями античності, і це допомагало їм створювати нові ідеали доби. Так, гуманісти прагнули відродити античну людину з відповідними думками й почуттями, але насправді вони створили новий ідеал людини, і визначальними її ознаками стали вже не лицарські чи аскетичні чесноти, а інтелектуальна культура, свобода думки й багатство почуттів. Це був той тип людини, якого потребувала епоха. Цей образ був ідеалізований, певною мірою героїзований, але саме він став сутністю ренесансної культури.

Люди на полотнах майстрів Відродження виглядають живими, реальними й водночас надзвичайними. У величних образах утілено рух думки й глибокого почуття. Вони належать одночасно й до земного, і до вищого світу. Завдяки цьому сучасне переводилося на рівень вічного, утверджувалася богоподібність реальної людини. Це знайшло відображення в шедеврах Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Мікеланджело Буонарроті, Джорджоне, Тиціана, Тінторетто, Паоло Веронезе, Пітера Брейгеля Старшого, Альбрехта Дюрера й багатьох інших.

Сутність духовного перевороту. Отже, епоха Відродження — це великий переворот у культурі, що виявився в таких її ознаках:

- антропоцентризм (інтерес до особистості, визнання її цінності);
- віра в духовне самовдосконалення людини;
- постизація активної, діяльної, інтелектуально розвиненої, вільної людини;
- утвердження високого призначення людини в процесі перетворення світу;
- орієнтація на античну спадщину, упровадження античних ідеалів у нову добу;
- світський характер культури, її звільнення від середньовічних догм і теоцентричності;
- історизм (осмислення людини та її життя у зв'язку з історичними обставинами).

Перехід від середніх віків до Відродження в літературі засвідчила творчість Данте Аліг'єрі (*Італія*). Видатними представниками ренесансної доби в художній літературі були Франческо Петрарка, Джованні Боккаччо (*Італія*), Вільям Шекспір (*Англія*), Франсуа Війон, Франсуа Рабле (*Франція*), Мігель де Сервантес Сааведра (*Іспанія*) та ін.

В орбіту європейського Відродження не ввійшли країни православно-слов'янського світу, у яких уся духовна культура в цей час зберігала ще середньовічний характер. Але тут теж були культурні зрушення, які були обумовлені іншими чинниками. Духовну роль Відродження в східних слов'ян відіграла культура бароко.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1 Назвіть хронологічні межі Відродження. 2. Розкрийте сутність духовного перевороту того часу. 3. Розкрийте історичний і культурний контекст доби. 4. Яку роль відіграла античність у той час? 5. Які ще чинники впливали на розвиток мистецтва?

Творче завдання. Розкрийте поняття «гуманізм» і визначте його ознаки у творах образотворчого мистецтва (с. 158, 159, 160).

Робота в групах. Підготуйте стислі повідомлення про митців (художників, скульпторів, архітекторів) доби Відродження різних періодів (1–2 за вибором): Проторенесанс (XII–XIII ст.), раннє Відродження (XIV–XV ст.), Високе Відродження (кінець XV — перша третина XVI ст.), пізнє Відродження (друга половина XVI ст.).

Перевірте себе. Складіть тези свого виступу на тему «Людина в культурі Відродження».

ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКА

1304–1374 рр.

Співати по-новому про Любов я прагну!
Франческо Петрарка

Сторінки життя та творчості

Одним із перших гуманістів в Італії був Франческо Петрарка. Він писав латиною й живою італійською мовою, створював прозові та ліричні твори, використовуючи традиції провансальських трубадурів і античної міфології. Серед його великого набутку найбільшу славу митцю принесли любовні сонети на честь Лаури, тому не випадково Ф. Петрарку вважають зачинателем європейської любовної лірики доби Відродження.

Франческо Петрарка народився 20 липня 1304 р. в родині нотаріуса в м. Арецо (Італія). Його справжнє прізвище звучить італійською як Петроккіо, а вигадане ним прізвище Петрарка перекладається як «кам'яна брила». У його рідному містечку було дуже мало освічених людей. Тому одним із головних

Будинок, де народився
Петрарка.
м. Ареццо (Італія)

завдань свого життя він уважав поширення освіти в Європі, формування в людей бажання вчитися, читати, пізнавати світ.

Через політичні міжусобиці, що тривали тоді в Італії, його батьки мусили втекти з Флоренції (як і Данте) до Ареццо, а потім — далі, на південь. У 1311 р. мати, батько, Франческо та його брат Джерардо переїзять до Пізи, а згодом оселяються в м. Авін'йоні (місто в Провансі, нині територія Франції). Пізніше разом із братом Франческо вивчав право в Болонському університеті.

У 22 роки юнак повернувся до Авін'йона, яке на той час стало одним із культурних центрів Італії. Згодом здійснив подорожі Францією та Німеччиною, що справили на нього великий вплив. У своїх поетичних творах він змальовував життя як тривалу мандрівку в пошуках незнаного.

Значну частину свого життя Ф. Петрарка присвятив церкві й водночас виконував важливі дипломатичні доручення в різних країнах світу.

У 1340 р. митець отримав одночасно два запрошення з Риму й Парижа для отримання високої нагороди — лаврового вінця. 8 квітня 1341 р. Ф. Петрарка прийняв цю нагороду в Римі. Він свідомо обрав саме Рим як місце для пошанування, адже понад усе він цінував римську літературу, уважаючи її взірцевою.

У світовій літературі ім'я поета нерозривно пов'язане з його ліричною героїнею — Лаурою, якій він присвятив багато любовних сонетів. За його спогадами, уперше побачив її 1327 р. в церкві святої Клари в Авін'йоні, коли всі мешканці міста готувалися до Великодня. Йому було тоді 23 роки, їй — 20. Вона вже була заміжною, він — молодим ученим і поетом. Кожного року Ф. Петрарка відзначав річницю їхньої зустрічі. Незадовго до смерті поет написав: «Уже ні про що я не мрію, крім неї». Лаура померла дуже рано, у сорок років. У ті часи жінки рано старіли, однак Ф. Петрарка не помічав її старості, зморшок на обличчі, сивини у волоссі. Вона для нього так і залишилася вічно прекрасною й недосяжною — ідеалом. Смерть коханої була великою втратою для митця, однак і після смерті Лаура була в його уяві живою, бо справжнє кохання ніколи не вмирає.

Останні роки життя Ф. Петрарка провів в м. Падуї. Помер 18 липня 1374 р.

Коментарі

Хто ж така Лаура, героїня сонетів Ф. Петрарки? Перший його біограф італійський письменник Дж. Боккаччо вважав, що Лаура — це узагальнений образ жінки, а не якась конкретна особа. Разом з тим існують й інші версії щодо прототипу Лаури. Серед можливих імен «дамі серця» митця називають його сучасницю Лауру де Сад та ін. Деякі дослідники вважають, що ім'я Лаура (або Лавра) є поетичним знаком, символом поетичного покликання — лаврового вінця, яким ще з часів античності віншували митців. Крім того, ім'я ліричної героїні співзвучне італійським словам, що означають «легіт», «світанок», «лавр», а це відкриває широкі поетичні обрії. Отже, поетичний образ Лаури виявився багатозначним.

Уже в давній українській літературі є згадки про творчість письменника-гуманіста Ф. Петрарку. Так, на початку XVII ст. М. Смотрицький залучив до своєї книги «Тренос» 138 сонетів Ф. Петрарки, які згодом у прозовій формі відтворив М. Грушевський в «Історії української літератури». До перекладу творчої спадщини поета в різні роки зверталися М. Зеров, М. Орест, М. Лукаш, Г. Кочур, Борис Тен, І. Качуровський, Д. Паламарчук, Д. Павличко.

Італійський сонет — один із різновидів жанру сонета, що складається з двох катренів і двох терцетів. Його схема римування така: *абаб абба* (або *абба абба*) *вгв вгв* (або *вгд вгд*).

СОНЕТИ

Історія створення. Свою любов до Лаури Ф. Петрарка втілює у збірці «Канцоньєре» («Книга пісень»), що стала гімном високому кохання. Працю над збіркою поет розпочав ще в 1330-х роках, а завершив незадовго до смерті. Книга поділяється на дві частини: «На життя мадонни Лаури» (вірші, написані з 1327 по 1348 р.) і «На смерть мадонни Лаури» (вірші, написані після 1348 р.). У книзі вміщено 366 творів, з них — 317 сонетів. Це своєрідний постичний щоденник, що засвідчує відхід від аскетизму середньовіччя та формування нового гуманістичного бачення.

У сонетах Ф. Петрарки кохання зображується як благотворна сила, що відкриває людині широкий світ, його природну красу й любов до Бога. Через кохання до жінки ліричний герой відчуває внутрішнє пробудження, піднесення, жагу до життя. Це було справді ренесансне сприйняття цього великого почуття.

Митець порівнює любов до Лаури з подібними міфологічними сюжетами — Орфей і Еврідіка, Дафна й Аполлон. У віршах митця згадуються й інші міфологічні персонажі. Великого значення в сонетах Ф. Петрарки набуває образ Бога, до якого постійно звертається ліричний герой. Творець, на думку автора, освячує велике кохання. Узагалі, образ Лаури тісно пов'язаний із християнськими ідеями любові й вічного життя.

Джорджоне. Лаура. 1506 р.

СОНЕТ 61

Благословенні будьте, день і рік,
І мить, і місяць, і місця урочі,
Де спостеріг я ті сяйливі очі,
Що зав'язали світ мені навек!
Благословен вогонь, що серце пік,
Солодкий біль спечаленої ночі
І лук Амура, що в безоболочці
Пускав у мене стріл ясний потік!

Благословенні будьте, серця рани
І вимовлене пошепки ім'я
Моєї донни — ніжне і кохане,

І ці сторінки, де про неї я
Писав, творивши славу, що не в'яне, —
Й ти, неподільна радосте моя!

(Переклад з італійської Дмитра Павличка)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане 1. Як ви думаєте, про яку подію йдеться у вірші?
2. Які почуття переживає ліричний герой? **3.** Що означає кохання для ліричного героя? Наведіть відповідні цитати. **4.** Який міфологічний персонаж згадується у творі? Визначте його роль у тексті. **5.** За допомогою яких художніх засобів автор зображує образ коханої жінки?

СОНЕТ 132

Як не любов, то що це бути може?
А як любов, то що таке вона?
Добро? — Таж в ній скорбота нищівна.
Зло? — Але ж муки ці солодкі, Боже!

Горіти хочу? Бідкатись негоже.
Не хочу? То даремна скарг луна.
Живлюща смерте, втіхо навісна!
Хто твій тягар здолати допоможе?
Чужій чи власній долі я служу?

*О. Гончарів.
Лаура.
1980-і роки*

Неначе в просторінь морську безкраю,
В човні хисткому рушив без керма;

Про мудрість тут і думати дарма —
Чого я хочу — й сам уже не знаю:
Палаю в стужу, в спеку — весь дрижу.

(Переклад з італійської Дмитра Паламарчука)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане
1. Охарактеризуйте внутрішній стан ліричного героя.
2. Випишіть іменники, що асоціюються в ліричного героя з коханням. Поясніть їх переносне (метафоричне) значення.
3. Знайдіть у сонеті антитези, визначте їх роль у тексті.

Для обговорення. Як ви розумієте слова: «Чужій чи власній долі я служу?»

Перевірте себе.
1. Розкрийте значення Петрарки для розвитку світової літератури.
2. Доведіть на прикладі прочитаних сонетів, що почуття кохання для його ліричного героя пов'язане з християнськими цінностями.
3. Покажіть особливості італійського сонета на прикладі творів Ф. Петрарки.

Радимо прочитати

Петрарка Ф. Канцоньєре. — Харків, 2007.

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР

1564–1616 рр.

Шекспір — і краю йому нема...

Й. В. Гете

Сторінки життя та творчості

23 квітня в Англії — подвійне свято: День святого Георгія, покровителя Англії, і день народження англійського драматурга Вільяма Шекспіра. Цього дня в самому серці Лондона, на Трафальгарській площі, панує урочиста атмосфера: актори з театру «Глобус» пропонують глядачам найкращі вистави, а все місто майорить червоно-білими прапорами (символічні кольори святого Георгія).

Будинок, де народився
В. Шекспір.
м. Стретфорд-на-Ейвоні

Вільям Шекспір народився 23 квітня 1564 р. в м. Стретфорд-на-Ейвоні. У церковній книзі міста зберігся запис латиною (офіційною мовою того часу) про народження хлопчика: «Gulielmus, filius Johannes Shakspeare» — «Вільям, син Джона Шекспіра». Він був третьою дитиною в сім'ї Джона й Мері Шекспірів. Його батько зробив стрімку кар'єру від ремісника до заступника шерифа, а згодом і мера міста. Мати була із заможної фермерської родини. Шекспіри жила в опатному будиночку на вулиці Генлі.

З п'яти років Вільям навчався в початковій школі, потім його віддали до Нової королівської школи, де діти вивчали античну літературу й історію. По закінченні навчання деякий час працював шкільним вчителем. Він не вступав до університету, бо на той час батько мав великі борги й не міг дати синові вищу освіту. У вісімнадцять років Вільям узяв шлюб з Енн Хетевей, яка народила йому трьох дітей.

Згодом В. Шекспір лишив родину в Стретфорді й вирушив до Лондона. На початку 1590-х років він став відомим у Лондоні як актор і драматург. Працював у театрі Бербеда. Робота в театральній трупі була дуже напруженою: крім виконання ролей на сцені, він писав п'єси — дві-три на рік, що потребувало значного часу.

При королі Якові I трупа, у якій грав В. Шекспір, здобула статус королівської. А в 1599 р. почалося будівництво театру «Глобус», де він став співзасновником. Фінансове становище Вільяма покращилось, що дозволило йому купити великий будинок у Стретфорді.

За свою блискучу творчу кар'єру В. Шекспір написав 37 п'єс, 2 поеми й 154 сонети.

Традиційно творчість письменника поділяють на три періоди. Перший період (1590–1600) охоплює комедії («Комедія помилок», «Два веронці», «Сон літньої ночі», «Багато галасу даремно»), історичні драми-хроніки («Річард III», «Генріх IV»), трагедію «Ромео і Джульєтта». У другий період (1601–1608) були створені трагедії («Гамлет», «Отелло», «Король Лір», «Макбет», «Антоній і Клеопатра»). У третій період (1609–1612) написані твори з елементами фантастики («Перикл», «Зимова казка», «Буря»).

Вільям Шекспір пішов із життя 1616 р. у віці п'ятдесяти двох років. Його відспівували в церкві Святої Трійці в Стретфорді, що збереглася й нині.

Першим українським перекладачем В. Шекспіра став М. Костомаров, (у 1848–1849 рр. він переклав уривок із трагедії «Отелло»). Над перекладами творів митця в різні роки працювали І. Франко, Ю. Федькович, М. Старицький, Панас Мирний, Леся Українка, М. Рильський, І. Стешенко, В. Мисик, Борис Тен, Д. Павличко, М. Лукаш, Г. Кочур та ін. У середині 1980-х років вийшло друком повне зібрання творів В. Шекспіра в 6 томах українською

мовою. Перше ж повне видання «Сонетів» митця українською мовою було надруковано в еміграції в перекладі І. Костецького (1958) і в Києві в перекладі Д. Паламарчука (1966).

Книжка і комп'ютер

За допомогою Інтернету здійсніть екскурсію по музею В. Шекспіра, що знаходиться в м. Стретфорд-на-Ейвоні.

«Шекспірівське питання». У біографії В. Шекспіра дуже багато невідомого й навіть загадкового. У його житті та творчості залишилися «білі плями», що обумовили так зване «шекспірівське питання», яке давно обговорюється в літературознавстві. А чи існував такий письменник узагалі, чи писав під його іменем хтось інший? Як відомо, В. Шекспір здобув лише початкову освіту, то чи ж міг він створити такі вишукані за формою й глибокі за змістом твори, які свідчать про те, що їх автор був високо ґрунтованою, надзвичайно освіченою й непересічною людиною свого часу?..

Першим під сумнів авторство творів англійського драматурга поставив Дж. Грін, який у 1747 р. знайшов заповіт В. Шекспіра. У заповіті поет скрупульозно описав свої матеріальні статки й жодним словом не згадав про свою творчу спадщину. З того часу з'явилося майже півсотні теорій щодо ймовірних претендентів на авторство творів, під якими стояло прізвище В. Шекспіра.

Однією з популярних теорій була «беконівська». Філософу Ф. Бекону приписують авторство творів В. Шекспіра, оскільки деякі висловлені ним думки збігаються із задекларованими ідеями в художніх творах В. Шекспіра. В іншій теорії, яка поширювалася в 90-і роки XIX ст., авторство творів В. Шекспіра приписувалося *Р. Меннерсу*, п'ятому графу з роду Ретленда.

У США виникла теорія, згідно з якою, автором творів В. Шекспіра ніби є високоосвічений аристократ Е. де Верре, сімнадцятий граф Оксфордський.

Дехто навіть приписує авторство творів В. Шекспіра освіченим жінкам того часу, а хтось взагалі заперечує існування людини з таким іменем, а авторство приписує цілому колективу митців. Отже, кожна теорія має свої аргументи й право на існування.

Невідомий художник. Шекспір.
Друга половина XIX ст.

Зауважте!

Довкола Шекспіра й досі панує атмосфера таємничості. Однак хто б не була ця людина, вона була сином свого часу, своєї культури, яка зробила великий внесок у світове мистецтво.

Англійський (шекспірівський) сонет — у ньому три катрени та дво-вірш з парним римуванням: *абаб вгвг дедде жжж*.

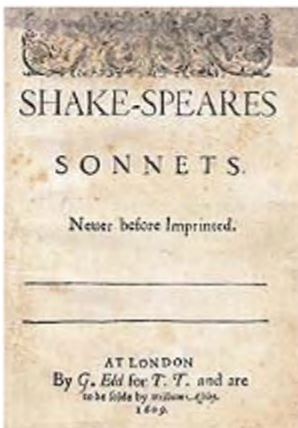
СОНЕТИ

Історія створення. Вільям Шекспір писав сонети в 1592–1598 рр. Вони не призначалися для широкого загалу, їх читали в колі друзів і знайомих. Книжка «Сонети» не видавалася за життя письменника, а побачила світ 1609 р.

І досі вчені сперечаються, кому ж присвячені сонети митця, ким були прототиби шекспірівських віршів? Присвяту «W. H.» дослідники трактують по-різному. За однією з версій, W. H. — це той, на честь кого написані сонети, за іншою — це особа, завдяки якій вони були надруковані. Серед можливих кандидатур на роль незнайомця називають графа Саутгемптона, графа Пемброка й навіть самого В. Шекспіра (*William himself*). Отже, це ще одна загадка поета...

У сонетах митця три головні персонажі — ліричний герой, його друг і кохана поета. За темами сонети поділяють на групи: 1) сонети, присвячені другові (1–126); 2) сонети, присвячені коханій, «смаглявій леді» (127–152); 3) сонети, у яких оспівується радість і краса кохання (153–154).

Обкладинка першого видання сонетів В. Шекспіра. 1609 р.

Хто ж така «смаглява леді» (англ. *the Dark Lady*)? Це головна героїня сонетів В. Шекспіра, яка наділена рисами земної жінки: вона лагідна й примхлива, надзвичайно красива та водночас реальна. Автор не ідеалізує свою кохану, а змальовує такою, якою вона є насправді, — зі своїми чеснотами й недоліками. Любов до «смаглявої леді» принесла розчарування ліричному героєві, оскільки вона віддала перевагу іншому юнакові, якого ліричний герой уважав другом. У сонетах В. Шекспіра знаходимо зображення внутрішнього світу ренесансної людини — глибоке переживання почуття кохання й відкриття через нього краси буття, схильність до роздумів, осмислення духовного стану суспільства й пошуки смислу існування.

СОНЕТ 66

Коментарі

66 сонет має незвичну синтаксичну будову, він складається лише з двох речень. Мова ведеться від першої особи однини. У монолозі ліричного героя висловлено протест проти несправедливого життя в соціумі, де все йде шкереберть. Соціальні, етичні, естетичні та філософські проблеми розкриваються через антитезу (*зло — добро, істина — дурниця, честь — бруд, розкіш — злидні*). Художній світ зображено жаливим, тут немає місця мистецтву, красі й істині. Від такого хаосу в суспільстві ліричний герой бажає знайти забуття в смерті. Він самотній, глибоко страждає, але при тому не перестає мислити й відчувати серцем. Автор пропонує мислячу особистість (англ. *займенник I*) світові, що потерпає від зла.

Tired with all these, for restful death I cry,
 As to behold desert a beggar born,
 And needy nothing trimmed in jollity,
 And purest faith unhappily forsworn,
 And gilded honor shamefully misplaced,
 And maiden virtue rudely strumpeted,
 And right perfection wrongfully disgraced,
 And strength by limping sway disabl'd,
 And art made tongue-tied by authority,
 And folly, doctor-like, controlling skill,
 And simple truth miscalled simplicity,
 And captive good attending captain ill.
 Tired with all these, from these would I be gone,
 Save that to die, I leave my love alone.

* * *

Стомившись, вже смерті я благаю,
 Бо скрізь нікчемність в розкоші сама,
 І в злиднях честь доходить до одчаю,
 І чистій вірності шляхів нема,

І силу неміч забива в кайдани,
 І честь дівоча втоптана у бруд,
 І почесні не тим, хто гідний шани,
 І досконалості – ганебний суд,

І злу – добро поставлене в служниці,
 І владою уярмлені митці,
 І істину вважають за дурниці,
 І гине хист в недоума в руці.

Стомившись тим, спокою прагну я,
 Та вмерти не дає любов твоя.

(Переклад з англійської Дмитра Паламарчука)

* * *

Я кличу смерть – дивитися набридло
 На жєбри і приниження чеснот,
 На безтурботне і вельможне бидло,
 На правоту, що їй затисли рот,

На честь фальшиву, на дівочу вроду
 Поганьблену, на зраду в пишності,
 На правду, що підлоті навдогону
 В бруд обертає почуття святі,

І на мистецтво під п'ятою влади,
 І на талант під наглядом шпика,
 І на порядність, що безбожно краде,
 І на добро, що в зла за служника!

Я від всього цього помер би нині,
 Та як тебе лишити в самотині?

(Переклад з англійської Дмитра Павличка)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане 1. Опишіть душевний стан, який переживає ліричний герой. **2.** Поясніть, чому він почуватися нещасним. **3.** Охарактеризуйте образ ліричного героя. Доведіть, що він є ренесансною людиною.

Порівнюємо. 1. Якщо ви володієте англійською мовою, порівняйте оригінал і переклади твору Д. Паламарчука й Д. Павличка. Як кожен із перекладачів відобразив художні особливості оригіналу? **2.** Хто з перекладачів, на вашу думку, найкраще відтворив мотив утоми, адже слово *tired* багатозначне. **3.** Який із перекладів вам більше сподобався? Чому?

Для обговорення 1. Які думки й почуття викликав у вас сонет? **2.** У чому ви вбачаєте актуальність твору?

Краса слова

Анафора (повтор початку) у десяти рядках сонета посилює безкінечну трагедію й журливий настрій. Сонет має певне обрамлення, перше та друге речення розпочинаються зі слова *стомившись* (англ. *Tired*). Композиційно сонет складається із зав'язки (яка є тезою про життєві прикрощі, що унеможливають бажання жити) і розв'язки (яка є антитезою, бо, всупереч негараздам, завжди є світлий вихід із будь-якої ситуації). Ліричний герой доходить позитивного висновку: якщо він кохає, то мусить мати сили жити.

СОNET 116

Коментарі

Головною темою сонета є визначення справжнього кохання. Провідними мотивами цього вірша є незмінність справжнього кохання з плином часу й те, що саме справжнє кохання є духовним орієнтиром у просторі. Це сонет-клятва, ліричний герой присягається у вірності кохання, усвідомлюючи всі життєві випробування, які можуть затьмарити почуття. Художній світ сонета надзвичайно широкий, він розширюється до меж Усесвіту, сягаючи висоти зірки, за якою пливе мандрівний

човник кохання («*the star to every wand'ring bark*»), і водночас концентрується на особі однієї людини — на трояндових вустах і щоках («*rosy lips and cheeks*»).

Let me not to the marriage of true minds
 Admit impediments. Love is not love
 Which alters when it alteration finds,
 Or bends with the remover to remove.
 O no, it is an ever-fixed mark
 That looks on tempests and is never shaken;
 It is the star to every wand'ring bark,
 Whose worth's unknown, although his height be taken.
 Love's not time's fool, though rosy lips and cheeks
 Within his bending sickle's compass come:
 Love alters not with his brief hours and weeks,
 But bears it out even to the edge of doom.
 If this be error and upon me proved,
 I never writ, nor no man ever loved.

* * *

Не буду я чинити перешкоди
 Єднанню двох сердець. То не любов,
 Що розцвіта залежно від нагоди
 І на віддаленні згасає знов.

Любов — над бурі зведений маяк,
 Що кораблям шле промені надії,
 Це — зірка провідна, яку моряк
 Благословляє в навісній стихії.

Любов — не блазень у руках часу,
 Що тне серпом своїм троянди свіжі —
 І щік, і уст незайману красу.
 Той серп любові справжньої не ріже.

Як це брехня — я віршів не писав,
 І ще ніхто на світі не кохав.

(Переклад з англійської Дмитра Паламарчука)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Назвіть провідні образи-символи твору, розкрийте їх значення в тексті. **2.** Як ви вважаєте, за своєю композицією сонет є монологом чи діалогом? Поясніть свою версію тлумачення твору. **3.** Які ренесансні цінності утверджуються в сонеті?

Порівнюємо. Якщо ви володієте іноземною мовою, порівняйте художні образи, використані в перекладі і в оригіналі.

Для обговорення. Назвіть критерії справжнього кохання, використовуючи сонет В. Шекспіра.

Краса слова

Сутність кохання розкривається в оригіналі сонета метафорично. У першому катрені проголошується глибинність і непохитність цього почуття. Так, любов є зіркою («*the star*»), на яку орієнтуються мореплавці, це може бути Північна зірка, яку завжди можна відшукати в безхмарному небі, і, прямуючи за нею, мореплавець ніколи не схибеть. Любов є «*ever-fixed mark*» — морськими координатами, за якими веде свій корабель мореплавець. Морська стихія є домінантою в цьому катрені. Тож любов як бурхливе море, і треба бути обізнаним і терплячим, щоб уміло вести свій корабель. У другому катрені задано як вертикаль цього почуття — висота зірки, так і горизонталь — терпіння, віра й християнська надія.

У третьому катрені любов порівнюється з вічністю. Любов протиставляється часу, вона не рахується годинами або тижнями. Звертаючись знову до образу компаса («*Within his bending sickle's compass come*»), автор утверджує думку про обережність у плаванні на човні кохання серед буремних вод часу. Хоча слово *compass* в цьому контексті використовується в іншому значенні — *sickle's compass* (дослівно укр. «окружність серпа»), але тематично належить попередньому катрену.

СОНЕТ 130

Коментарі

Ліричною героїнею вірша є «смаглява леді», а її поетичний портрет — центральною темою. Серед можливих прототипів «смаглявої леді» сонетів В. Шекспіра називають доньку придворного музиканта Б. Бассано, Емілію, придворну даму королеви Єлизавети, Мері Фіттон, та інших жінок. Утім, пошуки імені коханої В. Шекспіра — марна справа, оскільки митець писав не про якусь реальну жінку, а створював сам образ кохання, що пережив століття. Не так вже й важливо, кому насправді поет присвячував свої сонети, головне, що він розкрив усе багатство й розмаїття проявів кохання, невмирущість цього почуття в часі.

My mistress' eyes are nothing like the sun;
Coral is far more red than her lips' red;
If snow be white, why then her breasts are dun;
If hairs be wires, black wires grow on her head;
I have seen roses damasked, red and white,
But no such roses see I in her cheeks;

And in some perfumes is there more delight
Than in the breath that from my mistress reeks.
I love to hear her speak, yet well I know
That music hath a far more pleasing sound.

I grant I never saw a goddess go;
My mistress, when she walks, treads on the ground.
And yet, by heaven, I think my love as rare
As any she belied with false compare.

* * *

Її очей до сонця не рівняли,
Корал ніжніший за її уста,
Не білосніжні пліч її овали,
Мов з дроту чорного коса густа.

Троянд багато зустрічав я всюди,
Та на її обличчі не стрічав,
І дише так вона, як дишуть люди, —
А не конвалії між диких трав.

І голосу її рівнянь не треба
До музики, милої мені,
Не знаю про ходу богинь із неба,
А кроки милої — цілком земні.

І все ж вона — найкраща поміж тими,
Що славлені похвалами пустими.

(Переклад з англійської Дмитра Паламарчука)

Г. Гольбейн. Портрет леді,
яку раніше вважали
Анною Болейн.
Бл. 1532–1543 рр.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Яким постає образ коханої поета? 2. За допомогою яких засобів створюється цей образ? 3. Доведіть, що ідеал поета пов'язаний із природою. 4. Що надає образу жінки піднесеності? 5. Які думки й почуття виражає в цьому сонеті автор?

Порівнюємо. 1. Порівняйте оригінал і переклад сонета, знайдіть розбіжності в перекладі. Чи вдалося перекладачеві відтворити настрій сонета?

Для обговорення. Чи можна вважати сонет 130 В. Шекспіра пародією на сонети Ф. Петрарки? Наведіть аргументи на захист своєї позиції.

Творче завдання. Опишіть (усно) портрет «смаглявої леді».

Краса слова

У сонеті В. Шекспіра оспівується природна краса земної жінки, вона не ідеалізується, як у сонетах Ф. Петрарки. Шекспір майстерно добирає слова на честь жінки, у тому числі вдається до порівняння задля увиразнення її рідкісної, виняткової краси («rare»), в українському перекладі «найкраща з-поміж всіх».

В українському перекладі виникають нові образи, близькі українському фольклору. Так, лірична героїня в перекладі твору «дише так вона, як дишать люди», а «не конвалії між диких трав». В оригіналі твору подих порівнюється з витонченими парфумами («*And in some perfumes is there more delight / Than in the breath that from my mistress reeks*»).

Книжка і комп'ютер

Знайдіть в Інтернеті інші переклади сонета 130 В. Шекспіра українською або російською мовами. Проаналізуйте їх, зіставте з текстом оригіналу.

РОМЕО І ДЖУЛЬЕТТА (1594)

(Скорочено)

Історія створення. Історія про Ромео й Джульєтту була надзвичайно популярною за часів правління королеви Єлизавети I, особливо в інтерпретації А. Брука, що називалася «Трагічна історія Ромео і Джульєтти». Коли два актори розпочинали виставу, весело проголошуючи пролог, глядачі вже знали, що на сцені буде багато сварок і бійок, які призведуть до загибелі головних героїв. Узявши за основу відомий сюжет, В. Шекспір надав йому широкого філософського звучання.

Кохання і світ. У центрі трагедії зображено історію пристрасного кохання Ромео та Джульєтти, але разом з тим перед читачами розгортається життя суспільства в різних його проявах. Події відбуваються в Італії, у м. Вероні наприкінці XV ст. Це місто за часів драматурга мало погану славу, бо тут здавна велися міжусобні війни й відбувалися жорстокі вбивства.

У п'єсі йдеться про ворожнечу між двома заможними родинами м. Верони – Монтеккі та Капулетті. Причину сварки вже давно ніхто не пам'ятає, проте ворожнеча передається від покоління до покоління. Головні герої – Ромео Монтеккі та Джульєтта Капулетті. Пристрасні почуття, що спалахнули між ними, суперечили сімейним традиціям, адже між їхніми родинами панувала кровна ненависть.

Художній світ у зображенні В. Шекспіра наскрізь просякнутий злом і ненавистю. Водночас у цьому світі є місце красі, коханню й радості життя, хоча вони супроводжуються важкими випробуваннями та трагічними подіями.

Оскільки події відбуваються на межі Середньовіччя і Відродження, важливу роль у п'єсі відіграють мотиви долі й приречення, що в ті часи сприймалися як визначені Богом.

Художній конфлікт. У творі є зовнішні й внутрішні конфлікти. У п'єсі стикаються представники різних родин, кожна з яких представляє цілий

Зауважте!

Провідною в трагедії є тема кохання, однак у творі розкриваються й інші теми: суспільної ворожнечі, родової помсти, стосунків батьків і дітей, життя і смерті та ін.

ряд персонажів. З боку Монтеккі — Ромео, його батьки, друзі (Меркуціо, Бенволю), слуги й ін. А з боку Капулетті — Джульєтта, її батьки, Тібальт, слуги й ін. Утім, у творі є персонажі, що постають понад міжусобною ворожнечою, — князь Верони, Ескал, брат Лоренцо й брат Джованні (францисканські монахи), няня Джульєтти, Хор. Князь Верони неодноразово пропонував родинам Монтеккі й Капулетті припинити давню війну, але його умовляння залишалися без відповіді. Погоджуючись із князем, ніхто з членів родин і наближених до них людей насправді не усвідомлювали необхідності жити по-іншому — у мирі й злагоді. Тож В. Шекспір показує, що зовнішні сутички є наслідком глибоко прихованих (внутрішніх) конфліктів, які розгортаються передусім у людській душі: кохання і ненависть, справжнє почуття та суспільні забобони, світло й темрява, добро і зло.

Композиція та сюжет. Шекспірівська п'єса складається з п'яти дій, які поділені на сцени. Перша й друга дія — це зав'язка та розвиток дії. У третій дії відбувається кульмінація твору, у четвертій — п'ятій настає розв'язка.

Образи Ромео й Джульєтти. На початку трагедії Ромео постає сумним і невпевненим у собі. Його думки затьмарені невзаємним коханням до Розаліни. Але зустріч із Джульєттою, що, як блискавка, увійшла в його душу, внутрішньо змінила героя та весь світ довкола нього. Серце Ромео заповонила нова, уже взаємна любов. Тому юнак стає упевненим у собі, у нього з'явився новий смисл життя, що для нього полягає в щасті з Джульєттою.

Ромео тепер по-іншому дивиться і на себе, і на оточуючих його людей, і на своїх батьків, і на тих, кого раніше вважав ворогами. Отже, кохання змінило Ромео, і він тепер не хоче продовжувати воювати або когось убивати. Навіть Тібальтові, котрий провокує його на жорстокість, він пропонує мир і згоду. Проте у світі всі залежать одне від одного, уважає В. Шекспір, тому Ромео не в змозі припинити давню ворожнечу поміж родинами. Убивши Тібальта з родини Капулетті за смерть Меркуціо, Ромео мусить піти у вигнання, що розлучає його з Джульєттою.

У зображенні Джульєтти В. Шекспір теж підкреслює великий добродійний вплив кохання. На початку твору в оточенні юної героїні перебувають лише батьки й няня. Джульєтта жила, не знаючи ані себе саму, ані світу. І тільки кохання до Ромео відкрило їй очі й змусило прокинутися серце. Хоча зустрічі героїв відбуваються вночі (під вечір або на світанку), довкола них розливається світло (зірок, місяця, ліхтарів), що підкреслює радість і повноту взаємного почуття.

Вільям Шекспір своєрідно підходить до обробки біблійного сюжету про Адама та Єву. Ромео й Джульєтта зображуються як перші люди на Землі, створені

А. Фейєрбах.

Ромео і Джульєтта. 1864 р.

Фрагмент із фільму «Ромео і Джульєтта»
(режисер К. Карлей, Велика Британія,
2013)

Господом. Через кохання вони відкрили Його великий задум — красу світу, радість життя, смисл існування та щастя. Проте насильство суперечить прекрасному Божому задуму, стверджує автор. Ромео й Джульєтта гинуть в обіймах одне одного.

Проблема фіналу. Чому померли Ромео та Джульєтта? Була їхня смерть випадковою або закономірною? Чи могло бути інакше? Хто винен у тому, що герої загинули? Відповіді на запитання шукає вже не одне покоління... Здається, провина за їхню смерть покладена не тільки на випадок чи на самих персонажів твору (поради Лоренцо, поспішні рішення

Джульєтти й Ромео), але передовсім на суспільство, у якому панують розбрат і жорстокість. Ромео та Джульєтта за свого життя не змогли припинити ворожнечу поміж двома родинами, але їхня смерть стала останньою крапкою в цій війні й важливим уроком для наступних поколінь. А ви як вважаєте?..

Краса слова

Жанрова своєрідність твору. Оскільки в п'єсі розкривається нездоланність обставин, які визначають трагічну долю героїв, «Ромео і Джульєтта» є трагедією. Разом з тим у творі органічно поєдналися елементи трагедії і комедії. До трагічних елементів належать мотиви трагічного кохання, смерті, зіткнення пристрасного почуття зі світом зла й соціальними заборонами. Але художній світ у зображенні В. Шекспіра постає також цілком реальним, земним і не позбавленим радості. Гумор (няні Джульєтти), веселощі балу, щастя закоханих і гра, яку вони для себе вигадують, — усе це прояви життя, що зігріте теплим почуттям автора.

У кожній дії п'єси можна простежити перехід комедії в трагедію й навпаки. Так, на початку твору Меркуціо розпочинає «гру», щоб розважити Ромео й вивести його зі стану нещасливого закоханого. Вони одягають маски й опиняються у ворога на балу, щоб розвінчати «чари» над Ромео, який без відповіді закоханий у Розаліну. Але на балу він зустрічає нову, уже взаємну любов. І далі події розгортаються щасливо для Ромео. Але трагічні елементи з'являються вже в сцені біля балкону Джульєтти, коли над ним тяжіють зловісні передчуття. Ромео та Джульєтта таємно одружуються, задля цього Джульєтта обманним шляхом відпрошується в батьків. А отець Лоренцо робить припущення: *«Щоб через шлюб ваш та родинна злоба / У дружбу обернулася до гроба».*

З третьої дії весела комедія «гра в шлюб» перетворюється на трагедію: на дуелі гине Меркуціо, за ним Тібальт, а Ромео стає вигнанцем.

Іншу «гру», яка теж базується на обмані й хитрощах, пропонує святий отець Лоренцо, коли радить Джульєтті випити трунок і ввести в оману рідних і нелюбого Паріса. Проте не всі правила «гри» були дотримані: посильний до Ромео не мав змоги попередити його про вдавану смерть Джульєтті. Мотив неминучості й приреченості стає провідним в останній дії. Події починають стрімко розгортатися, і втрати стають неминучими. Історія закінчується трагічно.

- Які події в трагедії викликали у вас сміх, а коли вам було тривожно, сумно? Які епізоди твору можна вважати комічними й трагічними водночас? Наведіть приклади з тексту.

Перший український переклад трагедії «Ромео і Джульєтта» здійснив П. Куліш (1901). Відомі також переклади М. Вороного (1928), І. Стешенко (1952) і В. Мисика (1932 р., опубл. 1988 р.).

ПРОЛОГ

Коментарі

Трагедія «Ромео і Джульєтта» розпочинається прологом, який написаний у формі сонета, що складається з чотирнадцяти рядків, кожен рядок — це повідомлення про особливості розвитку сюжету п'єси. Ключовими образами прологу в оригіналі є «*a pair of star-crossed lovers*» (укр. дослівно «пара закоханих, яких поєднали зорі»), тобто їхнє кохання було доленосне, заплановане на небі, так само як і смерть, «*their death mark'd love*» (укр. дослівно «любов позначена смертю»).

Входить Хор.

Хор

Однаково шляхетні дві сім'ї
В Вероні пишній, де проходить дія,
Збували в ворожнечі дні свої.
Аж враз кривава скоїлась подія.

Коханців двоє щирих, запальних
Ворожі ті утроби породили;
Нещастя сталося у сім'ях тих, —
Вони одвічні звади припинили.

Життя коротке і сумну любов,
Трагічну смерть, що потрясла родини,
Як зміла ту ненависть чиста кров,
Ми вам покажемо за дві години.

Даруйте нам недоліки пера,
Всі хиби виправить старанна гра.

(Виходить)

Дія перша

Сцена 1

(...)

Синьйора Монтеккі

Хто бачив сина? Де ж Ромео мій?
Як рада я, що він не встряв у бій.

Бенволіо

Ще до пори, коли ранкове сонце
У сходу золоте вікно зорить,
Пройтись я вийшов, щоб розвіять тугу;
І раптом бачу в гаї сикоморів,
Що розрослись за мурами на захід,
Ваш син гуляє у годину ранню.
Його догнать хотів я. Він помітив
Мене і зник в гущавині лісній.
Я по собі це почуття вже знаю,
Коли буваєш зайвим сам собі
І прагнеш від усіх десь заховатись...
Тож через те за ним я й не пішов,
А обминути вирішив того,
Хто сам людей минає в самотині.

Монтеккі

Не раз його там бачать рано-вранці.
Росу блискучу множить він сльозами,
До хмар небесних хмари додає
Зітхань глибоких. А коли на сході
Встає над обрієм веселе сонце
І починає піднімать заслону
Аврориного ложа, раз у раз
Мій син сумний тікає від проміння
І замикається в своїх покоях;
Фіранками вигонить денне світло
І штучно створює цим темну ніч.
Похмурий, чорний сум біду віщує,
Як щось його завчасно не врятує.

Бенволіо

Скажіть, в чім річ, мій благородний дядьку?

Монтеккі

Не знаю: я цього не чув від нього.

Бенволіо

Чи ви хоч намагались розпитати?

Монтеккі

Не тільки я, але й найкращі друзі.
Та в почуттях він сам собі порадник,
А чи хороший, не скажу цього.
Він мовчазний і потайний безмірно,
Так неохоче розкриває серце,
Як брунька, що робак її гризе,
Коли вона іще не розгорнула
В повітрі ніжних пелюстків своїх,
Не віддала краси своєї сонцю.
Якби знайти причину тій печалі,
То швидко ми б і ліки підшукали.

Входить Ромео.

Бенволіо

Ось він іде. Прошу вас, відійдіть.
Я розпитаю, все з'ясую вмить.

Монтеккі

Так, розпитай! Ти зробиш добре діло...
Ходім, синьоро. Ти ж розпитуй сміло.

Монтеккі й синьора Монтеккі виходять.

Бенволіо

Що ж, доброго вам ранку!

Ромео

Рано ще?

Бенволіо

На вежі вибило всього лиш дев'ять.

Ромео

Як довго тягнуться години смутку!
Чи то не батько мій пішов звідсіль?

Бенволіо

Так, він. Але скажи мені, що саме
Розтягує години для Ромео?

Ромео

Те, що спроможне вкоротити їх.

Бенволіо
Кохання?

Ромео
Ні. Його відсутність.

Бенволіо
Що?
Невже любов?

Ромео
Любов. Лиш безнадійна.

Бенволіо
На жаль, кохання чарівне на вигляд,
Насправді ж — деспотичне і жорстоке. (...)
(Переклад з англійської Ірини Стещенко)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Яка функція прологу в композиції твору? 2. Розкрийте світ почуттів і переживань Ромео. Чому він почувався нещасним і шукав самотності? 3. Назвіть людей, які страждали через пригнічений стан Ромео. 4. Дайте свою оцінку подібної поведінки Ромео та його ставлення до оточуючих.

Сцена 5

Коментарі

У будинку Капулетті влаштовано бал. Ромео в масці прийшов на бал, щоб побачити Розаліну. Натомість він зустрів нове кохання — Джульєтту. Проблема родової ворожнечі по-новому розкривається в цій сцені. Молоде покоління, якому тривалий час нав'язували ненависть, удвічі більше демонструє свою нетерпимість до ворогів родини. Тібальт, племінник Капулетті, налаштований критично проти присутності Ромео, тоді як батько Джульєтти уможливує перебування ворога у своєму домі.

- Як ви думаєте, чому?..

Зала в домі Капулетті.

Ромео
(до свого слуги)

Хто синьйорина та, що подає
Свою прекрасну руку кавалеру?

Слуга
Не знаю я, синьйоре.

Ромео

Померкли смолоскипи перед нею!
 І світить вродою вона своєю
 На щоках ночі — діамант ясний
 У вусі мавра; скарб цей дорогий
 І для землі, і для життя сія.
 Вона — омріяна любов моя!
 Її оточують прекрасні дами,
 Вона ж між них — голубка між галками!
 Коли танок закінчать вже, саму
 За ніжну ручку я її візьму,
 І щастя неземне тоді відчую...
 Чи ж я коли любив? Чи ще люблю я?
 О ні! Зрікайтеся, брехливі очі!
 Не знали ви краси до цієї ночі!

Тібальт

По голосу це мусить бути Монтеккі.
 Мою рапіру, хлопче! Як! Цей раб
 Наважився прийти в блазенській масці,
 Щоб глузувати з нашого бенкету?
 Ні, честю роду я клянусь, за сміх
 Убить його, вважаю я, не гріх!

Капулетті

Чого це ти бушуєш так, небоже?

Тібальт

Таж, дядьку, тут Монтеккі. Тут наш ворог.
 Негідник цей зумів сюди пробратись, —
 Над нашим святом хоче насміятись!

Капулетті

Ромео тут?

Тібальт

Так, він, негідник, тут.

Капулетті

Спокійно, друже. Не чіпай його.
 Поводиться він ввічливо й шляхетно.
 Сказати правду, вся Верона славить
 Його за честь, за виховання добре.

За всі скарби Верони я не дам
Його в моїй господі зневажати.
Тому вгамуйся й не звертай уваги —
Так хочу я. Коли мене шануєш,
Розвеселись, кинь хмурити чоло,
Бо хмуритись на святі непристойно.

Тібальт

Пристойно, бо на святі в нас негідник.
Його я не стерплю.

Капулетті

Терпіть примушу!
Ти чув, хлопчиську? Стерпиш! Я сказав!
Хто тут господар? Я чи ти? Іди!
Не стерпить він! О Боже мій! Ну й ну!
Він хоче всіх моїх гостей збентежить!
Він козиритися надумав! Гляньте! (...)

Ромео

(до Джульєтти)

Коли торкнувсь рукою недостойно
І осквернив я цей олтар святий,
Уста — два пілігрими — хай пристойно
Цілунок ніжним змиють гріх тяжкий.

Джульєтта

О пілігриме, в тім гріха немає —
З молитвою торкатись рук святих:
Такий привіт нам звичай дозволяє.
Стискання рук — то поцілунок їх.

Ромео

Але, крім рук, ще дано й губи їм...

Джульєтта

Так, для молитви, любий пілігрим...

Ромео

О, то дозволь мені, свята, й устами
Молитися побожно, як руками!

Джульєтта

Нас незворушно слухають святі.

Ромео

Не рухайся ж, дай відповідь мольбам!
(Цілує її).

Твої уста очистили мій гріх...

Джульєтта

Взяли твій гріх мої уста з твоїх.

Ромео

Мій гріх?.. В твоїх словах я докір чую!
Верни ж мій гріх.

(Знову цілує її).

Джульєтта

Мов з книги ти цілуєш...

Мамка

Вас просить ваша мати, синьйорино.

Ромео

А хто у неї мати?

Мамка

Що, юначе?

Таж господиня в домі цім вона.
Така вже добра пані, мудра й чесна,
Я викохала донечку її,
З якою щойно розмовляли ви.

Скажу вам чесно: хто її здобуде —
Здобуде той повнісінький гаман. (...)

(Переклад з англійської Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Охарактеризуйте образ Тібальта. 2. Якою постає Джульєтта в очах Ромео? 3. Які засоби художньої виразності використано задля створення образу Джульєтти? Наведіть приклади з тексту.

Творче завдання. Створіть (усно) портрети Ромео й Джульєтти.

Дія друга

Коментарі

Трагедію «Ромео і Джульєтта» у колі літературознавців називають «ліричною трагедією», оскільки твір багатий на поетичні художні образи, на поетичні вислови в репліках Ромео, особливо коли він освідчується в коханні до Джульєтти.

Сцена 1

Верона. Фруктовий сад Капулетті.

(...)

Джульетта

О лишенько!

Ромео

Вона заговорила...

Мій світлий ангеле, мов ясні далі,
 Ти сяєш наді мною серед ночі,
 Як легкокрилий посланець небес
 Перед очима вражених людей,
 Що, голови закинувши, слідкують,
 Як серед хмар лінивих він ширяє
 І по сфіру грудях чистих плава.

Джульетта

Ромео! О, навіщо ти Ромео?
 Зміни своє ім'я, зречися батька;
 Як ні, то присягни мені в коханні,
 І більше я не буду Капулетті.

Ромео

(убік)

Послухатъ – чи відповісти відразу?

Джульетта

Лише твоє ім'я – мій ворог лютий;
 А ти – це ти, а зовсім не Монтеккі...
 Що є Монтеккі? Таж чи так зовуть
 Лице і плечі, ноги, груди й руки
 Або якусь частину тіла іншу?
 О, вибери собі нове ім'я!
 Та що ім'я? Назви хоч як троянду,
 Не зміниться в ній аромат солодкий!
 Хоч як назви Ромео – він Ромео.
 Найвища досконалість все ж при ньому.
 Хоч би він був і зовсім безіменний...
 О, скинь же, скинь своє ім'я, Ромео!
 Воно ж не є тобою, і взамін
 Візьми мене уся!..

Ромео

Ловлю на слові!

Назви мене коханим, і умить
Я вдруге охрепцусь і більш ніколи
Не буду зватися Ромео. (...)

(Переклад Ірини Стешенко)

Дія четверта

Сцена 1

Верона. Келія брата Лоренцо.

Входять брат Лоренцо й Паріс.

Брат Лоренцо

В четвер, синьйоре? Надто строк короткий.

Паріс

Бажає так мій батько, Капулетті;
І не мені спинять його поспішність.

Брат Лоренцо

Сказали ви, що думки синьйорини
Ви ще не знаєте. Цей шлях кривий
Мені не до вподоби.

Паріс

За Тібальтом

Вона без міри плаче, я й не міг
Поговорити з нею про кохання:
В оселі сліз Венера не сміється.
Але синьйор, її отець, вбачає
Велику небезпеку в цій журбі
І мудро хоче поспішити з шлюбом,
Щоб зупинить бурхливу повідь сліз.
Самотність тільки збільшує нудьгу;
Їй стане легше в товаристві мужа.
Тож знаєте, чого він поспіша.

Брат Лоренцо

(убік)

Хотів би я не знати отих причин,
Що зараз вам велить цей шлюб загають!
Синьйоре, гляньте! Ось і синьйорина.

Входить Джульєтта.

Паріс

Щасливий я вітатю мою дружину!

Джульєтта

Так буде, якщо стану за дружину.

Паріс

Так мусить бути, коли нас повінчають.

Джульєтта

Що мусить бути, то буде.

Брат Лоренцо

Бог те знає!

Паріс

Прийшли ви сповідатись до отця?

Джульєтта

Я б, відповівши, сповідалась вам.

Паріс

Не крийте перед ним любов до мене.

Джульєтта

Признаюсь вам, що я люблю його.

Паріс

Признайтеся, що любите й мене...

Джульєтта

Якби призналась я, було б цінніше
Сказати це без вас, ніж вам в лице.

Паріс

О бідна, як же ти від сліз змарніла!

Джульєтта

В тім невелика перемога сліз:
Моє лице й до сліз було негарне.

Паріс

Сильніше сліз йому словами шкодиш.

Джульєтта

Таж істина — не наклеп, мій синьйоре,
І говорю я про моє лице. (...)
(Переклад з англійської Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Порівнюємо. Порівняйте освідчення в коханні Ромео й Паріса до Джульєтти. Як доводять свої почуття герої? Чи справжньою є їхня любов? Аргументуйте свою думку.

Дія п'ята

Сцена 3

Кладовище. Склеп родини Капулетті. (...)

Князь

Розповідай нам все, що знаєш ти.

Брат Лоренцо

Я коротко, бо дихання моє
Коротше, аніж розповідь широка.
Ромео, що лежить тут мертвий, був
Небіжчиці Джульєтти чоловіком;
І вірною дружиною йому
Була Джульєтта, що лежить тут мертва.
Я повінчав таємно їх. В той день
Убитий був Тібальт, і смерть його
Ромео засудила на вигнання.
То плакала за ним, не за Тібальтом,
Дружина молода, Джульєтта. Ви ж,
Бажаючи розвіяти їй тугу,
Хотіли повінчати силоміць
З Парісом. І тоді прийшла вона
У розпачі і з поглядом безумним
До мене та благати почала,
Щоб засіб я знайшов і допоміг
Від другого їй шлюбу врятуватись.
А ні — то в мене в келії уб'є
Сама себе. І я їй випить дав
Снодійний трунок. Він подівав так,
Як я того бажав: вона заснула,
А виглядала зовсім наче мертва,
Тим часом я Ромео написав,
Щоб він сюди прибув цієї ночі
Й звільнив її з дочасної могили

В ту мить, коли минути мав той сон.
 Та посланця мого, ченця Джованні,
 Затримав прикрий випадок нежданий,
 І вчора він вернув мені листа.
 Тоді я сам сюди подавсь, до склепу,
 Щоб вивести її, коли вона
 Прокинеться зі сну. Хотів я в себе,
 У келії своїй, їй дати притулок,
 Аж доки зможу сповістити Ромео.
 Проте, коли до неї я зайшов
 За декілька хвилин до того часу,
 Як мала підвестися, то побачив,
 Що тут дочасно разом полягли
 Паріс достойний і Ромео вірний.
 Вона прокинулася. Її благав я
 Піти зі мною і скоритись небу;
 Але нараз почувся гам зокола,
 І я був змушений покинути склеп.
 Вона ж упала в розпач і не хтіла
 Зі мною йти. І, як гадаю я,
 Умить сама зняла на себе руки.
 Це все, що знаю я. А щодо шлюбу —
 То мамка теж про нього добре знає.
 Якщо хоч трохи винен я в нещасті,
 То заберіть моє старе життя
 За декілька годин раніш до строку
 І правосуддю в жертву принесіть.

Князь

Твоє ми здавна знаєм благочестя.
 А де слуга Ромео? Що він скаже?

Д. Норткот.
 Ромео і Джульєтта.
 1792 р.

Балтазар

Я сповістив господаря свого
 Про смерть Джульетти. З Мантуї умить
 Він верхи прискакав на кладовище
 І кинувся сюди, до цього склепу.
 Листа ж звелів віддати вранці батьку
 І наказав мені, під страхом смерті,
 Щоб я його самого тут лишив.

Князь

Подай листа. Я гляну, що він пише.
 Де графів паж, що викликав сторожу?
 Скажи, що тут господар твій робив?

Паж

Прийшов сюди він, щоб покласти квіти
 На свіжу домовину нареченій;
 Мені ж звелів він далі відійти.
 Я виконав наказ. Коли це раптом
 Ступив до склепу хтось із смолоскипом
 І двері став ламати. Мій синьйор
 Враз шпагу вихопив і вмить — на нього,
 А я побіг, щоб викликать сторожу.

Князь

Цей лист підтверджує слова ченця,
 Шляхи кохання й новину про смерть.
 Ромео додає, що він купив
 В убогого аптекаря отруту
 Й прийшов сюди, щоб отруїтись тут
 І поруч із Джульеттою лежати.
 О, де ж вони, ці вороги запеклі?
 Монтеккі! Капулетті! Подивіться,
 Який вас бич карає за ненависть:
 Ваш цвіт любов'ю вбили небеса!
 А я за те, що зносив ваші чвари,
 Двох кривних нагло втратив. Кара всім!

Капулетті

О брате мій, Монтеккі, дай же руку!
 Вдовиний спадок це дочки моєї,
 А більшого не можу я просити.

Монтеккі

Але я можу дати більше. Я
 Їй статую із золота поставлю.

Покіль Вероною звемо Верону,
Любішого не буде силуета,
Аніж в коханні вірної Джульетти.

Капулетті

Ромео статуя не менш багата
Із нею поруч буде тут стояти.
О, бідні юні жертви наших чвар!..

(Переклад з англійської Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Порівнюємо. 1. Порівняйте образ Ромео на початку й наприкінці твору. Як внутрішньо змінився герой? 2. Порівняйте образи Паріса й Ромео. 3. Який образ вам більше подобається? Чому?

Для обговорення. 1. Чи було кохання Ромео до Розаліни справжнім? А до Джульетти? Доведіть свою думку цитатами з тексту. 2. Що, на вашу думку, є критерієм вірного й взаємного кохання?

Творче завдання. У трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульетта» 20 дійових осіб. Оберіть для себе одного з персонажів (другорядного) і складіть щоденник подій від його імені із суботи по п'ятницю (6 днів).

Робота в групах. Підготуйте інсценізацію улюбленого уривка з трагедії В. Шекспіра.

За мотивами трагедії «Ромео і Джульетта» В. Шекспіра було знято майже 250 фільмів у різних країнах світу. Серед них є відзначена премією «Оскар» кінострічка «Ромео і Джульетта» режисера Франко Дзефф'єреллі (1968 р., Італія, Велика Британія). Один із найкращих творів кіномистецтва останніх років — фільм «Ромео і Джульетта» режисера Карло Карлей (2013 р., Велика Британія).

- За допомогою Інтернету перегляньте один із фільмів (за вибором) за трагедією В. Шекспіра. Висловте свою думку щодо особливостей відтворення духу епохи й провідних тем, проблем, образів трагедії.

Фрагмент із фільму «Ромео і Джульетта»
(режисер Ф. Дзефф'єреллі, Італія,
Велика Британія, 1968 р.)

Фрагмент із фільму «Ромео і Джульетта»
(режисер К. Карлей,
Велика Британія, 2013 р.)

Перевірте себе. 1. Назвіть провідні теми й мотиви сонетів В. Шекспіра. 2. Охарактеризуйте ідеал краси ренесансної людини. Покажіть це на прикладі одного із сонетів В. Шекспіра. 3. Доведіть, що в трагедії «Ромео і Джульєтта» порушено важливі філософські питання людського буття. 4. Охарактеризуйте образи Ромео й Джульєтти в їхніх стосунках із батьками, друзями, одне з одним. 5. Чи змінюються характери головних героїв протягом розвитку сюжету? 6. Розкрийте жанрову своєрідність трагедії «Ромео і Джульєтта» В. Шекспіра.

Радимо прочитати

Шекспір В. Ромео і Джульєтта / Переклад Ірини Стешенко // Зібрання творів у 6-ти томах. Том 2. — К., 1986. — С. 311–413.

МІГЕЛЬ ДЕ СЕРВАНТЕС

1547–1616 рр.

Для обох, сновидця та його сну, уся суть сюжету полягала в протиставленні двох світів: вигаданого світу лицарських романів і повсякденного світу.

Хорхе Луїс Борхес

Сторінки життя та творчості

23 квітня в Іспанії відзначають свято Сан-Хорхе (Святого Георгія) — День книжки, що припадає на день смерті великого письменника Мігеля де Сервантеса Сааведра, роман якого про Дон Кіхота є однією з найпопулярніших книжок у світі. У цей день іспанці збираються в людних місцях і по черзі протягом двох-трьох днів читають «Дон Кіхота», а також дарують одне одному книжки й троянди.

Уважається, що письменник народився 29 вересня 1547 р. у День святого Михайла в м. Алькала-де-Енарес і там же був хрещений у церкві святої Марії. Ім'я Сааведра узяв для того, щоб відрізнитися від Мігеля де Сервантеса де Кортінас, вигнаного з королівського двору. Хлопчик був одним із семи дітей хірурга Родріго де Сервантеса та його дружини Елеонор. Спочатку родина жила в м. Вальядоліді, а потім доля занесла не зовсім успішного батька до м. Кордови. Своє навчання він, можливо, розпочав в одній з єзуїтських шкіл.

У 1575 р., знаходячись на кораблі «Сонце», він (а з ним і його брат Родріго) потрапляє до полону й опиняється в Алжирі, де попадає в рабство. За п'ять років полону він чотири рази намагався втекти. І лише восени 1580 р. був

Пам'ятник М. Сервантесу та його героям. Мадрид (Іспанія)

визволений за 500 ескудо¹, що тоді було вельми значною сумою, адже його вважали важливим полоненим. Повернувся до Іспанії, де наприкінці того ж року доставля Мадрида.

Потрапивши на службу до іспанського короля Філіппа II, М. де Сервантес навіть виконував шпигунські завдання на заході Алжиру, де був раніше полоненим. За успішне завершення цієї місії отримав удесятеро менше, ніж був заплачений викуп за нього. І потім, ще багато років поспіль, він буде повертати ті гроші, що

колись були позичені на його порятунок із полону.

Наприкінці XVI ст. король Філіпп II, готуючись до майбутньої війни (з 1587 до 1604 р.), збирав свою іспанську армаду (відому як Непереможна) — флот із 130 кораблів. Повернувшись на батьківщину, М. де Сервантес здійснює закупівлі провіанту для Непереможної армади. Проте торговцем він був не дуже вправним, його весь час переслідували невдачі, а завершилося це тим, що він навіть потрапив до в'язниці.

Розпочавши свою літературну кар'єру досить пізно, майже в сорок років, М. де Сервантес не мав швидкого успіху. Ані його новела «Галатея», ані численні драматичні твори не викликали особливого інтересу в публіки. Тому М. де Сервантес прагне заробляти іншими способами. Проте його підприємницька діяльність так само не мала успіху. 1603 р. митець перебрався до м. Вальядоліда, де завершив розпочату раніше першу частину роману «Премудрий ідальго² Дон Кіхот з Ламанчі».

Опублікована 1605 р. перша частина роману відразу стала блискавично популярною: протягом одного року було видано п'ять накладів книжки — і всі вони розійшлися. Твір перекладали й за кордоном, проте того успіху, що став би підставою для фінансової упевненості, автор так і не отримав. Його знали, його книжкою зачитувалися, проте вона також викликала глузливі насмішки й заздрощі.

З того часу М. де Сервантес не припиняв писати. Драми, новели, поеми, ще один роман «Мандрі Персілеса і Сигізмунди»... А в 1616 р. вийшла друком друга частина роману про Дон Кіхота. У 1616 р., уже на смертному ложі, митець прийняв постриг у ченці. Наприкінці квітня 1616 р. помер. Про що думав письменник в останні миті свого життя? Чому земний світ видався йому марнотою? Ми про це ніколи не дізнаємося. Мігель де Сервантес і його Дон Кіхот залишилися вічною загадкою літератури, яку ми й досі розгадуємо.

¹ Ескудо — за часів М. де Сервантеса грошова одиниця Португалії, Іспанії, країн Латинської Америки.

² Ідальго — дрібний дворянин.

Книжка і комп'ютер

За допомогою Інтернету знайдіть пам'ятники та музеї М. де Сервантеса в різних країнах, підготуйте презентацію.

Перекладений багатьма мовами світу, роман М. де Сервантеса прийшов до українського читача наприкінці XIX ст. *І. Франко* здійснив скорочений віршований переспів роману, опублікований 1891 р. Працював над ним також і письменник *В. Самійленко*. На початку XX ст. роман переклав *М. Іванов*. Значною подією стало видання українського перекладу «Дон Кіхота» 1995 р. — це переклад розпочатий, але не завершений *М. Лукашем*. Його закінчив *А. Перепадя*. Книжка, що так довго йшла до нас, варта того, щоб поставитися до неї максимально уважно.

ДОН КІХОТ (1605–1615)

(Скорочено)

Історія створення. Мігель де Сервантес створював «Дон Кіхота» упродовж багатьох років. За словами самого автора, він почав писати твір у в'язниці, куди потрапив 1597 р. (банк, у якому він зберігав зібрані податки, став банкрутом, тому його засудили за розтрату коштів). Під час ув'язнення в уяві письменника постав образ людини, яка під впливом лицарських романів вирушила здійснювати подвиги, наслідуючи героїв улюблених книжок. Можливо, тодішня Іспанія видавалася йому духовною «в'язницею» і через образ Дон Кіхота він утверджував ідею внутрішньої свободи. А можливо, задум роману був пов'язаний з особливостями соціально-економічного розвитку й культури того часу.

Пам'ятник Дон Кіхоту
м. Кордова (Іспанія)

Королівство Іспанії було надзвичайно могутнім, але наприкінці XVI — на початку XVII ст. воно поступово почало втрачати свою міць. Утім, героїчне минуле багатьом видавалося привабливішим за сучасність. Цим пояснюється надзвичайний успіх в Іспанії лицарських романів — жанру, який на той час в інших країнах утратив популярність. Мігель де Сервантес відзначив у своєму романі небажання людей позбавитися облудних ідеалів. Претензії та амбіції його сучасників виглядали так само кумедно, як лицар в іржавих латах на старезній шкапі.

У романі багато автобіографічного матеріалу. Дружина письменника була родом із Ламанчі, від її родичів митець уперше почув історію про Алонсо Кіхаду — палкого шанувальника лицарських романів. У романі згадуються імена багатьох сучасників митця, перетворених його уявою на художні образи.

Роман складається з двох частин, які вийшли друком з інтервалом у понад десять років: перша частина — 1605 р., друга — 1615 р.

Зв'язок твору з лицарськими романами й синтез різних жанрових ознак у ньому. Походження слова *роман* походить від назви романських мов (*romanus*). За часів середньовіччя словом *роман* називали будь-які твори, написані народною — романською (французькою, італійською, іспанською, португальською та ін.) — мовою, а не латиною. Згодом словом *роман* почали називати епічні твори значного обсягу різноманітної тематики та побудови.

Коментарі

Нині англomовне літературознавство фіксує два значення цього терміна: 1) *romance* (фр. *roman*) — ідеться про античний і середньовічний роман; стилізований під давнину твір; *novel* — тобто новочасний, або сучасний, роман. Також у сучасному літературознавстві розрізняються власне *story* — правдива чи вірогідна історія та *novel* — історія вигадана.

У середньовіччі в Європі були дуже популярними лицарські романи. Вони мали велике значення для свого часу, оскільки привернули увагу до особистого життя людини, її індивідуальності й почуттів. На відміну від античних «романів», які мали здебільшого міфологічно-казковий характер, у лицарських романах доби Середньовіччя герой-лицар вирушає в широкий світ і утверджується в ньому. Хоча цей світ чудесний і герой у ньому часто стикається з фантастичними силами, здійснює подвиги (заради високої мети, Прекрасної Дами, перемоги життя над силами зла), та все ж таки в лицарських романах з'явилися окремі історичні прикмети доби. Оскільки за змістом ці романи описували загалом випробування героїв, їхні пригоди, то вони називаються *авантюрними* (з фр. *aventure* — пригода). Велику роль в них відіграло почуття шляхетного кохання, яке було рушійною силою сюжету. Образи героя та його дами серця ідеалізувалися, прославлялися за їхні моральні якості й почуття, хоча нерідко герої переживали трагедію.

Паралельно з цими великими формами літератури в середні віки розвивалися дрібні фольклорні форми сатиричного й пародійного характеру, у яких на перший план виходили образи крутія, блазня, дурня. Вони теж були частиною тогочасної дійсності й розкривали світ уже не в ідеалізованому (чудесному), а в більш реальному забарвленні. Поступово формувалися передумови для створення «крутіського» роману, де герой був поєднаний із реальним світом, завдяки своїй вдачі й життєвій енергії. Це вже був не ідеальний герой, а такий, що поєднував різні риси, зумовлені дійсністю.

Зауважте!

У творі органічно поєдналися різні традиції європейського пригодницького роману: «авантюрна» і «крутіська». Велике значення у творі має народний сміх.

Лицарський роман у Європі був популярним до XVI ст., поки М. де Сервантес не написав «Дон Кіхота», використовуючи традиції європейського роману й водночас ідучи далі.

Сміх (який у романі виявляється через гумор, іронію, пародію, сатиру) є одним із важливих складників роману М. де Сервантеса. Він дає змогу повертати образи й ситуації в різних аспектах, виявляє в них приховані грані й зумовлює широкий філософський зміст роману, який вийшов за межі ідеалізації дійсності та став засобом її пізнання. Письменник спирався також на досягнення героїчного епосу доби античності та середньовіччя, вибудовуючи твір як розповідь про мандри героя, його пригоди й пошуки незнаного. Але разом з тим ця традиція теж була творчо переосмислена митцем, який прагнув показати реальний світ.

Мудра думка

«"Дон Кіхот" — це не тільки пародія на лицарський роман, не тільки перший і найвизначніший гумористичний роман, у ньому було щось значно більше. Це був перший рішучий крок до реалістичного зображення справжнього життя й народу, а разом з тим і перший роман, у якому автор спробував більше заглибитися в характер свого героя, разом із смішними сторонами показати і його симпатичні, навіть благородні риси, висловити устами цього героя або інших дійових осіб ряд критичних і позитивних думок про стан тодішнього суспільства, його потреби й прагнення. Одним словом, у "Дон Кіхоті" ми бачимо перший роман новішого кроку; це суспільно-психологічний і філософський твір, хоча на його тлі автор виводить ще веселі, іноді карикатурні замальовки в старому лицарському дусі» (Іван Франко).

Доля самого роману М. де Сервантеса в його епоху була трагічною. Публіка сміялася з пригод Дон Кіхота, не звернувши уваги на високі гуманістичні ідеї, закладені автором у творі. І досі цей роман викликає дискусії серед дослідників і читачів.

Отже, у романі «Дон Кіхот» виявилися *характерні ознаки культури доби Відродження*:

- посилення інтересу до дійсності як об'єкта зображення (дійсність уже не абстрактно-символічна, а набуває конкретних ознак, вона показана в постійному русі й змінах);
- конкретизація моментів реальної дійсності й людського життя (перевага конкретики над абстракціями й умовними формами);
- дійсність набуває суспільних ознак, хоча вони ще не узагальнюються, не аналізуються;
- увага до різноманітних типів і людських характерів, які взаємодіють між собою;
- прагнення мотивувати події та вчинки;
- активне авторське начало, креативна сила, автор — не сторонній споглядач, а частина реального світу, учасник життя;

- людина в романі Відродження — не стільки людина конкретна (хоча вона має й конкретні риси), а ще й «притча на тему про її можливості» (за словами Д. Затонського).

Особливості сюжету та композиції твору. З перших сторінок роману читач потрапляє у відомі ситуації лицарського роману, тільки перенесені з ідеального чудесного часу в реальну Іспанію наприкінці XVI — на початку XVII ст. Окрасою лицарського роману був молодий, вродливий лицар — утілення шляхетності й інших чеснот, закоханий у свою обраницю й здатний перемагати чаклунів, велетнів, юрмища ворогів. Але в романі М. Сервантеса на його місці опинилася звичайна людина. І потрапила вона в звичайний, а не казковий світ.

Із самого початку роману, оформлюючи присвяту ясновельможному «Дукові Бекарському», автор говорить про свій роман як про твір, «позбавлений коштовних оздоб витворності й ученості, якими красуються звичайно твори, скомпоновані в домах людей освічених». Він наполягає на простоті та щирості свого «літературного подарунка». І в дусі простоти та «правдивості» розпочинає історію Алонсо Кіхано з Ламанчі — гідальго, настільки захопленого читанням лицарських романів, що він мав удома силу-силенну книжок, а поза тим — лише старий щит, спис, шкапу і пса-бігуна.

Ще були в нього ключниця та небога, однак вони лише підкреслюють усю убогість побуту героя, що не відповідали висоті польоту його героїчних мрій. Адже він уявляв себе самотнім мандрівним лицарем, закоханим у Прекрасну Даму — і тому зобов'язаним здійснювати численні подвиги: щоб укрити себе довічною славою та уславити красуню своїх найзаповітніших мрій. А за відсутності такої красуні поруч, пригадалася йому така собі селянка Альдонса Лоренцо, пишно перейменована на Дульсінею з міста Тобос. Так само, як і герої численних лицарських героїчних фантазій, Кіхано, хоч і не дає імені своєму мечу, але перейменовує старезну шкапу на Росінанта. Знайшовши собі зброєносця з простих селян (Санчо Панса), герой вирушає в тривалі мандри... І так ця пара героїв, дивакуватих і смішних, ось уже більше чотирьох століть мандрує в просторі культури.

Г. Доре.
Ілюстрація до роману
М. де Сервантеса
«Дон Кіхот».
Гравюра.
1860-і роки

Композиція роману розгортається в ситуації «великої дороги». Мандрівка — головний композиційний прийом твору, що дає можливість авторові відтворити широку дійсність, вільно поєднувати різні образи та події. Основою сюжету середньовічних лицарських романів було випробування: герой випробовувався різними силами, передовсім чарівними, на свою духовну й фізичну міцність. А в романі М. де Сервантеса головний герой випробовується самою дійсністю, з якою постійно стикаються його високі прагнення.

Перші п'ять розділів роману називають «протокіхотом», який закінчується новелою про безглуздий, позбавлений будь-яких ілюзій світ. Головне завдання цих розділів — висміяти популярні, але позбавлені літературної вартості лицарські романи. Починаючи з 7 розділу й до кінця роману, образ головного героя поступово ускладнюється. Поруч із фантастичними видіннями та безглуздими витівками Дон Кіхота з'являються мудрість і шляхетність.

У романі знаходимо численні згадки про міста, містечка та місцевості Іспанії. У цьому сенсі книжку можна назвати своєрідною енциклопедією іспанського життя. Мандруючи з Лицарем Сумного Образу та його зброєносцем, читач ніби сам рухається країною і бачить усі її принади, але разом з тим і потворні сторони життя.

Образ Дон Кіхота. Цей образ не можна оцінити однозначно. Він завжди різний, оскільки зображується автором у різних ракурсах. З одного боку, він — натура творча, піднесена й натхненна, бо тільки уява справжнього романтика могла перетворити просту селянську дівчину на Прекрасну Даму, заради якої варто здійснювати подвиги. Дон Кіхот вірить у торжество справедливості, заради якої треба боротися. Усі свої сили він ладен віддати людям, які, як йому видається, потребують безкорисливої допомоги. Серед видатних героїв доби Відродження Дон Кіхота вирізняє саме ця здатність до дії, ентузіазм, з яким він обстоює справедливість, хоча його зусилля часто бувають марними.

З іншого боку, на відміну від шляхетних героїв лицарських романів, Дон Кіхот комічний у своєму намаганні змінити світ. Його світла мрія й добра воля постійно стикаються з буденною дійсністю та неможливістю реалізувати високі наміри. Тому образ Дон Кіхота постає не тільки комічним, а й трагічним.

Дон Кіхот є пародією на лицарство, але водночас і справжнім лицарем, тому що він не боїться захищати знедолених і йти вперед до своєї мети. Проте Дон Кіхот вирушив у далеку путь не в той час. Його оточувала нища, похмура, приземлена реальність. Довкола нього були люди, які жили простим грубим життям, тому вони сміялися над ним і не розуміли його прагнень. Створивши собі світ примарних ідеалів, Дон Кіхот поступово вживається в них і живе вигаданими цінностями й у вигаданому ним самим світі. Але реальний світ постійно й владно втручається в ті лицарські

О. Окампо. Дон Кіхот і Санчо Панса. 1990-і роки

сюжети, які придумав для себе герой. І поступово перед читачами натомість лицарських історій розгортаються сюжети реального життя — широкого, розмаїтого, неідеального, та все ж таки напрочуд цікавого.

Сучасний художник Октавіо Окапмо намалював картину-загадку «Дон Кіхот і Санчо Панса» (с. 197). Що ви побачили на цьому полотні? Поясніть своє бачення.

Коментарі

«Донкіхотство» — особливість свідомості й поведінки людини, яка має наміри втілити ідеал у життя, але через відірваність від реальності такі наміри спричиняють конфлікт людини з дійсністю та середовищем. Поняття «донкіхотство» виходить за межі роману М. де Сервантеса й може використовуватися стосовно різних соціально-історичних епох і різних життєвих ситуацій.

Санчо Панса. У мистецтві слова відомо чимало образів, які є *парними*, тобто які не існують окремо один від одного й визначають сюжет твору. Ми пам'ятаємо Орфея і Еврідіку, Дедала й Ікара, Ромео та Джульєтту й багатьох інших. Так і Дон Кіхот, і Санчо Панса навіки пов'язані творчим задумом автора. Вони мандрують дорогами тодішньої Іспанії, і кожен із них по-різному сприймає те, що відбувається довкола. На перший погляд, Дон Кіхот і Санчо Панса пов'язані між собою за принципом контрасту, бо один — надто піднесений, мрійливий, а другий, навпаки, — приземлений, прагматичний, подеколи навіть брутальний. Та насправді Дон Кіхот і Санчо Панса доповнюють один одного, утілюючи різні аспекти людини в її широкому філософському смислі. Людина буває різною, говорить нам М. де Сервантес. У ній є і прекрасна мрія, і водночас прагматизм, і здоровий глузд. Крім того, Санчо Панса й Дон Кіхот — це ще й два погляди на життя, яке може бути сприйняте по-різному. Санчо Пансі найбільше дістається стусанів за його господаря, а це яскраво свідчить про ту реальність, яка існує й має свої закони. Він утілює народне розуміння правди життя. Його оцінки вчинків Дон Кіхота супроводжуються народним гумором, а народ, який сміється, має майбутнє.

Образи Дон Кіхота й Санчо Панси мають тривалу історію тлумачення та переосмислення в літературі й мистецтві. Уже в XVII ст. іспанські письменники Лопе де Вега, П. Кальдерон, Л. де Гонгора-і-Арготе зверталися до образу Дон Кіхота у своїх творах. У XVIII ст. роман М. де Сервантеса дав поштовх для розвитку пригодницького роману в Англії, Франції та інших країнах Європи. Його герої були переосмислені в XIX–XX ст. І сьогодні вони дають привід для роздумів. Іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет у роботі «Роздуми про Дон Кіхота» (1914) визначив широкі обрії тлумачення роману, у якому за цікавими пригодами героїв розгортається одвічна боротьба добра і зла, справедливості й несправедливості, свободи та насильства.

Зауважте!

Дон Кіхот і Санчо Панса — вічні образи в літературі й мистецтві.

Роман — один із жанрів художньої літератури, прозовий твір, місткий за обсягом, складний за будовою, у якому широко охоплено важливі проблеми, життєві події, розкрито історії багатьох персонажів протягом значного проміжку часу.

Пародія (з давньогрецьк. *пісня навиворіт, переробка на смішний лад*) — один із жанрів фольклору й літератури, гумористичний чи сатиричний твір, у якому імітується творча манера письменника задля осміяння її як не відповідної новим мистецьким запитам.

ЧАСТИНА ПЕРША

Розділ I,

де оповідається про побут і звички славнозвісного ідальго Дон Кіхота Ламанчського

У Ламанчі, в одному селі, назви якого я не хочу згадувати, жив нещодавно один із тих ідальго, що все майно його — спис, старовинний щит, миршава шкапина та швидкий гончак. Три чверті його прибутків ішло на олью¹, у якій було більше яловичини, ніж баранини, і на вечерю. А вечеря переважно складалася з вінегрету, по суботах — ячні із салом, по п'ятницях — із сочевиці, а по неділях — іще з якогось голубеняти на додачу. Решту він витрачав на камзол із легкого півсукна, на оксамитові штани й такі самі туфлі; це він носив у свята.

Буденних днів прикрашав себе вбранням із найтоншого сукна свого виробу. Він мав удома ключницю, жінку років за сорок; небогу, яка не досягла ще й двадцяти літ, а для роботи на дворі та в полі був у нього хлопець, що мусив уміти й коня сідлати, й орудувати садовими ножицями. Мав наш ідальго років під п'ятдесят. Був він міцно збудований, сухорлявий, з обличчя худорлявий, уставав рано й дуже любив полювати. Кажуть, звали його Кіхада чи Кесада, але є підстава вважати, що звався він Кіхана. Проте це не відіграє великої ролі в нашому оповіданні; досить того, що воно не відступає й на крок від правди.

Треба також знати, що згаданий ідальго все своє дозвілля (тобто більшу частину року) присвячував читанню лицарських книжок і так захоплено та завзято віддавався цій праці, що забував про лови й навіть про своє господарство. Цікавість і захоплення ідальго дійшли до того, що він продав кілька десятин землі, щоб придбати лицарських книжок, і нарешті зібрав їх у своєму домі всі, які лише міг дістати. Серед цих книжок жодна не сподобалася йому так, як твори славнозвісного Фелісіана Сільванського.

Його проза та плутані вирази здавалися ідальго перлинами, а найбільше, коли йому траплялося читати любовні листи та виклики на бій, де часто було таке: «Справедливість несправедливості, що вчинено моїй справедливості, так зменшила моє почуття справедливості, що я справедливо скаржуся до вашої вроди».

¹ *Олья* — іспанська страва (різновид гарячого вінегрету).

Читаючи такі фрази, бідолаха з'їхав із глузду й перестав спати, шукаючи в них змісту, якого не знайшов би й не збагнув би сам Арістотель¹, коли б навмисно ожив для цього. Ідальго турбували рани, що їх дістав дон Бельяніс, бо хоч і визначні лікарі його доглядали, а все ж він не міг позбутися численних шрамів на обличчі й на тілі. А втім, він хвалив автора за обіцянку скінчити ці нескінченні пригоди й багато разів хотів узятися за перо, щоб здійснити це самому. Він, безперечно, зробив би це, і зробив би не без успіху, якби на перешкоді йому не стали інші настирливі й важливіші думки.

Багато разів сперечався він із місцевим священиком (це була людина вчена й з ученим ступенем із Сігуенси²) про те, хто був кращий лицар — Пальмерін Англієць чи Амадіс Гальський³. Але массе⁴ Ніколас — циркульник з їхнього села — казав, що ніхто не вийде проти лицаря Феба, а якщо хто й може рівнятися до нього, то хіба що дон Галаор, брат Амадіса Гальського.

Урешті, ці книжки так захопили нашого ідальго, що, читаючи їх, він проводив ночі від смерку до ранку й дні — від уранішньої до вечірньої зорі. Отак через безсоння та постійне читання він сушив собі мозок і збожеволів. Його фантазія наповнилася всім тим, що він вичитав із книжок — чарівництвом, змаганнями, бійками, викликами на бій, ранами, любовними листами, коханням, заздрістю та різною нісенітницею.

Він запевнив себе, що вся ота сила-силенна пригод у книжках — чистісінька правда, і нічого у світі не було для нього правдивішого за них.

Він казав, що Сід Руї Діас⁵ був дуже гарний лицар, але не міг рівнятися до лицаря Пломенистого Меча, який одним махом уклав двох надзвичайних і бундочних велетнів. Багато гарного казав він про велетня Морганте⁶, що один з усього велетенського роду — чванливого й нечемного — був увічливий і добре вихований. Та найкраще ставився він до Рейнальда Монтальбанського, а особливо коли бачив, як той виїздив зі свого замку, грабував усе, що тільки міг, і вкрав навіть за морем статую Магомета⁷, зроблену, як каже історія, з чистого золота. За те, щоб дати доброї прочуханки зрадникові Галаонові, він оддав би ключницю, та й небогу на додачу.

Зрештою він збожеволів зовсім, і йому вроїлася в голову думка, якої досі не було ще в жодного божевільного. Йому здалося пристойним і дуже потрібним — щоб збільшити свою славу й для користі рідного краю — стати мандрівним

¹ *Арістотель* — філософ Стародавньої Греції (IV ст. до н. е.).

² *Сігуенса* — місто, де за часів М. де Сервантеса був університет, досить занедбаний.

³ *Пальмерін, Амадіс* — головні герої лицарських романів, популярних в Іспанії, переважно наприкінці XV і XVI ст. Це — література феодальної верстви, проти якої виступає М. де Сервантес.

⁴ *Массе* — пан.

⁵ *Сід Руї (Родріго) Діас де Бівар* — іспанський лицар, герой іспанської народної поеми, т. зв. романсів про Сіда (історична особа — жив у другій половині XI ст.).

⁶ *Морганте* — герой жартівливої поеми «Великий Морганте» італійського поета періоду Високого Відродження Луїджі Пульчі (1432–1484).

⁷ *Магомет* — основоположник магометанської релігії. Симпатії Дон Кіхота — це вияв загального руху європейських держав того часу на Схід — в Аравію, Месопотамію, Африку й Туреччину.

лицарем. Заради цього він мусив подорожувати по всьому світу зі зброєю та конем, шукати пригод і робити те, що, як він читав, повинні робити всі мандрівні лицарі, тобто карати за різні кривди та наражатися на всякі небезпеки, щоб, перемагаючи їх, укрити своє ім'я вічною славою. Бідолаха уявляв уже себе увінчаним за своє лицарство щонайменше короною Трапезунда¹ й, захопившись цими приємними думками, хутчій почав здійснювати те, чого весь час так жадав.

Передусім він почистив панцер, що належав ще його предкам і багато віків стояв забутий десь у кутку та взявся іржею та цвіллю. Він почистив і полагодив його якнайкраще, але спостеріг у нім велику нестачу — у шоломі не було забрала та був тільки сам шишак². Але тут стала в пригоді його вигадливість, — зробивши з картону забрало та прикріпивши його до шишака, він надав усьому приладові вигляду цілого шолома. Щоб дізнатися, чи досить він міцний і чи може витримати удар мечем, він узяв свій меч, двічі добре ним рубонув і враз знищив усе, що майстрував цілий тиждень.

Легкість, з якою він порубав на шмаття шолом, йому не сподобалася, і, щоб запобігти небезпеці надалі, він підклав ізсередини кілька смуг заліза. Задоволений тепер міцністю шолома, але не зважаючи уже на нову спробу, він відклав його набік, вважаючи за найкращий у світі.

Після цього він пішов подивитися на свою шкапу, і хоч копита в неї були в тріщинах, а вад більше, ніж у коня Гонелли³ (а в того були сама шкіра та кістки), йому здалося, що ані Буцефал Александра⁴, ані Баб'єка⁵ Сіда не можуть із нею рівнятися. Чотири дні вигадував він ім'я своєму коневі, бо ж (казав він сам собі) немає рації, щоб кінь такого славетного лицаря, сам із себе такий добрячий, мав якусь невідому назву. Він силкувався дібрати йому ім'я, з якого видно було б, чим був кінь до того, поки ще не належав мандрівному лицареві, і яке нагадувало б те, чим він є тепер. Йому здавалося, що після зміни становища господаря й ім'я коня мусить змінитися на нове — славетне та гучне, що пасувало б до його нового призначення та нової праці. Отак вигадавши, обміркувавши, приклавши, відкинувши та ще вигадавши багато імен, він, урешті-решт, назвав його Росінантом⁶; це ім'я здавалося йому гучним і змістовним.

Отак дібравши собі до вподоби ім'я коневі, ідальго хотів і собі взяти нове ім'я. На ці роздумування пішов іще тиждень, і нарешті він назвав себе Дон Кіхотом. Проте, згадавши, що Амадіс не задовольнився самим ім'ям Амадіса, а додав до нього ще ім'я свого королівства та рідного краю, бо хотів їх уславити, і тому назвався Амадісом Гальським, наш лицар подумав, що потрібно і йому додати до свого імені назву рідного краю. Отож він і назвав себе Дон

¹ *Трапезунд* — місто в Малій Азії.

² *Шишак* — старовинний військовий металевий шолом із вістрям, на кінці якого була невелика кулька (шишка).

³ *Гонелла* — славетний італійський блазень (XV ст.), герой багатьох анекдотів.

⁴ *Буцефал* — славетний кінь Александра Македонського.

⁵ *Баб'єка* — ім'я коня Сіда.

⁶ Ім'я Росінант складається з двох іспанських слів — *rosin* — кляча, робочий кінь і *antes* — попереду, себто кінь, що йде попереду, — найкращий кінь.

Кіхотом Ламанчським, що, як здавалося йому, указувало на його походження та прославляло його батьківщину. Почистивши зброю, зробивши шолом, назвавши коня, він побачив, що тепер йому треба тільки знайти даму серця та закохатися в неї, бо мандрівний лицар без кохання — однаково, що дерево без листя й без соку. (...)

Як же зрадів наш лицар (...), коли знайшов, кого обрати дамою серця! Кажуть, що в сусідньому селі жила вродлива сільська дівчина, у яку він був колись закоханий, але вона, кажуть, ніколи цього не знала й не помічала; звали її Альдонса Лоренсо. Їй саме й вирішив він надати титул володарки своїх думок. Добираючи прізвище, що не різнилося б від її справжнього прізвища й одночасно нагадувало б ім'я якоїсь принцеси або знатної дами, він назвав її Дульсінеєю Тобоською (бо вона була родом із Тобоса); ім'я, на його погляд, мелодійне, незвичайне та змістовне, як і всі інші, уже вигадані ним імена.

(Переклад з іспанської Миколи Іванова)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Як виглядає побут простого ідальго? 2. Розкажіть про вплив лицарської літератури на героя М. де Сервантеса. Наведіть відповідні цитати. 3. Як виглядає лицарський обладунок: з яких предметів він складається і як вони пасують до постаті «комічного лицаря»? 4. Як герой надає собі ознак лицарства — для цього достатньо тільки певних предметів та об'єктів чи ж певних назв? Доведіть, що Дон Кіхот створює навколо себе «світ назв».

Творче завдання. 1. Постать Дон Кіхота характеризується іронічно; створіть його опис, використовуючи текст так, щоб він звучав серйозно та героїчно — так, як бачив себе сам мандрівний лицар. 2. Герой роману обирає собі Прекрасну Даму в дусі героїчних фантазій середньовіччя. Опишіть, як для Дон Кіхота виглядає Дульсінея Тобоська, але не Альдонса Лоренсо. 3. Знайдіть слова й вирази, що пародіюють стиль лицарських романів. Розкрийте їх прихований зміст. Над чим, на вашу думку, сміється письменник?

Розділ VII

про великий успіх, що мав Дон Кіхот під час жахливої, ніколи не чуваної пригоди з вітряками та про інші, гідні спомину пригоди

Коментарі

Родина та друзі ідальго намагаються боротися з його манією: потайки спалюють його книжки, а двері до бібліотеки замуровують — це представляється як справи могутнього чаклуна. Зовні, ніби примирившись із цим, Дон Кіхот потайки підмовляє свого сусіда, Санчо Пансу, приєднатися до нього й вирушити на пошук пригод, обіцяючи посаду губернатора на якомусь острові. Мандрівники виходять на поле, де стояли тридцять чи сорок вітряків, які видалися Дон Кіхоту велетнями. Він сміливо стає на бій із ними...

Вітряки в м. Кампо де Кріптана.
(Іспанія)

У цю хвилину вони побачили тридцять чи сорок вітряків, що стояли недалеко в полі. Тільки Дон Кіхот побачив їх, він зараз же сказав своєму зброєносцеві:

— Доля посилає нам більше, ніж ми могли сподіватися, бо дивися, друже Санчо, там стоять тридцять, а то й більше превеликих велетнів. Я битимусь із ними й усіх повбиваю, а те, що ми від них здобудемо, стане основою нашого багатства.

— Яких велетнів? — спитав Санчо.

— Тих, що ти бачиш там, із величезними руками, вони в декого з них сягають двох миль.

— Придивіться краще, ваша милосте, — сказав Санчо, — те, що вам здається велетнями, це звичайнісінькі вітряки, а їхні руки, як ви кажете, — то крила: їх крутить вітер, а вони крутять жорна.

— Зразу видно, що ти не маєш лицарського досвіду, — відповів Дон Кіхот. — А втім, це — велетні, і якщо ти боїшся, стань осторонь і дивися, поки я битимусь з ними в лютому й нерівному бою.

Із цими словами він стиснув шпорами боки Росінанта, аж ніяк не зважаючи на репетування свого зброєносця, який увесь час кричав йому навздогін, що то вітряки, а не велетні. Та Дон Кіхот, упевнений, що то величезні гіганти, не чув криків Санчо, не бачив, що то таке, хоч був коло самих млинів, і, кидаючись на вітряки, гукав на повний голос:

— Не тікайте, підлі й гидкі створіння, бо на вас нападає тільки один лицар.

На той час знявся вітерець, і крила вітряків почали рухатися. Побачивши це, Дон Кіхот гукнув:

— Ви мене знатимете, хоч би у вас було стільки рук, як у велетня Бріарей¹.

Кажучи таке й від щирого серця доручаючи себе своїй сеньйорі Дульсінеї та просячи її допомогти йому в такій важкій пригоді, він метнувся до вітряків і встромив списа в крило найближчого з них. Вітер зміцнів, дужче повернув крило й потрощив списа, а їздця разом із конем шпурнув геть у поле.

Г. Доре.
Ілюстрація до роману
М. де Сервантеса
«Дон Кіхот».
Гравюра.
1860-і роки

¹ *Бріарей* — прізвисько одного з античних велетнів, так званого гекатонхейра Егеона. В античній грецькій міфології гекатонхейри — сторукі велетні, сини землі, символи могутніх природних сил. Стаючи до бою з велетами, — а про це Дон Кіхот марить протягом усього роману, — він здійснює головне завдання лицаря: бути так званим «культурним героєм», що вносить порядок у життя світу та бореться з хаосом.

Санчо Панса, під'їхавши на ослі, щоб допомогти нашому лицареві, побачив, що той не має сили ворухнутися через великий удар, якого дістав, покотившись із Росінантом.

— Боже мій, — сказав Санчо, — чи ж не попереджав я вашу милість? Хіба ж не видно, що то вітряки, кожному, у кого в голові немає таких самих вітряків?

— Мовчи, друже! — відповів Дон Кіхот. — На війні, як ніде інде, речі потерпають від постійної мінливості долі. Я гадаю, та воно так і є, що чарівник Фрестон, який украв у мене бібліотеку та книжки й важким духом дихає на мене, обернув цих велетнів на вітряки, щоб я не міг уславитися, перемігши їх. Та його чари нічого не варті проти мого меча.

Санчо Панса допоміг йому підвестися, посадив на Росінанта, якому вітряки мало не потрощили ребра, і після цього вони рушили далі, прямуючи до Пуерта Лапіс, де, як запевняв Дон Кіхот, їм не бракуватиме різних пригод, бо через це місце проходила сила народу. Та нашого лицаря дуже турбувала втрата списа, і, розмовляючи про це зі своїм зброєносцем, він сказав:

— Я, пригадую, читав, що один іспанський лицар, на ймення Дієго Перес де Варгас, у якого під час бою зламався меч, викорчував величезний дуб чи то відламав здоровенну дубову гілляку, і з нею того самого дня вчинив стільки подвигів і повбивав стільки маврів, що його прозвали «Громило». Я сказав це тобі тому, що й сам збираюся відламати отаку дубову гілляку та вчинити з нею такі подвиги, що ти вважатимеш себе найщасливішою у світі людиною, побачивши й побувши свідком речей, яким ледве чи можна поійняти віри.

— Я вірю всьому, що каже ваша милість, — відповів Санчо, — але сядьте трохи рівніше, ви зовсім зсунулися на один бік, бо, мабуть, забилися, падаючи.

— Правда твоя, — сказав Дон Кіхот, — і я не скаржуся на біль тільки тому, що мандрівні лицарі не сміють скаржитися на свої рани. (...)

(Переклад з іспанської Миколи Іванова)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Чому вітряки здалися Дон Кіхотові саме велетнями, а не, наприклад, лицарями, за якими ознаками він «розгадує» їх? 2. Які почуття переповнюють лицаря, коли він кидається в бій? 3. Якими лексичними засобами автор досягає іронічного звучання історії? 4. У чому полягає для Дон Кіхота велич подвигу й змагання з вітряками? 5. Поясніть, чому для лицаря перед ним знаходяться велетні, а для зброєносця — просто вітряки.

Порівнюємо. Порівняйте позиції Дон Кіхота й Санчо Панси під час та після бою: які душевні якості втілює кожен із них?

Для обговорення. Висловіть особисте ставлення до «подвигу» героя.

Розділ X

*про те, що трапалося з вигадливим ідальго в корчмі,
яку він прийняв за замок*

Коментарі Лицар та його зброєносець вирушають до м. Пуерто Лапіс, де Дон Кіхот сподівається здійснити багато подвигів. Коло міста їм зустрічаються монахи-бенедиктинці — і жінка з Біскаїї, яка їхала до чоловіка в м. Севілью. Один з її супроводжуючих нападає на Дон Кіхота, проте тому вдається перемогти біскайця. Натхненний цим подвигом, мандрівний лицар рушає далі — і дорогою зустрічає погоничів коней. Росінант, випущений пастися, прибився до коней, однак погоничі палицями відігнали та побили його чи не до смерті, а потім — так само побили Санчо Пансу й Дон Кіхота.

Відійшовши від побоїв, герої заночували в корчмі, де Дон Кіхот спробував приготувати чудодійний бальзам, од якого Санчо Пансі стало зовсім кепсько. На ранок вони вирушили в дорогу, не заплативши за нічліг.

*Г. Доре. Ілюстрація до роману
М. де Сервантеса «Дон Кіхот».
Гравюра. 1860-і роки*

(...) Корчмар теж поважно відповів:

— Сеньйоре лицарю, мені зовсім не треба, щоб ваша милість мстилася за образи, що мені вчинено, бо я й сам умію мститися, коли мені потрібно. Тепер же мені треба лише, щоб ваша милість заплатила мені за ночівлю в моїй корчмі, за солому та ячмінь для двох ваших тварин, а також за вечерю й за постелі.

— Так це, значить, корчма? — сказав Дон Кіхот.

— І дуже пристойна, — відповів корчмар.

— Так я, виходить, помилився, — сказав Дон Кіхот, — щиро гадаючи, що це замок, і непоганий замок. Проте, якщо це корчма, а не замок, я все ж таки не можу ламати звичаїв мандрівних лицарів, які (я знаю це напевне й досі не читав іншого) ніколи не платять ні за ночівлю, ні за інше, чим доводиться їм користуватися в корчмах. Привітний прийом належить їм за правом і за законом, як подяка за великий тягар, що несуть вони, шукаючи пригод уночі й удень, узимку й улітку, пішки й верхи, голодні й спрагли, у спеку та в холод, підпадаючи під усяку небесну немилість і денну небезпеку.

— Це мене не обходить, — відповів корчмар, — заплатіть що слід, і покиньмо балачки про лицарство. Мені треба тільки, щоб я міг платити оренду за свою корчму.

— Ви — нерозумний і негостинний корчмар, — сказав Дон Кіхот, стиснув шпорами Росінанта й, вимахуючи ломакою, ніким не затримуваний, виїхав із корчми, не дивлячись навіть, чи їде за ним його зброєносець.

Корчмар побачив, що гість поїхав, не заплативши, і почав вимагати гроші із Санчо Панси. Але той сказав, що коли не схотів платити його пан, то він не

платитиме їй поготів, бо, як зброєносець мандрівного лицаря їй на підставі тих самих міркувань і правил, не може сплачувати будь-що ні в заїздах, ні в корчмах.

Корчмар дуже розгнівався їй погрозив, що примусить платити, та ще їй способом, який тому не дуже сподобається. Санчо відповів, що, за правилами лицарства, до якого належить його пан, він нічого це заплатити, хоч би це коштувало йому життя. Він, мовляв, не хоче, щоб через нього ламалися добрі стародавні звичаї мандрівних лицарів або щоб на нього нарікали за порушення такого справедливого закону зброєносці тих лицарів, які з'являться на світі після нього.

Недоля бідолошного Санчо захотіла, щоб на цей час у корчмі були чотири чесальники вовни із Сеговії, троє голкарів з Кордови та два пройдисвіти із Севільї, люди веселі, вигадливі та лихі жартівники. Неначе спонукані однією їй тією ж думкою, підійшли вони до Санчо, зняли його з осла, занесли в повітку, а тоді один із них побіг до корчмара по ковдру, на яку вони Санчо їй поклали.

Але повітка здалася їм дуже низькою для їхньої роботи, і вони вирішили вийти на задвірок, де дахом було саме небо. Там вони почали підкидати його з ковдри вгору.

Бідний Санчо зняв такий галас, що його почув і Дон Кіхот, який спочатку прийняв це репетування за якусь нову пригоду, а розібравши, що то голосить його зброєносець, повернув коня їй галопом поскакав до корчми. Знайшовши ворота зачиненими, він поїхав кругом, шукаючи в'їзд, але, не доїхавши до задвірка, побачив, у яку погану гру грають з його зброєносцем. А той то злітав, то падав у повітрі так утішно та швидко, що коли б Дон Кіхот не був такий лютий, йому важко було б утриматися від сміху. Він пробував злізти з коня на паркан, але, будучи розбитий і кволий, не спромігся навіть підвестися їй задовольнився тим, що, сидячи в сідлі, почав висловлювати на адресу нападників Санчо такі образи та лайки, що їй описати їх не можна.

Але вони не кидали ні своїх жартів, ані своєї роботи, і Санчо безперестанку літав, аж поки вони потомились і покинули його. Потім привели осла, посадили на нього Санчо їй загорнули в плащ, а жаліслива Маріторнес, побачивши його такого стомленого, визнала за потрібне дати йому кухоль свіжої води.

(Переклад з іспанської Миколи Іванова)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Як тлумачиться «справедливість» з точки зору Дон Кіхота, Санчо Панси й трактирника? 2. Представників яких професій зображено в цьому фрагменті роману? 3. Чи завжди Дон Кіхот знаходиться в полоні своїх лицарських фантазій? 4. Чи можна сказати, спираючись на цей епізод, що є певна відповідність між сценою коло трактиру й прислів'ям «Пани чубляться — у мужиків чуби болять»? 5. Як відрізняються світ лицарських фантазій і буденності? Знайдіть підтвердження цього в словах персонажів.

Для обговорення. Чому, на вашу думку, герої не заплатили за нічліг?

Лист Дон Кіхота до Дульсінеї Тобоської

Коментарі

Не здобувши звитяги в подвигах, Дон Кіхот вирішує наслідувати приклад великих лицарів і здійснювати покуту. Відмовившись від шаленства та руйнівних вчинків (як Роланд), він збирається — відповідного до взятого ним імені Лицаря Сумного Образу — здійснювати покуту плачем і відлюдництвом. Коли ж Санчо питає, яка ж причина могла його спонукати до такої покути, Дон Кіхот стверджує, що з причини це може зробити будь-хто, а от справжня краса цього вчинку виявляється в тому, щоб зробити це без причини. Не маючи змоги написати листа до прекрасної Дульсінеї Тобоської, він розповідає його Санчо Пансі, а той покладається на свою блискучу пам'ять.

Можновладна й висока принцесо!

Поранений вістрям твоєї відсутності й засмучений до глибини душі, пле тобі, найніжніша Дульсінеє Тобоська, побажання той, що сам їх не має. Коли твоя врода зневажатиме мене, коли твоя величність гнобитиме мене, коли ти схочеш іще збільшити мої страждання — то, хоч і звиклий, не можу далі терпіти й цих, не тільки великих, а й дуже довгих мук. Мій вірний зброносець Санчо дасть тобі звіт, о вродлива невдячнице, улюблений вороже мій, про стан, у якому він через тебе мене покинув. Коли ти ласкаво захочеш допомогти мені — я твій, а коли ні — роби, як знаєш, бо, поклавши голову, я задовольно і твою жорстокість, і своє бажання.

Твій до смерті

Лицар Сумного Образу.

(Переклад з іспанської Миколи Іванова)

Коментарі

Вирушивши до Тобосу на Росінанті, Санчо зустрічає в корчмі священика та циркульника з рідного селища й переповідає їм історію з Дон Кіхотом. Обое чоловіків вигадують спосіб, яким можна було б повернути збожеволілого лицаря додому, щоб випробувати ще ліки для нього. Перевдягнувшись дівчиною та зброноосцем, вони вирушають у гори на пошуки Дон Кіхота, але знаходять там Карденію, котрий повністю розповідає нещасливу історію свого кохання до Люсінди. Після цього їм трапляється прекрасна Доротейя, від якої вони дізнаються також про нещасливу історію з Фернандо, а разом ці чотири персонажі утворюють любовний чотирикутник. Доротейя зголошується допомогти витягти Дон Кіхота з його покути й повернути додому: вона стає принцесою Мікоміконою з Ефіопії, котра шукає Дон Кіхота, щоб той захистив її від злого велетня.

Вирушивши в дорогу, уся велика компанія опиняється в корчмі, де Дон Кіхот не розплатився, а Санчо — натовкли боки. Там відбувається зустріч чотирьох закоханих: Карденію, Люсінди, Фернандо та Доротейї. У ту ж корчму прибуває й циркульник, таз якого став шоломом Мамбріна, що стає причиною чвар, суперечок і бійок.

За кілька днів священик переконує усіх, що Дон Кіхот — просто божевільний через лицарські романи. Він вигадує спосіб, як повернути його додому, не продовжуючи легенду з принцесою Мікомікон — і вигадує таке: підмовивши одного селянина, він саджає Дон Кіхота в клітку й так його, ніби ув'язненого лева, привозять додому. Той, виснажений мандрями, подвигами, звитягами й підступними чарівниками, не розуміє, що з ним відбувається, він виснажений і хворий. Цим поверненням і завершується перша частина роману.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Як Дон Кіхот уявляє собі ставлення до нього красуні Дульсінеї Тобоської? 2. Чому герой обирає для себе ймення Лицар Сумного Образу, який саме «сум» він має на увазі? 3. Яким постає Дон Кіхот наприкінці першої частини роману? Яке значення має для характеристики образу Дон Кіхота клітка, у яку його посадили?

Порівнюємо. Знайдіть ознаки казки й міфу в історії про мандрівного лицаря.

Творче завдання. Відправляючи послання до Дульсінеї Тобоської, Дон Кіхот, звичайно, очікує від неї відповіді. Напишіть відповідь Дон Кіхоту від імені Дульсінеї Тобоської: 1) таку, яку б хотів отримати герой; 2) таку, якою б вона могла бути насправді.

Краса слова

На фінал першої частини автором написано шість віршів, серед яких чотири сонети: присвяти Дон Кіхотові та його гробниці, Росінантові, Санчо Пансі та Дульсінеї. Перша частина книжки змальовує життя не просто напівбожевільного героя, а майже легендарної особи, адже про нього автор дізнається тільки з третіх рук. Крім того, поезії, що завершують першу частину, дають змогу говорити про Дон Кіхота як того, хто, за прикладом античних героїв, заслужив найвищих почесностей — поетичного уславлення, яке отримували давньоримські імператори та полководці, котрі вигравали великі війни. Створюючи цей поетичний ореол, автор підносить не тільки мандрівного лицаря, а й інших персонажів до рівня легендарних осіб, міфологічних постатей. Цим роман стає вже не просто літературним твором, а способом утвердження величчя народного духу.

- Як ви вважаєте, образ Дон Кіхота постає піднесеним чи зниженим у фіналі першої частини?

ЧАСТИНА ДРУГА

Коментарі

Перша частина роману — це завершений твір, який розповідає про історію життя героя й завершується його смертю й посмертною славою. Друга ж частина історії, опублікована більше ніж через десять років після першої, стає своєрідним філософським роздумом на тему *обману*, хоча письменник і дотримується тієї ж самої побудови: це іронічно побачені та представлені подвиги. Однак уже на самому початку другої частини М. де Сервантес вкладає в уста Дон Кіхота думки про умовність істини й брехні. Якщо в першій частині роману вони були скоріше окремими епізодами, з яких складалася життєва історія героя, то друга книжка — це одна велика історія обману й ілюзії, що проходить через усю книжку. У супроводі Санчо Панси, під час чергового виїзду, Дон Кіхот, що втік з дому, зустрічає трьох сільських дівчат. Санчо, котрому треба приховати свою брехню про нібито зустріч із Дульсінеєю, сказав йому, що одна з них — Дульсінея, а інші дві її служниці.

Дон Кіхот вважає, що він у черговий раз став жертвою чаклунства великого чарівника, котрий перетворив прекрасну Дульсінею на грубу селянку.

Після кількох пригод, серед яких були й змагання з кількома лицарями, плавання чарівним човном і перемоги над левами (після чого Дон Кіхот воліє називатися Лицарем Левів), мандрівник і шукач пригод зустрічає прекрасну мисливицю, яка виявляється дружиною герцога. Подружжя запрошує Дон Кіхота й Санчо Пансу до себе — і все їхнє перебування при дворі перетворюється на величезну ілюзію

повернення славетних лицарських часів. Санчо Панса отримує губернаторство на острові — там він несподівано виявляє велику мудрість, однак не витримує змагання між чесністю та грою, розпочатою герцогом. Йому не вдається бути правдивим губернатором, і він повертається до Дон Кіхота, збагатившись лише досвідом і знанням, що управління — не для нього.

Роман завершується повним зреченням Дон Кіхотом своїх ілюзій та фантазій. Він відмовляється від лицарства, знову називає себе Алонсо Кіхано й помирає у своєму ліжку вдома...

Краса слова

Дон Кіхот

В уламках од зброї, з іржавим мечем
Він гордою їде ходою,
І погляд у його сіяє вогнем,
І серце аж рветься до бою.

Меча не пускає з лицарських він рук
І страху ніколи не знає,
Життя його — низка і горя, і мук,
Та іншого він не бажає.

На діло лицарське себе він оддав —
Ставать за малих в обороні,
І де він неправду і зло зустрічав,
Там сміло він брався до броні.

Борис Грінченко

- Виразно прочитайте вірш. Чи згодні ви з автором? Наведіть рядки, які вам найбільше сподобалися. Прокоментуйте їх. А як ви вважаєте: хто ж такий Дон Кіхот — божевільний, дивак чи мудрець? Поясніть свою думку.

Робота з текстом

Робота в групах. Підготуйте повідомлення про втілення образів роману М. де Сервантеса в різних видах мистецтва: кіно, музиці, образотворчому мистецтві, скульптурі.

Перевірте себе. 1. Охарактеризуйте побудову роману про Дон Кіхота. 2. Визначте специфіку відтворення ознак лицарського роману у творі М. де Сервантеса. 3. Охарактеризуйте образи Дон Кіхота й Санчо Панси. 4. Які реалії життя знайшли відображення в романі? 5. Покажіть на малі місця, про які йдеться в романі М. де Сервантеса. 6. Розкрийте зміст поняття «донкіхотство», висловіть власне ставлення до нього. 7. Чому роман М. де Сервантеса про Дон Кіхота такий популярний у різні часи? Визначте актуальність твору для нашого часу.

Творче завдання. Напишіть розділ про пригоди Дон Кіхота й Санчо Панси в наш час, наслідуючи пародійний стиль роману М. де Сервантеса.

Радимо прочитати

М. де Сервантес. Дон Кіхот / Переклад Миколи Іванова. — К., 2011.

М. де Сервантес Сааведра. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі / Переклад Миколи Лукаша. — К., 1995.

БАРОКО

БАРОКО ЯК ДОБА І ХУДОЖНІЙ НАПРЯМ

Значення поняття. Термін «бароко» пов'язують з італійським словом *barocco* — «дивний, химерний», а також із португальським виразом *perrola barroca* — «перлина неправильної форми». Словом *бароко* позначають саму епоху, художній напрям цієї доби й стиль у мистецтві XVII ст.

Бачення світу та людини в XVII ст. XVII ст. в Західній Європі відзначається надзвичайною складністю соціальних і духовних процесів. У цей час тривала криза феодалізму, який, однак, ще був досить сильним. Водночас відбувався активний процес формування національних держав, об'єднання країн під владою могутніх монархів. XVII ст. називають *добою абсолютизму*, бо в багатьох країнах Європи королі прагнули підкорити собі свавільних феодалів. Вони підтримували мистецтво й науку, вступали в союз із церквою, намагаючись панувати у сфері ідеології.

Л. Берніні. Аполлон і Дафна. 1622–1625 рр.

Релігія продовжувала відігравати провідну роль у країнах Європи, проте її позиції значно похитнулися у зв'язку з розвитком науки, техніки, торгівлі, мореплавства. З утвердженням капіталістичних відносин швидкими темпами розвивалося виробництво, зростало значення прикладних наук.

У Європі з'явилися перші наукові товариства: Лондонське наукове товариство й Паризька академія.

Великі наукові відкриття свідчили про безмежні можливості людського розуму. Цей час позначився вагомими відкриттями в астрономії, математиці, хімії, медицині, філософії та інших галузях науки (Рене Декарт, Френсіс Бекон, Готфрід Вільгельм Лейбніц, Блез Паскаль, Бенедикт Спіноза та ін.).

Отже, наукові відкриття XVII ст. обумовили нове бачення світу та людини. Світ тепер постав перед людьми не статичним і завершеним у своїх формах, а рухливим, безмежним, мінливим і не пізнаним до кінця. Він вабив і водночас лякав своєю таїною. У ньому, згідно з уявлен-

Зауважте!

У XVII ст. відбувся духовний переворот, який спричинив руйнацію традиційних уявлень про Всесвіт і формування нової картини світу.

нями людей того часу, панують не тільки Божі закони, а й закони природні, невідомі сили й стихії, дію яких людство ще остаточно не збагнуло.

Людина XVII ст. відкрила силу власного розуму, своїх внутрішніх можливостей. Вона намагалася проникнути в глибини світу і своєї душі, та чим більше пізнавала, тим більше зустрічала загадок і протиріч, їй розкрився неосяжний Усесвіт, але подеколи він жахав її своєю безмежністю.

Якщо для Відродження характерна віра в цілісну людину та гармонію світу, то в Нову добу людина в мистецтві постає суперечливою, вона переживає складні драми й постійну боротьбу у власній душі, вагається між почуттями, пристрастями й бажаннями й обов'язком і вірою. Світ у людських уявленнях теж утрачає єдність і гармонійність. Він прекрасний у своїй безмежності, але що таїть у собі ця безмежність — невідомо. Цей складний і суперечливий світ сповнений реального трагізму, боротьби різних начал і стихій.

Якщо в культурі епохи Відродження панував життєствердний пафос, то в XVII ст. митці відчували гостроту нерозв'язаних конфліктів. Діячі Ренесансу поетизували людину, возвеличували її, представники ж культури Нового часу показували людину в більш реальному плані, намагалися проникнути в її духовний світ, відобразити боротьбу, що відбувається в людській душі. На відміну від мистецтва Відродження, де переважало відчуття особистої свободи людини, у культурі XVII ст. героям доводилося постійно боротися із залежністю від Бога й ірраціональних сил, чинити опір прихованим у душі пристрастям, середовищу й обставинам. У творах гуманістів епохи Відродження центральне місце посідала людина, тоді як зображення її оточення мало лише другорядне значення. У XVII ст. зростає роль довкілля (природного чи соціального), воно постає не просто фоном для зображення життя людини, а сферою її буття, місцем, де відбуваються великі драми й зіткнення. Митці Відродження сприймали світ статичним і незмінним. А діячі культури XVII ст. зображували явища в постійному русі й мінливості їхніх форм.

Митці зверталися до античних сюжетів, сміливо вводячи їх у реальний контекст, насичуючи актуальним змістом. Вони розвинули думку про внутрішнє багатство людини, невичерпні можливості її розуму й душі, їх цікавила також проблема свободи, яку виборювали герої їхніх творів.

П. Рубенс.
Чотири філософи.
1611 р.

Зауважте!

Культура XVII ст. була не лише антитезою Відродженню, а й продовжувала певні його тенденції на новому етапі розвитку.

Коментарі

Особливістю мистецтва XVII ст. є співіснування в ньому двох художніх напрямів — бароко та класицизму. Класицисти шукали гармонії у світі, тоді як представники бароко показували його драматизм і суперечливість. Це були дві сторони бачення світу, що розкрився в XVII ст. в усій своїй широті та розмаїтті.

Основні ознаки бароко як художнього напрямку. Світ у культурі бароко постає в усій своїй складності, багатогранності виявів, безмежності й мінливості. Під впливом наукових відкриттів, які розширили горизонти пізнання та довели безкінечність буття, представники бароко намагалися досягнути природні стихії, навколишнє середовище, оточення людини — усе, що складає великий і досить непростий для розуміння Всесвіт. При цьому вони усвідомлювали обмеженість раціоналістичних засобів пізнання й тому значну роль відводили інтуїції, безпосередньому відчуттю, «прозрінню серця».

У культурі бароко утвердилося уявлення про світ як про поєднання суперечливих начал, як про арену протилежних сил — світла й темряви, добра і зла, життя і смерті, Бога та диявола. Світ зображується митцями бароко в моменти найбільшого напруження, і людина, як невід’ємна частина світового буття, бере участь у розв’язанні його конфліктів, бере на себе весь тягар трагізму світу.

Однак представники бароко вміли бачити не тільки драматичні сторони, а й красу життя. Більше того, вони намагалися якомога виразніше й яскравіше прикрасити його, щоб подолати трагізм засобами краси, знайти через естетичне вихід із кола тяжких протиріч. Барокове мистецтво не тільки відображало складність буття, а й нагадувало про його щедрість і повноту. Напрочуд тісно поєднані в бароко почуття жаху та відчаю й водночас велика жага життя та його втіх. Святкові форми бароко мали на меті створити для людини прообраз «раю на землі», аби через красу вона могла наблизитися до Бога.

В естетиці бароко посилюється інтерес не тільки до досконалих проявів буття, а й до дисгармонійного, фантастичного, навіть потворного. Усе багатство світу, його естетична невичерпність розкриваються через постійне підкреслення таїни світобудови. Звідси — атмосфера містики, чогось надзвичайного, що знаходиться поза межами свідомості. За допомогою ілюзій, снів і марень митці бароко відтворювали загадковість світу. Вони завжди відчували, що в житті діють сили, вищі за людське розуміння. Ці сили сприймалися досить серйозно, тому у творах часто поряд із реальними персонажами діють міфічні істоти, а дійсне та фантастичне, реальне й ірреальне настільки тісно переплітаються, що нерідко їх неможливо відділити одне від одного. Усе це — єдиний світ, такий, яким бачили його люди бароко: реальний і загадковий водночас. Створюючи нову естетику, митці прагнули вийти за межі видимого світу, за грань можливого.

Особистість у мистецтві бароко складна й багатогранна. Вона відзначається суперечливістю й напруженістю духовного буття, інтенсивністю емо-

цій, силою пристрастей. Людині в мистецтві бароко доводиться постійно розв'язувати внутрішні конфлікти. Нерідко вона не здатна їх вирішити й лише гостро переживає боріння прихованих сил у своїй душі.

Мудра думка

«Якби в людини був лише розум... Або ж тільки пристрасті... Але, наділена і розумом, і пристрастями, вона безперервно воює сама із собою або мириться з розумом тільки тоді, коли воює з пристрастями, і навпаки. Тому вона завжди страждає, завжди її роздирають суперечності» (Блез Паскаль).

У внутрішньому світі барокових героїв стикаються дух й плоть, нице й піднесене, нестримна жага насолоди і суворий аскетизм. В епоху бароко продовжується ренесансна тенденція розуміння людини як індивідуальності, але вже не цілісної і гармонійної, а складної і суперечливої, далекої від схематизму. Хаотичний і дисгармонійний світ постійно втручається в її життя. Нерідко це сприймається нею як боротьба Бога й демонічних сил. Узагалі взаємини людини з Богом набувають інтимнішого характеру, стають справою й самої особистості. Людина постійно відчуває присутність вищого начала у світі, але її шлях до нього пролягає через важкі пошуки й вагання. Головним сюжетом барокового мистецтва стає духовне випробування людини. Представники бароко уявляли світ безладним і хаотичним, у ньому панували невідомі сили, які нерідко уособлював сатана. І людині треба було протистояти цьому світу. Та чи здатна вона морально вистояти у важкій ситуації вибору, чи не піддасться спокусам диявола, чи знайде в собі сили досягнути вічні цінності?.. Людина у творах бароко постійно відчуває сумніви стосовно того, що є Бог, істина, буття, якою вона повинна бути і як діяти в цьому складному бурхливому світі. Бароковий герой наділений певною свободою, він — вільна істота, чії вчинки обумовлені лише власними рішеннями. Проте герой залежить від різних обставин, долі, фатальної приреченості, яку прагне подолати.

П. Рубенс.
Розп'яття Христа.
1627 р.

Зауважте!

Специфіка барокової культури полягає в тому, що вона стала своєрідним художнім синтезом різних начал: Середньовіччя (готики) і Відродження, античних і християнських традицій.

Коментарі

Барокове мистецтво багато в чому використовує здобутки Відродження, хоча йдеться не про пряме наслідування. Діячі культури бароко намагалися поєднати античну спадщину з християнством. Вони не відкинули ренесансний культ «сильної людини», а прагнули «поставити її на службу Богові». Якщо в епоху Середньовіччя митці спиралися на віру, а в епоху Відродження — на розум, то в епоху бароко вони спробували примирити розум і віру, поєднати їх у намаганні осмислити складність світу й людини.

Хоча людина вже не ідеалізувалася, як у добу Відродження, представники бароко поставили її в центр своїх світоглядних шукань, порушивши питання про складність людської природи та її зв'язок з безмежним Усесвітом.

Важливою ознакою бароко є універсальність художнього мислення, космічність бачення. Митці зображують не просто епізоди з життя людей, а буття людства в усесвітньому, глобальному масштабі. Вони розповідають про боротьбу одвічних начал, безкінечність космосу й місце людини в складному й розбурханому світі. Характерною ознакою бароко є також його динамізм, що виявляється в постійному русі форм, які покликані відтворити рухливість світу й стан душевного неспокою людини.

Представники бароко в літературі. Літературне бароко відзначається ускладненням форм, поєднанням релігійних і світських мотивів та образів, тяжінням до різних контрастів, алегорій, намаганням уразити читача пишним і барвистим оздобленням твору. Яскравими представниками бароко в Західній Європі були Луїс де Гонгора, Педро Кальдерон, Тірсо де Моліна (*Іспанія*), Торквато Тассо і Джамбаттиста Маріно (*Італія*), Джон Мільтон і Джон Донн (*Англія*), Ганс Якоб Кристоф Гріммельсгаузен (*Німеччина*).

Бароко виявилось в різних галузях мистецтва: літературі, архітектурі, живописі, музиці, скульптурі та ін. Архітектура бароко відзначається широтою форм, масштабністю будівель, переважанням «хвилястих» ліній, неврівноважених композицій. Архітектурні ансамблі органічно вписуються в оточуюче середовище, стаючи частиною рухливого й мінливого світу. Яскравим прикладом архітектурного бароко є церква Сан Карло алле Куатро Фонтане, збудована за проектом Ф. Борроміні. В Україні також є багато зразків бароко в архітектурі, наприклад, Покровська церква, церква святого Андрія Первозваного (1747–1753), церкви Печерської лаври, Софіївського собору в Києві та ін.

Успенський собор Києво-Печерської лаври. XVII ст.
м. Київ. Сучасне фото

Значний внесок у культуру зробили такі видатні художники бароко, як Дієго Веласкес (*Іспанія*), Мікеланджело Караваджо (*Італія*), Пітер Пауль Рубенс (*Фландрія*), Харменс ван Рейн Рембрандт (*Нідерланди*) та ін. У скульптурі

бароко привертає увагу живописність композицій, їх динамізм, плинність ліній, що створює враження мінливості й постійного руху образів (Л. Берніні та ін.).

Мудра думка

«Психологія людини бароко була сповнена контрастів. Митці й мислителі тих часів уже починали вгадувати в ній не лише відблиски добра, а й зла... Завдяки мислителям бароко в європейській культурі почав вироблятися й утверджуватися погляд на духовний світ особистості як на арену одвічної боротьби добра та зла, яка дає непередбачувані наслідки» (Анатолій Макаров).

Бароко набуло значного розвитку в українській культурі XVI–XVIII ст. Воно знайшло свій вияв в архітектурі, живописі, іконографії, літературі та інших видах мистецтва. Окрім загальноєвропейських ознак, бароко в Україні мало свою специфіку. Цей напрям ґрунтувався тут на власних національних джерелах: киево-руських і фольклорних, що проявлялися на різних рівнях напрямку — «високому», «середньому» та «низовому». У культуру українського бароко приходять загадкові й дивакуваті характери. Представники бароко поетизували духовний світ козака, утверджували образ діяльного героя, який віддано служить вітчизні. У культурі українського бароко релігійні мотиви домінували над світськими. Це спричинило численні світоглядні шукання митців, їхній інтерес до людини в її зв'язках із Богом, Вічністю, Часом, Усесвітом. Літературне бароко простежується в різних жанрах, зокрема в поезії Лазаря Барановича, Івана Величковського, Григорія Сковороди, Самійла Величка та ін.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Коли виникає бароко? У яких країнах воно представлене якнайкраще? 2. Як зображується світ у бароковому мистецтві? 3. Як вплинули наукові відкриття та розвиток філософської думки XVII ст. на формування картини світу в епоху бароко? 4. У чому бароко було «антитезою Ренесансу» і в чому воно розвивало його традиції? 5. Охарактеризуйте «людину доби бароко».

Творче завдання. Наведіть приклади барокових творів у різних видах мистецтва (живопис, архітектура та ін.). Покажіть на конкретних прикладах особливості барокового світосприйняття й стилю.

Перевірте себе. 1. У яких значеннях використовується поняття «бароко»? 2. Назвіть провідні ознаки бароко як художнього напрямку. 3. Які ознаки, окрім загальноєвропейських, притаманні культурі українського бароко? У чому її національна специфіка?

Радимо прочитати

Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили. — К., 1981.

Макаров А. Светло українського бароко. — К., 1994.

Чижевський Д. Історія української літератури. — Тернопіль, 1994.

Ніколенко О. М. Бароко. Класицизм. Просвітництво. — Харків, 2003.

ЛУЇС ДЕ ГОНГОРА-І-АРГОТЕ

1561–1627 рр.

Поезії Гонгори притаманна свіжість і глибина.

Федеріко Гарсія Лорка

Сторінки життя та творчості

Іспанський поет *Луїс де Гонгора-і-Арготе* увійшов в історію іспанської літератури як творець вишуканої барокової поезії. Він народився в м. *Кордові*, де й прожив більшу частину життя. Походив зі старовинної, але збіднілої дворянської родини. Л. де Гонгора вивчав право й теологію в Саламанкському університеті. 1585 р. був посвячений у сан священника. Кілька років провів при дворі, сподіваючись на прибуткову парафію, але не виявив особливої ревності в служінні Богові, викликавши незадоволення церковників своїм «легковажним» способом життя й написанням світських поезій. За вироком єпископа був змушений покаятися в гріхах, але й після цього не змінив своїх звичок. У наступні роки поет кілька разів приїздив до столиці, сподіваючись отримати вигідне церковне призначення. Лише 1617 р. він одержав почесне звання капелана Філіппа III, але й це не змінило його скрутного матеріального становища.

Справжнім покликанням Л. де Гонгори була поезія. Однак за життя поета його твори не друкувалися, оскільки він мав церковний сан. Вони були відомі в списках лише обраному колу сучасників. Уперше його поезії були опубліковані після смерті в збірці *«Поетичні твори іспанського Гомера»* (1627) і в зібранні поезій, що вийшло друком сім років потому.

Луїс де Гонгора поклав початок різновиду барокової лірики — *«культизму»* (або *«культеранізму»*). Цей різновид називають ще «темним стилем». Письменник уважав, що поезія призначена передовсім для культурних людей, які повинні шукати у віршах прихований смисл. Процес «розгадування», «розкодування» лірики, на думку митця, спонукає до власних роздумів і дарує естетичну насолоду.

Дослідники виокремлюють два етапи творчості Л. де Гонгори — до 1610 р., коли його поезія була ще «ясною», і після 1610 р., відколи в його ліриці став домінувати «темний стиль». Аби приховати зміст творів і завуалювати свою думку, митець використовував різні художні засоби: складні синтаксичні конструкції, підтекст, метафори, непрямі вираження думки або характеристики образу (перифраз) тощо. Зразками «культистської» поезії Л. Гонгори є його поема *«Міф про Поліфема і Галатею»* (1613) і численні вірші.

Саламанкський університет. Бібліотека Саламанкського університету.
м. Кордова (Іспанія)

Гонгорізм (ісп. *gongorismo* — від прізвища іспанського поета Л. де Гонгори-і-Арготе) — поетична школа в іспанській поезії XVI–XVII ст. (у межах художнього напрямку бароко). Гонгоризм тяжів до складної метафори й вишуканого поетичного мовлення. Його ще називають «культизм», або «культеранізм».

Переклади творів Л. де Гонгори здійснював Михайло Орест (Михайло Зеров — брат поета-перекладача Миколи Зерова), які ввійшли до збірки «Держава слова» (1952).

ГАЛЕРНИК

Коментарі

Вірш «Галерник» Л. де Гонгори яскраво втілює світовідчуття людини доби бароко. Зображення полоненого галерника набуває символічного змісту. Людина, на думку митця, скута в житті міцними ланцюгами, приречена долею на постійні блукання в океані Всесвіту. Вона залежить від вищих сил і змушена бути іграшкою в руках Невідомого. Проте в центрі вірша поставлено людину — хоча й скуту кайданами, але вільну у своїй уяві, пам'яті, духовній стійкості.

На галері, на турецькій,
І до лави там прикутий,
Руки на весло поклавши,
Очі втупивши додолу,

Він, драгутівський невільник¹,
Біля узбереж Марбельї²
Нарікав під звук суворий
Ланцюга й весла своїх:

«О святе іспанське море,
Славний береже і чистий,
Коне, де незмірна безліч
Сталася нещастя наморських!

Ти ж бо є те саме море,
Що прибоями цілує
Краю батьківського мури,
Короновані і горді.

Турецька галера XVI ст.
Сучасна реконструкція

¹ *Драгутівський невільник* — полонений відомим турецьким піратом, на ім'я Драгут. Драгут був адміралом Османської імперії. Його мусульманське ім'я Тургут-реїс, а Драгутом його прозвали на заході Європи. Відомий своїми походами вздовж берегів Середземного моря (Іспанії, Франції, Італії та інших країн).

² *Марбелья* — місто в Іспанії.

Про дружину принеси ти
Вістку і скажи, чи щирі
Плач її і всі зітханьня,
Що мені і тут лунають.

Бо якщо полон мій справді
Ще оплакує, як легко
Ти могло б південні води
Перлами перевершити!

Дай же, о криваве море,
Відповідь; тобі не тяжко
Це вчинити, якщо правда,
Що і води мають мову.

Але ти німуй, о море,
Якщо смерть її забрала;
Хоч цього не сміє статись,
Бо живу я поза нею,

Бо прожив я десять років
Без свободи і без неї
В вічній каторзі при веслах —
Не вбиває сум нікого».

Враз потужно розгорнулось
Шестеро вітрил галерних,
І звелів йому наглядач
Всю свою ужити силу.

*(Переклад з іспанської
Михайла Ореста)*

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Що уособлює образ галерника в однойменному вірші Л. де Гонгори? 2. Знайдіть метафори й гіперболи у вірші «Галерник», визначте їх призначення в тексті. 3. Які образи вірша можна вважати символічними? Розкрийте їх зміст.

Для обговорення. Які душевні переживання є центром уваги письменника у вірші «Галерник»?

Краса слова

У творчості Л. де Гонгори переважають мотиви суму, марності життя, самотності й приреченості людини, неможливості досягти бажаної гармонії. Але митець протиставляє трагічній долі внутрішню красу та свободу людини, природу й мистецтво. Мова поезій іспанського письменника відображає драматизм внутрішнього світу особистості в епоху бароко й суперечливість тогочасної дійсності. Порушення складних питань людського буття у творчості Л. де Гонгори зумовило розвиток філософської лірики в Європі. «Галерник» — це філософський вірш, якому притаманні такі ознаки: 1) філософська проблематика; 2) наявність героя, який утілює роздуми письменника про світ та долю, життя; 3) складність поетичного мовлення (символи, метафори, алегорії та інші засоби, що розкривають драматизм людського існування; 4) неоднозначність позиції автора.

Перевірте себе. 1. Назвіть основні ознаки «темного стилю» Л. де Гонгори. 2. Визначте етапи творчості поета. 3. Проаналізуйте основні мотиви лірики Л. де Гонгори. 4. Які філософські проблеми порушуються у вірші «Галерник»?

Радимо прочитати

Орест М. Держава слова: Вірші та переклади. — К., 1995.

ДЖОН ДОНН

1572–1631 рр.

Він не боявся писати про те, що людина складається не тільки з розуму, а й з тіла й душі. Він ретельно зображував усі битви, тривоги, угоди, поразки й перемоги цієї тристоронньої війни.

Ричард Брук

Сторінки життя та творчості

Постать Джона Донна – багатогранна, а його поезія – емоційна й глибоко інтелектуальна. Його творчість відображає різні прояви людської природи, складність духовного буття особистості. Це дало підстави його наступникам визнати митця очільником літературної школи англійських «постів-метафізиків».

Коментарі

«Метафізична поезія» — течія в ліриці бароко, що яскраво представлена в англійській літературі XVII ст. Для неї характерні посилені увага до філософських питань, абстрактність образів і міркувань, схильність до інтелектуалізації лірики та ін. Метою поетів-«метафізиків» було не лише висловлювання певної думки, а й відтворення адекватного їй емоційного стану, напруження почуттів. Головними темами «метафізичної поезії» є співвідношення вічного й тлінного, високого та нищого, душі й тіла, божественного та диявольського тощо. Основні образи у творах «метафізиків» — Смерть, Час, Бог, Людина, Світ та ін.

Джон Донн народився 1572 р. (день і місяць народження точно не відомі) в католицькій родині. Його батько, теж на ім'я Джон, був торговцем. Мати, Елізабет Хейвуд, високосвічена жінка, донька драматурга, дала прекрасну освіту дітям удома. Джон навчався в коледжі Харт Холл в Оксфорді, згодом закінчив Оксфордський університет і вивчав право в корпорації Лінкольз-Інн. У 1596–1599 рр. брав участь у військових походах лорда Ессекса в Іспанію та Італію. Після повернення намагався зробити кар'єру за часів правління королеви Єлизавети I. До цієї мети він значно наблизився після свого призначення на посаду секретаря Томаса Еджертона, лорда-хранителя державної печатки Англії. Джон Донн став членом парламенту і землевласником, а його вірші, що поширювалися в списках, привернули до нього увагу сучасників. Але

Невідомий автор. Джон Донн у молодості. 1595 р.

Будинок у м. Пайрфорді,
у якому жив Дж. Донн

світській кар'єрі Дж. Донна завадила пристрасна любов поета до Енн Мор, племінниці сира Еджертона. 1601 р. він таємно вивіз юну Енн з дому і без дозволу родичів одружився з нею. Цей вчинок, який розцінювався як зрада свого покровителя, назавжди зачинив перед ним двері у вищий світ.

Після цього настав тяжкий чотирнадцятирічний період боротьби з нестатками й спробами повернути втрачені можливості. Твори письменника того часу відображають його конфлікт із світом і глибокі душевні протиріччя, унаслідок яких він перейшов в англіканську віру.

Джон Донн із сім'єю жив переважно за рахунок благодійності меценатів, імена яких він увічнив у своїх поезіях. За підтримки короля Якова I поет нарешті прийняв сан священника англіканської церкви, у 1615 р. отримав ступінь доктора богослов'я в Кембриджському університеті, а з 1621 р. став настоятелем собору святого Павла в Лондоні. Яскраві проповіді поета були помітним явищем в релігійному житті Англії того часу. Його мали призначити єпископом, але 1631 р. Дж. Донн помер.

За життя письменник не друкував своїх творів (окрім двох віршів). Утім, він ніколи не переставав писати поезії, що згодом ввійшли до збірки «Вірші», надрукованої після смерті митця 1633 р. Вона складається з любовних поезій «Пісні та сонети», циклу «Священні сонети», поеми «Анатомія світу», а також численних елегій, сатири, послань і епіграм. Лірика Дж. Донна ввібрала в себе пристрасність земного кохання й духовні пошуки, звеличення Бога та поетизацію людського існування.

Українською мовою окремі вірші Дж. Донна в різні роки перекладали Д. Павличко, В. Коптілов, Л. Череватенко, Б. Завідняк, В. Марач та ін.

«ЩОБ МУЧИТЬ МЕНЕ...»

Коментарі

Ліричний герой Дж. Донна переймається світоглядними питаннями, шукаючи смисл свого існування. І чи увінчаються ці пошуки перемогою, духовним спасінням?.. Це філософське питання поет залишає на розсуд читачам.

Щоб мучить мене, крайнощі у всім
Зійшлися; я — клубок із протиріч;
В душі моїй зустрілись день і ніч;
Веселий щойно — враз стаю сумним,
Впадаю в гріх й розкаююсь у нім,
Любов кляню й хвалу їй шлю навстріч;
Вогонь я й лід, жену й тікаю пріч;

Німиї в мольбі, великий у малім.
 Я зневажав ще вчора небеса —
 Молюсь сьогодні й Богові лецу,
 А завтра вже від страху затремчу —
 Й набожність потім знов моя згаса.
 Коли тремтів від страху я — ті дні
 Спасіння, може, принесуть мені.

*(Переклад з англійської
 Володимира Марача)*

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Охарактеризуйте емоційний стан ліричного героя вірша Дж. Донна. 2. Які філософські питання його хвилюють? 3. Знайдіть у вірші художні образи, характерні для доби бароко. Розкрийте їх зміст.

Для обговорення. Як ви вважаєте, чи схиляється ліричний герой Дж. Донна під ударами долі?

Краса слова

Головна ознака філософської поезії Дж. Донна — відображення напруження почуттів і глибокої роботи розуму, спрямованого в безкінечність в очікуванні духовного одкровення. У ліриці митця поєднуються світські та релігійні мотиви. Він описує стан людини бароко, яка живе напруженим внутрішнім життям, уміє цінувати почуття, усвідомлює безмежність земного світу й водночас іде нелегким шляхом до Бога, до вічних цінностей. Однак, які б трагічні колізії не спіткали ліричного героя, він ніколи не втрачає величі духу. Поет стверджує можливість морального прозріння й осяяння людини завдяки роботі її душі й розуму. Тому його поезія позбавлена трагічної безвиході. На думку поета С. Колріджа, Дж. Донн «здійснив духовний прорив у сферу безкінечної Вічності».

Перевірте себе. 1. Доведіть, що поезія Дж. Донна є філософською. 2. Назвіть провідні теми й мотиви в ліриці митця. 3. Розкрийте ознаки бароко, що знайшли втілення у творчості поета.

КЛАСИЦИЗМ

КЛАСИЦИЗМ ЯК ХУДОЖНІЙ НАПРЯМ У ЛІТЕРАТУРІ ТА МИСТЕЦТВІ

Поняття про «класицизм». *Класицизм* (з латин. *classicus* – зразковий) – художній напрям у європейському мистецтві та літературі, який уперше з'явився в італійській культурі XVI ст. й розвивався протягом XVII–XVIII ст. у Франції, Росії та інших країнах. У деяких регіонах зберігав свої позиції аж до початку XIX ст.

Історичні умови. Становленню класицизму як літературного напрямку сприяло формування сильних монархічних держав. У мистецтві багатьох країн класицизм став першим напрямом, який офіційно визнала влада. Ідея національної єдності в політиці монархів відповідала завданням, що ставили перед собою класицисти. Тому царі й королі охоче наближали до себе письменників, а ті прославляли їх у своїх творах, проголошуючи необхідність громадського служіння, підкорення державним інтересам.

Принципи державності й дисципліни, які утверджувалися в епоху абсолютизму, вплинули й на регламентацію в мистецтві. Твори набули більшої чіткості й урівноваженості, згідно із загально-визнаними канонами. Окрім того, формування націй потребувало впорядкування мови, створення загальнонаціональних мов. У деяких країнах існували великі розбіжності між усною та писемною мовами. Класицисти почали розв'язувати цю проблему, висуваючи нові мовні норми, упорядковуючи елементи мови відповідно до ієрархії стилів і жанрів.

Естетичне підґрунтя. Ще гуманісти епохи Відродження поставили собі за мету відродити античні традиції. Так, в античній драмі вони вбачали взірець художньої досконалості, на який, на їхню думку, мали орієнтуватися драматурги Нового часу. В Італії, батьківщині класицистичного театру, ще до XVI ст. широкою популярністю користувалися «духовні вистави» (з латин. *sacre rappresentazioni*). Згодом гуманісти почали ставити трагедії Сенеки. Драматург

Р. Гіацинт.
Король Людовік XIV.
1701 р. Лувр (Париж)

Триссіно в 1515 р. написав за зразком п'єс Софокла трагедію «Софонімба», узявши сюжет із римської історії. Раціоналістична побудова, урівноваженість і логічність сюжету, абстрактність художніх образів, величава мова – усі ці особливості п'єси стали обов'язковими для наступних поколінь класицистів. Це була перша класицистична трагедія, що започаткувала новий напрям. З Італії класицизм поширився по всій Європі – у Франції, Англії, Іспанії, Німеччині й інших країнах. Найбільш плідним виявився цей напрям у Франції XVII ст.

Класицисти брали за зразок твори античного мистецтва. Водночас, орієнтуючись на шедеври античності, вони самі прагнули створювати «зразкове» мистецтво. Тому естетичне підґрунтя класицизму становить антична теорія поетики, насамперед «Поетика» Арістотеля, теоретичні засади якого втілювала в життя французька поетична школа доби Відродження

«Плеяда», утворена 1549 р. й названа так на честь групи александрійських поетів III ст. до н. е. (котрі колись проголосили піднесеність і вченість поезії). До складу «Плеяди» входили сім поетів: *П. де Ронсар*, *Ж. Дю Белле*, *Ж.-А. де Байф*, *Е. Жодель*, *Р. Белло*, *Ж. Дора* та *П. де Тіар*. Школа розпочала сміливу реформу літератури, розробляли нові для французької лірики жанри та форми (ода, сонет, елегія, еклога, комедія, трагедія тощо). В її пізньому періоді даються ознаки риси класицизму, тяжіння до «аристократизму духу». Слідом за поетами «Плеяди» класицисти проголосили античну літературу ідеальною, класичною, гідною наслідування. Цей художній напрям виявився спершу як теорія й практика наслідування античного мистецтва, але згодом, захоплені прикладом античних майстрів, класицисти прагнули самі встановлювати взірцеві канони мистецтва.

Філософська основа. Філософською основою класицизму став раціоналізм (з латин. *rationalis* – розумний), учення в теорії пізнання, згідно з яким достовірні знання можуть бути здобуті лише за допомогою розуму або з понять, притаманних розуму людини від народження.

Згідно з уявленнями раціоналістів, головне – це діяльність розуму, який є критерієм оцінки всього. У галузі етики раціоналізм проголосив раціональні мотиви й принципи моральної діяльності та поведінки, а в ес-

Т. Луї. Королева Франції – дружина Людовіка XIV. 1696 р. Лувр (Париж)

Зауважте!

Класицисти вважали, що розум веде до істини, краси, добра, гармонії.

Л. Нікола.
Шарль Лебрен — живописець
Людовіка XIV. 1686 р.

тетиці — раціональний (інтелектуальний) характер творчості. Раціоналісти стверджували віру в розум, пріоритет розумової діяльності людини над іншими проявами її натури.

Великою мірою сприяла тріумфу класицизму, насамперед у Франції, раціоналістична філософія *Рене Декарта* (1596—1650). Він уважав, що ані відчуття, ані практичний досвід не можуть дати достовірних знань. Людські почуття, на його думку, так само оманливі. Філософ проголосив розум єдиним засобом здобуття знань. «Я мислю, значить, я існую?» — писав він.

Велике значення мали його ідеї для розвитку аналітичних наук (геометрії, математики, фізики тощо). Для літератури важливими були думки філософа про незалежність розуму від почуттєвого сприйняття, про необхідність правильного використання розумових здібностей

людини як способу уникнути небажаних помилок у житті. Філософ також обґрунтував ідею про здатність розуму наближатися до істини, і цю тезу також узяли на озброєння класицисти.

Характерні ознаки класицизму. Класицисти утверджували вічність ідеалу прекрасного, і це спонукало їх наслідувати традиції митців античності. Вони стверджували, що якщо в одні часи створюються зразки прекрасного, то завдання митців пізніших часів — наблизитися до таких зразків. Звідси — установлення загальних правил художньої творчості.

Класицистичні твори відзначаються високим ступенем абстрактності й узагальнення. Це мистецтво високої думки, ідеї, логіки.

У літературі простежується ієрархія жанрів, тобто чіткий розподіл творів на певні жанри: високі (ода, епопея, трагедія, героїчна поема), середні (наукові твори, елегії, сатири), низькі (комедія, пісні, листи в прозі, епіграми). Темі для творів високих жанрів — події загальнонаціонального й історичного значення, у яких брали участь царі, видатні діячі, придворні та ін. Писали ці твори урочистою мовою. Тематами для середніх і низьких жанрів були наука, природа, людські вади, соціальні пороки. У творах цих жанрів діяли представники середніх і нижчих класів, мова наближалася до розмовної. Якщо у високих жанрах прославлялись ідеї монархії та громадського служіння, то в середніх і низьких жанрах утверджувались ідеї пізнання світу й людської природи, викривались вади суспільства й людських характерів.

Система класицистичних жанрів

Стилi	Жанри	Теми	Ідеї	Герої	Мова
Високі	Ода, трагедія, епопея, героїчна поема.	Події загального державного й історичного значення.	Прославлення монархії, громадянське служіння.	Царі, видатні діячі, придворні.	Велична, урочиста.
Середні	Наукові твори, елегії, сатири.	Наука, природа, людські вади.	Пізнання світу й людської природи.	Представники середніх класів.	Загальноживана.
Низькі	Комедія, пісні, листи в прозі, епіграми.	Соціальні пороки, негативні риси характерів.	Викриття соціальних і людських вад.	Представники середніх і низьких класів, а також сатирично змальовані представники вищих класів.	Наближена до розмовної.

Важливим елементом в естетиці класицизму є вчення про розум як головний критерій художньої правди й прекрасного в мистецтві. Класицисти вважали, що античні майстри творили за законами розуму. Письменникам Нового часу теж потрібно дотримуватися цих законів. Звідси походить майже математична точність правил мистецтва класицизму (*ієрархія жанрів, правило трьох єдностей у драматургії* тощо). Усе це накладає на твори класицистів відбиток безпристрасності та логічності.

З ученням про абсолютність ідеалу прекрасного й з раціоналізмом класицистів пов'язане їхнє розуміння універсальних типів людських характерів. Спираючись на трактат давньогрецького філософа Теофраста «Характери», класицисти стверджували незмінність людської вдачі. Тому класицистичні образи відрізняються абстрактністю й універсальністю, утілюючи лише загальні риси, а не індивідуальні ознаки. Персонажі здебільшого схематичні, у кожного з них підкреслюється якась одна провідна риса (честь, обов'язок, хоробрість, лицемірство, жадібність тощо).

Характери в класицизмі чітко поділяються на позитивні та негативні, що має виконувати певні виховні завдання. Ідеалом класицизму була людина сувора, вольова, яка ставила державні інтереси вище особистих. Якщо в мистецтві середніх віків людина співвідносила своє життя з Богом, а в культурі Ренесансу людина відчула силу власних можливостей, то в класицизмі всі вчинки

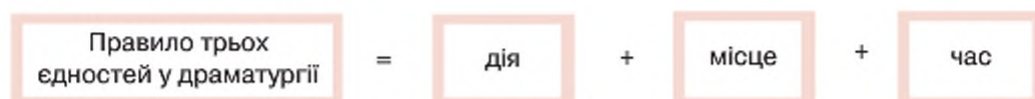
К. Лоррен. Суд Паріса. (Фрагмент).
1645–1646 рр.

та дії героїв обумовлюються суспільною необхідністю, справою почесного служіння монарху та державі. Понад усе в героях класицизму цінувалося верховне начало — розум, який усвідомлювався як чинник високої духовності й моралі.

Класицисти вважали людські пристрасті виявом стихійного й руйнівного начала. На їхню думку, тільки розум може дати людині найвищу мету життя. В оцінці особистості важливу роль відігравали моральні принципи, поняття про норми поведінки та доброчесності. У творах класицистів маємо різке протиставлення добра і зла, піднесеного й буденного. Основний зміст їх становили протиріччя між природними бажаннями людини й громадянським обов'язком, пристрастями й розумом. Герої класицизму жертвували собою заради обов'язку, а якщо й віддавалися пристрастям, то це призводило їх до трагедії.

Драматичні твори (трагедія, комедія) підпорядковуються правилу трьох єдностей — часу, місця, дії. П'єса показувала події, які відбувалися протягом одного дня і в одному місці.

Струнка композиція твору була засобом виявлення логіки задуму автора та певних рис персонажів. Художні твори відповідали правилам симетрії, гармонії всіх елементів, що відображали важливі й сповнені мудрості події буття.

Зображувані події митці оцінювали передовсім за їх суспільним значенням. Вони вважали, що головне завдання мистецтва — дати людям певні норми, зразки для наслідування в поведінці та вчинках. Представники класицизму були переконані в існуванні двох головних умов людського щастя — суспільної (підкорення державним інтересам) та етичної (підкорення пристрастей розуму). Тому всі жанри класицизму відзначаються дидактичністю, прагненням повчати. При цьому митці повчали всіх — від короля та дворянства до представників народу, намагаючись наблизити до життя свій ідеал.

Естетичну цінність для класицистів становило лише вічне, невідчужене часу, зокрема твори античності. Класицистичні твори стали торжеством гармонії, розуму й порядку над хаосом і суперечностями буття.

Зауважте!

Класицизм ґрунтується на принципах наслідування античності, ідеалізації, узагальнення та гармонії.

Класицисти втілювали в мистецтві ідеал прекрасного, що різко відрізнявся від реальної дійсності, але від цього не ставав менш величним.

Представники класицизму. Класицизм виявився в різних видах мистецтва. У літературі його представляють *Франсуа Малерб, Франсуа де Ларошфуко, П'єр Корнель, Жан Расін* (Франція), *Михайло Ломоносов, Гавриїл Державін* (Росія) та ін.; у живописі – *Нікола Пуссен, Клод Лоррен* (Франція), *Карл Брюллов, Олександр Іванов* (Росія) та ін.; в архітектурі – *Андре Ленотр, Жюль Ардуен-Мансар* (Франція); у музиці – *Жан Батист Люлі* (Франція) та ін.

Класицизм – це мистецтво піднесеної думки й гармонії, потяг до впорядкування життя на противагу хаосу. Це приклад високої краси, що відображає одвічне прагнення людства до абсолюту.

В Україні через несприятливі історичні обставини класицизм не мав змоги розвинути як цілісна структурована система. Однак деякі тенденції класицизму знайшли свій вияв у творах Ф. Прокоповича «Володимир» (1722), поемі І. Котляревського «Енеїда» (1798), одах П. Гулака-Артемівського та ін.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Дайте визначення класицизму. 2. Які історичні чинники вплинули на його формування? 3. У яких країнах Європи класицизм розвинувся найбільше? Чому? 4. Що становить філософське підґрунтя класицизму? 5. Розкажіть про естетичні засади класицизму. 6. Яке значення класицисти надавали розуму? 7. Яку роль відігравала антична спадщина у творах класицистів? 8. Які теми й образи були характерні для високих, середніх і низьких жанрів?

Порівнюємо. Зіставте бароко й класицизм як художні напрями. Заповніть таблицю в зошитах.

Аспекти зіставлення	Класицизм	Бароко
Людина		
Світ		
Ідеали		
Поетика		

Для обговорення. Які ідеали стверджували класицисти? Чи актуальні вони в наш час?

Творче завдання. Підготуйте виступ на тему «Гармонія класицизму» (4–5 хв), використайте не тільки матеріали підручника, а й фото й ілюстрації шедеврів класицизму з видань про мистецтво, Інтернету.

Радимо прочитати

Кирилюк З. В. Зарубіжна література. Античність. Середньовіччя. Відродження. Бароко. Класицизм. — Тернопіль, 2002.

Ніколенко О. М. Бароко. Класицизм. Просвітництво. — Харків, 2003.

МОЛЬЄР

1622–1673 рр.

Даремно заздрісна юрба
Хотіла б оганьбить, тупа,
Мольєр, твої найкращі твори, —
Навіки дивні чари їх,
Пройшовши крізь віки й простори,
В серцях відіб'ються людських.

Нікола Буало

Сторінки життя та творчості

Мольєр прийшов у французьку літературу в період розквіту класицистичної трагедії. Тоді комедії сприймалися глядачами як несерйозне видовище, що мало лише розважати публіку. Він надав комедії зовсім іншого змісту. Його п'єси були не тільки цікавими, а й повчальними. Беручи образи й ситуації для своїх комедій із сучасного йому життя, драматург показував людям їхні вади, пристрасті й помилки. Мольєр поєднав правила класицизму з традиціями народного театру, що надало його творам особливості життєвості та динамізму. Вони стали виявом самого духу народу, вільнодумства та протесту проти всього нищого, фальшивого й порочного.

Жан Батист Поклен (сценічне ім'я — *Мольєр*) народився 15 січня 1622 р. в м. Парижі. Його батько, Жан Поклен, був хазяїном шпалерної крамниці й майстерні. Згодом купив посаду придворного шпалерника й через деякий час здобув почесне звання королівського камердинера. Жан Батист був сином Жана Поклена від першого шлюбу. Його мати, Марія Крессе, померла, і батько одружився вдруге. Він дав синові блискучу освіту. Юнак навчався в Клермонському коледжі, де оволодів давньогрецькою мовою та латиною, вивчав античну літературу, історію й філософію. Після закінчення навчання вступив до Орлеанського університету, де здобув учений ступінь ліценціата права. Він мав змогу продовжити справу свого батька або зайнятися юридичною практикою.

Однак ще з дитинства його вабив театр. Сім'я Покленів жила в одному з людних районів Парижа. Тут юнак мав змогу дивитися народні вистави, виступи мандрівних труп комедіантів. Відвідував і вистави стаціонарного паризького театру — Бургундського отелю. Коли хлопець оголосив свій намір стати актором, батько був проти. Річ у тім, що професія актора в ті часи вважалася не гідною порядної людини, вона засуджувалася церквою й зневажалася

Зауважте!

Мольєр був справжнім новатором у галузі літератури й театру, використав здобутки народної творчості та різних видів мистецтва.

суспільством. Хоча в 1641 р. король Людовік XIII видав наказ, який прирівнював гру акторів до інших видів мистецтва, діячі театру ні в кого не викликали поваги, а церковники продовжували вважати акторську професію гріховною. Незважаючи на це, Жан Батист вирішив присвятити своє життя театру.

1643 р. разом із сім'єю Бежар він заснував у Парижі театральну трупу — так званий «Блискучий театр». Утім, молодим акторам було важко конкурувати з професійними паризькими театрами: вони не мали досвіду й власного репертуару, ставили переважно трагедії. «Блискучий театр» проіснував менше двох років і розпався, залишивши замість слави безліч боргів. Проте це не зменшило енергії молодого драматурга. Разом із своєю трупою він вирушив у мандри французькими провінціями. Роки блукань і поневірянь (1645–1658) не минули марно. Жан Батист почав писати комічні п'єси, узявши театральний псевдонім — Мольєр, який залишився до кінця життя.

Слава Мольєра поступово зростала. 1658 р. молодий драматург разом із трупою вирішив повернутися до столиці й виступити в Луврі перед королем Людовіком XIV. Тоді на суд монарха була представлена п'єса «Закоханий лікар». Сучасники згадували, що король багато сміявся під час вистави, а після завершення подарував Мольєрові 500 ліврів. Король велів надати драматургу та його трупі для роботи театр Пті-Бурбон, неподалік від Лувра. З того часу він підтримував діяльність драматурга.

Через деякий час монарх дав розпорядження перевести трупу Мольєра в приміщення театру Пале-Рояль. Драматург перебудував цей театр: він зняв величезний амфітеатр, зробив три яруси лож і партер, щоб проста публіка могла там стояти, як в інших паризьких театрах. У цьому приміщенні, під опікою короля, трупа виступала до самої смерті митця.

1662 р. Мольєр одружився з Армандою Бежар, молодшою сестрою Мадлени Бежар, з якою він був пов'язаний дружніми й творчими стосунками від початку своєї театральної кар'єри. Цей шлюб приніс письменникові чимало страждань. Він кохав Арманду, але вона була набагато молодша за нього і, як актриса, надто любила розкіш і увагу шанувальників. Мольєр болісно переживав кохання без взаємності, але розлюбити Арманду не міг.

Комедіям Мольєра аплодувала широка публіка. Разом із тим вони викликали й гнівні напади на автора з боку аристократії, церкви й інших драматургів. Мольєра звинувачували в аморальності, відсутності художнього смаку, порушенні правил класицизму. У той час митця підтримав Н. Буало, який схвалював «поєднання приємного з корисним» у його комедіях і підкреслював філософську глибину його творів. Мольєр відкрив новий принцип у мистецтві — правдивість. Драматург відповідав своїм критикам, які орієнтуються не на смаки завсідників лож, а на думку тих, хто стоїть у партері. Король усіяко підтри-

Комеді Франсез.
м. Париж (Франція)

мував драматурга, використовуючи його талант для влаштування придворних розваг.

Починаючи з 1644 р. Мольєр паралельно з роботою в Пале-Роялі багато часу віддавав створенню комедій-балетів, які мали величезну популярність при дворі Людовіка XIV. У цих п'єсах комедійні сцени виконувалися акторами з трупи Мольєра, а балетні інтермедії — придворними, серед яких нерідко з'являвся й сам король.

Найвищого розквіту талант Мольєра досяг у 1664–1670 рр., коли були створені найкращі його комедії «Тартюф», «Дон Жуан», «Скнара», «Мищанин-шляхтич».

У 1664 р. для грандіозного свята у Версалі митець написав комедію «Тартюф», але королева-мати Анна Австрійська залишилася дуже незадоволеною виставою. Згодом проти Мольєра було висунуто звинувачення в образі релігії та церкви. Річ у тім, що письменник у тій п'єсі викрив святенництво й лицемірство, що стали нормою в тогочасному суспільстві й у діяльності церкви. Боротьба за п'єсу тривала п'ять років. Тільки завдяки королю Людовіку XIV «Тартюф» не був заборонений.

У комедії «Мищанин-шляхтич» (1670) Мольєр викрив кумедне намагання буржуа «перетворитися» на дворянина. За часів митця дворянство переживало економічний і моральний занепад, але зберігало колишні привілеї. Уряд заохочував прагнення буржуазії купувати землі, посади та дворянські титули, бо за рахунок цих надходжень поповнювався державний бюджет. Драматург відобразив у комедії стосунки, що склалися між двома класами, і особливості суспільної моралі загалом.

Мольєр віддано служив королю Людовіку XIV. Він писав для нього п'єси й балети, а іноді виконував і обов'язки слуги: допомагав одягатися, був присутній на його обідах, що вважалося тоді за високу честь. Але в останні роки життя драматург утратив прихильність Людовіка XIV. Наприкінці 1660 — на початку 1670-х років Мольєр створював свої комедії-балети разом з італійським композитором Люллі, який незабаром цілком заволодів увагою короля. Людовік XIV не міг тепер обійтися без Люллі в придворних розвагах, і останній отримав монополію не тільки на всі музичні твори, що виконувалися у Франції, а й на тексти до них. Це означало, що Мольєр мав просто подарувати Люллі значну частину своїх творів.

Ж.-Л. Джером. Людовік і Мольєр (Фрагмент). 1862 р.

17 квітня 1673 р. Мольєр грав у своїй виставі «Удаваний хворий». Сучасники згадували, що він ще ніколи не досягав такої досконалості в акторській грі. Прямо на сцені митець знепритомнів. Його віднесли за лаштун-

ки, на кілька хвилин Мольєр прийшов до тями, але потім знову впав у забуття.

У такому стані його перенесли додому, де він невдовзі помер. Церква заборонила ховати Мольєра на місцевому цвинтарі (за католицьким звичаєм, актор на смертному одрі повинен був покаятися в лицедійстві, а він не зробив цього). Драматурга поховали як самогубця — уночі, без церковного обряду, за муром цвинтаря. Але його ім'я ушлявило епоху не менше, аніж ім'я короля Людовіка XIV.

Мольєр був не тільки видатним письменником, а й талановитим актором і режисером. На відміну від класицистичних трагедій, де переважно говорили й мало діяли, комедії Мольєра містять багато захоплюючих сцен і стрімких подій. До того ж він учив акторів не просто з пафосом декламувати тексти, а вживатися в роль. Мольєр вимагав від своїх акторів природної гри, щоб глядач міг у сценічних персонажах упізнати самого себе.

Гумор — різновид комічного, відображення смішного в життєвих явищах і людських характерах.

Іронія — прийом, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення, прихована насмішка, коли висловлювання набуває протилежного значення.

Сатира — особливий спосіб художнього відображення дійсності, який полягає в гострому осудливому осміянні негативного. Спрямована проти соціально шкідливих явищ; на відміну від гумору, має гострий непримиренний характер. Об'єктом сатири є вади людських характерів, негативні соціальні явища тощо.

Сарказм — їдка, викривальна, особливо дошкульна насмішка, сповнена крайньої ненависті й гнівного презирства. Сарказм не має подвійного, часто прихованого змісту, як іронія, близько до якої він стоїть, виражається завжди прямо. Сарказму притаманне поєднання гніву з гіркою посмішкою. Об'єктом сарказму виступають різко негативні й аморальні явища.

МІЩАНИН-ШЛЯХТИЧ (1670)

Історія створення. У 1669 р. король Людовік XIV приймав у своїй резиденції у Версалі турецьких послів на чолі із Солиманом-агою. Турків змусили довго чекати, а потім запросили їх до галереї Нового Палацу, прибраної надзвичайно розкішно. Король сидів на троні, його вбрання було прикрашене діамантами на чотирнадцять мільйонів ліврів. Однак Солиман-ага та його почет не виказали очікуваного захоплення. Турецькі послі зробили вигляд, начебто в Туреччині всі носять костюми з діамантами. Поведінка гостей не сподобалася королю, і він наказав придворному драматургу Мольєру й композитору Жану Батисту Люллі написати п'єсу, у якій би висміювалися турки. Так був створений «Міщанин-шляхтич».

Замок Шамбор. Франція

Прем'єра п'єси відбулася 14 жовтня 1670 р. у замку Шамбор. Після вистави комедію почали критикувати. Вищий світ зрозумів, що у творі висміювалися не стільки турки, скільки представники аристократії та буржуа, які хотіли здобути дворянські титули. Адже п'єса була пародією на мораль і спосіб життя вищих кіл суспільства.

Особливості жанру. За змістом «Міщанин-шляхтич» є зразком *соціально-побутової комедії*, у якій розкриваються норми моралі

й спосіб життя буржуазії та аристократії. Однак у ній наявні також елементи любовної комедії. Конфлікти твору поділяються на два види: *соціальні* (стосунки між різними класами — аристократами й буржуа) і *психологічні* (зіткнення здорового глузду, розуму (автор, читачі, глядачі) з пристрасним бажанням Журдена стати дворянином). Автор майстерно поєднав соціальний зміст із любовними колізями, що зробило його п'єсу цікавою для глядачів. У захопливій розважальній формі він повчав публіку, нагадуючи про людську гідність, про необхідність долати ниці пристрасті й зберігати за будь-яких обставин честь, розум і власну особистість.

Характерною особливістю твору є те, що за формою це комедія-балет. У п'єсу було включено пісні, танці й музичні інтермедії. Автор надав гострого пикантного змісту жанру для придворних розваг.

Драматург поєднав *комедію характерів* (у центрі уваги автора знаходиться характер, його цікавить передусім моральна сутність персонажів) з *комедією ситуації* (саме ситуації сприяють повнішому виявленню характерів, причому провідну роль відіграє розіграш, вигаданий Ков'єлем).

Мольєр узяв своїх героїв із реальної дійсності, зумів показати саму їхню суть, головне в цих характерах. Персонажі говорять природно й невимушено, мова їх індивідуалізована. Новим для класицистичної комедії було й використання елементів народного театру: *фарсу*¹, *буфонади*², *комедії дель арте*³.

Тематика й проблематика комедії. Основною темою комедії є зображення прагнення багатого буржуа пана Журдена потрапити до вищого товариства. Для цього він навчається, наймає вчителів, у всьому намагається бути схожим на дворян — одягом, звичками й манерами. Сміх викликає не саме навчання, а плазування, лакейське приниження Журдена перед придворними званнями й титулами, кумедні спроби зрівнятися з аристократами.

Бажання посісти вище місце в суспільстві — природне для людини, тож комічного ефекту не виникло, якби автор не показав, у яке саме «пристойне

¹ *Фарс* — вид народного театру, що мав гостру сатиричну спрямованість; герої фарсу — городяни, представники різних соціальних груп.

² *Буфонада* — комедійна манера актора, у якій використовуються засоби надмірного комізму, окарікатурення персонажів.

³ *Дель арте* — комедія імпровізації, поширена в Західній Європі ще за часів середньовіччя.

товариство» хоче потрапити Журден. Тому другою темою комедії є викриття лицемірної моралі аристократії. Разом із Журденом комічними образами п'єси стають граф Дорант і маркиза Дорімена. Автор показує, що вони живуть порожнім життям, увесь час тільки розважаються, прагнуть привласнити чужі гроші і, хоча не розумніші за інших, пишються своїми титулами та близькістю до придворних кіл.

Мольєр порушує у своїй п'єсі важливі соціальні та моральні проблеми: місце людини в суспільстві, моральні пріоритети й ідеали держави, цінність особистості, освіти, виховання, мистецтва, кохання, честі, людської гідності та ін.

Водночас драматург проголошує цінність особистості незалежно від її соціального й майнового стану. Цю думку яскраво втілено в образі Клеонта. Мольєр захищав право чесних і добрих людей на щастя. У фіналі комедії Журден дає згоду на шлюб Клеонта й Люсіль, Ков'єля та Ніколь, які так прагнули цього. Уважаючи, що люди з такими пристрастями та пороками заслуговують на покарання, автор розвінчує образи Доранта й Дорімени, які, гадаючи, що зробили вигідну партію, насправді ж «узяти шлюб із злиднями».

Художні образи. Образна система п'єси відзначається чіткістю й симетричністю будови. Негативним персонажам протистоять позитивні. Образи об'єднані в певні пари: пан Журден і пані Журден, Дорант і Дорімена, Люсіль і Клеонт, Ков'єль і Ніколь. Кожен із персонажів є художнім типом: Журден — тип міщанина, утілення марнославства; Дорант — лицемірний і цинічний дворянин; пані Журден — тип сварливої дружини; Ков'єль — розумний і кмітливий слуга; Клеонт — тип благородної людини, яка понад усе ставить честь і кохання. У персонажах підкреслено якусь одну рису, але разом з тим можна відзначити намагання драматурга показати їх різнобічно, у різних ситуаціях.

Сміх у комедії. У п'єсі Мольєра панує атмосфера сміху. Він використовує сміх для викриття негативних рис людей і вад суспільства. Сміх у комедії має величезну виховну силу, бо за його допомогою автор показує справжнє обличчя людства. Він допомагав людям посміятися над собою, побачити те, що вони раніше не помічали, — марнославство, лицемірство, невігластво, пихатість тощо.

Сміх Мольєра багатозначний за своїм змістом. Він то веселий, доброзичливий, життєрадісний, то викривальний і нищівний. Багатозначність сміху зумовлює розмаїття засобів комічного в п'єсі. У зображенні Журдена, пані Журден, закоханих Клеонта й Люсіль автор віддає перевагу гумору й іронії. А при змалюванні образів аристократів застосовуються гостріші засоби комічного — сатира й сарказм. Якщо вчинки Журдена лише висміюються, то спосіб життя Доранта та Дорімени рішуче засуджується.

Зауважте!

Драматург утверджує гуманістичні ідеї: людина має бути сама собою, виховувати в собі внутрішню шляхетність, здобувати знання й досвід, але не поступаючись своєю гідністю.

Мольєр був блискучим майстром комізму. Комізм у «Міщанині-шляхтичі» виникає і в окремих ситуаціях, у які потрапляють герої п'єси, і в їхніх висловлюваннях (яскравий приклад словесного комізму — вигадана «турецька» мова). Проте комізм криється передусім у характерах персонажів, що виявляються через їхні вчинки та діалоги. Комічні ефекти в комедії Мольєра ґрунтуються на широкому використанні можливостей народного театру, що надав п'єсі особливої життєвості та дієвості. Завдяки сміху драматург створив живі сатиричні образи, які не втратили свого значення й у наш час.

ДІЯ ПЕРША

Ява 2

Пан Журден у халаті й нічному ковпаку, учитель музики, учитель танців, учень учителя музики, співачка, двоє співаків, танцюристи, двоє лакеїв.

Пан Журден. Ну, панове? То як же буде? Ви покажете мені ваш легенький жарт?

Учитель танців. «Жарт»!.. Який жарт?

Пан Журден. Ну, той... Чи як там, по-вашому? Ваш пролог чи діалог із співами й танцями?

Учитель танців. Ага-а!

Учитель музики. Ми до ваших послуг.

Пан Журден. Вам довелося-таки трохи почекати; це тому, що я сьогодні вбрався так, як убирається шляхетне панство, а мій кравець прислав мені такі вузькі шовкові панчохи, що я втратив був усяку надію їх натягти...

Учитель музики. Ми тут для того, щоб виконувати всі ваші бажання.

Пан Журден. Прошу вас обох залишитися тут, доки мені не принесуть мого нового вбрання: я хочу, щоб ви побачили, яке воно ловке і як мені личить.

Учитель танців. Усе, що накажете.

Пан Журден. Ви побачите, який я елегантний з голови до п'ят.

Учитель музики. Ми цього певні.

Пан Журден. Що ви скажете про цей індійський халат?

Учитель танців. Він надзвичайно милий.

Пан Журден. Мій кравець запевняє мене, що все вельможне панство вбирається вранці в такі самісінькі халати.

Учитель музики. Він вам дуже до лиця.

Пан Журден. Лакеї, агов! Обидва мої лакеї!

Перший лакей. Чого бажаєте, пане?

Пан Журден. Нічого. Я хотів лише перевірити, чи ви мене добре чуєте. *(До вчителя музики й до вчителя танців).* Як вам подобаються мої ліврєї?

Учитель танців. Чудові!

Пан Журден *(розгорнувши халат, показує, що на ньому вузькі червоні оксамитні штани й зелений оксамитний камзол)*. Це моє ранішнє убрання, у ньому я робитиму різні вправи.

Фрагмент із фільму
«Міщанин-шляхтич»
(режисер В. Шлезінгер,
СРСР, 1977 р.)

Учитель музики. Пречудово!

Пан Журден. Лакей!

Перший лакей. Пане?

Пан Журден. Другий лакей!

Другий лакей. Пане?

Пан Журден (*скидаючи халата*). Тримайте! (*До вчителя музики й учителя танців*). Я вам подобаюсь у цьому костюмі?

Учитель танців. Розкіш! Краще й бути не може.

Пан Журден. То що ж ви мені покажете?

Учитель музики. Я хотів би, щоб ви спочатку прослухали нову арію (*показуючи на свого учня*), він щойно скомпонував її для серенади, яку ви мені замовили. Це один з моїх учнів, у нього щодо таких речей — хист надзвичайний.

Пан Журден. Гарязд, але навіщо було доручати це учневі? Ви могли б самі скомпонувати таку штуку.

Учитель музики. Вас, пане, бентежить слово «учень»? Але є такі учні, що розуміються на музиці незгірше від видатних маестро. Це чудова мелодія! Послухайте тільки...

Пан Журден (*до лакеїв*). Подайте мені мого халата, щоб я міг краще слухати. Стривайте... може, зручніше так, без халата... Ні, давайте його сюди, так буде краще.

Співачка.

Нудьгую день і ніч, нудьгую і страждаю,
Бо став немилий я чудовим цим очам;
Коли так мучите того, хто вас кохає, —
Що ж можете вчинить, Ірісо, ворогам?

Пан Журден. Ой, та й сумна ж яка пісня! Аж спати захотілося... Я волів би, щоб ви зробили з неї трохи веселішу.

Учитель музики. Але ж, пане, треба, щоб мелодія відповідала словам.

Пан Журден. Мене оце недавнечко вивчили співати однієї прехорошої пісеньки. Стривайте-но... Як же її співати?

Учитель танців. На жаль, не знаю.

Пан Журден. Там щось про овечку...

Учитель танців. Про овечку?

Пан Журден. Атож. Ага! (Співає).

Я гадав, що Жанетон	Я ж не відав того,
Ніжна та гарненька,	Що ці білі зубки
І ласкава, мов мала	І гостріші, й зліші,
Овечка біленька.	Ніж в тигра лісного.
Дарма! Дарма!	Правда, гарна?

Учитель музики. Найкраща в світі.

Учитель танців. І ви її чудово співаєте.

Пан Журден. Бачите, а ще й не вчився музики.

Учитель музики. А слід було б навчитися, пане, так само, як і танців.

Ці два мистецтва тісно поєднані одне з одним...

Учитель танців. ...і виховують у людини почуття прекрасного.

Пан Журден. Хіба вельможне панство теж вчиться музики?

Учитель музики. Звичайно, пане.

Пан Журден. То й я вчитимусь. Тільки не знаю, як би його знайти час для того, бо, крім учителя фехтування, я запросив ще й учителя філософії, що має почати цього ранку.

Учитель музики. Філософія, звичайно, дає дещо, але музика, пане, музика...

Учитель танців. Музика й танці... Музика й танці — ось що найбільш потрібне людині.

Учитель музики. Найкорисніша річ для держави — це музика.

Учитель танців. Найкорисніша річ для держави — це танці.

Учитель музики. Без музики не може існувати жодна держава.

Учитель танців. Без танців людина не знала б, що їй робити.

Учитель музики. Усе безладдя, усі війни, що кояться в світі, виникають саме через те, що ніхто не вчиться музики.

Учитель танців. Усі злигодні людства, усі фатальні зміни, якими сповнена історія, усі помилки дипломатів, усі невдачі великих полководців, — усе це сталося саме через те, що людство не вміє танцювати.

Пан Журден. Як то?

Учитель музики. Хіба ж війна не є наслідок того, що між людьми немає єдності?

Пан Журден. Так.

Учитель музики. І якби всі люди вчилися музики, чи не було б це засобом об'єднати їх усіх і встановити загальний мир на землі?

Пан Журден. Ваша правда.

Учитель танців. Коли людина чинить невірні — чи то в родинних, чи то в державних справах, чи то командуючи військом, — хіба ж не кажуть завжди: такий-то зробив невірний крок у такий-то справі?

Пан Журден. Авжеж, так кажуть.

Учитель танців. А невірний крок роблять чому? Хіба ж не тому, що не вміють добре танцювати?

Пан Журден. Це правда, ви маєте рацію обидва.

Учитель музики. Ми, власне, і хотіли довести вам, які корисні танці та музика й наскільки вони вищі за всі інші мистецтва й науки.

Пан Журден. Тепер я розумію.

Учитель музики. Ви маєте бажання познайомитися з нашими творами?

Пан Журден. Аякже!

Учитель музики. Я вже вам колись розповідав про мої спроби висловити музикою різні почуття.

Пан Журден. Чудово!

Учитель музики (*до співаків*). Ідіть сюди. (*До пана Журдена*). Ви повинні собі уявити, що вони одягнені як пастухи.

Пан Журден. Чому це завжди як пастухи? Вічно у вас пастухи та й пастухи.

Учитель танців. Коли розмова ведеться в супроводі музики, то найкраща для того форма — пастораль. Пастухи тільки те й робили, що співали, і було б зовсім ненатурально й недотепно, коли б вельможне панство або сині міщани почали висловлювати свої почуття співом.

Пан Журден. Ну, гаразд, гаразд! Побачимо.

Музичний діалог

Співачка та двоє співаків.

Співачка.

Душа в закоханості краю
Спокою ні на мить не зна...
Там, кажуть, з радістю нудьгують і зітхають.
Хай кажуть, але добре знаю,
Що в світі кращого над воленьку нема.

Перший співак.

У світі кращого нема над ніжні чари,
Що дві душі запалюють пожаром,
Одним незміряним бажанням!
Немає щастя без любові жару!
Позбав життя солодкого кохання —
І радість, втіха зникнуть в хмарах...

Другий співак.

Як солодко було б спізнати любові,
Аби міг вірити я любки слову.
Даремна річ! Жорстока доля злая!
Я череднички вірної не знаю...

- Через їх рід лукавий і неситий
Отруєне кохання всього світу.
- Перший співак.
Ніжна жага!
- Співачка.
Щирість щаслива!..
- Другий співак.
Жінка брехлива!..
- Перший співак.
О дорога!
- Співачка.
Мого серця ти пара!
- Другий співак.
Геть! Жахлива примаро!
- Перший співак.
Ненависть смертельну покинь і кохай.
- Співачка.
А дівчину вірну знайдеш – пошукай!
- Другий співак.
Даремне!.. Де її зустріну?..
- Співачка.
Щоб нашу честь оборонить –
Любов моя до послуг пана.
- Другий співак.
Та чи ж повірю я на мить,
Що ти не зрада, не омана?
- Співачка.
Хто з двох відданіше коха. –
Ми легко перевірять можем.
- Другий співак.
Того, чия любов лиха, –
Скарай мерщій, о милий Боже!

Всі втрьох разом.

О, ніжні почуття
Хай в серці запалають...
Кохання розцвітає,
Як вірність в нас буя!

- Пан Журден. Оце й усе?
Учитель музики. Усе.
Пан Журден. До ладу підбрано... ще й вирази такі ловкенькі.
Учитель танців. А ось і моя робота. Покажу вам невеличкий зразок граціозних рухів і різноманітних поз, що роблять танці такими чарівними.

Пан Журден. І знову пастухи?

Учитель танців. Це вже як вам схочеться. *(До танцюристів)*. Починайте!

ВИХІД БАЛЕТУ

Чотири танцюристи виконують різні па під керівництвом учителя танців.

(Переклад із французької Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Що викликало у вас сміх у процесі читання? 2. Які засоби комічного використав автор у поданому тексті? Наведіть приклади. 3. Розкрийте значення елементів убрання персонажа для його характеристики. 4. Що ви можете сказати про «систему освіти», за допомогою якої Журден прагне стати аристократом? Чи справді вона корисна?

Для обговорення. З якою метою пан Журден наймає різних учителів і хоче вчитися?

ДІЯ ДРУГА

Ява 6

Учитель філософії, пан Журден, лакей.

(...)Учитель філософії. З чого ж ми з вами почнемо? Чи не хочете я вас почну вчити логіки?

Пан Журден. А що це за штука — логіка?

Учитель філософії. Вона вчить нас трьох процесів мислення!

Пан Журден. Хто ж вони такі, оці три процеси мислення?

Учитель філософії. Перший, другий і третій. Перший полягає в тому, щоб добре розуміти все на підставі універсалій; другий — у тому, щоб добре розбиратися в усьому на підставі категорій; і, нарешті, третій — у тому, щоб складати правильні висновки за допомогою фігур: Barbara, Celarent, Darii, Ferio, Baralipton тощо.

Пан Журден. Ех, та й слова ж які хитромудрі! Ні, ця логіка мені не до смаку. Давайте вивчати щось цікавіше.

Учитель філософії. Хочете вчитися моралі?

Пан Журден. Моралі?

Учитель філософії. Так.

Пан Журден. Що ж вона розповідає, ота мораль?

Учитель філософії. Вона розповідає про щастя, учить людей стримувати свої пристрасті і...

Пан Журден. Ні, це не для мене: я запальний, як тисяча чортів, і ніяка мораль мене не стримає. Я волю гніватись і лаятись скільки влізе, коли маю на те охоту!

Учитель філософії. Ну, то, може, бажаєте попрацювати над фізикою!

Пан Журден. А що воно таке ота фізика?

Учитель філософії. Фізика вивчає закони всіх природних явищ і властивості тіл, природу стихій, ознаки металів, мінералів, каміння, рослин і тварин, вона пояснює причини виникнення райдуги, мандрівних вогнів, комет, зірниць, грому, блискавки, дощу, снігу, граду, вітрів і бурі.

Пан Журден. Тут щось забагато галасу та плутанини.

Учитель філософії. Ну, то чого ж я вас учитиму?

Пан Журден. Навчіть мене орфографії.

Учитель філософії. Охоче.

Пан Журден. А потім навчіть мене, як його довідуватися, глянувши в календар, коли саме буває місяць, а коли не буває.

Учитель філософії. Гаразд. Щоб виконати ваше бажання, розглядаючи справу з філософського боку, треба почати все по порядку: по-перше, треба вивчити всі властивості літер і спосіб їх вимовляння. Отже, я мушу вам зазначити, що літери поділяються на голосні, які звучать так через те, що визначають звуки голосу, та на приголосні, які звучать при голосних. Вони потрібні для того, щоб показати різні зміни звуків. Існує п'ять голосних літер, або голосових звуків: *a, e, i, o, u*.

Пан Журден. Це все я розумію.

Учитель філософії. Щоб вимовити звук *a*, треба широко розкрити рот: *a*.

Пан Журден. *A, a*. Так.

Учитель філософії. Звук *e* треба вимовляти, наближаючи нижню щелепу до верхньої: *a, e*.

Пан Журден. *A, e, a, e*. Так, так. Та й цікаво ж!

Учитель філософії. А щоб вимовити звук *i*, треба ще більше наблизити щелепи, витягаючи куточки рота аж до вух: *a, e, i*.

Пан Журден. *A, e, i, i, i, i*. Так! Хай живе наука!

Учитель філософії. Щоб вимовити звук *o*, треба трохи розкрити щелепи й зблизити куточки губ: *o*.

Пан Журден. *O, o*. Авжеж, так, правда! *A, e, i, o, i, o*. Просто – чудо! *I, o, i, o*.

Учитель філософії. Рот набирає форми кружальця, що нагадує собою літеру «*O*».

Пан Журден. *O, o, o*. Ваша правда. *O*. Як добре, коли дечого навчишся!

Учитель філософії. Щоб вимовити звук *u*, ми майже стискаємо зуби, витягаємо губи вперед і стуляємо їх трохи, але не дуже міцно: *u*.

Пан Журден. *U, u*. Ай справді так. *U*.

Учитель філософії. Обидві ваші губи витягаються вперед так, ніби ви робите гримасу. Ось чому, коли вам захочеться посміятися з кого, скривити йому міну, – вам досить тільки вимовити: *u*.

Пан Журден. *U, u*. Правда, правда! Ах! І чого ж то не вчився я раніше, щоб усе це знати!

Учитель філософії. Завтра ми розглянемо інші літери – приголосні.

Пан Журден. І вони такі ж цікаві, як і оці?

Учитель філософії. Безперечно. Ось, наприклад, щоб вимовити приголосну «д», треба тільки кінчиком язика доторкнутися верхніх зубів: *да*.

Пан Журден. *Да, да*. Так. Ах! Дивна річ! Дивна річ!

Учитель філософії. А коли схочете вимовити «ф», притисніть верхніми зубами нижню губу: *фа*.

Пан Журден. *Фа, фа*. Таки правда! Ах, матінко ж моя й батечку! Не добрим словом вас згадую!

Учитель філософії. А щоб вимовити «р», треба підперти кінчиком язика піднебіння, проте силою дихання язик щоразу повертається на попереднє місце, що спричиняється до невеличкого тремтіння: *р, ра*.

Пан Журден. *Р, р, ра, р, р, р, р, ра*. А таки правда. Ах, який же ви молодець! А я? Скільки часу я прогайнував! *Р, р, р, ра*.

Учитель філософії. Я поясню вам усі тонкощі цієї вельми цікавої науки.

Пан Журден. Будьте такі ласкаві! А тепер я маю сказати вам дещо під секретом... Я закохався в одну вельможну даму й прошу вас дуже — допоможіть мені написати до неї ніжну записочку; я хочу її кинути цій дамі до ніг.

Учитель філософії. Гаразд.

Пан Журден. Адже ж це буде гречно? Чи не так?

Учитель філософії. Звичайно. Ви хочете написати до неї віршами?

Пан Журден. Ні, ні, навіщо віршами!

Учитель філософії. Ага! Ви волієте прозою?

Пан Журден. Ні, не хочу я ні прози, ні віршів.

Учитель філософії. Але ж конче треба щось: чи одне, чи друге.

Пан Журден. Чому?

Учитель філософії. А тому, пане, що ми можемо висловлювати наші думки тільки прозою або віршами.

Пан Журден. Тільки прозою або віршами?

Учитель філософії. Так, пане. Усе, що не проза, — вірші, а що не вірші — проза.

Пан Журден. А коли ми розмовляємо, — це що ж таке?

Учитель філософії. Проза.

Пан Журден. Що? Коли я кажу: «Ніколь, принеси мені пантофлі та подай мені мого нічного ковпака», — то це проза?

Учитель філософії. Так, пане.

Пан Журден. Сто чортів! Сорок років з гаком розмовляю я прозою, а мені таке ніколи й на думку не спадало. Велике, велике вам спасибі, що пояснили. Отож я хотів би їй написати: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання». То чи не можна ці самі слова сказати галантніше? Знаєте, ну, якимось делікатніше висловитися?

Учитель філософії. Напишіть, що полум'я її очей обернуло в попіл ваше серце, що ви і вдень і вночі терпите через неї жорстокі...

Пан Журден. Ні, ні, ні, нічого такого я не хочу. Я хочу написати їй тільки те, що я вам сказав: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Учитель філософії. Треба було б написати докладніше.

Пан Журден. Ні, кажу ж вам! Я хочу, щоб у листі були саме ці слова. Тільки треба розставити їх як слід, по-модному, так, щоб вийшло делікатно, як нині заведено. Будьте такі ласкаві, навчіть мене, як найкраще це зробити.

Учитель філософії. Їх можна насамперед написати й так, як ви самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання». Або: «Від кохання смерть мені віщують, прекрасна маркізо, ваші чудові оченята». Або: «Ваші оченята чудові від кохання мені віщують, прекрасна маркізо, смерть». Або: «Смерть ваші чудові оченята, прекрасна маркізо, від кохання мені віщують». Або ж: «Віщують мені ваші оченята чудові смерть, прекрасна маркізо, від кохання».

Пан Журден. А як же воно найкраще?

Учитель філософії. Найкраще так, як ви самі сказали: «Прекрасна маркізо, ваші чудові оченята віщують мені смерть від кохання».

Пан Журден. От так штука! Ніколи нічого не вчився, а вийшло відразу добре. Щиро вам дякую й прошу вас прийти завтра трохи раніше.

Учитель філософії. Не турбуйтеся, я не запізнюсь.

(Переклад із французької Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Про які галузі науки йдеться в цьому розділі? 2. Чому пан Журден відкидає деякі галузі? Як ви думаєте, він має рацію у своїй позиції? 3. Знайдіть у тексті приклади гумору й іронії. 4. Про які почуття героя йдеться в цьому розділі?

Для обговорення. Чому пан Журден наполягає на власному тексті записки?

Ява 7

Пан Журден, лакей.

Пан Журден (*до лакея*). Та невже ще й досі не принесли мого нового вбрання?

Лакей. Ні, пане.

Пан Журден. Той клятий кравець примушує мене чекати, коли в мене стільки діла. Ох, який же я лютий! Щоб йому добра не було! Щоб його лихоманка замучила, того розбійника кравця! Щоб його чорти вхопили, того кравця! Щоб його чума задавила, того кравця! Хай тільки попадеться він мені зараз, цей негідник кравець, собака кравець, пройдисвіт кравець, я йому...

Ява 8

Пан Журден, кравець, учень кравця з убранням для пана Журдена, лакей.

Пан Журден. Ага! Ось і ви! А я вже почав був на вас гніватися.

Кравець. Я ніяк не міг прийти раніше, пане. Уже й так довелося засадити аж двадцятьох хлопців за ваше вбрання.

Пан Журден. Ви мені прислали такі вузькі шовкові панчохи, що я ледве в них вліз. Ось маєте: аж дві петельки луснуло.

Кравець. Вони ще розтягнуться.

Пан Журден. Так, так, коли всі петельки луснуть. Та ще й черевики, що ви їх замовили для мене, страх як муляють мені ноги.

Кравець. Зовсім не муляють, пане.

Пан Журден. Як то не муляють?!

Кравець. Ні, вони зовсім вам не муляють.

Пан Журден. А я вам кажу, що муляють.

Кравець. Це вам тільки так здається.

Пан Журден. Того й здається, бо я таки добре те відчуваю. Не боліло б, то не здавалося б!

Кравець. Гляньте-но: не кожний придворний має таке розкішне вбрання. Дивом дивуюся, як мені пощастило зробити вам такий строгий костюм, хоч і не чорного кольору, — для цього треба бути справді високим майстром. Б'юсь об заклад, що й найкращий кравець не зуміє такого пошити.

Пан Журден. Що ж це таке? Ви пустили квіточки голівками донизу.

Кравець. Але ж ви й слова не сказали, що хочете догори.

Пан Журден. А хіба про це треба говорити?

Кравець. Аякже. Усі аристократи носять тільки так!

Пан Журден. Аристократи носять голівками донизу?

Кравець. Авжеж, пане.

Пан Журден. О! А й справді гарно.

Кравець. Коли хочете, то я можу пустити їх і догори.

Пан Журден. Ні, ні.

Кравець. Ви тільки скажіть.

Пан Журден. Ні, кажу ж вам, не треба: ви добре зробили. А як ви думаєте, чи буде мені це вбрання до лиця?

Кравець. Ви ще й питаєте! Та жодний художник не зробив би своїм пензлем краще. Я маю одного учня: щодо штанів — це справжній геній, а другий у справі камзолів — просто герой.

Пан Журден. А перука й пера пристойні?

Кравець. Усе як слід.

Пан Журден (*придивляючись до кравцевого вбрання*). Еге-ге, добродію кравець! А крам оцей дуже мені знайомий, — він же від мого останнього костюма, що ви мені пошили! Я пізнав його відразу.

Кравець. То був такий добрий крам, пане... Я не міг утерпіти, щоб не відкряти й собі клаптик на вбрання.

Пан Журден. Так-то воно так, але навіщо ж було кряти від мого?

Кравець. Чи не хочете поміряти ваше нове вбрання?

Пан Журден. Аякже, давайте.

Кравець. Стривайте! Це так не робиться. Я привів із собою людей, щоб одягнути вас під музику: таке вбрання одягається звичайно з церемонією. Ей! Ввійдіть-но сюди!

(Переклад із французької Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Чому панові Журдену не сподобалося нове вбрання? 2. Які аргументи наводить кравець? Чи справили вони вплив на Журдена? 3. Як ви думаєте, для чого Журдену новий костюм? 4. Які риси характеру виявляються в образі кравця? Назвіть їх і наведіть відповідні цитати з тексту. 5. Охарактеризуйте образ пана Журдена в цій сцені.

Для обговорення. 1. Чи вміє пан Журден бути практичним і спостережливим? Доведіть. 2. Яка риса домінує в характері Журдена?

Ява 9

Пан Журден, кравець, учень кравця, учні кравця, що танцюють, лакей.

Кравець *(до учнів)*. Одягніть це вбрання на пана Журдена так, як ви одягаєте вельможних осіб.

ПЕРШИЙ ВИХІД БАЛЕТУ

Чотири хлопці, танцюючи, наближаються до пана Журдена. Двоє знімають з нього штани для вправ, а двоє інших — камзол; після цього, рухаючись весь час у такт, вони одягають на нього нове вбрання. Пан Журден походить між них, а вони роздивляються, чи добре той костюм на нього припасований.

Учень кравця. Шляхетний пане, зробіть ласку, дайте хлопцям децицю, щоб вони випили за ваше здоров'я.

Пан Журден. Як ти на мене сказав?

Учень кравця. Шляхетний пан.

Пан Журден. «Шляхетний пан!» Ось воно що значить убраться так, як убираються вельможні особи! А вберися-но по-міщанському, то на тебе зроду не скажуть «шляхетний пан». *(Даючи гроші)*. Маеш, оце тобі за «шляхетного пана».

Учень кравця. Дуже вам вдячні, ваша ясновельможносте.

Пан Журден. «Ясновельможність!» Ото! «Ясновельможність!» Постривай друже мій... «Ясновельможність» теж дечого варта; це ж неабияка дрібничка — «ясновельможність!» Маеш! Ось що дає тобі його ясновельможність.

Учень кравця. Ваша ясновельможносте, ми всі вип'ємо за здоров'я вашої світлості.

Пан Журден. «Вашої світлості!» Ого-го! Стривай, не йди ще. До мене — «ваша світлосте!» *(Стиха, набік)*. От, їй-право, якщо дійде до «високості», — увесь гаманець йому віддам. *(Уголос)*. Тримай, ось тобі за мою «світлість»!

Учень кравця. Глибока вам дяка, ваша ясновельможносте, за вашу ласку.

Пан Журден *(набік)*. Добре зробив, що спинився, а то я б йому всього гаманця віддав.

(Переклад із французької Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. За що пан Журден готовий щедро винагородити учня кравця? 2. Яке значення пан Журден надає своєму вбранню? 3. Які засоби комічного використано в цій частині п'єси?

Для обговорення. Прокоментуйте останню фразу яви 9. Чи вміє пан Журден рахувати гроші?

ДІЯ ТРЕТЯ

Ява 1

Пан Журден, два лакеї.

Пан Журден. Ідіть за мною. Я хочу пройтися трохи в новому вбранні, показати себе в місті, та глядіть мені: ідіть слідом за мною, не відставайте ні на крок, — нехай усі бачать, що ви мої лакеї.

Лакеї. До ваших послуг, пане.

Пан Журден. Покличте до мене Ніколь: мені треба їй дещо наказати. Сійте, ось вона сама йде.

Ява 2

Пан Журден, Ніколь, два лакеї.

Пан Журден. Ніколь!

Ніколь. Прощу?

Пан Журден. Слухай-но...

Ніколь (*сміючись*). Хі-хі-хі-хі-хі!

Пан Журден. Ти чого смієшся?

Ніколь. Хі-хі-хі-хі-хі-хі!

Пан Журден. Що з цим паскудним дівчиськом?

Ніколь. Хі-хі-хі! На кого ви схожі! Хі-хі-хі!

Пан Журден. Що таке?

Ніколь. Ах, ах! Боже ж ти мій! Хі-хі-хі-хі!

Пан Журден. Ти що ж це, нахабнице... з мене смієшся?

Ніколь. Ні, ні, пане, як то можна?.. Хі-хі— хі-хі-хі-хі!

Пан Журден. Ось ну лишень, засмійся ще раз! Постривай, заробиш від мене.

Ніколь. Ніяк не можу спинитися, пане. Хі-хі-хі-хі— хі-хі!

Пан Журден. Ти не перестанеш?

Ніколь. Даруйте, паночку, але ж ви такі кумедні, що я ніяк не втримаюся від сміху. Хі-хі-хі!

Пан Журден. Ні, ви гляньте-но, яка зухвалість!

Ніколь. Ой, ви ж такі кумедні-прекумедні в цьому вбранні! Хі-хі!

Пан Журден. Я ж тобі...

- Ніколь. Вибачте, будь ласка. Хі-хі-хі-хі!
- Пан Журден. Слухай-но, якщо ти зараз же не перестанеш, — присягаюся, я дам тобі такого ляпаса, якого ти ще зроду не діставала.
- Ніколь. Гаразд, пане! Уже перестала, я не сміятимуся більше.
- Пан Журден. То ж то! Ти мені гляди! Поприбираєш зараз же...
- Ніколь. Хі-хі!
- Пан Журден. Поприбираєш як слід...
- Ніколь. Хі-хі!
- Пан Журден. Поприбираєш, кажу тобі, у залі, та...
- Ніколь. Хі-хі!
- Пан Журден. Ти знову?
- Ніколь (*падаючи від сміху*). Стривайте, пане, краще побийте мене, а тільки дайте насміятися досхочу — так мені буде легше. Хі-хі-хі-хі!
- Пан Журден. Ой, як візьмуся я за тебе...
- Ніколь. Пане, я просто лусну, якщо не посміюся... Хі-хі-хі!
- Пан Журден. Ну, чи бачив хто коли таку негідницю? Зухвало сміється простісінько мені у вічі, замість того, щоб слухати моїх наказів!
- Ніколь. Що ви бажаєте, щоб я зробила, пане?
- Пан Журден. Бажаю, щоб ти, дурисвітко, поприбирала добре в кімнатах; до мене незабаром мають завітати гості.
- Ніколь (*підводячись*). Ах! Далєбі, я вже не маю більше охоти сміятися! Усі ваші гості завжди такого понароблюють, так понасмічують у кімнатах, що від самого цього слова в мене починає псуватися настрої.
- Пан Журден. Може, ти бажаєш, щоб я заради тебе позамикав двері для всіх знайомих?
- Ніколь. Принаймні для декого з них не вадило б їх замкнути.

Ява 3

Пані Журден, пан Журден, Ніколь, два лакеї.

- Пані Журден. Горенько! Цього ще бракувало! Що це ти нап'яв на себе, чоловіче? Чи не здумав часом людей посмішити, що вбрався, наче город-не опудало? Чи хочеш, щоб на тебе всі пальцями тицяли?
- Пан Журден. Тільки дурні та дурелі, жінко, тицятимуть на мене пальцями.
- Пані Журден. Уже й так тицяють. З твого поводження давно вже всі сміються.
- Пан Журден. Хто ж оті всі, дозвольте запитати?
- Пані Журден. Усі ті, що мають здоровий глузд і розумніші за тебе. А мені просто сором дивитися на все, що ти виробляєш. Власної господи не впізнати! Можна подумати, що в нас щодня якесь свято — тільки те й робиться, що з ранку й до смерку на скрипках терликають і пісень горлають. Бідні сусіди, ніколи не мають спокою.

Ніколь. Пані правду кажуть. Я не зможу додержувати в господарстві порядку, якщо тут швендятиме така сила всякого люду. Понаносять сюди на підшвах болота мало не з цілого міста, а бідній Франсуазі — робота! Вона геть змучилася, натираючи щодня підлоги після ваших славнозвісних учителів, які до нас учащають.

Пан Журден. Ой Ніколь, гляди! Ну й служниця ж у нас! Проста селючка, а така гостра на язик!

Пані Журден. Ніколь має рацію. А розуму в неї більше, ніж у тебе. Ну, скажи, будь ласка, нащо тобі здався вчитель танців у твої роки?

Ніколь. А отой довготелесий фехтувальник? Цілий будинок здригається, коли він гупає ногами... І незчуєшся, як він усю підлогу нам у залі повивертає.

Пан Журден. Цитьте ви, і покоївко, і жінко!

Пані Журден. Може, ти хочеш вивчитися танцювати на старість, коли тобі вже ноги відбере?

Ніколь. Може, вам заманулося когось убити?

Пан Журден. Цитьте, я вам кажу! Нічого ви не тямите — ні одна, ні друга. Вам і не збагнути, які це дає переваги.

Пані Журден. Ти подумав би краще, як дочку заміж віддати: вона в нас якраз на порі.

Пан Журден. Я подумаю про це, коли нагодиться добра партія для неї, а тим часом хочу думати про те, щоб самому дечого хорошого навчитися.

Ніколь. Я чула, пані, що вони, щоб ситіша юшка варилася, ще й учителя філософії собі найняли.

Пан Журден. Авжеж. Я хочу розуму набратися, щоб не пасти задніх у пристойному товаристві.

Пані Журден. А чи не пішов би ти краще до школи, щоб тебе там добре відшмагали на старості літ? (...)

(Переклад із французької Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Як пан Журден уявляє своє входження у вищий світ? 2. Чому Ніколь не може втриматися від сміху? 3. Які оцінки вона висловлює? 4. Як пані Журден ставиться до примх свого чоловіка?

Творче завдання. Прокоментуйте фразу пана Журдена: «Я хочу розуму набратися, щоб не пасти задніх у пристойному товаристві». Що він вкладає в поняття «розум» і «пристойне товариство»?

Ява 11

Коментарі

Пан Журден стоїть на заваді кохання своєї дочки Люсиль і Клеонта, який не має багато грошей, але має гідність і бажання чесно зробити свою кар'єру. Пан Журден має бажання віддати її заміж за аристократа, незважаючи на її почуття. Під час першої прем'єри п'єси найбільше обурення у великосвітської публіки викликав образ Клеонта, котрий не тільки не приховував свого низького походження, а, навпаки, підкреслював його, проголошуючи, що титули та звання не мають жодного значення, бо головне для людини — це її розум і високі моральні якості.

Пані Журден, Клеонт, Люсіль, Ков'єль, Ніколь.

Пані Журден. Дуже рада вас бачити, Клеонте; ви нагодилися саме до речі. Зараз прийде мій чоловік, скористайтеся нагодою й попросіть його віддати за вас Люсіль.

Клеонт. Ах, пані, які це солодкі слова! Як вони збігаються з моїми власними бажаннями! Чи міг я чекати на такий приємний наказ, чи міг я сподіватися на таку велику ласку?

Ява 12

Клеонт, пан Журден, пані Журден, Люсіль, Ков'єль, Ніколь.

Клеонт. Добродію, я вирішив обійтися без посередників і дозволяю собі звернутися до вас із проханням... Є одна річ, про яку я давно вже мрію. Це прохання надто важливе для мене, і тому я звертаюся до вас сам особисто. Отже, скажу вам без манівців: честь бути вашим зятем така для мене велика, що я вважав би себе за найщасливішу людину у світі, коли б міг заслужити такої ласки.

Пан Журден. Перше, ніж дати вам відповідь, добродію, я попрошу вас сказати мені: ви шляхетного роду?

Клеонт. Добродію, більша частина людей відповідає на таке запитання позитивно: слово сказати легко. Видавати себе за шляхетного тепер ніхто не соромиться, і такий звичай дозволяє носити крадену назву. Але я, щиро кажучи, дивлюся на такі речі трохи інакше. Я вважаю, що всякій обман принижує порядну людину. Негідно ховати своє справжнє походження, з'являтися товариству на очі під чужим титулом, видавати себе не за те, що ми є насправді. Звичайно, мої предки займали почесні посади, сам я чесно прослужив шість років у війську, і достатки мої такі, що сподіваюся зайняти не останнє місце в товаристві, проте, незважаючи на все це, я не маю бажання привласнювати собі те звання, яке не належить мені з народження, хоч; може, інші на моєму місці й уважали б, що вони мають право це зробити; отже, скажу вам відверто, я — не шляхетного роду.

Пан Журден. Дозвольте, добродію, потиснути вашу руку, проте дочка моя — не для вас.

Клеонт. Чому?

Пан Журден. Ви не шляхетний — ви не матимете моєї дочки.

Пані Журден. Шляхетний! Що тобі до того шляхетства? Хіба ми самі від ребра Людовіка Святого походимо, чи що?

Пан Журден. Цить, жінко! Я вже бачу, до чого воно йдеться!

Пані Журден. Хіба ж ми з тобою самі не чесні міщани з діда-прадіда?

Пан Журден. Ото хтось тебе за язика тягне!

Пані Журден. Та хіба ж твій батько любісінько не був таким самим крамарем, як і мій?

Пан Журден. Ото клятї баби! Не дадуть і слова сказати! Якцо твій батько і був крамарем, — тим гірше для нього; що ж до мого, то так його може лише лихий язик називати. Кажу вам востанне: я хочу, щоб мій зять був високого роду.

Пані Журден. Твоїй дочці потрібен чоловік до пари: для неї чесний, заможний, гарний на вроду хлопець багато кращий від будь-якого шляхтянчика — жебрака та потвори.

Ніколь. Що правда, то правда! Бачили ми в нашому селі одного паничка... Такий тухтїй, такий йолоп, що й у цілому світі другого такого не стрінеш!

Пан Журден (*до Ніколь*). Цить, грубіяно! Вічно втручаєшся в розмову. Добра для дочки маю чимало, тільки почестей мені бракує, тож і хочу я зробити з неї маркізу.

Пані Журден. Маркізу?

Пан Журден. Еге ж, маркізу.

Пані Журден. Ой лишечко! Крий нас, Боже!

Пан Журден. Це вже вирішена справа.

Пані Журден. Ну, то я тобі скажу, що цього ніколи не буде. Нерівний шлюб завжди нещасливий. Не хочу я, щоб мій зять дорікав моїй дочці ріднею, щоб мої онуки соромилися називати мене бабунею. Та коли б вона приїхала до мене в гостину в екіпажі, вельможною дамою, та не вклонилася б, бува, комусь із наших сусідів, то її і вся вулиця засміяла б! «Гляньте-бо, — загомоніли б усі, — як оця пані маркіза носа задерла! А це ж Журденова дочка, яка ще недавнечко, малою дитиною, уважала за велике щастя погратися з нами у «вельможну даму». Колись не була вона така пихата, адже ж обидва діди її торгували сукном коло брами Святого Інокентія. Надбали своїм діткам добра, грошенятка та й розплачуються тепер, мабуть, недешево на тім світі за те, що придбали! Чесній-бо людині зроду так не розбагатіти». Не хочу я поговору! Одне слово, я хочу такого зятя, щоб він мені дякував за мою дочку, щоб я могла йому по-простому сказати: «Ну ж бо, зятьок, а сідай-но лишень до столу та пообїдай з нами».

Пан Журден. Отак собі міркують обмежені люди: не мають навіть бажання видряпатися знизу нагору! Досить балачок! А таки наперекір вам усім моя дочка буде маркізою! А як розлютуєш мене ще дужче, то я з неї герцогиню зроблю!

(Переклад із французької Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Чому пан Журден не хоче видати свою дочку заміж за Клеонта? 2. Хто підтримує Клеонта в цій ситуації? Чому? 3. Які чесноти Клеонта розкриваються в його розмові з паном Журденом? 4. Як ви думаєте, на чиему боці автор?

Для обговорення. 1. Як розуміють «шляхетність» пан Журден і Клеонт? 2. А як розумієте поняття «шляхетність» ви?

Коментарі

Маючи ніжне почуття до Дорімени, пан Журден просить Доранта всіляко сприяти його коханню, що має також допомогти йому відчинити двері у вищий світ. Дорант зовні допомагає, але при тому має власні інтереси (діамант, що Журден передав через нього Дорімені, Дорант дарує від свого імені). У той час кохання розумілося як «любовна гра», де є своя стратегія і тактика, де за допомогою гри можна було зробити кар'єру. Мольєр протиставляє цій грі, фальшу справжні почуття Клеонта та Люсіль. А пан Журден змальований сатирично, оскільки в сценках із жінкою його хвилює передовсім те, щоб він діяв за прийнятими у вищому товаристві «правилами».

Пан Журден, Дорімена, Дорант.

Пан Журден (*зробивши два поклони, спиняється занадто близько біля Дорімени*). Відступіться трохи далі, пані.

Дорімена. Що?

Пан Журден. На один крок, будьте ласкаві.

Дорімена. Що таке?

Пан Журден. Відступіться трохи, щоб я міг ще втретє вам уклонитися.

Дорант. Маркізо, пан Журден розуміється на витонченому поведженні.

Пан Журден. Це мені така честь, пані, що ви зробили мене щасливим... Я такий радий, що маю щастя... Ви були такі добрі... що обдарували мене такою ласкою... що вшанували мене своєю високою присутністю. Коли б я був гідний бути гідним такої гідності, як ваша... коли б само небо... з заздрості до мого щастя... послало мені... дало мені перевагу... щоб я міг заслужити... так би мовити...

Дорант. Досить, досить, пане Журдене! Пані не любить довгих компліментів. Вона й без них багато вже чула про ваш гострий розум... (*Стиха до Дорімени*). У цього доброго міщанина, як бачите, вельми кумедні манери.

Дорімена (*стиха до Доранта*). Так, це відразу впадає в очі.

Дорант. Пані, дозвольте відрекомендувати вам мого найкращого друга...

Пан Журден. Це надто багато честі для мене...

Дорант. ...Людину дуже шляхетну.

Дорімена. Я відчуваю до нього глибоку повагу.

Пан Журден. Я ще нічого не зробив, пані, щоб заслужити такої ласки.

Дорант (*стиха до пана Журдена*). Глядіть же: ані найменшого натяку на діамант, який ви їй подарували...

Пан Журден (*стиха до Доранта*). А чи можна хоч поцікавитись, чи припав він їй до вподоби?

Дорант (*стиха до пана Журдена*). Та що ви! Боронь, Боже! То було б з вашого боку страх як нечемно. Якщо ви бажаєте поводитися так, як годиться у вишуканому товаристві, то вдавайте, ніби то не ви його подарували. (*Уголос*). Пан Журден, маркізо, каже, що він щасливий вітати вас у своїй господі.

Дорімена. Це для мене велика честь.

Пан Журден (*стиха до Доранта*). Який я вдячний вам, пане, що ви закинули їй добре слівце за мене!

Дорант (*до пана Журдена*). Я ледве умовив її поїхати до вас.

Пан Журден (*стиха до Доранта*). Не знаю, чим вам віддячити.

Дорант. Він каже, пані, що ви — красуня над красунями.

Дорімена. Він дуже ласкавий до мене.

Пан Журден. Пані, то ви дуже ласкаві до мене, що ви...

Дорант. А чи не час уже й про обід подумати?

(Переклад із французької Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Розкрийте підтекст кумедної сцени з поклонами пана Журдена. 2. Про що стиха говорять між собою Дорант і Дорімена? Як вони ставляться до пана Журдена? 3. Чому Дорант просить пана Журдена мовчати про діамант? Яка риса характеру Доранта виявляється в цій сцені? 4. Чому Дорант перериває пана Журдена наприкінці яви?

Порівнюємо. Зіставте почуття до Дорімени пана Журдена й Доранта. Хто з них, на вашу думку, більш щирий?

Творче завдання. Про що не сказав Дорімені Журден у цій яві? Продовжте (*усно*) від його імені обірване речення.

Коментарі

У четвертій дії слуга Ков'ель вигадує план, за допомогою якого можна буде одружити Клеонта з Люсіль. Знаючи захоплення пана Журдена знатними титулами, Ков'ель вирішив «посвятити» пана Журдена в «мамамуші», а Клеонта видати за «сина турецького султана». Цей план вдається. І в п'ятій дії настає щаслива розв'язка комедії. Тут збираються всі учасники п'єси.

ДІЯ П'ЯТА

Ява 7

Пані Журден, Клеонт, пан Журден, Люсіль, Дорант, Дорімена, Ков'ель.

Пані Журден. Як? Це що таке? Кажуть, що ти хочеш видати свою дочку за якогось маскарадного блазня?

Пан Журден. Чи ти замовкнеш, нахабнице? Вічно осою у вічі лізеш, ніяк тебе на добрий розум не наставиш!

Пані Журден. Це тебе ніяк на добрий розум не наставиш! Що далі, то більше безглуздя! Що ти надумав і до чого тут це зборище?

Пан Журден. Я хочу видати нашу дочку за сина турецького султана.

Пані Журден. За сина турецького султана?!

Пан Журден. Атож. (*Показуючи на Ков'еля*). Негаймо ж вислови йому свою пошану через цього перекладача.

Пані Журден. Навіщо мені той перекладач! Я й сама скажу йому просто у вічі, що дочки моєї він не бачитиме ніколи.

Фрагмент із фільму «Міщанин-шляхтич» (режисер В. Шлезінгер, СРСР, 1977 р.)

- Пан Журден. Чи ти замовкнеш нарешті, кажу тобі ще раз!
- Дорант. Як, пані Журден! Та невже ви відмовляєтеся від такої честі? Невже ж ви не хочете, щоб його турецька високість був вашим зятем?
- Пані Журден. Боже мій, пане, не суньте ви свого носа до чужих справ!
- Дорімена. Чи ж можна відмовлятися від такої великої честі?
- Пані Журден. Я б і вас попросила, шановна пані, не турбуватися тим, що вас зовсім не обходить!
- Дорант. Ми дбаємо насамперед про вас. Нам дуже близькі ваші інтереси — ми ж бо ваші друзі.
- Пані Журден. Чудово обійдуся я й без вашої дружби.
- Дорант. Таж ваша дочка сама дала згоду виконати бажання свого батька.
- Пані Журден. Моя дочка згодна одружитися з турком?
- Дорант. Звичайно.
- Пані Журден. Вона може забути Клеонта?
- Дорант. Чого часом не зробиш, щоб перетворитися на вельможну даму!
- Пані Журден. Я задушу її власними руками, якщо вона вступить таку штуку!
- Пан Журден. Безглузде базікання! Сказано тобі раз — весілля буде, та й по всьому!
- Пані Журден. А я тобі кажу, що не буде нічого!
- Пан Журден. Ах, скільки зайвого галасу!
- Люсіль. Мамо...
- Пані Журден. Геть від мене, гидке дівчисько!
- Пан Журден (до пані Журден). Що?! Ти її лаєш за те, що вона послухалася батька?
- Пані Журден. Атож. Вона так само і моя дочка, як і твоя.
- Ков'ель (до пані Журден). Пані...
- Пані Журден. А ви що маєте мені сказати, ви?
- Ков'ель. Одне слово.
- Пані Журден. Дуже мені потрібне ваше слово!

Ков'ель (*до пана Журдена*). Пане, якщо дружина ваша захоче вислухати мене сам на сам, то я обіцяю вам, що вона дасть свою згоду на все, що схочете.

Пані Журден. Нічого знати не хочу!

Ков'ель. Та ви тільки вислухайте мене!

Пані Журден. Ні.

Пан Журден (*до пані Журден*). Вислухай його!

Пані Журден. Ні, я не хочу його слухати!

Пан Журден. Він тобі скаже...

Пані Журден. Не хочу я, щоб він до мене балакав!

Пан Журден. Сто чортів! Ну, та й уперта ж! Чи тобі що станеться, як ти його вислухаєш?

Ков'ель. Ви тільки вислухайте мене, а тоді робіть, як самі знаєте.

Пан Журден. Ну, що там таке?

Ков'ель (*стиха до пані Журден*). Ми вже цілісіньку годину подаємо вам різні знаки, пані. Невже ж ви ще й досі не бачите, що все це робиться тільки для того, щоб підробитися під пана Журдена з його кумедними химерами? Ми намагаємося обдурити його цим маскарадом. Адже це сам Клеонт — оцей син турецького султана.

Пані Журден (*стиха до Ков'еля*). Ага-а-а!

Ков'ель (*стиха до пані Журден*). А я, Ков'ель, перекладач при ньому.

Пані Журден (*стиха до Ков'еля*). Ага! Ну, коли так — я здаюся.

Ков'ель (*стиха до пані Журден*). Тільки і взнаки не давайте.

Пані Журден (*уголос*). Так! То інша річ. Гаразд, даю згоду на цей шлюб.

Пан Журден. Ох! Нарешті всі до розуму прийшли! (*До пані Журден*).

От бачиш, а ти ще не хотіла його вислухати! Я знав, що він пояснить тобі, що то значить — син турецького султана.

Пані Журден. Він мені все пояснив як слід, і тепер я задоволена. Треба послати по нотаря.

Дорант. Чудова ідея! А щоб ви, пані Журден, зовсім заспокоїлися й від сьогодні перестали ревнувати вашого шановного чоловіка, то той самий нотар, що підпише контракт вашої дочки, підпише й мій шлюбний контракт із маркізою.

Пані Журден. І на це залюбки даю мою згоду.

Пан Журден (*стиха до Доранта*). Це ви для того, щоб відвести їй очі?

Дорант (*стиха до пана Журдена*). Нехай собі втішається цією вигадкою.

Пан Журден (*стиха*). Гаразд, гаразд! (*Уголос*). Пошліть по нотаря!

Дорант. А поки він прийде й складе шлюбні контракти, давайте подивимося наш балет і потішимо ним його турецьку високість.

Пан Журден. Блискуча думка! Ходімо ж сядьмо на свої місця.

Пані Журден. А Ніколь?

Пан Журден. Я віддаю її перекладачеві, а мою жінку хай бере, хто хоче!

Ков'ель. Дуже вам дякую, пане! (*Набік*). От йолоп гак йолоп! Другого такого й у цілому світі не знайдеш!

Комедія закінчується балетом.

(Переклад із французької Ірини Стешенко)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Які риси характеру пана Журдена дали підстави для здійснення плану Ков'еля? 2. Як реагує пані Журден на те, що відбувається? Що її врешті-решт переконало дати згоду на шлюб Клеонта та Люсіль? 3. Хто з присутніх нічого не відав про те, що відбувається насправді? 4. Чому, на вашу думку, Мольєр віддає останні слова п'єси Ков'єлю?

Краса слова

Художнє новаторство Мольєра в драматургії. Спираючись на правила класицизму, Мольєр разом з тим зробив ряд важливих художніх відкриттів, що зумовили подальший розвиток жанру комедії. Він прагнув наблизити комедію до сучасності, умів бачити в конкретному типове, характерне для всього людства. Його образи, узяті із самого життя, надзвичайно правдиві й достовірні. Драматург уважав, що театр повинен відображати дійсність і вади людей, до того ж не тільки розважати глядачів, а й виховувати їх. Він розвивав два види комедії: комедію характерів і комедію положень, нерідко поєднуючи їх. Мольєр використовував у своїх п'єсах співи, музику й танці. Він умів майстерно поєднувати комічне та трагічне, і це надавало його персонажам особливої виразності. Він закликав акторів спостерігати дійсність, говорити на сцені живою мовою, грати природно й невимушено. Комедії Мольєра просякнуті народним духом, вони ґрунтуються на народних оцінках і поглядах.

*О. Рамодін.
Міщанин-шляхтич.
1990-і роки*

- Які оцінки дають учинкам і поведінці пана Журдена різні персонажі? З якими, на вашу думку, збігається авторська позиція?

Перевірте себе. 1. Що вам відомо про життя та творчість Мольєра? 2. Що нового він привніс у класицизм? 3. Розкажіть про художні відкриття Мольєра в галузі жанру комедії? 4. Як змінилися класицистичні вистави в процесі драматургічної і театральної діяльності митця? 5. Визначте провідні проблеми п'єси «Міщанин-шляхтич». 6. Розкрийте символічне значення назви твору. 7. Які засоби комічного використовує Мольєр у п'єсі? Наведіть приклади з твору. 8. У чому виявляється народний характер сміху в комедії?

Радимо прочитати

Мольєр. Міщанин-шляхтич / Переклад Ірини Стешенко. — К., 1993.

ЛІТЕРАТУРА ХХ–ХХІ ст.

У ПОШУКАХ СЕБЕ Й ВИСОКОГО ПОЛЬОТУ

Усе наше життя — злеті та падіння. Ми намагаємося досягти високої мети, але часто падаємо. Піднімаємося й знову падаємо... Падати вниз легше, аніж підніматися вгору. Тому дуже важливо на цьому шляху усвідомити свою мету. І щоб під час самоусвідомлення відбулася зустріч із потрібною книжкою. Це допоможе піднятися після падіння та йти далі по життю. Твори, представлені в цьому розділі, допоможуть вам широко розправити крила, високо злетіти й знайти сенс свого існування. Тож не бійтеся падінь і розчарувань! Летімо разом із героями творів ХХ–ХХІ ст. до істини!

АНТУАН ДЕ СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ

1900–1944 рр.

Він писав мудрі казки для дітей, які стають дорослими й розпочинають свій політ...

Андре Моруа

Сторінки життя та творчості

Уявіть собі з висоти кілька сотень або навіть тисяч метрів Париж, Середземне море, Африку, Америку або інші землі... Антуан де Сент-Екзюпері все це бачив, бо він був не тільки письменником, а й пілотом, який облетів половину земної кулі. Згори йому було добре видно, яка маленька наша планета Земля, як живуть люди в спільному домі, як потрібно його всім разом оберігати... Тож які вони, люди, котрі населяють Землю? Що роблять задля своєї планети? Куди прагнуть? Цими запитаннями переймався А. де Сент-Екзюпері. Вони хвилюють нас і в ХХІ ст.

А. де Сент-Екзюпері з братом і сестрами

Антуан Марі Жан-Батист Роже де Сент-Екзюпері народився в 1900 р. в м. Леоні. Його ім'я свідчить про його належність до старовинного дворянського роду. Хоча він рано втратив батька, дитячі роки залишили в серці митця добрі спогади. Діти (їх було п'ятеро) жили в справжньому палаці (Сент-Моріс де Реман), де слухали казки матері про королів і принців, а потім самі вигадували про них різні історії. Антуан мав біляве курчяве волосся й був трохи схожий на маленького принца...

Після закінчення школи й колежу хлопець поїхав до м. Парижа, де навчався в Академії мистецтв на відділенні архітектури. У 1921 р. його призвали до французької армії. Він записався до авіаційного полку. Антуан склав екзамени на керування літаками. Літав на поштових авіалініях, випробовував нові літаки, здійснюючи далекі перельоти. Був і військовим льотчиком. 15 разів потрапляв в аварії, але знову й знову піднімався в небо, бо там він відчував себе вільним і щасливим. Його послали працювати в найвіддаленіші куточки світу. В африканському містечку Кап-Джубі (нині Тарфая — на краю пустелі Сахари, у Марокко) А. де Сент-Екзюпері був начальником аеропорту. Там він написав свій перший твір *«Південний поштовий»* (1929). А 1930 р. його відзначили високою нагородою Франції — орденом Почесного легіону за вагомий внесок у розвиток авіації. Незабаром співвітчизники письменника прочитали *«Нічний політ»* (1931), відзначений французькою премією «Феміна». 1938 р. вийшов друком роман *«Планета людей»*, нагороджений Великою премією Французької академії. Якось повертаючись із Нью-Йорка, Сент-Екзюпері потерпів аварію в Гватемалі, після якої довго не міг одужати.

4 вересня 1939 р., після оголошення війни Франції фашистською Німеччиною, він отримав призначення в діючу військову частину. Письменник-патріот здійснював бойові польоти. За мужність і героїзм був нагороджений *«Військовим хрестом»*. Утім, Францію тоді захопили німецькі війська. Сент-Екзюпері не захотів жити в окупованому Парижі й виїхав до Нью-Йорка, де написав знамениту повість-казку *«Маленький принц»* (1942). Коли 1943 р. твір вийшов друком, пілот знову повернувся до французького війська. Він тепер керував швидкісним літаком *«Лайтнинг»* Р-38. 31 липня 1944 р. Сент-Екзюпері вилетів з аеродрому Борго на острові Корсика в розвідку і — не повернувся...

Тривалий час ніхто не знав, де і як він загинув. Тільки 1998 р. хтось із рибалок поблизу м. Марселя знайшов у морі браслет із написом імені його дружини (Консуело) й адресою видавництва в Нью-Йорку. 2003 р. у цьому районі Середземного моря було знайдено уламки літака пілота. Ця світла й добра людина розчинилася в небі, залишивши по собі, як комета, яскравий слід для всіх нас. І ми йдемо на його світло...

Притча — повчальний алегоричний твір, у якому розповідь підпорядкована моралі, повчальному змісту. Розповідь у притчці відбувається через узагальнені образи та метафоричні події. Будь-який жест, слово чи подія в притчці набувають філософського (універсального) змісту.

МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ (1942)

Історія створення. 1935 р. під час перельоту Париж — Сайгон А. де Сент-Екзюпері потрапив в аварію у Лівійській пустелі, що розташована в північно-східній частині Сахари (Африка). Враження від цієї аварії, а також випробування, що випали на долю Європи під час фашистської навали, спонукали письменника замислитися над долею світу й спільною відповідальністю людей за Землю.

Повість «Маленький принц» присвячена другу А. де Сент-Екзюпері — Леонові Верту. Це єврейський критик, журналіст, письменник, який під час Другої світової війни зазнав переслідувань. Присвята твору саме цій людині — не тільки данина дружби, а й сміливий виклик автора нацизму й антисемітизму. Митець створював свою повість-казку в жахливий час — час фашистської навали. Але він боровся проти насильства своїм словом і своїми «дитячими» малюнками, які створив до повісті.

Сюжет і композиція твору. У повісті-казці «Маленький принц» протиставлені два світи — дорослі й діти. Але не за віковими ознаками (адже пілот теж доросла людина, утім, він зберіг дитячу душу), а за їхніми уявленнями й ідеалами. Для дорослих більш важливими є власні справи, влада, багатство та честолюбство. А дитяча душа прагне іншого — взаєморозуміння, дружби, радості й краси. За допомогою антитези (дорослі і діти) розкривається основний конфлікт казки — зіткнення двох систем цінностей: справжніх і фальшивих, духовних і химерних. Надалі ця антитеза поглиблюється. Залишивши свою планету, маленький принц зустрічається з різними «дивними» дорослими, яких він не може зрозуміти.

Основою композиції повісті-казки «Маленький принц» є прийом мандрівки та діалоги. Зустрічі маленького принца з «дорослими» відтворюють загальну картину існування людства, яке втратило моральні цінності.

Філософський зміст повісті. У своїй повісті А. де Сент-Екзюпері порушив філософські проблеми: що таке суспільство, куди прямує людська цивілізація, як улаштований світ, місце людини в ньому та ін. У творі йдеться про необхідність повернення людям їхньої природної сутності, моральних орієнтирів, а також про пошук виходу з духовної темряви. Маленький принц не спиняється на шляху до істини.

На початку твору пілот і маленький принц зрозуміли мову малюнків, а в кінці — мову сердець. І маленький принц нарешті усвідомив, що він не самотній у Всесвіті — у нього є друг. А пілот з допомогою хлопчика теж пізнав важливі істини: «Вода буває потрібна і серцю», «Найголовнішого очима не побачиш». Наприкінці твору з'являється образ криниці, що втілює духовний зміст буття.

Цей образ увиразнює ідею відродження людяності, необхідності народження духовного світла в душі кожної людини.

Маленький принц повернувся на свою планету. Але він подарував пілотові на згадку зірки, що сміються. В образі зірок утілено зміст існування, який шукає кожна людина. Маленький принц пообіцяв пілотові, що коли той буде дивитися на небо, він буде бачити веселі мерехтливі вогники.

IV

(...) Його рідна планета навряд чи більша, ніж будинок! Це не дуже мене здивувало. Я добре знав, що, крім таких великих планет, як Земля, Юпітер, Марс, Венера, котрим дали імена, є ще сотні інших, і серед них такі маленькі, що їх навіть у телескоп важко помітити. Коли якийсь астроном відкриє таку планету, він дає їй не ім'я, а номер. Називає, скажімо: астероїд 3251. У мене є серйозні підстави думати, що планета, з якої прилетів маленький принц, —

астероїд В-612. Цей астероїд бачили тільки раз — 1909 року, його помітив у телескоп один турецький астроном. (...)

Я залюбки почав би цю повість так, як починають чарівну казку. Я хотів би сказати: «Був собі маленький принц, який жив на планеті, трошечки більший за нього самого, і якому дуже потрібен був друг...». Ті, хто розуміє життя, одразу побачили б, що все це щира правда.

Я зовсім не хочу, щоб мою книжку читали задля розваги. Мені стає так боляче, коли я згадую свого маленького друга і розповідаю про нього. Минуло вже шість років відтоді, як він разом із своїм баранцем покинув мене. І я намагаюсь розповісти про нього, щоб не забути його. Це сумно, коли забувають друзів. Не кожен має друга. (...)

V

Кожного дня я щось узнавав про його планету, про те, як він вирушив звідти в мандри, як подорожував. Він розповідав про це поступово, між іншим. Таким чином на третій день я дізнався про трагедію з баобабамі. Це теж сталося завдяки баранцеві, бо маленький принц, ніби поінитий тяжким сумнівом, раптом запитав мене:

- Скажи, правда ж, баранці їдять куці?
- Так, це правда.
- О! Я радий.

Я не зрозумів, чому важливо, щоб баранці їли куці. Але маленький принц додав:

— Виходить, вони й баобаби їдять?

Я сказав маленькому принцеві, що баобаби — не купці, а величезні, як дзвіниця, дерева, і хоча б він привів навіть цілий табун слонів, вони не з'їдять жодного баобаба.

Почувши про табун слонів, маленький принц засміявся:

— Їх довелося б поставити один на одного...

А тоді розважливо сказав:

— Перш ніж виростуть, баобаби спочатку бувають маленькі.

— Це правда! Але нащо тобі, щоб баранець їм маленькі баобаби?

— Ну як же? — відповів він, ніби мова йшла про щось зовсім очевидне.

І мені довелося добре подумати, доки я не зрозумів, у чому річ.

І справді, на планеті маленького принца, як і на всіх інших планетах, росли корисні трави і бур'яни. Отже, там є добре насіння корисних рослин і шкідливе насіння бур'янів. Але ж насіння невидиме. Воно спить, сховане в землі, доки якійсь насінинці не заманеться прокинутись. Тоді вона потягається і спершу несміливо пускає до сонця паросток — чарівну маленьку безневинну травинку. Якщо це редиска або троянда — хай собі росте. А коли це якийсь бур'ян — треба одразу, як тільки розпізнаєш той паросток, вирвати його з корінням. На планеті маленького принца було жахливе насіння... То насіння баобабів. Грунт планети був геть уражений цим насінням. А баобаб — така рослина, що коли розпізнаєш її надто пізно, то вже ніколи не позбудешся. Він захарастить усю планету. Він проб'є її своїм корінням. І якщо планета дуже маленька, а баобабів дуже багато, вони розірвуть її на шматки.

— Є таке правило, — казав мені згодом маленький принц. — Прибрався сам уранці — ретельно прибери і свою планету. Треба виривати баобаби одразу ж, як тільки побачиш, що то не троянди, бо молоді паростки троянд і баобабів майже однакові. Це дуже нудна робота, але й дуже легка. (...)

X

Планета маленького принца була поблизу астероїдів 325, 326, 327, 328, 329 і 330. Отож він і почав з того, що відвідав їх, — треба ж було чимось зайнятися й чогось навчитися. На першому астероїді жив один король. Убраний у пурпур і горностаї, він сидів на троні — зовсім простому, а проте величному.

— А, ось і підданий! — вигукнув король, побачивши маленького принца. (...)

— Можна мені сісти? — несміливо поцікавився маленький принц.

— Наказую тобі сісти! — відповів король і велично підбрав полу своєї горностаєвої мантії.

Одне дивувало маленького принца. Планета була зовсім маленька. Чим же міг король тут правити?

— Вибачте, ваша величносте, — озвався він, — дозволяйте запитати...

- Наказую: питай! — поспіхом мовив король.
- Вапа величносте... чим ви правите?
- Усім, — дуже просто відповів король.
- Усім?

Король скромним жестом показав на свою планету й на інші і на зірки.

- І всім цим ви правите? — перепитав маленький принц.
- Усім — одказав король.

Бо він був не тільки абсолютний монарх, а й володар всесвіту.

- І зорі скоряються вам?
- Ну, певно, — підтвердив король. — Зорі негайно виконують мої накази.

Я не терплю непокори...

Така могутність викликала захоплення у маленького принца. От би йому таку владу, тоді б він зміг милуватися заходом сонця не сорок чотири рази на день, а сімдесят два, або навіть сто чи двісті разів, і ніколи не пересуваючи стільця! Згадавши свою покинуту маленьку планету, він трохи засумував і наважився попросити короля:

– Мені хотілося б подивитись, як заходить сонце... Зробіть ласку... Накажіть сонцю заходити...

– Якщо б я звелів своєму генералові літати, як метелик, з квітки на квітку, або написати трагедію, або обернутися на морського птаха і генерал не виконав би наказу, то хто був би в тому винен — він чи я?

– Ви, ваше величносте, — твердо відповів маленький принц.

– Точно, — згодився король. — Від кожного треба вимагати тільки те, що він може зробити. Основою влади має бути передусім розум. Якщо ти накажеш своєму народові кинутись у море, він зробить революцію. Я маю право вимагати покори, бо мої накази розумні.

– А як же мій захід сонця? — нагадав маленький принц, який, спитавши про щось, ніколи не відступав, доки не діставав відповіді.

– Буде тобі й захід сонця. Я загадаю, щоб воно зайшло. Але в своїй мудрості правителя почекаю, коли будуть сприятливі умови.

– А коли це буде? — поцікавився маленький принц.

– Гм... гм... — відповів король, спочатку заглянувши у товстий календар. — Це буде... гм, гм... сьогодні це буде о сьомій годині сорок хвилин вечора. І тоді ти побачиш, як точно виконуються мої накази.

Маленький принц позіхнув. Шкода, що тут не завжди можна побачити захід сонця. І потім уже він трохи нудьгував.

– Мені більше тут нічого робити, — сказав він королю, — Пора в дорогу.

– Залишся! — мовив король, дуже гордий з того, що в нього є підданий. — Залишся, я призначу тебе міністром.

– Міністром чого?

– Міністром... міністром юстиції.

– Але ж тут нікого судити!

— Це невідомо, — заперечив король. — Я ще не все королівство оглянув. Я дуже старий, для карети нема в мене місця, а ходити пішки стомлююсь.

Маленький принц нахилився і ще раз глянув на другий бік планети.

— О! Я вже подивився! — вигукнув він. — Там більше нікого немає.

— Тоді судитимеш самого себе, — відповів король. — Це важче. Себе судити набагато важче, ніж інших. Якщо ти зможеш правильно судити самого себе, то ти справді мудрий.

— Сам себе я хоч де можу судити, — сказав маленький принц. — Нема чого мені тут жити. (...)

«Дивні люди ці дорослі», — подумав маленький принц, мандруючи далі.

XI

На другій планеті жив честолюбець.

— А-а, ось і шанувальник прибув! — скрикнув він, ще здалеку помітивши маленького принца.

Адже для пихатих усі інші — їхні шанувальники.

— Добридень, — сказав маленький принц. — який смішний у вас капелюх.

— Це для вітання, — пояснив честолюбець. — Щоб кланятися, коли мене вітають. На жаль, сюди ніхто ніколи не приходить.

— Он як? — сказав маленький принц, нічого не зрозумівши.

— Поплескай в долоні, — порадив йому честолюбець.

Маленький принц поплескав у долоні. Честолюбець, трохи піднявши капелюха, поштиво вклонився.

«Тут цікавіше, ніж у короля», — подумав маленький принц. І знов почав плескати в долоні. А честолюбець, піднімаючи свого капелюха, знову кланявся.

Через п'ять хвилин ця одноманітна гра стомила маленького принца.

— А що треба зробити, щоб капелюх упав? — спитав він.

Але честолюбець не почув. Пихаті люди не чують нічого, крім похвали.

— Ти справді шануєш мене? — спитав він маленького принца.

— А що означає — шанувати?

— Шанувати — значить визнавати, що я найвродливіший, найкраще одягнутий, найбагатший і найрозумніший на планеті.

— Але ж на твоїй планеті ти один!

— Зроби мені ласку, все одно шануй мене!

— Я шаную, — сказав маленький принц, легенько стелюючи плечима, — та яка тобі від того користь?

І він утік від честолюбця.

«Ці дорослі — таки дуже дивні люди», — простодушно подумав він, мандруючи далі.

XX

Сталося так, що після довгих блукань, пройшовши через піски, скелі і сніги, маленький принц нарешті знайшов дорогу. А всі дороги ведуть до людей.

— Добрий день, — сказав він.

То був сад, повний квітучих троянд.

— Добрий день, — відповіли троянди.

Маленький принц подивився на них. Усі вони були схожі на його квітку.

— Хто ви? — вражений, спитав він.

— Ми — троянди, — сказали квіти.

— А-а!.. — мовив маленький принц.

І відчув себе дуже нещасним. Його квітка розповідала йому, що вона одна така в усьому світі. А ось тут було п'ять тисяч таких же квіток, в одному тільки саду!

«Їй було б дуже прикро, якби вона побачила це! — подумав маленький принц. — Вона б страшенно розкашлялась і вдала, що вмирає, аби тільки не стати смішною. А я мусив би прикидатись, ніби доглядаю її, бо інакше, щоб принизити мене, вона справді могла б умерти...»

А потім він ще сказав собі: «Я думав, що маю таке багатство — єдину в світі квітку, а то звичайнісінька троянда і три вулкани, які сягають мені до колін і з яких один погас, можливо, назавжди — цього замало, щоб бути великим принцом...» І, повалившись на траву, він заплакав.

XXI

Отоді й з'явився лис.

— Добрий день, — сказав лис.

— Добрий день, — чемно відповів маленький принц і озирнувся, проте нікого не побачив.

- Я тут, — пролунав голос, — під яблунею.
 — Хто ти? — спитав маленький принц. — Ти такий гарний...
 — Я — лис, — сказав той.
 — Пограйся зо мною, попросив маленький принц. — Мені так сумно...
 — Я не можу з тобою гратися, — відказав лис. — Я не приручений.
 — О! Вибач, — мовив маленький принц.

І, подумавши, додав:

- А що означає «приручити»?
 — Ти нетутешній, — сказав лис. — Що ти шукаєш?

— Я шукаю людей, — відповів маленький принц. — А що означає «приручити»?

— Люди, — сказав лис, — мають рушниці і ходять на полювання. Це так ускладнює життя! І ще вони розводять курей. Це єдина користь од них. Ти шукаєш курей?

— Ні, — мовив маленький принц. — Я шукаю друзів. А що означає «приручити»?

— Це давно забуте поняття, — сказав лис. — Воно означає повернути до себе. (...)

Лис замовк і довго дивився на маленького принца.

— Будь ласка... приручи мене!

— Я б з радістю, — відповів маленький принц, — але в мене мало часу. Мені ще треба знайти друзів і узнати багато різних речей.

— Узнати можна тільки те, що приручиш, — сказав лис. — У людей вже немає часу щось узнати. Вони купують речі готовими у торговців. Але ж немає таких торговців, що продавали б друзів, і тому люди вже не мають друзів. Як хочеш мати друзів — приручи мене! (...)

Маленький принц пішов подивитись на троянди.

— Ви зовсім не схожі на мою троянду, — сказав він їм, — ви ще ніщо. Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Ви такі, як раніше був мій лис. Він був схожий на сто тисяч інших лисів. Але я з ним потоваришував, і тепер він став єдиним у цілому світі...

І маленький принц вернувся до лиса.

— Прощай... — сказав він.

— Прощай, — відповів лис. — Ось мій секрет. Він дуже простий: добре бачить тільки серце. Найголовнішого очима не побачиш.

— Найголовнішого очима не побачиш, — повторив маленький принц, щоб краще запам'ятати.

— Твоя троянда така дорога тобі через те, що ти віддав їй стільки часу.

— Моя троянда така дорога мені... — повторив маленький принц, щоб краще запам'ятати.

— Люди забули цю істину, — сказав лис. — Але ти не повинен забувати. Ти назавжди береш на себе відповідальність за того, кого приручив. Ти відповідаєш за свою троянду...

— Я відповідаю за свою троянду... — повторив маленький принц, щоб краще запам'ятати.

*(Переклад із французької Анатолія Перепаді
й Анатолія Жаловського)*

Робота з текстом

Осмыслюємо прочитане. 1. Яким ви уявляєте маленького принца? 2. Які дорослі трапилися на його шляху? Чому вони видалися «дивними» героєві? 3. Прокоментуйте висловлювання лиса: «Якщо хочеш мати друзів — приручи мене».

Творче завдання. 1. Намалуйте карту подорожей маленького принца. 2. Придумайте сюжет розділу про зустріч маленького принца з героями нашого часу, можливо, з вами... Про що б ви поговорили з ним? Разом із своїм однокласником (однокласницею) складіть і озвучте діалог із маленьким принцом (12–14 речень). 3. Придумайте сюжет розділу про зустріч маленького принца з принцесою.

Порівнюємо. Визначте традиції народної казки у творі А. де Сент-Екзюпері.

Перевірте себе. 1. Що ви дізналися про А. де Сент-Екзюпері як пілота й письменника? 2. Поясніть, чому митець зробив головним героєм твору дитину? 3. Якими постають «дорослі» у творі? 4. Розкрийте підтекст образів: пустеля, астероїд В-612, троянда, баобаби, лис, криниця. 5. Які проблеми порушено в повісті? 6. Назвіть ознаки притчі у творі А. де Сент-Екзюпері «Маленький принц».

Радимо прочитати

Сент-Екзюпері А. Планета людей. Маленький принц / Пер. А. Перепаді, А. Жаловського. — Львів, 1981.

Сент-Екзюпері А. Маленький принц / Пер. Л. Кононовича. — К., 2012.

РІЧАРД БАХ

Народився 1936 р.

Але ніхто з них не міг повірити, що політ ідей може бути так само реальним, як політ вітру і політ птаха...

Сторінки життя та творчості

Річард Бах є одним із найпопулярніших сучасних письменників США. Він народився 23 червня 1936 р. в м. Оак-Парк у штаті Іллінойс (США). Навчався в університеті Лонг-Біч, у Каліфорнії, був пілотом ВПС США. Письменник, пілот, журналіст і редактор авіаційного видання «Політ» (Flying) — такий він, Річард Бах. Його вважають основоположником власної філософії, мета якої полягає в тому, щоб відкрити читачам «істину» їхнього життя.

Річард Бах став відомим після 1970 р., коли була опублікована його повість-притча «Чайка Джонатан Лівінгстон» («Jonathan Livingston Seagull»). А розпочалася літературна кар'єра письменника з книжок, де йшлося про те, що він найкраще знав, — про літаки, політ, небо й подорожі. І хоча вони не мали такого вражаючого успіху, як «Чайка Джонатан Лівінгстон», його твори зацікавлюють глибокими спостереженнями і життєвою мудрістю. За змістом і стилем вони подібні до творів іншого письменника й льотчика — А. де Сент-Екзюпері.

Перший роман Р. Баха вийшов друком 1963 р. — це «Чужинець на землі» («Stranger to the Ground») із передмовою Р. Бредбері. Назва цього роману нагадує назву іншої книжки, що була опублікована на два роки раніше — «Чужинець у чужій землі» («Stranger in a Strange Land») Р. Хайнлайна, відомого американського фантаста. Цей роман став настільки значною подією в житті Америки, що не міг не полонити уяву починаючого літератора-льотчика.

Повість-притча «Чайка Джонатан Лівінгстон» (1970) стала визначальною віхою для автора: у творі закладено основні теми й ідеї, що надалі будуть розроблятися в книжках: «Дар крил» (1974),

Літак Р. Баха

Зауважте!

Тим, хто має «крила» у своєму мисленні, хто прагне пізнавати світ, літати у своїх думках, досягати високої мети, присвячено повість-притчу «Чайка Джонатан Лівінгстон».

«Немає такого місця — далеко» (1976), «Міст через вічність» (1984), «Політ» (2003) та ін.

Письменник не любить давати інтерв'ю, розповідати про факти особистого життя. Тому ми не так багато знаємо про нього, та це, зрештою, і не так важливо. Адже твір зробив «крилатим» не одне покоління. Тож летімо за чайкою Джонатаном — вільно й упевнено!

Книжка і комп'ютер

З допомогою Інтернету й знання іноземних мов ви можете легко вийти на англійський і російськомовний сайти, присвячені письменникові Р. Баху. Знайдіть додаткову інформацію про нього. Підготуйте усне повідомлення про цікаві факти його життя та творчості.

ЧАЙКА ДЖОНАТАН ЛІВІНГСТОН (1970)

Коментарі Джонатан (або Джонні) Лівінгстон — реальна історична постать, один із пілотів-гастролерів, яких було дуже багато у 20–30-і роки ХХ ст., коли авіація тільки набувала популярності й часто влаштовували виступи-змагання льотчиків. Вигравши численну кількість призів на таких змаганнях, він уважався свого часу найкращим із пілотів.

Сюжет як філософська метафора людського буття. Основою сюжету повісті «Чайка Джонатан Лівінгстон» є філософське питання про мету існування. Головний герой чайка, на ім'я Джонатан, розмірковує про те, наскільки беззмисловим є життя більшості чайок. Вони літають так, як можуть, шукають їжу й нічого більше не прагнуть. Вони живуть *Зграєю*, усередині якої панує Закон, якому підкоряються всі без винятку. Джонатан — самотник, якого ніхто не розуміє, навіть власна родина. Але він прагне не тваринного задоволення від їжі, а набагато більшого — високої мети й вільного польоту. Політ для головного героя — це не просто пересування в просторі, а можливість пізнання буття.

В. Єрко.

Ілюстрація до повісті
Р. Баха «Чайка Джонатан
Лівінгстон»

Під час свого навчання Джонатан піднімається в небо вище й вище, падає вниз, намагаючись подолати швидкість, доступну чайкам. Через біль він розуміє сутність польоту глибше й глибше — і весь час ставить собі запитання: чому ж інші чайки так не роблять? Це ж так просто — завдяки мистецтву польоту можна переступити через кордон, який покладений чайкам. Але *Зграя* скликає на березі *Велику Ряду* — і Джонатана Лівінгстона ставлять у *Коло Ганьби*, після чого виганяють. Він вирушає до *Далеких Скель*, але не затримується надовго, а вирушає далі, продовжуючи пізнавати мистецтво

польоту й відчуття свободи.

Одного дня Джонатан побачив двох сяючих чайок, які запросили його на *Небеса* продовжувати навчання. Там, на Небесах, він зустрічає небагатьох чайок, які живуть заради польоту. Серед них ватажок — *Чіанг*, що стає наставником Джонатана. Він переконує його в тому, що чайка, яка високо літає, — багато бачить.

До відкриттів чайки Джонатана Лівінгстона належить думка про політ, яка робить будь-яку істоту вільною. Варто лише подумати, і ти будеш там, де хочеш, тільки треба цього вчитися, позбавлятися оманливих ілюзій, що не можна подолати час і місце. Немає Тут і Зараз, якщо всередині живе безмежна свобода.

Коли Джонатан набув це знання, він через Чіанга пізнає й те, що це Небо — це ще не те небо, за межами якого нічого немає, це лише одна зі сходинок, які ведуть до досконалості. Чіанг зникає, відправившись до іншого світу й іншого знання, а Джонатан стає на його місце, навчаючи чайок мистецтва польоту та мистецтва свободи.

Одного дня він вирішив повернутися на Землю, щоб спробувати знайти чайок, яким так само, як колись йому, хочеться жити заради польоту. Біля Далекіх Скель Джонатан зустрічає чайку Флетчера Лінда — гордого, войовничого, для якого стає учителем. Після Флетчера з'являються ще вигнанці, яких Джонатан навчає. Одного дня він вирішує, що треба зробити наступний крок: повернутися до Зграї, щоб подолати беззмстовний закон, який виштовхує особистість із братерства чайок. Разом із своїми учнями він оселяється коло Зграї і, незважаючи на зневагу з боку Зграї, продовжує навчання. Поступово серед деяких чайок пробуджується інтерес, і вони від Зграї переходять до навчання польоту з Джонатаном.

Флетчер, який понад усе любить технічні фігури, одного разу не може скерувати свій політ — і врізається в скелю. Однак ніби «померши», він чує голос Джонатана, що говорить із ним і відкриває для себе оманливість понять «живий» і «мертвий». Він дивом оживає, осягнувши ще одну важливу істину.

Побожне, з острахом, ставлення до Джонатана Лівінгстона виявляється в тому, що Зграя його вважає духом Великої Чайки. Навіть Флетчер думає, що це так. І тому коли Джонатан вирішує залишити Зграю та Флетчера, щоб летіти далі й шукати тих птахів, які так само потребують мистецтва польоту, Флетчер впадає у відчай, бо не уявляє собі, як він може

В. Єрко. Ілюстрація до повісті Р. Баха «Чайка Джонатан Лівінгстон»

Зауважте!

Немає меж для думки й для непереможного польоту духу!

В. Єрко. Ілюстрація до повісті Р. Баха «Чайка Джонатан Лівінгстон»

бути без нього як наставника й учителя. Але Джонатан відкидає всі Флетчерові сумніви й відлітає. Той же змушений розпочати свій шлях навчання молодих і недосвідчених, намагаючись переконати птахів у самій ідеї польоту, для якого немає меж.

Ідея свободи, вільного польоту в повісті-притчі Р. Баха поєднана з думкою про любов до ближнього. Дивлячись на молодих птахів, які прагнуть літати й стати вільними, Флетчер бачить їх такими, якими вони є, а не такими, якими ще колись стануть. Він відчуває, що любить їхні недоліки — любить через те, що в кожному з них є політ до знання, якому немає меж.

Ознаки притчі у творі. Цей твір Р. Баха принципово відрізняється від попередніх книжок письменника: у ньому немає жодного натяку на реальні події життя. Він має виразний алегоричний характер і співвідносний із розгорнутою притчею, що відзначається широтою філософських проблем, утіленням в образах персонажів ідей, роздумів письменника, а також подвійним змістом сюжетних ситуацій (за кожною з них приховано різний зміст). Повість-притча спонукає думати, шукати, пізнавати світ.

Твір написаний під впливом різноманітних філософських учень і релігійних поглядів. Разом із християнськими мотивами (прощення, любов до ближнього, готовність до самопожертви) тут присутній сильний буддистський вплив — ідеї безкінечності пізнання, перетворення та відродження в новій іпостасі.

Алегоричні образи. Автор розпочинає книжку присвятою «Справжньому Джонатану-чайці, що живе в кожному з нас», що є звертанням не до однієї особи й не до людини, а узагальненою промовою до всього найкращого, що є в людині. Цим кожен із нас визначається як своєрідний образ досконалості та вчення, безперервного навчання протягом усього життя. Причому це навчання — не колекціонування фактичних знань, а розвиток душевного благородства й любові до ближнього.

Обираючи алегорією людини (її душі, розуму, потягу до пізнання себе і світу) образ чайки (*Seagull*), білого птаха, автор одночасно апелює до міфологічного пласту культури (*Ікар*, котрий на штучних крилах намагався до-

Зауважте!

Образи, які обирає Р. Бах для того, щоб створити світ для чайки Джонатан Лівінгстон, відзначаються символічністю: море з човнами рибалок і рибою — це життя з його безмежністю й водночас простотою; Далекі Скелі — край вигнання, адже дикий гірський край — це місце самотності. Коли чайки під час навчання піднімаються все вище й вище, за хмари, у цьому проглядає віковичне прагнення людини досягти зірок.

летіти до сонця; Беллерофонт, що на крилатому коні Пегасі здійснював подвиги й намагався злетіти на вершину Олімпу). У 1950–1960-і роки наукова фантастика поступово змінюється фентезі: автори створюють численні казкові світи, серед яких є й такі, де живуть крилаті людські раси.

Художній конфлікт. Акцентуючи увагу на навчанні, свободі, польоті й самопожертві, автор уводить сюжет твору до більш широкого літературного контексту через протистояння «двох світів»: світу людської маси («світу всіх», якому треба підкорятися) і світу героя («світу мрії»), що протиставляє себе іншим, шукаючи свій ідеал і мрію. Чи буде протиріччя між цими двома світами нездоланим? Чи знищить «маса» героя? Чи зможе він залишитися собою у «світі маси»? Усі ці запитання нам залишив Р. Бах для роздумів. Залишив для того, щоб ми самі для себе вирішили, чи зможемо ми залишитися вільними, злетіти вгору на крилах надії і повести за собою інших?..

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Визначте частини сюжету твору. 2. Як розгортається конфлікт поміж чайкою Джонатаном і Зграєю? Чи подолав він цей конфлікт? 3. Розкрийте алегоричний зміст образів твору: Джонатан, Флетчер, Згряя, Далекі Скелі, політ.

Порівнюємо. 1. Порівняйте образи Джонатана та Флетчера. 2. Пригадайте повість-притчу А. де Сент-Екзюпері «Маленький принц». Що зближує твори Р. Баха і А. де Сент-Екзюпері? 3. Назвіть ознаки казки, що виявилися у творі Р. Баха.

Для обговорення. Яку ідею, на ваш погляд, утверджує письменник у творі? Чи актуальна вона в наш час?

Творче завдання. Напишіть твір-роздум на тему «Як досягти висоти польоту в житті?».

Краса слова

У повісті-притчі Рі. Баха цікавим і захоплюючим є не тільки сюжет, а й мова твору, що відзначається афористичністю, місткістю змісту при лаконізмі засобів.

- Виразно прочитайте подані нижче цитати з твору Р. Баха. Розкрийте їх зміст.
«Той, хто хоч раз торкнувся вершини пізнання, уже не може бути залежним».
«Чайки відмовилися повірити в чарівну красу польоту, хоча їм варто було відкрити тільки очі, щоб її побачити».
«Ми намагаємося подолати свої межі поступово, помалу. Ми ще не навчилися літати крізь скелі, це ми пройдемо трохи згодом».
- Знайдіть власні приклади афоризмів Р. Баха.

Радимо прочитати

Бах Р. Чайка Джонатан Лівінгстон. — Харків, 2005.

Жуковський А. Творчість і філософія Річарда Баха [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.topos.ru/article/ontologicheskie-progulki/tvorchestvo-i-filosofiya-richarda-bakha-1>

БАРБАРА КОСМОВСЬКА

Народилася 1958 р.

Я вперше зустріла людину, яка не кричала, не лякала, а намагалася вислухати. Якби люди знали, скільки від цього залежить, жити було б легше...

З розмови юних героїв
Б. Космовської про дорослих

Сторінки життя та творчості

Чи знаєте ви, як важко бути підлітком? Звісно ж, знаєте... Чи були у вас колись проблеми з батьками, однолітками, учителями, із самим собою? Напевно, були й ще будуть... Як же здолати зовнішні та внутрішні труднощі, які переживає кожен із нас у своєму житті? Тут немає готових рецептів, але хороша книжка завжди стане в пригоді. У творах польської письменниці Барбари Космовської ви зустрінете таких само підлітків, як і ви.

Барбара Космовська народилася 24 січня 1958 р. у м. Битові. Навчалася в Гданському університеті, працювала вчителькою польської мови в рідному місті. Згодом сферою її наукових інтересів стала художня література для молоді. У 1999 р. захистила кандидатську дисертацію на тему «Між дитинством і дорослим життям. Про романи Зофії Урбановської». Письменниця добре обізнана з життям молодих, які стали головними героями її творів.

Хоча вона почала писати в 1970-і роки, її перший роман «Голодна кішка» було видано лише 2000 р. З того часу вийшло друком понад півтора десятки її романів, найпопулярніші серед них — «Буба» (2002), «Буба: мертвий сезон», «Позолочена рибка» (2007) та ін.

Українське видання
роману Б. Космовської
«Буба»

Дилогію про Бубу молодь Європи любить за те, що авторка з великою увагою поставилася до підлітків. Вони, складні й вразливі, подеколи не зрозумілі батькам і самим собі, заговорили у творах Б. Космовської сучасною мовою про те, що глибоко приховано в їхній душі — про перше кохання й розчарування, про пошуки себе та змісту буття, про стосунки з дорослими та своїми однолітками. Юні герої в романах мисткині живуть у реальному світі, де, на жаль, подеколи зникають справжні почуття, де люди більше цінують гроші, аніж духовність, де ніхто нікому не потрібен. Проте письменниця вірить у сучасну молодь. На її думку, підлітків не треба надто повчати й обмежувати їхню свободу, їх просто треба любити й прагнути зрозуміти, і тоді во-

ни в усьому розберуться самі. І зможуть зробити світ довкола себе добрішим і людянішим. А ви як вважаєте?..

Книжки Б. Космовської про польську школярку Бубу прийшли до українських читачів у перекладах Б. Антоняк, які дуже легко читаються й відтворюють стиль авторки.

БУБА (2002)

Сучасні дорослі та діти. Відкриваючи книжку Б. Космовської, ми потрапляємо у світ сучасної сім'ї. Дія відбувається в Польщі, проте кожен із нас упізнає в колізіях польської родини власні проблеми й життєві ситуації. Розповідь ведеться від імені головної героїні твору — 16-річної школярки Агнешки, яку називають у сім'ї Бубою. Поруч з Агнешкою багато дорослих — мати Марися, батько Павел, дідусь Генрик, сестра Ольга та її чоловік Роберт, сусіди Вальдек і Віолетта Маньчаки, хатня робітниця Аня Бартошова та ін. Хоча всі вони знаходяться поруч із дівчиною, насправді поміж ними немає справжнього порозуміння й довіри. Художній світ, змальований Б. Космовською, є ніби порожнім для Буби. Ніхто не цікавиться тим, як вона живе, як навчається в школі, як почувається, про що думає, що її хвилює... Усі забули навіть про її день народження. Атмосфера духовної порожнечі панує в будинку, уцент наповненому людьми.

Немає теплих стосунків й поміж батьками Буби та її дідусем Генриком, котрого «дорослі діти» прагнуть контролювати й навіть намагаються відібрати пенсію. Із сусідами Маньчаками сімейство Агнешки поєднують не дружні стосунки, а лише гра в бридж та суто прагматичні інтереси. Маньчакам подобається смачно попоїсти в домі Марисі й Павела або з приємністю провести час, утім, у відвідинах Маньчаків немає душевності й щирості. Вони більше приділяють увагу матеріальному — зовнішності, одягу, прикрасам, автомобілям тощо. Напевно, ви вже зустрічали у своєму житті таких людей...

Родина Буби не бідує: її мати — відома письменниця, авторка жіночих романів, а батько працює на телебаченні. Проте головні конфлікти твору відбуваються не через нестачу грошей, а через брак духовного зв'язку поміж людьми. Тому Буба не випадково порівнює свою сім'ю із симфонічним оркестром, у якому втрачено гармонію.

У творі постійно сваряться між собою батьки Буби, її сестра Ольга зі своїм чоловіком, сусіди. Приводи для сварок, як правило, дріб'язкові, але вони призводять до постійного напруження, через що Буба страждає й почувається в безпеці від дорослих тільки за зачиненими дверима своєї кімнати.

Дорослі, змальовані в повісті Б. Космовської, постають «смішними й трагічними водночас». Так про них каже мудрий дідусь Генрик. У кожного із них є свої вади, але є й позитивні якості. Письменниця прагне не засудити сучасних дорослих, а придивитися до них, спробувати їх зрозуміти, як це зробила Буба. Навіть якщо дорослі не завжди праві, вони все одно мають право на

власне життя, помилки, розуміння й прощення з боку дітей. Але для цього треба мати мудрість як дорослим, так і дітям.

Сучасний світ складний, заплутаний і непередбачуваний, стверджує письменниця. У ньому не можна поділити людей на хороших і поганих, вони всі різні. І тільки любов здатна відновити сімейні стосунки. У фіналі твору помирилися батько й мати Буби, а також сестра Ольга з чоловіком. Нарешті мрії героїні про щасливу родину виповнилися. Однак для багатьох її однокласників ці мрії – не здійсненні. «У нашому класі більше розлучених батьків і матерів, аніж тих, що живуть разом», – із сумом констатує Буба. Це одна з болючих проблем сучасності, яку порушила письменниця у творі.

Образ юної героїні. Якими є герої нашого часу? Барбара Космовська створила образ звичайної дівчинки – Буби в її стосунках із родиною та школою. Вона не була «ані вродливою, ані гарною, ані високою, ані низенькою». Це пересічна школярка, яких так багато у Польщі, в Україні й інших країнах. Дівчина має успіхи в грі в бридж, але не може впоратися з вправами на фізкультурі та з фізикою. Буба спочатку постає дуже нещасною, болісно переживає родинні негаразди, а також перше кохання без відповіді й зраду найкращої подруги. І все це приголомшило її майже одночасно!

Заради Адама Куницького Буба готова сидіти годинами біля телефона, знайти будь-який привід, щоб тільки побачитися з ним, однак він не помічав її, віддавши перевагу найпривабливішій дівчині в класі – Йольці. Самотність і відчуженість допомагали долати Бубі улюблені книжки, музика, а ще – дідусь Генрик, з яким вона завжди могла відверто поговорити. Бубу не чули й не помічали батьки, вони взагалі нікого не помічали, крім самих себе.

Протягом роману Бубі доведеться подорослішати, розібратися в собі самій, однолітках і своїх почуттях. Вона навчилася розрізняти «справжнє» і «фальшиве». Вона «виросла» зі свого уявного кохання до Адася й «доросла» до відкриття дорослого світу через любов до Мілоша. Пройшовши «школу виживання» й набувши певного життєвого досвіду, Буба може тепер порадити Адаму Куницькому: «Ти повинен сам вирости з Йольки, Адася». Справді, кожен сам проходить свій шлях зростання...

Звичайна дівчинка Буба виявилася насправді незвичайною. Незважаючи на те, що, за її словами, «зараз усі схожі одне на одного», во-

К. Кусько. Ілюстрація до роману
Б. Космовської «Буба»

Зауважте!

Книжки Б. Космовської відзначені престижними преміями Польщі та світу: головна премія на конкурсі «Повір у силу фантазії», 2002 р., перша премія на Літературному конкурсі імені А. Ліндґрен, 2007 р. та ін.

на залишилася сама собою, справжньою. Можливо, саме тому Буба так бо-лісно переживає відсутність «справжнього» в навколишньому світі, тому песик Добавка сприймається нею теж як частина справжнього й природного начала на протигагу фальшу.

Дідусь Генрик повірив у здібності онуки й відправив її на чемпіонат Польщі з бриджу, де Буба перемогла. Це значно підняло її авторитет в очах однокласників. Проте вона залишилася тією самою Бубою — доброю, відкритою, уважною до інших. Вона здатна співчувати Агаті, проблеми котрої набагато складніші, бо та зіткнулася з алкоголізмом і жорстокістю батьків. Буба не тримає зла на Йольку, котра, крім Адася, ладна «захопити» й Мілоша. Буба помирила сестру Ольку з Робертом. А головне — вона завжди обирає внутрішню гідність і порядність.

У фіналі твору звучать казкові мотиви — Буба, як Попелюшка, збирається на «бал», тобто на дискотеку. Як позитивна героїня, винагороджується коханням «принца», тобто Мілоша, у якому вона роздивилася «щось справжнє». Кохання Буби змінило її саму та Мілоша, він досяг значних успіхів у навчанні саме завдяки їй, а вона поруч із ним відчула себе впевненою й уже не самотньою. Так і повинно бути. Той, хто не втрачає своєї внутрішньої сутності у випробуваннях, досягає щастя, уважає письменниця. І не тільки в казках, а й у реальному житті.

«Могутній Пігмаліон» (дідусь Генрик). Одним із найкращих образів роману Б. Космовської є дідусь Генрик. Ніхто не знає, скільки йому років. Він має почуття здорового гумору, що дає змогу їй та іншим долати різні обставини. Дідусь Генрик допоміг Бубі усвідомити складність сучасного світу: *«Інколи трапляються речі, яких не міг би уявити жоден пристойний філософ»*. Дідусь повірив у її здібності й відправив онуку (потайки від батьків) на чемпіонат Польщі з бриджу. Він зрозумів смуток Буби напередодні шкільної дискотеки — у неї не було святкового вбрання. Відчуваючи себе «могутнім Пігмаліоном», котрий створив міфічну красуню Галатею й вдихнув у неї життя, дідусь Генрик виступає також у ролі «античного майстра» і сучасної «феї», що дарує Попелюшці нашого часу нову сукню, у якій вона відчула себе по-справжньому щасливою.

Розповідаючи про теплі стосунки дідуса Генрика та Буби, письменниця утврдує ідею про те, що світ може перетворитися на справжню казку завдяки добру, людяності й порозумінню.

«Важливо любити людей...» (моральні проблеми твору). Барбара Космовська порушила у своєму творі чимало важливих проблем сучасності: відчуження й самотність особистості в суспільстві, стосунки дітей і батьків, ставлення до людей літнього віку, стосунки в школі, дорослі-

К. Кусько. Ілюстрація до роману Б. Космовської «Буба»

шання та входження у великий світ, перше кохання, розлучення й необхідність збереження почуттів, а ще — такі важкі й болючі проблеми нашого часу, як залежність від алкоголізму, жорстокість, надання переваги матеріальному натомість духовному тощо. У повісті не запропоновано готових рішень цих проблем. Кожен із персонажів твору переживає їх по-своєму. Хтось — ніби «граючись на дитячому майданчику», хтось — не помічаючи їх існування взагалі, а хтось — серйозно й глибоко, як Буба. Нікого не повчаючи, авторка тим часом пропонує нам, своїм сучасникам, удивлятися у знайомий реальний світ і бачити в ньому не тільки те, що зовні, а й те, що приховано за звичайними життєвими ситуаціями. Великою любов'ю до людей зігріті всі сторінки повісті Б. Космовської «Буба». Незважаючи на труднощі, цей світ вартий того, щоб у ньому жити й любити людей, які поряд! І тільки любов'ю можна цей світ з'єднати й зробити добрішим!

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Чому Буба називала своє життя «школою виживання»? 2. Охарактеризуйте стосунки Буби з її батьками. Чи розуміли вони один одного? Доведіть прикладами з тексту. 3. Розкрийте світ мрій, уподобань та почуттів Буби. Чому вона почувалася нещасною? Що зробило її щасливою? 4. Назвіть людей, що дарували Бубі душевне тепло. Визначте роль кожного з них у її житті.

Порівнюємо. 1. Порівняйте образи Адася та Мілоша, у тому числі їхнє ставлення до Буби. 2. Порівняйте образ Буби на початку й у кінці твору. Як внутрішньо змінилася героїня? А що в ній залишилося незмінним?

Для обговорення. 1. Розкрийте проблему дружби на прикладі стосунків Буби та Йольки. 2. Чи було кохання до Адася справжнім з боку Буби? А до Мілоша?

Творче завдання. 1. Поясніть висловлювання Буби: «Іноді краще бути самій, ніж із кимсь, хто зробить твоє життя сірим і безрадісним». Чи згодні ви з героїнею? 2. Придумайте ще один розділ про Бубу (усно). Підготуйте розповідь.

Краса слова

Жанрова своєрідність твору. «Буба» — яскравий зразок сучасного молодіжного сімейно-побутового роману. Основна форма розвитку сюжету — діалоги та життєві ситуації, що розкриваються крізь призму бачення юної героїні твору. Поєднання прямої і непрямой мови, розповідь від 1-ї та 3-ї особи дають можливість авторці переходити від однієї точки зору до іншої. У такий спосіб вона стверджує думку про те, що сучасний світ є неоднозначним і строкатим. У ньому багато різних думок і позицій, тому кожному персонажеві потрібно докласти зусиль, щоби знайти своє місце у світі.

Письменниця уважна до розкриття психології сучасників, до їхнього не тільки зовнішнього, а й внутрішнього буття. Тому роман «Буба» можна назвати ще й психологічним. У творі є ознаки й *гумористичного роману*, бо тут багато кумедних ситуацій і жартівливих оцінок. Живий і доброзичливий гумор дає змогу виявити прихований зміст образів й подій. А ще гумор стає засобом подолання реального трагізму світу. Коли людство сміється над собою, воно позбавляється всього того, що йому не потрібно й заважає бути щасливим.

- Які події роману викликали у вас усмішку? А коли вам було сумно, тривожно? Які епізоди твору можна вважати смішними й трагічними водночас? Наведіть приклади з тексту.

БУБА: МЕРТВІЙ СЕЗОН (2007)

Образ сучасного світу. У другому романі Б. Космовської героїня дізналася про те, що на світі *«існують Ребекки, які народжуються для того, щоб Буби не могли спокійно стати»*. Мілош закохався в дівчину, з якою познайомився влітку в науковому таборі. Ребекка була дуже вродливою й впевненою в собі, а Мілош через неї віддалився від Буби, став примхливим і неприємним. Це завдавало великого болю героїні, утім, не тільки це. Світ, ще донедавна звичний і зрозумілий для Буби (хоча й не без проблем), змінився. Змінилися й люди, що оточують героїню. Тато втратив роботу на телебаченні, що значно погіршило його психологічний стан і стосунки із матір'ю. Сестра Ольга ризикувала втратити шлюб у пошуках вигідного місця роботи. Навіть дідусь Генрик, який забезпечував стабільність у житті Буби й з яким вона могла раніше порадитися, теж, на її подив, змінився. Він вирішив придбати комп'ютер як *«протиотруту від домашньої самотності й байдужості»*.

Отже, Буба залишилася одна із своїми проблемами. Вона мусила шукати вихід в атмосфері відчуження й самотності. І сама ж повинна була виробити власну позицію щодо тих змін із світом і людьми, що відбулися на її очах. Це стало перевіркою її внутрішнього єства.

У своєму романі Б. Космовська утілює думку про те, що хоча світ і люди довкола нас змінюються, ми можемо впоратися з цими змінами, якщо збережемо в собі людяність, порядність і власну гідність.

Уперше юна героїня стикається не тільки з домашніми й шкільними питаннями, а й із напрочуд складними дорослими проблемами. Через свою героїню Бубу Б. Космовська закликає уважніше придивитися до тих, хто слабший, у кого не вистачає сили боротися з вадами, і простягнути їм руку допомоги, підтримати й зрозуміти.

Сучасний світ, який постійно змінюється, змінив і Бубу. Але, пройшовши нелегкі випробування, вона стала духовно міцнішою й впевненішою в собі. Допомаючи іншим, вона допомогла й собі знайти справжніх друзів. Водночас Буба знайшла й саму себе, смисл свого існування.

У фіналі твору всі герої готуються відзначати свято Миколая, що є одним із найбільших свят у християнському світі. Буба збирає довкола друзів — Мілоша, Агату, Стася. Вони дарують одне одному подарунки, і кожен із них відчуває зустріч із справжнім дивом — дружбою, що стала опорою в житті. Дива відбуваються й з іншими персонажами. Дідусь Генрик і тато Буби нарешті змогли позбавитися від неприємної комп'ютерної залежності й повернутися до нормального життя. Мати й тато героїні теж помирилися, і мама навіть згодна фінансувати татову нову телепередачу, щоб він повернувся до улюбленої справи. Отже, у домі Буби на свято Миколая встановлюються мир

і злагода. І в цьому є заслуга Буби, котра була напрочуд тактовною і мудрою стосовно інших.

Тема вибору особистої позиції. Найважливішою темою у творі є проблема вибору власної позиції в житті. Кожен вибирає її, керуючись своїми уявленнями про світ. Але водночас, як уважає авторка твору, якщо ти помилився, у тебе завжди є шанс виправити свою помилку й знову здійснити спробу стати на правильний шлях.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Що і як змінилося в будинку Буби? 2. Які зміни помітила Буба в поведінці дорослих? 3. Чи торкнулися зміни самої головної героїні? 4. Дайте оцінку діям Буби, котра готувалася на побачення з Мілошем до Котанського гаю. Які пункти вона намітила у своєму щоденнику? 5. Розкажіть про ті залежності, у полон яких потрапили персонажі твору (*дорослі та підлітки*). 6. Охарактеризуйте образи шкільних учителів у творі. Хто з них, на вашу думку, найбільше розумів своїх учнів?

Порівнюємо. 1. Порівняйте образ Буби на початку і в кінці твору. 2. Порівняйте образи Мілоша і Стася. Хто з них допоміг Бубі знову повірити в себе?

Для обговорення. 1. У яких випадках, на вашу думку, помилялися дорослі? 2. А в яких випадках помилялися школярі? 3. Хто з них і як виправив свої помилки?

Творче завдання. 1. Виразно прочитайте текст листівки, яку Буба готувала до дня народження Мілоша. Чому вона кілька разів змінювала текст? На чому врешті-решт зупинилася? Поясніть вагання і остаточний вибір героїні. 2. Напишіть від імені Буби (дівчатка) і Мілоша або Стася (хлопці) про мрії персонажів напередодні свята.

Робота в групах. Випишіть висловлювання Буби, дідуся Генрика й інших героїв, що розкривають їхній внутрішній стан. Поясніть ці висловлювання (*3–5 речень*).

Перевірте себе. 1. Які актуальні проблеми нашого часу порушує у своїх романах Б. Космовська? 2. Охарактеризуйте сучасний світ, змальований у творах мисткині. 3. Яку роль відіграє гумор у романах письменниці? 4. Охарактеризуйте образ школярки Буби в її стосунках з однолітками й дорослими. 5. Чому дорослі називаються «смішними й трагічними» водночас? 6. Визначте ідеї, що утверджуються у творах Б. Космовської. 7. Розкрийте жанрову своєрідність прочитаного вами роману авторки.

Книжка і комп'ютер

Підготуйте усну розповідь на тему «Як використовувати комп'ютер і не потрапити до нього в залежність?» (*10–12 речень*).

Радимо прочитати

Космовська Б. Буба. — Львів, 2011.

Космовська Б. Буба: мертвий сезон. — Львів, 2011.

Космовська Б. Позолочена рибка. — Львів, 2012.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЗЧИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ, ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ У 8 КЛАСІ

- античність 37
 бароко 210
 бейт 130
 Біблія 19
 (Старий Заповіт 20–24;
 Новий Заповіт 20, 25–29;
 Євангеліє 26)
 Веди 1–15
 вертеп 9
 гекзаметр 52
 героїчний епос (античний) 52,
 (середньовічний) 138
 гімн 17
 «гомерівське питання» 48
 гонгоризм (культизм, культеранізм) 216–217
 гуманізм 158
 гумор 231
 даосизм 115
 діонісії 75
 донкіхотство 198
 драма як рід літератури 8–9
 елегія 70
 епос як рід літератури 6, 9
 іманентність 5
 іронія 231
 катарсис 38
 катрен 155
 класицизм 222–227,
 ієрархія жанрів класицизму 224–225,
 правило трьох єдностей 226
 конфуціанство 114–115
 Коран 30–36
 культура 4, художня культура 5
 лірика як рід літератури 7–9
 література як частина культури 5–6
 літературний напрям 11
 літературний процес 10–11
 літературна течія 11
 метафізична поезія 219
 міф 12
 міфологічний образ 12
 ода 104
 пародія 199
 пентаметр 70
 притча 257
 раціоналізм 223–224
 Ренесанс (Відродження) 157–160
 рід літератури 6, взаємодія родів
 літератури 9
 роман 194, 199
 рубаї 132
 сарказм 231
 сатира 231
 Середньовіччя 112
 сонет 155, італійський сонет 163,
 англійський сонет 168
 театр (давньогрецький) 75–76
 терцет 155
 трагедія 78
 ци 118
 «шекспірівське питання» 167
 ши 118
 ямб 155

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Теоретичні, літературно-критичні та наукові джерела

Вступ

- Абрамович С. Д.* Священні книги людства: Веди. Авеста. Біблія. Коран. — К., 2003.
Бандура О. Теорія літератури в тезах, дефініціях, таблицях : навчальний довідник /
 О. Бандура, Г. Бандура. — К., 2008. — 128 с.
 Літературознавча енциклопедія: у 2-х томах / Упорядник Ю. І. Ковалів. — К.,
 2007. — 445 с.
 Літературознавчий словник-довідник / Упорядники Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів
 та ін. — К., 1997. — 752 с.
Чижевський Д. І. Історія української літератури / Д. І. Чижевський. — К., 2003. —
 568 с.

Античність

- Аристотель*. Поетика / Переклад Бориса Тена. — К., 1967. — 136 с. Або: *Аристотель*. Поетика // Античні поетики / Упоряд. М. Борецький, В. Зварич. — К., 2007. — 168 с.
- Кун М.* Легенди і міфи Стародавньої Греції / М. Кун. — К., 2010. — 447 с.
- Кирилюк З. В.* Античність. Середньовіччя. Відродження. Бароко. Класицизм / З. В. Кирилюк. — Тернопіль, 2002. — 258 с.
- Лісовий І. А.* Античний світ у термінах, іменах і назвах. Довідник з історії та культури стародавньої Греції і Риму / І. А. Лісовий. — Львів, 1988.
- Міфи Давньої Греції* / Переказ Катерини Гловацької. — К., 1991. — 295 с.
- Мифы народов мира: В 2-х т.* — М., 1980; 1991–1992 (або інші видання).
- Ніколенко О. М., Мацапура В. І.* Літературні епохи, напрями, течії / О. М. Ніколенко, В. І. Мацапура. — К., 2004. — 128 с.
- Словник античної міфології* / Упорядники І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів. — К., 1989. — 240 с.
- Султанов Ю. І.* У світі античної літератури / Ю. І. Султанов. — Х., 2002.
- Шалагінов Б. Б.* Зарубіжна література від античності до початку XIX сторіччя: Історико-естетичний нарис / Б. Б. Шалагінов. — К., 1994. — 360 с.

Середньовіччя

- Кирилюк З. В.* Античність. Середньовіччя. Відродження. Бароко. Класицизм / З. В. Кирилюк. — Тернопіль, 2002. — 258 с.
- Ніколенко О. М., Мацапура В. І.* Літературні епохи, напрями, течії / О. М. Ніколенко, В. І. Мацапура. — К., 2004. — 128 с.
- Ніколенко О. М., Філіна І. О.* Філософія життя у китайській та японській літературах (Лі Бо, Ду Фу, Мацуо Басьо та ін.) / О. М. Ніколенко, І. О. Філіна. — Х., 2003. — 192 с.
- Франко І. Я.* Данте Аліг'єрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір з його поезії / І. Я. Франко // Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. — Т. 12. — К., 1978. — С. 9–10 (Вступ), 52–68 (Розділ III «Данте і його писання»).
- Щурат В.* Пісня про Роланда. Введення / В. Щурат // Література західноєвропейського Середньовіччя. — Вінниця, 2003. — С. 163–174.

Відродження

- Кирилюк З. В.* Античність. Середньовіччя. Відродження. Бароко. Класицизм / З. В. Кирилюк. — Тернопіль, 2002. — 258 с.
- Кочур Г.* Сервантес і його «Дон Кіхот» / Г. Кочур // М. де Сервантес Сааведра. Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі. — К., 1995. — С. 672–678.
- Куцевол О. М.* Світ Шекспіра / О. М. Куцевол. — Х., 2003. — 288 с.
- Франко І. Я.* Передмова до видання: Вільям Шекспір. Ромео та Джульєтта / Переклад П. О. Куліша. — Л., 1901 / І. Я. Франко // Франко І. Я. Зібрання творів: у 50-ти т. — Т. 33. — К., 1982. — С. 146–155.
- Франко І. Я.* Мігуель Сервантес і його Дон Кіхот / І. Я. Франко // Франко І. Я. Зібрання творів: у 50-ти т. — Т. 4. — К., 1976. — С. 167–169.

Бароко

- Кирилюк З. В.* Античність. Середньовіччя. Відродження. Бароко. Класицизм / З. В. Кирилюк. — Тернопіль, 2002. — 258 с.

Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили / Д. С. Наливайко. — К.: Мистецтво, 1980. — С. 116–140.

Ніколенко О. М. Бароко. Класицизм. Просвітництво / О. М. Ніколенко. — Х., 2003. — 176 с.

Чижевський Д. І. Історія української літератури / Д. І. Чижевський. — К., 2003. — С. 273–281.

Класицизм

Буало Н. Мистецтво поетичне / Переклад Максима Рильського / Н. Буало. — К., 1967. — 134 с.

Кирилук З. В. Античність. Середньовіччя. Відродження. Бароко. Класицизм / З. В. Кирилук. — Тернопіль, 2002. — 258 с.

Ніколенко О. М. Бароко. Класицизм. Просвітництво / О. М. Ніколенко. — Х., 2003. — 176 с.

Періодичні літературно-художні та науково-методичні видання України

Всесвіт: фаховий журнал світової літератури.

Всесвітня література в сучасній школі: науково-методичний журнал.

Всесвітня література в школах України: науково-методичний журнал.

Зарубіжна література в школах України: науково-методичний журнал.

Всесвітня література та культура: науково-методичний журнал.

Світова література: науково-методична газета.

Слово і Час: науково-теоретичний журнал.

Сайти бібліотек

Бібліотека світової літератури — оригінали та переклади (Library of the world literature — original texts and translations): <http://ae-lib.narod.ru>.

Державна бібліотека України для юнацтва: <http://www.4uth.gov.ua/>.

Національна бібліотека України для дітей: www.chl.kiev.ua/.

Національна парламентська бібліотека України: <http://www.npl.org/>.

Електронна бібліотека української літератури (зарубіжна література): <http://ukrlib.com>.

Бібліотека українського центру: <http://ukrcenter.com>.

ГОТУЄМОСЯ ДО 9 КЛАСУ

Художні тексти для обов'язкового читання

Просвітництво

Джонатан Свіфт. «Мандрі Гуллівера»

Йоганн Вольфганг Гете. «Вільшаний король». «Травнева пісня»

Йоганн Крістоф Шиллер. «До радості»

Романтизм

Генріх Гейне. Книга пісень («На півночі кедр одинокий...», «Не знаю, що стало зо мною...», «Коли розлучаються двоє...» та ін.)

Джордж Ноел Гордон Байрон. «Хотів би жити знов у горах...», «Мій дух як ніч...», «Мазепа», «Паломництво Чайльд Гарольда»

Михайло Лермонтов. Лірика («Сосна», «І нудно і сумно...», «На дорогу йду я в самотині...»). «Герой нашого часу»

Реалізм

Оноре де Бальзак. «Гобсек»
Микола Гоголь. «Ревізор». «Шинель»

Драмагурія кінця XIX – початку XX ст.

Генрік Ібсен. «Ляльковий дім»
Бернард Шоу. «Пігмаліон»

Література XX–XXI ст. (1–2 твори за вибором учителя)

Шолом-Алейхем. «Тев'є-молочар»
Михайло Булгаков. «Собаче серце»
Рей Дуглас Бредбері. «451 градус за Фаренгейтом»
Гарпер Лі. «Убити пересмішника»
Ерік Вольф Сігел. «Історія одного кохання»

Художні тексти для додаткового читання (за рекомендацією вчителя)

Акутагава Рюноске. «Ніс»
Оноре де Бальзак. «Батько Горіо», «Шагренева шкіра» (1 за вибором)
Шарлотта Бронте. «Джейн Ейр»
Микола Гоголь. «Ніс», «Портрет» (1 за вибором)
Олександр Грибоедов. «Лихо з розуму»
Віктор Гюго. «Собор Паризької Богоматері»
Федір Достоевський. «Хлопчик у Христа на ялинці»
Олександр Купрін. «Гранатовий браслет»
Михайло Лермонтов. «Мцирі»
Томас Манн. «Маріо і чарівник»
Проспер Меріме. «Кармен»
Джордж Оруелл. «Ферма тварин»
Едгар По. «Ельдорадо» та ін.
Олександр Пушкін. «Маленькі трагедії» (1 за вибором)
Еріх Марія Ремарк. «Три товариші», «Життя в борг» (1 за вибором)
Генрік Сенкевич. «Камо грядеші?»
Аркадій і Борис Стругацькі. «Важко бути богом»
Андрій Платонов. «Повернення»
Фрідріх Шіллер. «Івікові журавлі»

Із сучасної літератури

Барбара Космовська. «Позолочена рибка»
Крістіне Нестлінгер. «Маргаритко, моя квітко»
Сучасна зарубіжна поезія (1–2 твори за вибором)

ЗМІСТ

Від авторів	3
ВСТУП.....	4

СВЯЩЕННІ КНИГИ ЛЮДСТВА ЯК ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРИ Й ДЖЕРЕЛО ЛІТЕРАТУРИ

Значення священних книг для розвитку культури й мистецтва	12
ВЕДИ	13
Гімни до ранньої зорі	16
Гімн про перемогу Індри над Агі	18
БІБЛІЯ	19
<i>Старий Заповіт</i>	21
Створення світу та людини	21
Каїн і Авель	23
Мойсей	24
Десять Божих заповідей	24
<i>Новий Заповіт (Євангеліє)</i>	25
Проповідь на горі	27
КОРАН	30
Сура, що відкриває книгу	35
Сура 92 «Ніч»	36

АНТИЧНІСТЬ

Античність — колыска європейської культури та літератури	37
Література Стародавньої Греції	40
Давньогрецька міфологія	40
<i>Міфи троянського циклу</i>	41
Троя (<i>Скорочено</i>)	41
Паріс викрадає Єлену	41
Облога Трої	43
Смерть Ахілла	43
Троянський кінь	44
Специфіка розвитку літератури Стародавньої Греції	45
ГОМЕР	48
Іліада (<i>Скорочено</i>)	50
Двобій Ахілла й Гектора	53
Пріам у Ахілла	62
Особливості розвитку і види лірики в Стародавній Греції	69
ТІРТЕЙ	71
Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну... ..	71

САПФО	73
«Барвношпатна владарко, Афродіто...»	74
Давньогрецький театр	79
ЕСХІЛ	79
Прометей закутий (<i>Фрагменти</i>)	80
Розповідь Прометея про його благодіяння людям	82
Література Стародавнього Риму	86
Специфіка розвитку літератури Стародавнього Риму	86
ВЕРГЛІЙ	90
Енеїда (<i>Скорочено</i>)	91
ГОРАЦІЙ	103
До Мельпомени	104
ОВІДІЙ	106
Сумні елегії	108

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Середньовіччя як доба в історії культури та літератури	112
Середньовіччя в Китаї	114
ЛІ БО	119
Печаль на яшмовому ганку	121
Призахідне сонце навіює думки про гори	122
Сосна біля південної галереї	122
ДУ ФУ	124
Весняний краєвид	126
Подорожуючи, вночі описую почуття	127
Пісня про хліб і шовк	128
Персько-таджицька лірика	129
ОМАР ХАЙЯМ	131
Рубаї	132
Література середньовічної Європи	135
Пісня про Роланда (<i>Уривки</i>)	139
ДАНТЕ АЛІГ'ЕРІ	153
«В своїх очах вона несе кохання...»	155

ВІДРОДЖЕННЯ

Ренасанс у Європі	157
ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКА	161
Сонети	163

Сонет 61	163
Сонет 132	164
ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР	165
Сонети	168
Сонет 66	168
Сонет 116	170
Сонет 130	172
Ромео і Джульєтта (<i>Скорочено</i>)	174
МІГЕЛЬ де СЕРВАНТЕС	191
Дон Кіхот (<i>Скорочено</i>)	193
БАРОКО	
Бароко як доба і художній напрям	210
ЛУЇС де ГОНГОРА-і-АРГОТЕ	216
Галерник	217
ДЖОН ДОНН	219
«Щоб мучить мене...»	220
КЛАСИЦИЗМ	
Класицизм як художній напрям	222
МОЛЬЄР	228
Міщанин-шляхтич	231
ЛІТЕРАТУРА ХХ–ХХІ ст.	
У пошуках себе й високого польоту	255
АНТУАН де СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ	255
Маленький принц	257
РІЧАРД БАХ	265
Чайка Джонатан Лівінгстон	266
БАРБАРА КОСМОВСЬКА	270
Буба	271
Буба: мертвий сезон	275
Алфавітний покажчик літературознавчих понять і термінів, які використовуються у 8 класі	277
Список літератури	277
Готуємося до 9 класу	279

Навчальне видання

*Ніколенко Ольга Миколаївна,
Зуєнко Марина Олексіївна,
Стороха Богдан Валентинович*

Зарубіжна література

**Підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів**